

**ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL**

76.

TRÓCSÁNYI ZSOLT

**AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG
KORÁNAK
ORSZÁGGYŰLÉSEI**

(ADALÉK AZ ERDÉLYI RENDISÉG
TÖRTÉNETÉHEZ)

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

TRÓCSÁNYI ZSOLT
AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG
KORÁNAK
ORSZÁGGYŰLÉSEI

(Adalék az erdélyi rendiség
történetéhez)

Értekezések a történeti
tudományok köréből.

Új sorozat 76.

A tanulmány az 1540 és 1690 közti Erdély országgyűléseinek történetét elemzi. Ismerteti az országgyűlések összetételét és működésük módját. Részletesen vizsgálja *tényleges* hatáskörüket, a fejedelem, ill. rendek kezdeményező szerepét, kezdeményezéseik eredményességét, a törvényalkotás jellegét, az országgyűlés egyéb tevékenységét. Áttekintést ad a fejedelmi hatalom és a rendek másfél százados harcának országgyűlési megnyilvánulásáról. Zárófejezetében az európai rendi országgyűlések típusai között kijelöli a 16–17. századi erdélyi országgyűlések megfelelő helyét. Végkövetkeztetése: a kor erdélyi országgyűléseit a kialakult rendiség legfejletlenebb típusú országgyűléseinek tekinthetjük — de már a kialakult rendiség jelenségeinek.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

TRÓCSÁNYI ZSOLT

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORÁNAK
ORSZÁGGYŰLÉSEI

ÚJ SOROZAT

76.

ELŐSZÓ

SPIRA GYÖRGY ÉS SZÜCS JENO

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

76.

SZERKESZTI

SPIRA GYÖRGY ÉS SZÚCS JENŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

TRÓCSÁNYI ZSOLT

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORÁNAK ORSZÁGGYŰLÉSEI

(ADALÉK AZ ERDÉLYI RENDISÉG TÖRTÉNETÉHEZ)

ISBN 963 02 0843 2

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1976

TRÓCSÁNYI ZSOLT

AZ ERDÉLYI FEJEDelemség
KORÁNAK
ORSZÁGGYŰLÉSEI

(ADALÉK AZ ERDÉLYI RENDSÉG TÖRTÉNETÉHEZ)

ISBN 963 05 0843 5

© AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1976 • TRÓCSÁNYI ZSOLT

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1976 PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

Bevezetés	7
Az országgyűlés egybehívása, résztvevői	16
Az országgyűlések évi száma	16
Az országgyűlés összehívásának okai	19
Az országgyűlés helye	20
Az országgyűlés kezdeményezése	22
Az országgyűlés összehívása	23
Az országgyűlés tagjai	24
A követutasítások	33
A követek költségeinek fedezése	40
A megjelenés kötelezettsége	40
Összegezés	41
Az országgyűlés típusai	44
Az országgyűlés menete	47
A fejedelem vagy helyettese jelenléte	47
A fejedelmi előterjesztések	48
Az országgyűlés elnöke	68
Az ítélőmesterek országgyűlési szerepköre	71
Az ügyrend	72
A sérelmek	83
A fejedelem és a rendek országgyűlési kezdeményezéseinek egybevetése	100
A kezdeményezések eredményessége	106
Az országgyűlés jogköre	141
A törvényalkotás	142

Az országgyűlés külügyi jogköre	153
Az országgyűlés bírói jogköre	162
Az országgyűlés egyéb jogkörei	174
Az országgyűlés jogkörének átruházása	175
Fejedelem és rendek harcának időrendi menete az országgyűléseken	180
Befejezés	209
Rövidítések jegyzéke	213
Terminológiai szójegyzék	215

16	Az országgyűlés egybehívása, részvétel
16	Az országgyűlések évi száma
19	Az országgyűlés összehívásának okai
20	Az országgyűlés helye
22	Az országgyűlési közelményezés
23	Az országgyűlés összehívása
24	Az országgyűlés tagjai
23	A követeltatások
40	A követek költségeinek fedezése
40	A megjelenés kötelezettsége
41	Összevétel
44	Az országgyűlés típusai
47	Az országgyűlés menete
47	A fejedelm vagy helyettese jelenléte
48	A fejedelmi előterjesztések
68	Az országgyűlés elnöke
71	Az időmesterek országgyűlési szerepköre
72	Az ügyrend
82	A rendek
	A fejedelm és a rendek országgyűlési közelményezésének
100	egybevitel
106	A közelményezés eredményessége
141	Az országgyűlés jogköre
142	A törvényalkotás

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányunk a rendiség 16—17. századi magyarországi történetének egyik fő ágát, az erdélyi rendiséget vizsgálja — mint címéből is kitűnik, nem a teljesség igényével, de a kérdés-komplexum egyik fő elemét kiragadva.

Arról természetesen csak a vázlat igényével szólhatunk: miben látja a modern rendiségtörténeti kutatás az országgyűlés-történet problematikáját? Kiindulópontul Otto Hintze tipológiáját fogadjuk el: a rendi alkotmánnyal rendelkező európai országok országgyűlései két alaptípusra bonthatók, a kétkamarás, ill. háromkúriás országgyűlések típusára. A elsőbibe Hintze Angliát s a Nagy Károly birodalmának szélein fekvő országokat sorolja: az észak-európai országokat, Lengyel-, Magyar- és Csehországot. A másodikba Franciaország, az aragón korona országai, a nápoly-szicíliai királyság tartoznak (Kasztília az első típushoz áll közelebb, bár nem tartozik teljesen oda), s a német territoriális államok általában. A Birodalom maga az első típushoz áll közelebb, a territoriális államoknál Hintze korrekciót tesz: az Elbától keletre esők az első típusba képeznek átmenetet.¹ A két típus közül fejlődéstörténetileg ősbibbnek Hintze a kétkamarásat tekinti (a német-római birodalom megtartja a kétkamarás rendszert, az újabb, tartományi államképződmények jórészt háromkúriások; Franciaországban a fejlődés kezdetben a kétkamarás típus felé tart, csak a 15. századtól lép a háromkúriás típus útjára).² A felsőház — állapítja meg Hintze — a király tanácsából fejlődik ki. Ezt a szabályt egyaránt érvényesnek tartja Angliára, Dániára, Norvégiára, Svédországra, Lengyelországra és Magyarországra. Azt mindenesetre hangsúlyozza, hogy Angliában a királyi tanács jobban elkülönül a felsőháztól, mint másutt.³

¹ H: SV 114—5.

² Uo. 115.

³ Uo. 116.

Kiindulópontul tehát a két alaptípus létét fogadva el, problematikánkat némileg leszűkíthetjük — másfelől viszont ki is bővíthetjük. Számunkra, evidensen, a magyar (s azon belül az erdélyi) fejlődéshez közel álló közép- és kelet-európai országok országgyűléseinek történetének van mondanivalója. Így nemcsak a háromkúriás típust rekeszthetjük ki jelen vizsgálataink tárgyköréből, lévén az ezeken a területeken (Ausztriát kivéve) ismeretlen, hanem a kétkamarás rendszer nyugat- és dél-európai országait is, az északiak közül legfeljebb a svéd fejlődésre alludálva. Helyesnek látjuk azonban kiterjeszteni problematikánkat elsősorban a két román fejedelemség országgyűléseinek történetére, s némileg a 16—17. századi orosz országgyűlésekre is.

Ausztrián kezdve a sort, ott legfeljebb csak bizonyos közeledés figyelhető meg a kétkamarás típushoz, az „ó-Habsburg” tartományok általában a hintzei kuriális típusba tartoznak.⁴

Csehország esete különleges; ott a fejlődést előbb a huszita háborúk befolyásolják, aztán a fehérhegyi csata vágja ketté. A főpapság (amely eleve nem volt oly gazdag, mint másutt), a király általában külön hívta meg őket a tanácskozásokra), a huszita kortól kiszorult a felsőházból, a főurak husziták lévén,⁵ a királyi városok helyzete viszont relatíve erős volt.⁶ 1620-szal azonban a cseh országgyűlések képviseleti jellege megszűnik. Addig a köznemesség kerületi gyűléseken választja követeit az országgyűlésre; ilyen gyűlések Fehérhegy után nincsenek. A nemes most már csak saját jogon, kiváltság révén vehet részt az országgyűlésen. A városok ugyan követeket küldenek az országgyűlésre, ezeket azonban nem választják. Városi tisztségviselők jelennek meg a városok nevében a cseh országgyűléseken, ezek azonban nem választott, hanem felülről ki-nevezett tisztek. Az egyházi rendnek az országgyűlésen részt vevő tagjai egyházi beneficium birtoklása vagy egyházi tisztség ellátása alapján lehetnek jelen ott. Tulajdonképpen csak a prágai érseki káptalannak a prépost mellett az országgyűlésen jelen levő tagjai tekinthetők választott személyeknek.⁷ Joggal

⁴ Hassinger, Herbert: *Ständische Vertretungen in den althabsburgischen Ländern und in Salzburg*. 250.

⁵ H: SV 117—118., Hassinger i. m. 250.

⁶ Hassinger i. m. 250.

⁷ Az 1620 utáni cseh fejlődésre: Vaněček Václav: *Die letzten hundert Jahre der Landesstände in Böhmen*. Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock 17. évf. 1968. 1. füzet 12.

mutat rá Vaněček: a cseh korona országaiban az ancien régime utolsó fejlődési szakaszában a rendiség történeti szerepe csak abban áll, hogy az uralkodónak szolgál eszközüil rendszabályai könnyebb végrehajtására. Az országgyűléseket (más rendi intézményekkel együtt) csak a királyi abszolútizmus kegyelme s védelme tartja fenn; az ti. a feudális rend védelmére megfelelő támaszt lát bennük —joggal.⁸

A lengyel rendiség fejlődése ismeretesen nem egy vonatkozásban mutat egyezést a magyarországiéval. Itt csak azt emeljük ki, hogy az una eademque nobilitas elve ott is uralkodó, természetesen a speciális lengyel változatban: a respublikán belül főnemesi rangok nem viselhetők (kivéve a Rurik-vagy Gedymin-dinasztia valamelyik ágához való tartozást rögzítő címeket). Ez persze nem jelenti a lengyel nemesség vagyoni s hatalmi tekintetben való egyneműségét; a kb. egy tucatra tehető nagy arisztokrata család s a mintegy 300 „második vonalbeli” arisztokrata a kismemesség s a nem possessionatus, csak bene natus nemesség óriási tömegével áll szemben. Az országgyűlés két kamarája tehát nem főrangúak és köznemesek kamarái, nem formai rangok szerint történik a szétválás — hanem a *tényleges* hatalmi állás szerint: a felsőház az 1385-ben királyi tanácsként létrejött, 1505-től senatus néven szereplő testület, tagjai az egyházi és világi főtisztviselők, az alsóház a köznemesség választott képviselőiből álló kamara. A senatus létszáma a 17—18. században már 146; így királyi tanácsjellege természetesen csak módosított formában tartható fenn. Már 1573-tól gyakorlat az, hogy állandóan a király mellett tartózkodik a senatorok egy része (1573-tól 16, 1641-től 28 személy).⁹

A svéd fejlődésnek tárgyalásunk szempontjából egy említendő vonása van: ott a 16—17. század fordulóján a koronatanács külön rendként lép fel, s a 17. században közvetítő szerepet játszik a király és rendek között.¹⁰

Ennyit a kétkamarás típus közép-, kelet- és észak-európai országairól. (Olvasóink nyilván nem tartják szükségesnek, hogy a királyi Magyarország országgyűléseinek 16—17. századi fejlődését is elemezzük.) Szólnunk kell azonban még három olyan kelet-európai ország gyűléseiről is, amelyekben az országgyűlés

⁸ Vaněček i. m. 17.

⁹ Roos Hans: *Ständewesen und parlamentarische Verfassung in Polen (1505—1772)*. 326—327., 330—341., 354—355., 363.

¹⁰ Palme, Sven Ulric: *Von Absolutismus zum Parlamentarismus in Schweden*. 379—380., 382.

intézménye nem volt ugyan ismeretlen, de nem is működött oly több-kevesebb rendszerességgel, mint az eddigi tárgyalt országokban.

Országszágban az országgyűlés a 16–17. században a bojárok tanácsából és a zemszkij szaborból tevődik össze. Az elsőben egy nem könnyen áttekinthető rangsor szerint foglalnak helyet a nagybirtokosok; első csoportjukat a Rurik-ház különböző ágaihoz tartozó személyek teszik, a másodikat a volt részfejedelmi vagy tatár káni családból származók, a harmadikat a többi bojárok. A zemszkij szabor nemesi tisztségviselőkből és városi kereskedő-honoratiórokból áll. Ez így magában arra bírhatna bennünket, hogy a 16–17. századi orosz országgyűléseket is besoroljuk a kétkamarás típusba — itt azonban más vonatkozásban áll fenn alapvető különbség. Az orosz országgyűlések nem rendszeresek, a gyűlések inkább uralkodói intézmények, mint rendi képviselők.¹¹

A két román fejedelemség, Havasalföld és Moldva 15–17. századi országgyűléseivel együtt foglalkozunk; a két ország e vonatkozású fejlődésének vannak ugyan eltérései, de lényegesen erősebbek közös vonásaik. Amennyire a kutatások által felhasznált szűkös (bár feltehetően még bővíthető) forrásanyagból kitűnik, az országgyűlések ez országokban sem működnek rendszeresen. Csak egyes nagy fontosságú döntések meghozatalára hívják őket össze: a már a 15–16. században is jórészt formális fejedelemválasztásokra,¹² a török adó fizetése kötelezettségének felvételére,¹³ a töröknek való hódolásra¹⁴ vagy a portával való szembe fordulás elhatározására,¹⁵ bizonyos fontosabb belpolitikai intézkedések hozatalára¹⁶ s végül, de legfontosabbnak: a nyomasztó török pénzügyi követelések miatt egyes

¹¹ H: SV 132–133., 164–165., P–D: SzU 59., 68.

¹² Nagy István 1457-i moldvai megválasztását még valódi választásnak tarthatjuk. Onnan kezdve azonban dinasztiaja birtokolja a trónt mintegy 100 évig — a három Rareș, Petru, Iliș és Ștefan szintén az ő családjából való —, Alexandru Lăpușneanul újra valóban választják, az őt 1561-ben fegyverrel elűző Despot-Vodát azonban már csak győzelme után akceptálják. (Vö.: Panaitescu, P. P.: *Marea adunare a țării, instituție a orânduirii feudale în țările române*. Studii 1957. 3. sz.: 155–156. 158–159.

¹³ Panaitescu i. m. 155. (Moldva 1456.)

¹⁴ Uo. 159. (Moldva 1538.)

¹⁵ Uo. 157–158. (Havasalfölde 1594), 159. (Moldva, Ioan-Vodă cel Cumplit).

¹⁶ Ideszámít Miron Barnovschi 1628-i reformja Moldvában, Leon Tomșái 1631-ben Havasalföldén és Matei Basarabé 1640-ben ugyanott. (Panaitescu i. m. 161., 163.)

fontosabb pénzügyi intézkedések hozatalára (ez azonban *nem rendszeres adómegajánlás*).¹⁷ Ami az országgyűlések összetételét illeti: a források terminológiai bizonytalanságai megnehezítik a választ. Annyi bizonyos, hogy a papságból általában részt vesz a gyűléseken az érsek, a püspökök (néha a kolostorba vonult volt püspökök is), az archimandriták; az egumenek hol valamennyien, hol csak a főbb kolostoroké, hol egyáltalán nem. A világiak közül jelen vannak a fejedelmi tanács tagjai s más fejedelmi főtisztviselők, a bojárok (a források egy része külön említi a nagy- és kisbojárokat, egyes források meg éppen a bojárok három kategóriáját, mások a volt tisztviselő mazilokat), bizonyos katonáskodó elemek (a curteanok — ill. azok egy speciális típusa, a roşii —, a slujitorok) képviselői, egyes esetekben a sereg kapitányai. A forrásokban e kategóriák felsorolása után majdnem sztereotípen szerepel a „şi toata țară”-formula, amit feltehetően nem kell külön társadalmi tartalommal bírónak tekintenünk.¹⁸ Arra a kérdésre a legújabb román szakirodalom sem ad választ, hogy a gyűlés tagjait választották-e, vagy jött, aki tudott; Panaitescu ezzel kapcsolatban utal arra, hogy a kerületi gyűlések rendszere a román fejedelemségekben e korban kevésbé volt kifejlődve.¹⁹ Az már a 18. század közepe táján történik (Moldva, 1757), hogy egy országgyűlésen az egyházi renden, a bojárokon, a mazilokon és a kereskedőkön kívül a kerületek 7—7 követe is jelen van.²⁰ A gyűlések létszámára nézve a 15. századból egyetlen adattal rendelkezünk: a török adót felvállaló 1456-i moldvai országgyűlésen 60 bojár van jelen „és a többiek valamennyien” (şi alții toți).²¹ A 16—17. századdal kapcsolatban a legújabb román szakirodalom csak feltevésekkel él e vonatkozásban: Mioc szerint az 1596-i havasalföldi országgyűlésen kb. 100—120 személy vett részt (30 egumen, 20—30 további személy az egyházi rendből, 10—20 bojár, a curteanok és slujitorok egyenként 20—30 képviselője), s ugyanez lehetett a helyzet a 17. szá-

¹⁷ Uo. 161.; Mioc, Damaschin: *Les assemblées d'états et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*. Revue Roumaine d'Histoire 1966. 203. skk.

¹⁸ Panaitescu, Mioc i. m. passim.

Itt jegyezzük meg: városi polgárok (kereskedők) jelenlétéről e kor román országgyűlésein egyetlen ízben történik említés: az 1538-i moldvai hódoló országgyűlés esetében, egy török forrásban. (Panaitescu i. m. 159.)

¹⁹ Uo. 160.

²⁰ Mioc i. m. 226.

²¹ Panaitescu i. m. 155. Panaitescu a „şi alții toți” kitétlen a kisbojárokat érti. Véleményünk szerint itt ugyanolyan stíluslelemről van szó, mint a „toata țară” esetében.

zadban és a 18. század első évtizedeiben is.²² Pontosabb számszerű adatok csak az 1740-i havasalföldi, az 1741-i és 1753-i moldvai országgyűlésről állnak rendelkezésre. Havasalföldén ekkor a 133 résztvevőből 82 tartozik az egyházi rendhez (ebből 3 érsek és 2 püspök), a többi 51 nagy- és kisbojár. Moldvában nincs ilyen számbeli túlsúlya az egyháziaknak: a 115 résztvevőből 55 egyházi (köztük az érsek és 3 püspök) s 60 bojár.²³ Ami a vizsgált korszak román országgyűlései egész értékelését illeti: Mioc is hangsúlyozza, hogy a két fejedelemségben ez az intézmény nem tudott eljutni a teljes érettségig: a török uralom akadályja volt az egész fejlődésnek, a városi fejlődés gyenge volt, a rendek jogállása nem volt olyan alkotmányosan meghatározott, mint Európa nyugatibb területein.²⁴

Ez a természetesen csak futó áttekintés is meggyőzheti olvasóinkat arról, hogy egy kelet-közép-európai kis ország diétáinak története szétágazó problematikát nyújt. Kialakult rendiség vagy annak csak bizonyos kezdetei, ennek folyományaiként rendszeres országgyűlések vagy azoknak csak alkalmi összehívása, kuriális, két- vagy (mint látni fogjuk) egykamarás gyűlések, az egyházi rend részvétele — s mily formában részvétele — a gyűléseken, különleges jogállású főrendek vagy una eademque nobilitas (s persze azon belül a tényleges differenciálódás), rendi képviselő vagy csak az uralkodói intenciók támogatása, a fejedelmi tanács szerepe — ezek azok a kérdések, amelyek a közép- és kelet-európai fejlődés futó áttekintése nyomán elénk tárulnak, s amelyekre választ kell adnunk: s persze nemcsak ezekre, hanem az országgyűlések történetének olyan kérdéseire is, mint a gyűlés működése, teljes értelemben vett jogköre s szerepe a 16 — 17. századi erdélyi történeti fejlődés egészében.

Mi az, amire ebből a fejedelmi kor erdélyi országgyűléseinek történetével foglalkozó szakirodalom eddig választ adott? Az országgyűlések *leíró* történetét ott találjuk Szilágyi Sándor nagy forráskiadványának, az Erdélyi Országgyűlési Emlékeknek általa írt bevezetőiben (amelyek lényegében a kor *egész* erdélyi politikai történetét áttekintik). Ami mármost az országgyűlés *intézménytörténeti* tárgyalását illeti, Szilágyi maga is foglalkozott egy tanulmányában²⁵ részben az országgyűlés tör-

²² Mioc i. m. 225.

²³ Uo. 225 — 226. A már említett 1757-i moldvai gyűlésről csak azt tudjuk, hogy a *választott* követek száma maga 133 volt.

²⁴ I. m. 232.

²⁵ Szilágyi Sándor: *Az erdélyi alkotmány megalakulása a separatio kezdetén*. Századok 1876. 36 — 48.

téneti előzményeivel, rámutatva, hogy a 3 natio külön-külön tartott tartománygyűléseket, de együttes gyűléseket is,²⁶ részben pedig ismertette a gyűlés bizonyos főbb vonásait: a gyűlés összehívója propositiókat tesz, erre a gyűlés válaszol; majd kérelmeket nyújt be, e két forrásból keletkeznek a törvények. A tc.-ket az ítélmesterek fogalmazzák. A gyűlés tagjai a főurak, főispánok, a megyék, székek, vidékek, városok követei, a szebeni polgármester és bíró, a megjelenés kötelező. A natiók külön gyűléseken vitatják meg „külön érdekeiket, sérelmeiket”,²⁷ az országgyűlés határozza meg a törvénykezési terminusokat, a törvényszünetet, „kiváló politikai bűnökben az országgyűlés ítél”.²⁸

Szilágyi cikke alkalmas lett volna arra, hogy elindítsa az országgyűlések leíró történetével párhuzamosan folyó intézménytörténeti kutatásokat. Ezekre azonban évtizedekig nem került sor, s mikor megindultak, első produktumaik mélyen alatta maradtak a Szilágyi Sándor-i igénynek. Áll ez elsősorban Lám Károly munkájára (Az erdélyi országgyűlés szervezete, 1541—1848. Kolozsvár 1908.). Ez a tanulmány láthatólag nem is tart igényt a kérdés mélyebb feldolgozására. Tengelyébe az erdélyi 1791 : XI. tc.-t állítja, a fejedelmi kor országgyűléseivel terjedelmileg is meglehetősen szerény mértékben foglalkozik, jórészt egyes kiragadott adatok alapján,²⁹ s abban is elmarasztható, hogy nemegyszer kitér a következtetések levonása elől.³⁰ Szilárd Katica munkája (Az erdélyi fejedelem jogköre 1556—1571. Budapest 1910.) időben aránytalanul kisebb kört vállal, mint Lámé, s alaposságban messze felette is áll, a korszak anyagát lényegében ki is meríti, de tényanyagát nem vetíti le külön az országgyűlés aspektusára, s egyébként is formálókészsége gyengébbnek bizonyult alaposságánál: 1540-től Izabella haláláig kronologikusan kíséri nyomon előbb Fráter György, majd Izabella hatalmának kialakulását, János Zsigmondnál már a jogkör egyes ágai szerint halad (helyenként azokat is tovább tagolva), igen hasznos adalékanyagot szolgáltatva, de a

²⁶ I. m. 36.

²⁷ Uo. 40.

²⁸ Uo. 47.

²⁹ Bővebben csak olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a megjelenés kötelezettsége, adózás a követek költségeire, a törvénycikkek őrzése és másolatban kiadásuk.

³⁰ I. m. 34—35.: az országgyűlés összetételéről; 41.: az 1529 és 1690 közti országgyűlések helyéről (utóbbinál erősen csonka adatok alapján ismerteti, hol hány országgyűlést tartottak, majd így folytatja: „Szabályt keresni ott, ahol rendszertelen számok tömkelegével állunk szemben, lehetetlen és felesleges munka”).

történeti helyzetek, a fejlődés érzékeltetésében nem bizonyul elég erősnek, következtetései is jórészt naivak vagy általánosak.

Másképp állunk századunk első felének jeles erdélyi történészével, Bíró Vencellel, aki az 1910-es években két munkájában is foglalkozott az erdélyi fejedelmi hatalom kialakulásával (Az erdélyi fejedelem jogköre. Kolozsvár 1912.; Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542—1690. Kolozsvár 1917.), s azon belül az erdélyi országgyűlések intézménytörténetével is. (Jegyezzük meg itt előljáróban: a két munka országgyűlés-történeti részei jórészt fedik egymást; a későbbi mű korszakonként tagolja a fejedelmi hatalom s az országgyűlés mint intézmény történetét, s részben bővebb is az előzőnél, nem ritka azonban benne az 1912-es tanulmány akár több oldalas szövegrészeinek is szó szerinti átvétele.) Bíró már valóban *mint intézménnyel* foglalkozott az országgyűléssel, történetének legfőbb érdemi mozzanataival, az összehívás jogával, a meghívás módjával, az országgyűlés helyének, idejének kérdésével, a résztvevők, elnöklet problémáival; legalábbis érintette az országgyűlés ügyrendjének kérdését, röviden tárgyalta a gyűlés bíraskodási és külügyi jogkörét is. Megállapításai (ha néhol túlságosan általánosságban mozogtak is) általában helyesek, a munkák valóban évtizedekre tölthettek be hézagpótló szerepet. Ha most Bíró ez irányú munkásságának bírálható pontjaival bővebben foglalkozunk, mint érdemeivel, azt — reméljük — senki sem az arányérzék kihagyásának veszi; azt kívánjuk jelezni, hogy hol hagyott hátra Bíró nyitott problémákat.

Elsősorban munkái szemléletének egészére áll ez. Bíró nem tekintette feladatának azt, hogy az országgyűlés-történet mozzanatait szorosabban hozzákösse a fejedelmi kori erdélyi történet *egészéhez*. Ez némileg menthető azzal, hogy az 1910-es években Szilágyi Sándor és köre, majd Szádeczky munkássága még frissnek s közismertnek számított, Bíró talán nem is látta szükségét külön figyelmeztetni ezekre az összefüggésekre. Munkái azonban igényesebbek annál, hogysem csak közvetlen kora számára szolgálhattak volna tájékozódásul — épp ezért jogos tőle az általános erdélyi történet és az országgyűlés-történet összefüggéseit számon kérni. A szemlélet kérdéskörében még egy kérdést említsünk meg. Bíró mindkét művében, több helyütt is, felmerül az országgyűlési kormánytöbbség koncepciója (ezt kellene a regalisták számának növelésével létrehozni), ami a 19. század első fele állapotainak hibás visszavetítése.

Az már nem annyira a szemlélet, mint a tárgyalási módszer kérdése, hogy Bíró bizonyos kérdéseket úgyszólván érin-

tetlenül hagy. Ilyen kérdés a követinstructiók kérdése, az országgyűlés ügyrendjének érdemi kérdései. (Bíró az utóbbinál csak leíró ismertetést ad néhány kései országgyűlésről — két könyvében szinte szóról szóra azonos szöveggel.) Még az általa érintett kérdések egy részével is csak túl általánosan foglalkozik (az országgyűlés helye, összetétele, elnöke, propositiók, postulatumok, az országgyűlés törvényalkotó, bíraskodási és külügyi jogköre). Amit pedig az országgyűlés szerepének *egészszerűl*, összegezve mond, az ma számunkra nem lehet elégséges.

Bíró munkássága azonban, színvonalából következően, hosszú időre mentesítette a történetírást attól, hogy e kérdésekben újat keressen; a két háború közti korszak összefoglaló művei elsősorban arra támaszkodtak. Mégis úgy hisszük, hogy a kérdéscsoportokhoz nyúlni, épp bizonyos problémák nyitva maradása miatt, s a szemléletet illetően is más igényeink lévén, nem indokolatlan.

Tárgyalásunkban a rendi képviselők történetének általános tematikájához tartjuk magunkat: fő kérdéseink a gyűlés összetétele, működése, hatásköre s egész történeti szerepe. Azonban módszerben kívánunk újat nyújtani azon túl, hogy a kor erdélyi történetének egész, modernül értelmezett menetébe igyekszünk bekapcsolni az országgyűlések történetét, az a tágabb értelemben vett országgyűlési kezdeményezések és eredményességük, továbbá az országgyűlési jogkör részletesebb vizsgálata.³¹

³¹ Még a tárgyalás megkezdése előtt jónak látunk egy általános megjegyzést tenni a forráshasználatról. Olvasóinknak tán fel fog tűnni, hogy hivatkozásaink legnagyobb része az Erdélyi Országgyűlési Emlékekre történik. A dolog oka nem forráshasználatunk felületessége, hanem az a tervszerűség, amellyel Szilágyi Sándor mint szerkesztő dolgozott. Szilágyi Sándor az EOE megjelentetésének időszakában az Erdély 16—17. századi történetére vonatkozó forráskiadás legnagyobb részét a kezében tartotta: szerkesztette magát az EOE-t, társszerkesztője volt a Török-magyarokori államokmánytárnak, szerkesztője a Történelmi Tárnak — a Székely Oklevéltár szerkesztői is láthatólag respektálták az EOE szerkesztési szempontjait, legfeljebb K. Papp Miklós rövid életű vállalkozását (Történeti Lapok) tekinthetjük külön akciónak. Szilágyi pedig kitűnő szerkesztő volt; nagyon határozottan irányította a kezébe kerülő anyagot valamelyik sorozatába vagy a folyóiratba — az országgyűlés-történetre tartozókat tehát az EOE-be. Feltáró kutatónak pedig az utólagos „találkozás” mutatja nagyon alaposnak. E sorok írója talán szerény méretűnek nem mondható munkával gyűjtötte össze a hazai és erdélyi levéltárakból a 16—17. századi erdélyi államiság történetének nagyjából teljesnek mondható forrásanyagát; az országgyűlések története tekintetében Szilágyi Sándor (és köre) után elvétele maradt számára publikálatlan forrásanyag. Ez indokolja tehát azt, hogy jegyzeteinkben „túlteng” az EOE-ra való hivatkozás. Megjegyezzük: olyan esetekben, ahol külön nem hivatkozunk forrásra, adataink az EOE-ből valók.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS EGYBEHÍVÁSA, RÉSZTVEVŐI

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK ÉVI SZÁMA

Az országgyűlések nem egyenletes időközönként gyűltek egybe. Nincs itt módunk s helyünk teljes jegyzéket adni az általunk feldolgozott gyűlésekről. Csak rövid statisztikával kívánjuk érzékeltetni, hogyan alakul ki a kezdeti évtizedek alaktalan-ságából a gyűlések időpontjának bizonyos rendje, s hogyan bomlik fel ez az utolsó évtizedek változó okú viharai közt.

Az országgyűlések száma az egyes években:

1540	1560: 3,	1580—1587: évi 2,
(augusztus—	1561: 3,	1588: 3,
december): 6,	1562: 4,	1589—1593: évi 2,
1541: 8,	1563: 2,	1594: 8,
1542: 7, ¹	1564: 3,	1595: 3,
1543: 5,	1565: 3,	1596: 3,
1544: 4,	1566: 3,	1597: 1,
1545: 5, ²	1567: 4,	1598: 7,
1546: 3,	1568: 2,	1599: 6,
1547: 4,	1569: 2,	1600: 9,
1548: 3	1570: 2,	1601: 4,
(és 2 székely	1571: 6,	1605: 4,
részgyűlés)	1572: 1,	1606: 2,
1549: 2,	1573: 3,	1607: 8,
1550: 2,	1574: 3,	1608: 5,
1551: 7,	1575: 2,	1609: 3,
1556: 6,	1576: 6,	1610: 4,
1557: 5,	1577: 2,	1611: 3,
1558: 5,	1578: 2,	1612: 4,
1559: 3,	1579: 3,	1613: 3,

¹ A források bizonytalanok; lehetséges, hogy 9 országgyűlést is felvehetünk ez évben.

² Ez esetben ismét bizonytalan, hogy 4 vagy 5 gyűléssel kell-e számolnunk.

1614: 5,	1650: 1,	1667: 4,
1615: 5,	1651: 1,	1668—1672: évi 3,
1616: 5,	1652: 2,	1673: 1,
1617—1618: évi 2,	1653: 2,	1674—1675: 2—2,
1619: 1,	1654: 1,	1676—1677: 1—1,
1620—1622: évi 2,	1655: 2,	1678: 4,
1623—1629: évi 1,	1656: 1,	1679: 2,
1630: 6,	1657: 4,	1680: 3,
1631: 2,	1658: 10,	1681: 1,
1632: 1,	1659: 8,	1682: 4,
1633: 2,	1660: 6,	1683: 3,
1634—1635: 1—1,	(beleértve	1684: 4,
1636: 5,	az 1661-re	1685: 2,
1637: 2,	átnyúlót is),	1686: 3,
1638—1642: évi 1,	1661: 4,	1687: 3,
1643: 2,	1662: 5,	1688: 4,
1644—1646: évi 1,	1663: 4,	1689: 5,
1647: 2,	1664: 5,	1690:
1648: 1,	1665: 4,	(I. Apafi Mihály
1649: 2,	1666: 2,	haláláig) 1.

A lista még így, a gyűlések pontos időhatárainak jelzése nélkül is tanulságos. Az első évtized hatalmas zavaraiiban a gyűlések igen gyakoriak — de sűrűségük nem egyenletes. Ez az egyenletesség csak János Zsigmond uralkodásának utolsó évtizedében kezd kialakulni. 1571-nél a mérleg mutatója megint idegesen rezeg: a János Zsigmond halála után előállt teljesen új közjogi helyzetről s Báthory Istvánnak ebben sok eréllyel s ugyanannyi körültekintéssel való berendezkedéséről van szó. Báthory István pár éve alatt, az abban zajló trónharcok közepette nem is lehet szó állandósulásról. Báthory Kristóf és Zsigmond éveiben ez láthatólag bekövetkezik — míg az 1594-gyel kezdődő robbanássorozat szét nem vet mindent. Bocskai halála után még egy rendkívül nyugtalan év: 1607, a trónutódlás kérdéseivel terhesen, azután Báthory Gábor egyetlen évei. A nagy állandósulás csak Bethlen Gábor alatt következik be. A nagy fejedelem uralmának első évtizedében még betartja az addigra már szokásnak tekinthető gyakorlatot: legalább évi két országgyűlést kell tartani, az elsőt Szent György napját (április 24) követően, a másodikat Szent Mihály napja (szep-

tember 29) táján (ez utóbbi az ún. „rövid gyűlés”),³ ezenkívül rendkívüli országgyűlések is vannak. Az 1622. szeptember—októberi beszercei országgyűlésen azonban Bethlen eltörölteti a Szent Mihály-napi gyűlést, azzal az indokolással, hogy akkor van a szüret s a vetés ideje. Csak a Szent György-napit hagyja meg, fennhagyván rendkívüli országgyűlések lehetőségét.⁴ Ettől kezdve 1629-ig évi egy országgyűléssel találkozunk, s onnan 1657-ig is többnyire évi egy országgyűléssel — kivéve a kritikuss 1630-i évet hat országgyűléssel, s olyan éveket, mint 1633 (Zólyomi Dávid ügye, Székely Mózesék szökése), 1636—1637 (Bethlen István trónkövetelése és az ügy utórezgései). 1657-től évekre megint gyakoribbá válnak az országgyűlések; csak 1668-tól alakul ki ismét valami nyugalmi állapotféle. Nem visszatérés a fejedelemség fénykorához s az állandó évi egy országgyűléshez, hanem évi 1—3 gyűlés. A kiugró számok itt: 1678-ban 4 (a Béli Pál felkelése és portára futása körüli gondok), 1682-ben ismét 4 (a Thököly mellé Magyarországra vonulás elleni rugódozás, tábori országgyűlés). Az utolsó néhány évben ismét magasra szökken a gyűlések száma. Most már arról van szó, hogy a császári hadak által megszállt országban senki sem meri a rendek nélkül vállalni a hadak tartását szolgáló szörnyű terhek kivetésének s egyáltalán a megszállással járó intézkedéseknek felelősségét.

Összegezve tehát: arról van szó, hogy a „nyugodt” időszakokban, erős fejedelmi hatalom mellett az országgyűlések eleve ritkábban sereglenek egybe. (Látni fogjuk még: ilyenkor a rendek szerepe egészében véve is jócskán csökken.) A gyűlések számának megnövekedése általában a fejedelmi hatalmat ért megrázkódtatást és az ezzel járó rendi felelevenedést jelzi.

A számsor másik tanulsága: kb. 1580-tól állandósul az évi két országgyűlés, s ezt 1607-ben már szokásnak tekintik a közben lezajlott viharok ellenére. A gyűlések közelebbi dátumainak vizsgálata azt bizonyítja, hogy valóban Szent György és Szent Mihály után volt szokás megtartani a gyűlést. Az 1622-i beszercei XVI. tc. után is általában Szent György napja után tartják meg az évi egy országgyűlést. Csak az 1640-es években kezd ez korábbra tolni, s II. Rákóczi György uralma alatt már konzekvensen az év első negyedébe kerül.

³ „Eleitől fogván Szent Mihály napban meg kellett lennie az rövid gyűlésnek” — írja Rákóczi Zsigmond 1607. augusztus 27-én Dés városának küldött országgyűlési meghívójában. EOE V. k. 546.

⁴ EOE VIII. k. 115—116.

Mindez azonban már átvezet a következő problémához is: az országgyűlés összehívásának *okaihoz*. A gyűlések összehívásának fő oka a békés periódusokban maga ez a kialakult szokás: évente kétszer, 1622-től egyszer országgyűlést kell tartani. Ami ezen túlmenően a gyűlés oka (amennyire ti. ez, elsősorban az országgyűlési meghívók szövegezéséből megállapítható), az meg lehetőségen széles skálát mutat. Lehet ez kifejezetten vagy csak mindenki által tudottan fejedelem választása, ennek publikálása, a fejedelem tisztében való megerősítése és publikálása. Állandó oka az országgyűlésnek az adómegszavazás szüksége. Azt legalábbis évenként kell megajánlani; lehetséges azonban, hogy egy évben többször is vetnek ki adót. Ritkább az adóról való számvétel szándéka (1664. január 5.,⁵ 1680. május, 1683. február, 1688. szeptember—október). A gyűlések egyéb belpolitikai okai többnyire egyediek.⁶

Jórészt már *külpolitikai* jellegű oknak tekinthető Zólyomi Miklós szökése (1667. április), Béldi Pál és társai felkelése, majd a portára futása (1678. február—március), sőt még Kemény János Erdélybe nyomulása is (1660. december), vagy a Barcsai és Rákóczi György megbízottai közt 1659 elején Szatmárban kötött egyezmény megvitatása (1659. február). Tisztán külpolitikai jellegűek a török hadba hívó rendeletei (1541. szeptember, 1543. május, 1566. május), éléskövetelései (1543. július, 1678. április, 1683. április), területi igényei (1671. március, október, 1672. június), idegen támadás veszélye (1616. október, 1657. június, 1661. április). Gyakori oka volt az országgyűléseknek külföldi követek érkezése (1540. szeptember, október, 1551. február, 1558. szeptember, 1560. január, 1564. január, 1616. április, 1657. október), saját követek kiküldése (1668. július), követek visszaérkezése (1607. szeptember, 1616. április

⁵ Az e felsorolásban szereplő hónapmegjelölések az országgyűlés időpontjára vonatkoznak, nem a gyűlés okaként esetleg megjelölt cselekményre.

⁶ A főkapitányok garázdálkodásai (1541. január), a hadak fizetésének ügye (1607. szeptember), hadjárat alatt felvett kényszerkölcsön (1682. november), végházak ügye (1680. május), törvénykönyvek tervezetének megvizsgálása (Approbatæ Constitutiones: 1653 eleje, Compilatæ Constitutiones: 1668. július), fiscalis jószágok lajstromának összeállítása (1650. március), árszabályozás (1668. július), hamispénzverők ügyei (1677. május, 1678. február — mint egy ok), a rendek sürgetése (1544. augusztus), a sérelmek orvoslásának kívánata (1659. május) vagy az a körülmény, hogy az előző országgyűlésről ügyek tárgyalása maradt el (1675. május—június).

és október, 1638. április, 1658. január, 1661. június, 1662. október, 1679. október), vagy az a körülmény, hogy fontos külpolitikai hírek várhatók (1616. április, 1683. február). Ehhez a csoporthoz sorolandók azok az okok is, amelyek már Erdély 1686 utáni császári megszállásával kapcsolatosak. A császáriak sürgetik az 1687-i balázsfalvi szerződés végrehajtását (1687. november). Az adó felszedésénél, a stationalis commissariusok munkájában visszaélések mutatkoznak (1688. szeptember—október). Az országgyűlési meghívólevelek az esetek egy részében közlik azt is, hogy a gyűlés alatt pereket is fognak tárgyalni. Mindez természetesen csak az, amit a meghívólevelek jónak látnak külön, előre is közölni a meghívottakkal. Az *állandó* ok maga az országgyűlések tartásának köteleltsége, s ugyanilyen állandó az adómegszavazás ügye.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS HELYE

Az országgyűlés *helye* nem állandó — legfeljebb bizonyos időszakokra. Az első évtized kialakulatlanságában azt is nehéz lenne várni, hogy épp a gyűlés helye legyen stabil; e tekintetben is különböző érdekek ütköznek. A viszonylag legtöbb országgyűléssel Torda dicsekedhet (1540—1551: 14 országgyűlés), nyilván központi fekvése miatt. Amellett az is a gyűlés Tordán tartását sürgeti, hogy közelében van az erdélyi hadak egyik ismeretes gyülekezőhelye, Keresztesmező. Így a gyűlésre érkező főrendek hadainak van hol szállásolnia (vagy éppen maguknak a résztvevőknek is, ha a gyűlésen személyesen jelenik meg a nemesség). Még az az érv is számíthat, hogy a gyűlés így nincs valamilyen királyi vár árnyékában. Gyulafehérvár, a kormányzati központ, csak jóval Torda után következik a sorban 8 gyűléssel. Közvetlenül követi Marosvásárhely; oda nyilván a székelyekre való tekintettel hívták össze ez időszakban 7 ízben az országgyűlést. Utánuk egymás mellett található a rangsorban Kolozsvár (mint központi fekvésű hely, s ekkor is Erdély egyik legnagyobb városa), Enyed (a Maros völgyében, jól megközelíthető, táborozásra alkalmas helyen), Szászsebes (Enyedhez hasonló adottságokkal). Rajtuk kívül még egy sor más helységben is tartanak országgyűlést. Izabella és János Zsigmond uralma második szakaszában (1556—1571) sem változik még lényegében a kép. Legfeljebb annyiban, hogy Gyulafehérvár súlya azonos lesz Tordáéval (1556—1571 eleje: mindegyikben 14 gyűlés). Mellettük csak Kolozsvaré

jelentős (10 országgyűlés), de rajtuk kívül változatlanul számos helységben kerül még sor országgyűlésre.

A Báthoryak első évtizedében (1571. április—1580) Kolozsvár kerül az élre (8 országgyűlés), Gyulafehérvár és Torda mögötte ismét azonos országgyűlés-számmal kerül a második-harmadik helyre (6—6 országgyűlés), a további 5 helységre már összesen 6 országgyűlés jut. Az 1580-as évek első felében Gyulafehérvár csaknem teljes egyeduralomra jut. 1581—1585-ben egyetlen országgyűlést tartanak másutt, Tordán. Az évtized második felében viszont, bizonytalannal a Báthory István halálát követő erdélyi rendi fellendüléssel, ezenbelül a Gyulafehérvár katolikus jellege elleni tiltakozással is kapcsolatban a most már állandósulni kezdő főváros szerepe megint lecsökken az országgyűlések tekintetében. A második 5 évben (1586—1590) csak 2 országgyűlést tartanak ott. Most azonban már nem Kolozsvár vagy Torda a diadalmas konkurrens, hanem Enyed (5 országgyűlés). Az 1590-es évek viszont ismét Gyulafehérvár nagytúlsúlyát hozzák. Az országgyűlések most már inkább csak rendkívüli helyzetben gyűlnek össze másutt.

A rendkívüli helyzetek száma azonban 1594-től ismét nő. Az 1599-et követő viharokban pedig jócskán elpusztul a fejedelmi székhely is, úgyhogy Bocskai uralmától kezdve évekre Kolozsvár szerepe erősödik meg az országgyűlések tartásában. 1610-zel pedig Szebené. Báthory Gábor ismeretesen a gazdag Szebent kívánja fővárosává tenni az eleve inkább egyházi és világi kormányzati székhely, mint jelentős város és egyébként is elpusztult Gyulafehérvár helyett. Bethlen Gábor uralma s vele együtt Szebennek a szászoknak való visszaadása kell hogy jöjjön ahhoz, hogy a gyűlés helye pár éves bizonytalankodás után ismét Gyulafehérvárra rögződjék — de akkor lényegében évtizedekre. 1619 után csak kivételképpen kerül sor másutt országgyűlésekre. Hiába rugódoznak ez ellen a rendek az 1630-i válság idején, azt követelve, hogy ne csak az állandósult fejedelmi székhelyen tartassák ezeket.⁷ Egészen az 1657—1662-i uralmi válság kirobbanásáig ez a helyzet.

⁷ 1630. január—februári XXXVI. tc. (A tc.-k megjelölésénél az év mellett a hónapokat fogjuk közölni a továbbiakban is. Szokásos ugyan — ez egykorú gyakorlat is volt — az év mellett a gyűlés helyének nevét feltüntetni, ez azonban félreértésekre vezethet. Ha pl. a jelen esetben 1630-i gyulafehérvári országgyűlésről beszélnék, olvasónk legfeljebb gyanakodhatna rá, hogy itt az az évi melyik gyulafehérvári országgyűlésről van szó — kettő volt. A félreértések elkerülésére ez esetben is közölni kellene a gyűlés időpontját, s akkor a hely megjelölése már feleslegessé is vált.)

A válság idején, az 1658-i török—tatár beütéskor Gyulafehérvár alaposan elpusztul, a fejedelmi palota különösképpen is. Az országgyűlések helyét igen gyakran határozza meg az ellenfejedelmek harcainak pillanatnyi állása. Még Apafi uralmának első éveiben sincs mód állandósulásra. Az ország északi részének jelentős váraiban (Kolozsvárig) császári őrség van (1664-ig). Ellenük csak a déli-délkeleti területek vannak biztosítva, meg az erős várak. Így eshet meg pl., hogy I. Apafi Mihály 1622 tavaszán Görgényszentimrén, Erdély egyik legjelentősebb vára tövében tartatja meg a nagy súlyú országgyűlést.

1665-tel kezdődően azonban érdemben ismét visszaáll Gyulafehérvár főváros-jellege. Az országgyűlések nagy többségét itt tartják 1685-ig. A főváros mellett két fejedelmi tartózkodási hely kap még e tekintetben jelentős súlyt: Radnót és még inkább Fogaras. A két utóbbi helyen tartott gyűlések ugyan részben nem magukban a várakban zajlanak le, a rendek kényesek függetlenségükre — de a fejedelemnek mindenestre biztonságot nyújtanak. Különösen olyan nehéz helyzetekben van szükség erre, mint pl. az 1678. február—márciusi. Béldit s híveit leverték ugyan, s magukat a vezetőket Havasalföldre szalasztották, hogy onnan alig álljanak meg a portáig, de török követ tart a zavarok ügyében Apafihoz, s nem tudni, hogy ez a tény mennyire bátorítja fel Béldiék Erdélyben maradt híveit. Az Apafi oldalán levő hadak fő ereje pedig Teleki Mihállyal az északnyugati határszélen várakozik a Magyarországra való kitörésre. 1685 után a fejedelemnek ismét van oka félteni biztonságát — s a rendeknek is, az országot megszállva tartó császári katonaságtól. Az országgyűlések Fogarason, Radnóton kapnak helyet, Gyulafehérvár csak utánuk következik a sorban.

Az egész másfél évszázadra visszatekintve azonban mégis azt kell megállapítanunk, hogy az időszak nagy részében — s éppen az állami élet kialakultságának, zavartalan funkcionálásának időszakaiban — Gyulafehérvár, a fejedelmi székhely az országgyűlés székhelye is. Az időnként zavarosan szerteszét tartó erővonalak lényegében mégis ide futnak össze.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS KEZDEMÉNYEZÉSE

Kiseb a jelentősége (különösen az országgyűlés időpontjáról elmondottak után) annak a részben formai kérdésnek: *ki kezdeményezi* a gyűlés összehívását? Az országgyűlés tartásának elvi kötelezettsége s (az első évtizedek erjedése után) az évi 2,

majd 1 országgyűlés tartásának szokása adva van. A kezdeményezésnek kevés szerep jut — legfeljebb akkor, amikor az évi 1 vagy 2 országgyűlés mellett további, rendkívüli országgyűlésekre is sor kell hogy kerüljön. A királyi, majd fejedelmi tanács kezdeményező szerepét több ízben jelzik a meghívólevelek, a Báthory-korszaktól ez jó időre sztereotíp fordulattá is válik. Azzal, hogy a fejedelmi tanács milyen *tényleges* befolyást gyakorol az országgyűlések egybehívására, másutt, Erdély *kormányzatának* tárgyalásánál foglalkozunk részletesebben. Ugyanez áll az 1680-as évek deputációjának hasonló funkciójára is. Maguknak a rendeknek csak akkor van befolyásuk országgyűlés tartására, ha valamelyik diéta törvényt vagy végzést hoz újabb országgyűlés összehívására.⁸

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ÖSSZEHÍVÁSA

A gyűlés *összehívása* a fejedelem jogköre volt. Távollétében vagy halála után az őt helyettesítő kormányzó vagy helytartó feladata volt ez. A meghívás írásban történt, fejedelmi meghívólevéllel. Ezt a magyar országgyűlési gyakorlatból megtartott szóval regalisnak nevezték. A meghívólevél elkészítése a fejedelmi kancellária feladata. A regalis a gyűlés kitűzött időpontját és helyét tartalmazta, azonkívül (nem rendszeresen) egybehívásának okát, továbbá (ugyancsak nem rendszeresen) annak jelzését, hogy az országgyűlés alatt fognak-e tárgyalni pereket, hogy a peres felek felkészülhessenek erre. A korszak vége felé gyakran tűnik fel a meghívólevélben annak említése is, hogy a törvényhatósági pénztárnokok számadásaikkal együtt jelenjenek meg, hogy az adóról való számvételt meg lehessen ejteni velük. A meghívóleveleket természetesen általában jó előre ki kellett küldeni. Kivételnek számítottak azok az esetek, amelyekben valami sürgős szükség rendkívüli országgyűlés tartását követelte meg, vagy előrehozatta a szokásos gyűlés időpontját. A rendes évi országgyűlések tekintetében a meghívólevél kiadása és a gyűlés kezdete közti időbeli távolság már a 16. században 2—3 hét. A 17. században éppen akkor, amikor az évi *rendes* országgyűlések száma 1-re csökken, szinte követelménnyé válik, hogy a meghívólevél kibocsátása és a gyűlés kezdete közti időszak legalább egy hónap legyen. 1657 után

⁸ 1541. januári végzés, 1548. májusi XI. tc., 1551. márciusi tc., 1607. februári IX., az év márciusi 1. tc.

természetesen itt sem érvényesek a békés időszak normái. Apafi alatt megint azok állnak helyre, hogy aztán az 1680-as évek második felében ismét felboruljon ez a gyakorlat. Az országgyűlés egyszer már kitűzött helyét és idejét a legritkábban s akkor is csak igen alapos okkal változtatták meg.⁹

AZ ORSZÁGGYŰLÉS TAGJAI

Az országgyűlés *tagjai* a fejedelmi korszakban általában a fejedelmi tanács, a fejedelmi tábla, egyes fejedelmi főtisztok, a külön regalisszal meghívott főrangúak, végül a törvényhatóságok és városok követei. Arra a korszak legelején (1543—1545) még vannak nyomok, hogy a nemességet *személyes megjelenésre* hívták az országgyűlésre,¹⁰ ez azonban a rendi képviselőlet időszakában is csak a szabályt erősítő, a hatalmi harcok miatt szükségessé vált kivétel. 1678 januárjában ugyan Béldi Pálék arra készülődnek, hogy az országgyűlésre az *egész* székelységgel együtt mennek, személyesen — de ez már gyakorlatilag a fegyveres felkelés kezdete Apafi kormányzata ellen, s az úgy is reagál rá. A nemesnek ekkor már nincs joga pusztán nemessége folytán megjelenni az országgyűlésen. A gyűlés *egy kamarája* tehát lényegében *három* eltérő összetevőből áll: 1. a tisztességük révén hivatalosakból, 2. a vagyonuk (s ebből eredő rangjuk) révén meghívottakból, 3. a rendek követeiből. Nincs külön felső- vagy főrendi tábla — de a gyűlésen jelen vannak mindazok, akik Magyarországon akkor s később a felsőtáblát alkotják.

A regalisták *számát* pedig e korszakban sem korlátozza semmi. A fejedelem tetszése szerinti számban hívhat meg főrangú személyeket a gyűlésre, minthogy Erdélyben e korszakban

⁹ 1647. január 25-én I. Rákóczi György március 4-re hirdeti meg Kolozsvárra, az az évi rendes (Szent György-napi) országgyűlést, mint-hogy az országban pestis grasszál, s az a tavasszal felerősödhet. (EOE X. 451—2. o.) 1647. február 20-án viszont azzal az indokolással helyezi át Gyulafehérvárra március 16-ra a gyűlést, hogy a fővárosban már megszűnt a pestis, s „az ország széliben” lakók oda könnyebben tudnak felutazni. (Uo. X. k. 453—454.) 1686. március 14-én I. Apafi Mihály halasztja el a március 23-ra Szebenbe összehívott országgyűlést április 20-ra amiatt, mert a gyűlés első összehívása után a kormányzatot gyakorló deputatio nagyobb részének Kolozsvárra kellett utaznia (a politikai események miatt). (Uo. XVIII. k. 472.) A 150 éves időszakból *ez a két eset* ismeretes a gyűlés időpontjának megváltoztatására. A gyűlés összehívásának jogára és a meghívóra lásd: BV: Efj. 17; Ef. 15.

¹⁰ EOE I. k. 182—183., 187—188., 216.

nyugat-európai típusú főranggal: grófi, bárói ranggal elvértve rendelkezik egy-egy család, ill. annak valamelyik ága, akkor sem kevés epefröccsentésnek kitéve. Így a fejedelem keze meg sincs kötve a meghívásnál. Nem kell pl. valamennyi arisztokrata rangú család felnőtt férfitagjait, ill. özvegyeik követeit meghívnia — de ennél sokkal szélesebb körből hívhat meg személyeket. Regalista-jegyzék csak néhány maradt fenn a korszakból, pedig a fogalom már annak elején is ismeretes.¹¹ Az 1654-i országgyűlésről 26 regalista nevét ismerjük, az ország 21 nagy családjából.¹² Az 1657. szeptemberi szamosújvári részgyűlésről is maradt ilyen jegyzék, ezt azonban kevésbé vehetjük mértékadónak, mert a gyűlést sebtiben hívták össze II. Rákóczi György seregének lengyelországi katasztrófája után. Kérdés, hogy ki tudott egyáltalán megjelenni a meghívottak közül — s a főrendek jó része oda volt a hadban, ill. már a tatár rabságban.¹³ A rendek 1667. április 28-án a nagyvezérnek írt levelében 15 család 21 tagja szerepel a tisztséget nem viselő, egyszerű regalisták közt az aláírók sorában.¹⁴ A korszak végére

¹¹ A király a továbbiakban külön levéllel hívja meg a részgyűlésekre „primores vel proceres dominorum regnicolarum de maioribus familiis” — rendelkezik az 1560. márciusi részgyűlés.

¹² Kornis Ferenc, Kapy „úrfi” (bizonytalán Kapy György, a későbbi tanácsúr és főispán), Wesselényi István (a kurucgenerális Wesselényi Pál apja), Haller Pál és János (későbbi tanácsurak), Gyulaffy Sámuel, Bethlen Mihály, Apafi István és Boldizsár, a „kisebbik” Bánffy Zsigmond és Bánffy György, Tohoczka Zsigmond, Kemény Boldizsár, Nagy Pál, Keresztessi István, Gyeróffi János, Pekri Ferenc, Ebeni László és István (a későbbi tanácsúr, szamosújvári, kolozsvári főkapitány és főispán), Ibrányi Mihály, Darlaczi Ferenc, Ladányi Mihály és Gergely, Inceédi Mihály, Károlyi Mihály és Boldvai Márton (Székelyhid utolsó erdélyi kapitánya). (Simonius feljegyzése — EOE XIII. k. 480.)

¹³annyi bizonyos, hogy egyrészt a névsor magában a belekevert tanácsúr, ítélőmester és fejedelmi tisztségviselő nevekkel együtt is csak 30 személyt tesz ki; másrészt viszont a szereplő családok köre bővül: az országgyűlésen (a változások jeléül) megjelenik Zólyomi Miklós, akit még apja miatt nemkívánatos elemnek tartanak a Rákócziak (s aki az elkövetkező évtizedben maga is rászolgál arra — másképp ugyan, mint apja —, hogy a legkülönbözőbb kormányzatok ne bízzanak benne). Képviselve van az Ugron, Daniel, Farkas, Torma, Suki, Kun, Kassai és Sebessi család. (Simonius feljegyzése — EOE XIII. k. 521.)

¹⁴Nagy Tamás, Bethlen Gergely (később mindketten tanácsurak), Torma György, Bánffy Gábor, Kristóf és Farkas, Rhédei István, Tholdalagi János, Nalácsi István (ekkor már főudvarmester; később tanácsúr), Paskó Kristóf (az ismeretes török diplomata), Pernyeszi Zsigmond (később udvarmester), Thoroczka Péter és Mihály, a Barcsaiak közül Péter, Mihály, Tamás, István, Makray Péter, a kolozsvári polgársorból főrangúvá emelkedett Filistik családból Péter, Nádudvari István és Rácz István. (EOE XIV. k. 263 — 264.)

a regalisták száma is alaposan megnő: az 1687. július—augusztusi országgyűlésen már 59 család 81 tagja jelenik meg ily minőségben.¹⁵ Ugyanők regalisták az 1689. januári országgyűlésen is.¹⁶ Lényegében ugyanolyan „felhígulási” folyamatról van szó, mint az államkormányzat esetében: a fejedelmi tanács (ha ugyan nem is működése *egészében*) deputatióvá bővül, a regalista-családok, ill. meghívott tagjaik száma is megnégyszereződik. Az ok feltehetően mindkét esetben azonos. A legfőbb államkormányzati szerv, ill. rendi fórum döntésére váró ügyek súlya és száma megnő, az államügyek *tényleges* irányítói igyeksenek minél szélesebb körben megosztani a felelősséget a döntésekért.¹⁷

A regalisták közé számítanak tisztségük révén a magyar és székely törvényhatóságok főtisztjei is. Külön kérdés az egyes felekezetek főpapjainak meghívása. A református és az

¹⁵ Wesselényi Pál, Serédi Benedek, Gyulaffy László, Bethlen Miklós és Sámuel, 4 Bánffy, Vay Mihály, Mikola László, Rhédei István, 5 Thoroczkai, Kollatovich György, 2 Mikes, 4 Barcsai, Lugosi Ferenc (Apafinak évtizedeken át kancelláriai titkára[!]), ifj. Tholdalagi János, 2 Daniel, 2 Kendefi, Désfalvi Farkas, 2 Dónát, 2 Daczó, Bálintih Zsigmond, Jósika Gábor, almási Bánfi György, Folti Bálint, Vitéz Ferenc, Kemény Boldizsár, Kereszturi János, Rác István, Torma Kristóf, Szaláncai István, 2 Kun, 3 Vas, 3 Henter, Buda János, Kabos Gábor, Balogh Boldizsár, Maxai Ferenc, 2 Suki, Orbán Pál, Thordai Gábor, Ajtoni István, Harinai Ferenc, Nádudvari István, Maurer Mihály, Nagy Pál és István, Nápolyi Péter, szentlászlai Sárosi János, Zeyk László, Szikszai György, Boros László, Ugron Pál, Szentiványi Sámuel, Széki István, Mihácz János, Geréb János, Sándor Ferenc, Radák István, Bodoni Balázs, Jankó Péter (EOE XIX. k. 180—182.)

¹⁶ Ezekből az évekből van még egy jegyzékünk regalistákról, amely feltehetően nem teljes ugyan (azt tünteti fel, hogy az 1688. május—júniusi országgyűlésen május 13-án mely regalisták szavaztak egy meg nem nevezett kérdésben), de az előbbinek ellenőrzéseül szolgálhat. A jegyzék a következő neveket közli: Buda János, Bodoni Balázs, almási Bánffy György, Thoroczkai Mátyás, Szaláncai István, Folti Bálint, Béli David, Ugron Pál, Kendefi Mihály, Radák István, Rác István, Donát Mátyás, Bernád Ferenc, Barcsai Ábrahám (később II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt viselt főtisztségeket a kuruc kormányzatban), Kun István és Miklós, Suki Pál és Mihály, Bethlen Sámuel, Zeyk László, Désfalvi Farkas, szentlászlai Sárosi János, Daniel Ferenc, Bánffy Pál, Balogh Boldizsár, Toldalagi János, Wesselényi Pál, Jósika Gábor, Kálnoki Farkas, Földvráy Ferenc és Szikszai György. Az özvegyek közül a következők képviseltették magukat követekkel: Bethlen Pálné és Lázár Imréné. (EOE XIX. k. 430—432.)

¹⁷ Arról természetesen (ismereteink jelen fokán) nincs mód képet alkotni, hogy mi lehetett a regalistaság alsó birtokhatára. A 16—17. századi erdélyi nemesi birtokmegosztás kérdése (a fejedelmi korszak rendiségének *alapkérdése*) egyelőre megoldásra vár.

evangélikus püspök feltehetően a korszak nagy részében állandó tagja a gyűlésnek, vagy képviselteti ott magát,¹⁸ a román püspök szintén kapott legalábbis értesítést a gyűlésről.¹⁹ Nehezebb kérdés a római katolikus püspök, ill. (a korszak nagyobb részében) vikárius részvétele. Bizonyos nyomokból feltehető, hogy az esetek egy részében (különböző indokokkal) elzárták attól, hogy a gyűlésen jelen lehessen vagy képviseltesse magát.²⁰

Külön kérdést jelentett a fejedelmi kor utolsó szakaszában a székely főrendek részvétele a gyűlésen. Az 1666. februári országgyűlésen a székely natio azt követelte: közülük senkit ne hívjanak regalistaként a gyűlésre. Az una eademque nobilitas igényének különleges, székely, így az átlagnál is erősebb válfajáról van szó. A magyarországi és erdélyi átlagnál lényegesen kevésbé feudalizálódott s az egyes osztályokon belül is kevésbé tagolt székely társadalomban e században általában erős a törekvés arra, hogy a főrendek kiválását megakadályozzák. Ebben a kérdésben a székely rendek sikert is érnek el: az országgyűlés ily értelemben hoz törvényt (1666. februári VIII. tc.).²¹ A törvény tényleges hatályát a már ismertetett regalista-névsorokon mérhetjük le. Már az 1667-iban is vannak székely nevek, az 1687–1689-iekben pedig egyenesen nagy számmal találhatóak (Mikesek, Donátok, Daczók, Maxai, Sárosi stb.).

A regalisták jegyzékét a kancellária állítja össze: a kancellár maga vagy utasításai alapján a titkár.²²

¹⁸ I. Apafi Mihály 1665. december 30-án azzal hívja meg 1666. február 1-re Fogarasba országgyűlésre a szász (evangélikus) püspököt, hogy az küldjön egyháza kebeléből a gyűlésre egyes személyeket. (EOE XIV. k. 161.)

¹⁹ A román püspöknek „egy közönséges levéllel értésire kell adni az gyűlést” — írja Bethlen János kancellár az 1666. februári országgyűlés összehívását illető feljegyzésében (uo.).

²⁰ Bethlen János a 19. sz. jegyzetben említett feljegyzésében arról is említést tesz, hogy a katolikus vikáriusnak szántsándékkal nem íratott, mert a katolikus papok (korábbi végzések ellenére, amelyek minden felekezet papjait adózásra kötelezték) megtagadták az adófizetést (uo.). A dolog mérlegeléséhez csak annyit: az Apafi-kor (nem kis mértékben a magyarországi ellenreformáció visszahatásaképpen) az erős református türelmetlenség kora Erdélyben; ezzel a kérdéssel a későbbiekben is találkozni fogunk.

²¹ EOE XIV. k. 185.

²² Bethlen János több ízben (19–20. sz. jegyzet) hivatkozott feljegyzésében a titkár feladatává teszi a jegyzék összeállítását. Utasításai olyan hibák kiküszöbölésére is felszólítják a secretariust, amelyek nyilván nem voltak egyediek: az előző országgyűlésen számosan kimaradtak a jegyzékből (Toroczkaik Péter és Mihály, Csáky László [1] stb.). Az újonnan felnőttkorba jutott főrendűeket is meg kell hívni, az özvegyeket is (azok sem kaptak meghívót az előző gyűlésre). (Uo. XIV. k. 161.)

Követküldésre állandó joga a 3 natio törvényhatóságainak és bizonyos városoknak volt.

Arra, hogy az egyes törvényhatóságok mikor hány követet küldtek, s kiket, a magyar natiojéon illetően rendelkezünk a legkevesebb adattal. Ezek jó része is olyan területekre vonatkozik, amelyek (az első néhány évtizedet kivéve) csak rövid időszakokra tartoztak Erdélyhez. Az 1560. márciusi részgyűlésre Szatmár megye 2 követet kell hogy küldjön.²³ János Zsigmond az 1566. márciusi részgyűlésre 4 követet hív meg egy magyarországi megyéből,²⁴ az ugyanaz év május–júniusi részgyűlésre Szatmár megyéből ismét 2-t.²⁵ Az 1571. április országgyűlés külön törvénycikkben (I. tc.) szabja meg a törvényhatóságok által az az év május 17-én megnyíló országgyűlésre küldendő követek számát: az erdélyi és magyarországi vármegyék 10–10 „főszemélyt” kell hogy válasszanak e célra.²⁶ A szokatlanul magas számot az elkövetkező országgyűlés rendkívüli fontossága indokolja: itt kell hogy sor kerüljön János Zsigmond temetésére s utódjának megválasztására is. A 17. századból két adatunk van a magyar megyék követeinek számára. Fehér megye, az egyik legnagyobb erdélyi megye öt követet küld az 1648. március–áprilisi országgyűlésre; közülük egy alispán, s egy a megye jegyzője.²⁷ Ugyancsak Fehér megyére vonatkozik a másik, 1679-i adat: az októberi országgyűlésen két követ képviseli (a megye egyik főbírája és egyik alispánja).²⁸

A székely székekre nézve már bővebb adatanyaggal rendelkezünk — de úgyszólván kizárólag Udvarhelyszékből, a székely anyaszékből. Általános rendelkezésnek csak a már említett 1571. áprilisi I. tc.-t tekinthetjük. Az a székely székekből is 10 követ küldését írja elő az az év május 17-én kezdődő országgyűlésre.²⁹ Udvarhelyszék követeiről az első adat 1607-ből való; Rákóczi Zsigmond 8 választott személyt hív meg a székből a februári országgyűlésre,³⁰ amely majd fejedelemsé válasszja a gyűlést összehívó kormányzót, s amelynek Bocskai koporsója elé is kell küldeni. A további adatok már az utolsó évtizedekből valók. Az 1659. február–márciusi országgyűlésen 1 alkirálybíró, 4 nemes és 1 lófő képviseli az udvarhelyszéki rendeket,³¹ a május–júniusi országgyűlésre a szék legalább 5 nemest³² (köztük egy alkirálybíró), egy lófőt és egy közsékelyt küld követül.³³

Az 1660. decemberi—1661. januári országgyűlésen a szék követei: a főkapitány, 5 név szerint felsorolt nemes, 1 lófő (tanult ember voltát a „deák” cím jelzi) és egy darabont.³⁴

²³ EOE II. k. 172.

²⁴ Uo. II. k. 295–297.

²⁵ Uo. II. k. 305–306.

²⁶ Uo. II. k. 384.

²⁷ Uo. XI. k. 470–471.

²⁸ Uo. XVII. k. 64–64.

²⁹ Uo. II. k. 384.

³⁰ Uo. II. k. 447.

³¹ Uo. XII. k. 151.

³² A szöveg csonka.

³³ EOE XII. k. 243.

³⁴ Kolozsvári Állami Levéltár: Udvarhelyszék levéltára; Reg 75/32.

- Az 1662. márciusi országgyűlésen 8 követ jelenik meg a szék részéről: 1 kapitány és 3 további személy képviseli a nemeseket, 4-en a többi rendeket.³⁵ Az 1663. február—márciusi országgyűlésre csak a főkapitányt és a [fő] királybíróit küldik fel,³⁶ az az év júliusi gyűlésre: 2 nemes,³⁷ 1664 júliusában (tábori országgyűlésre) 2 követet (ezek egyikét állandóul; a másik helyre 2 személyt választanak azzal, hogy ezek egymást váltva jelenjenek meg a gyűlésen),³⁸ 1667 áprilisában ismét 2 követet választanak,³⁹ 1668 júliusában 3-at,⁴⁰ az 1670 február—márciusi gyűlésre ismét 3-at,⁴¹ az 1682 február—márciusra 4-et,⁴² az az év novemberire 3-at⁴³ s az 1684 decemberire 3-at.⁴⁴

A szász natióál a legbővebb a rendelkezésünkre álló tényanyag. Néhány esetben a szász universitas egészének követszámáról van tudomásunk. Az 1576. márciusi részgyűlésre Báthory Kristóf 8 követet hív meg az universitasból,⁴⁵ az az év augusztusi részgyűlésre (1 királybíróon kívül) 6 követet.⁴⁶ Az ilyen esetek azonban rendkívülieknek számítottak. Bizonytal az is csak a korszak kezdetén volt gyakorlat, hogy a szász universitas törvényhatóságait Szeben tiszte volt értesíteni az országgyűlés egybehívásáról.⁴⁷ A már többször hivatkozott 1571. áprilisi I. te. a szász törvényhatóságok esetében is általánosságban írja elő a küldendő követek számát; 6 személyt vár minden szász székből, ill. vidékről a május 17-én kezdődő gyűlésre.⁴⁸ Az egyes szász székek képviselote: *Szeben* az 1575. júliusi—augusztusi gyűlésre 2 követet küld,⁴⁹ az ugyanaz év decemberi részgyűlésre ismét 2-t,⁵⁰ 1576. januárjában szintén,⁵¹ az év májusában 4-et,⁵² az 1597. áprilisi—májusi országgyűlésre 8-at,⁵³ 1600. júliusában ismét 8-at,⁵⁴ az 1601. januári—februári gyűlésre 4-et.⁵⁵ Az 1653. január—

³⁵ EOE XIII. k. 101.

³⁶ Uo. XIII. k. 201.

³⁷ Uo. XIII. k. 243.

³⁸ Uo. XIII. k. 325.

³⁹ Uo. XIV. k. 249. Az egyik követ Biró Bálint, akinek neve 1668-ban, 1682-ben és 1684-ben is előfordul a követek jegyzékén.

⁴⁰ Uo. XIV. k. 338.

⁴¹ Uo. XV. k. 88. Egyiküknél a „deák” megjelölés szerepel, ami ismeretesen a literátus, írásos tevékenységben jártas személyeket illette meg.

⁴² Uo. XVII. k. 248.

⁴³ Uo. XVII. k. 316. Egyikük, id. Biró István, az 1684. decemberi országgyűlésen is követe a széknek.

⁴⁴ Uo. XVIII. k. 254.

⁴⁵ Uo. III. k. 102—3.

⁴⁶ Uo. III. k. 111.

⁴⁷ 1540-ból, 1545-ből és 1550-ből vannak ilyen adataink (uo. I. k. 46., 216. 301—302). A továbbiakban az egyes törvényhatóságok már maguk kapják meghívóikat, s azok saját levéltárukban is maradnak fenn.

⁴⁸ L. a 26. sz. jegyzetet.

⁴⁹ EOE II. k. 557.

⁵⁰ Uo. II. k. 568.

⁵¹ Uo. II. k. 573.

⁵² Uo. III. k. 103.

⁵³ Uo. IV. k. 108—109.

⁵⁴ Uo. IV. k. 520.

⁵⁵ Uo. V. k. 588.

márciusi országgyűlésen 3 városi tanácsnok és a szász universias jegyzője (notarius provincialis) a szék követe,⁵⁶ az 1654. januári gyűlésen a villicus s egy további személy,⁵⁷ 1655. február—márciusában 2 városi tanácsnok és a notarius provincialis,⁵⁸ az 1657. szeptemberi részgyűlésen 3 személy.⁵⁹ Az 1675. májusi—júniusi országgyűlésre 3 szebeni esküdt polgárt küld a szék.⁶⁰ A szász rangsor második helyén álló *Segesvárszék*re kevesebb az adat: 1653 januárja és márciusa között egy városi tanácsnok a szék követe,⁶¹ 1654 elején 2 személy,⁶² 1655 februárjában—márciusában 2 tanácsnok,⁶³ 1657 szeptemberében a jegyző.⁶⁴ Annál gazdagabb *Brassó-vidék* anyaga; még Szebenénél is korábbra nyúlik vissza. Az első nyom 1558-i: a szeptember—októberi részgyűlésre Izabella királyné 2—3 követet hív a városból.⁶⁵ Az 1562. januári országgyűlésre 2 követet küld Brassó,⁶⁶ az 1564. januári részgyűlésre szintén,⁶⁷ az 1565. októberi részgyűlésre 3-at (itt kifejezetten Brassóból és a *Barcaságból*).⁶⁸ Az 1587. októberi részgyűlésre Báthory Zsigmond újból a városból és vidékről hív meg 4 követet.⁶⁹ Az 1650-es évek közepének adatai: 1653. januárjától márciusig 3 tanácsnok a vidék követe (egyikük egyben a város jegyzője is),⁷⁰ 1654 januárjában a villicus és 3 további személy,⁷¹ 1655. február—márciusban egy tanácsnok.⁷² Utolsó brassai adatunk: I. Apafi Mihály a fejedelemségnek publikáltatására szolgáló 1661. novemberi országgyűlésre 6 követ küldését rendeli a városnak a tisztek közül.⁷³ A további szász székekre és vidékekre nézve ismét szegényesebb az anyag. *Medgyesszék*et 1653 januárja és márciusa közt nem képviseli külön követ az országgyűlésen, csak polgármestere van jelen,⁷⁴ 1654 januárjában 1 követet küld,⁷⁵ az 1655. február—márciusi országgyűlésen az egyik székbíró és egy (városi) titkár a követe.⁷⁶ *Besztercevidékről* 3 tanácsnok van jelen követként az 1653. január—márciusi országgyűlésen,⁷⁷ 1654 januárjában 2 követet küld,⁷⁸

⁵⁶ Uo. XIII. k. 470.

⁵⁷ Uo. XIII. k. 480.

⁵⁸ Uo. XIII. k. 509.

⁵⁹ Uo. XIII. k. 521.

⁶⁰ Uo. XVI. k. 171.

⁶¹ Uo. XIII. k. 470.

⁶² Uo. XIII. k. 480.

⁶³ Uo. XIII. k. 509.

⁶⁴ Uo. XIII. k. 521.

⁶⁵ Uo. II. k. 100—101.

⁶⁶ Uo. II. k. 198—199.

⁶⁷ Uo. II. k. 220—221.

⁶⁸ Uo. II. k. 291—292.

⁶⁹ Uo. III. k. 228—229.

⁷⁰ Uo. III. k. 470—471.

⁷¹ Uo. XIII. k. 480.

⁷² Uo. XIII. k. 509.

⁷³ Uo. XIII. k. 75—76.

⁷⁴ Uo. XIII. k. 470—471.

⁷⁵ Uo. XIII. k. 480.

⁷⁶ Uo. XIII. k. 509.

⁷⁷ Uo. XIII. k. 470—471.

⁷⁸ Uo. XIII. k. 480.

1655. február—márciusban 1 tanácsnokot.⁷⁹ Szászsebes követei: 1653. január—márciusban és 1655. február—márciusban egyaránt a városi jegyző.⁸⁰ Nagysinkszékét 1653. január—márciusban egy esküdt polgár képviseli követként⁸¹ (1654 januárjában és 1655 február—márciusában csak királybírája van jelen).⁸² Szerdahelyszéknek két követéről tudunk: 1653 január—márciusában egy esküdt polgár,⁸³ 1655 február—márciusában egy tanácsnok jelenik meg ily minőségben.⁸⁴ Kőhalomszék az 1595. április—májusi országgyűlésre 10 követet küld,⁸⁵ az 1650-es évek sokszor említett országgyűlésein csak főtisztszei képviselik. Újegyházszekekről és Szászvárosszekekről is csak a főtisztek jelennek meg az 1650-es évek közepének e tekintetben jobban ismert gyűlésein.

A városok képviseleténél legelőbb is jeleznünk kell: itt némileg felemás helyzet alakul ki. Erdély jelentősebb városainak a fejedelmi korszakban a többsége szász város; mint városnak nincs a törvényhatóságtól elkülönülő képvisellete, viszont ó, a város rendelkezik a széken belül a tényleges politikai súllyal. A szász törvényhatóságok képviselletei formailag nem városi képviseltek, gyakorlatilag azonban igen. Ettől viszont még nem részei a városi rendnek — az pedig nélkülük aránytalanul gyengébb, mint reálisan volna. A gyűlésen részt vevő városokról csak a 17. század második feléből vannak jegyzékeink. Az első az 1658-i — tulajdonképpen a rendek által II. Rákóczi Györgynek 1658. április 16-án adott assecutorárián szereplő városi aláírások. A következő városokat találjuk itt:

Kolozsvár,	Kismarja,
Gyulafehérvár,	Vizakna,
Várad,	Torda,
Marosvásárhely,	Kolozs,
Karánsebes,	Szék,
Debrecen,	Kézdivásárhely,
Dés,	Sepsiszentgyörgy,
Bánfihunyad,	Illyefalva,
Nagymalmás,	Zilah,
Géres,	Belényes,
	Udvarhely. ⁸⁶

Ez a sor négy lényeges elemre bontható. Külön helyet foglal el benne a főváros, Gyulafehérvár. Újabb kategória a nagyobb városoké (Kolozsvár, Várad, Marosvásárhely, Debrecen). Ismét külön csoportba tartozik az 5 sóbányaváros (Dés, Vizakna, Torda, Kolozs, Szék). A többi városok a Kolozsvár — Várad stb. kategóriához képest jelentéktelen mezővárosok.

A lista 1658 tavasza után rövidesen lényegesen megcsönkul. 1658 őszén elvész a lugosi és karánsebesi bántság s vele Karánsebes városa is. 1660-ban elesik Várad, s vele hódoltsági területre kerül Kismarja és

⁷⁹ Uo. XIII. k. 509.

⁸⁰ Uo. XIII. k. 470. 509.

⁸¹ Uo. XIII. k. 470.

⁸² Uo. XIII. k. 480., 509.

⁸³ Uo. XIII. k. 470—471.

⁸⁴ Uo. XIII. k. 509.

⁸⁵ Uo. III. k. 463—464.

⁸⁶ Uo. XI. k. 377.

Bélyes. Debrecen is, de a mindent kibíró, erős kereskedőváros azért fenntartja kapcsolatát az erdélyi országgyűléssel. A hódoltsági területre kerül Bánfihunyad is (a töröknek ugyan nem volna joga ott hódolttatni, de ténylegesen megteszi), s a várost az 1674. novemberi—decemberi országgyűlés (XX. tc-ével) kénytelen mentesíteni a követküldéstől, mert nem bírná meg terheit.⁸⁷ 1687-re eltűnik a sorból Nagyalmás és Géres is, megjelenik viszont Bereck és Csikszereda.⁸⁸

Az egyes városok követeiről egyelőre szintén szórányos adatokkal rendelkezünk. Dés 1610-ben két ízben is 4—4 személyt tartozik küldeni követül az országgyűlésekre (a szeptember—októberire és a decemberire).⁸⁹ Különleges esetnek tekinthető Kolozsvár esete 1666-ban. A fejedelem ti. az év februári országgyűlésen rendezni kívánja a város helyzetét. Az Várad eleste után a nyugati végvidék fő vára lett, s ezzel státusa is alaposan megváltozott. Így a városnak küldött meghívólevele úgy szól, hogy a tanács, a centumpatres „elei és fejei” s a község „böcsülletesb és értelmesb rendei” minél számosabban legyenek jelen.⁹⁰

A követek számáról az elmondottak alapján általánosságban csak annyit állapíthatunk meg, hogy ez bizonyos fokig függvénye volt a soron következő országgyűlés fontosságának és a törvényhatóság vagy város jelentőségének. Fejedelmválasztó országgyűlésre több követet hívnak meg, mint egy jelentéktelenebbnek szánt részgyűlésre. Szebenzék vagy Brassó-vidék követeinek száma általában nagyobb, mint Nagysink- vagy Szerdahelyszéké. Az azonban, hogy egy törvényhatóság általában hány követet küldjön, nincs törvényben vagy más jogszabályban meghatározva. Még kialakult gyakorlat sincs erre. Gondoljunk itt olyan sorokra, mint Udvarhelyszéké (10 — 8 — 6 — 7 — 8 — 8 — 0 — 2 — 2 — 2 — 3 — 4 — 3 — 3), Szebené (6 — 2 — 2 — 2 — 4 — 8 — 8 — 4 — 4 — 2 — 3 — 3), Brassóé (2 — 3 — 2 — 2 — 3 — 6 — 4 — 3 — 4 — 1 — 6). Még egy törvényhatóságon belül sincs általánosságban limitálva a követek száma, még kevésbé a törvényhatóságok közt. Az ugyan tény, hogy egy országgyűlésre a fontosabb törvényhatóságok több követet küldenek, a jelentéktelenebbek kevesebbet — de Kóhalomszék (1595-ben) 10 követet küld, Brassó (1655-ben) 1-et. Bővebb adatanyagból talán le lehetne szűrni olyan következtetéseket, hogy bizonyos korszakokban általában emelkedik a követek száma, másokban csökken — a jelenleg rendelkezésünkre álló erre nem jogosít fel.

⁸⁷ Uo. XV. k. 467.

⁸⁸ Uo. 183—184. (Dés és Torda nyilván időleges okok miatt nem szerepel az 1687. július—augusztusi országgyűlés katalógusában, amelyet itt felhasználtunk.)

⁸⁹ Uo. VI. k. 189., 196.

⁹⁰ Uo. XIV. k. 163—164.

Valamivel több az, amit a *követekről magukról*, társadalmi helyzetükről elmondhatunk. A magyar és székely törvényhatóságok követei közt (azok közt ti., akiknek személyéről közelebbit tudunk vagy feltételezhetünk) nem ritka a tisztviselő: vicetiszt, jegyző. Az már inkább csak feltehető, hogy a többi nemesi követek jó része is a módosabb nemességbe tartozik. Mindenesetre azokat a családneveket hiába keressük köztük, amelyek az 1687-i, alaposan „kiterjesztett” regalista-jegyzékben szerepelnek. Az a székelyföldi fejlődés különlegessége, hogy ott — legalábbis időnként — külön képviselőket kapnak egy törvényhatóságon belül a nemesek, a lófők és a szabad székelyek — s a feudalizmus rendjéből következik az, hogy a számra közülük legjelentéktelenebb nemesség kapja a legnagyobb képviselőket. A szász székek követei közt sem ritka a városi tisztviselő, még gyakoribb a tanácsnok; az már ritkább eset, ha a követek csak esküdt polgárok.

A KÖVETUTASÍTÁSOK

A követek feltehetően már kezdettől fogva utasításokkal ellátva jelentek meg a gyűléseken. A feltevésre az jogosít fel bennünket, hogy már 1575—1576-ban említést találunk ilyen utasításokról.⁹¹ Követutasítások szövegei azonban csak az 1620-as évektől ismeretesek.

Ezek az instructiók még nem a 18—19. századi országgyűlések követeinek részletes — s főképp a politikai élet központi kérdéseit illető — előírásai. Elsősorban helyi jellegű sérelmek orvoslását, a törvényhatóság rendi érdekeinek védelmét kötik a követek lelkére. Ilyen jellegű az első ismert megyei követutasítás is, Fehér megyéé (1648. március 9.). Előírásai: 1) a publicatiók előveendőik, s a publicatio alól felszabadult jószágokról a fiscalis director adjon bizonyítványt, hogy a jószágot ne publikálják többet. 2) A gyulafehérvári zsidók, kiváltságuk szerint, maguk menjenek ki Erdélyből külföldre áruért, belföldön ne vehessék meg mástól a török stb. árut. 3) A gyulafehérvári nemesek által kereskedőknek bérbe adott boltok után a városbíró ne vétessen piaci vámot. 4) A residentiás nemes által majorságából piacra küldött áruk után ne vegyenek piaci vámot. 5) Nemes házába az 1614-i és az 1633-i törvények értelmében ne szállásoljanak be országgyűlésen kívül. 6) A Gyulafehérvárra költöző nemeseket ne kényszerítsék szolgálatra, meg se várva ne-

⁹¹ Báthory István 1575. november 9-én Szebennek küldött országgyűlési meghívójában szerepel ez a kitétel: a követek „cum plena instructione” jelenjenek meg az az év december 6-án kezdődő beszercei országgyűlésen (uo. II. k. 568.). Ugyanezen szavakat találjuk Báthory Kristóf 1576. május 8-i országgyűlési meghívójában Szebenhez (Uo. III. k. 103.)

mességük igazolását. 7) A nagyenyedi nemesek panaszolják: ha residentiás városi ember perel velük a vármegye székén, nem állít kezést, ill. nem ad zálogot — ha viszont ők perelnek amazokkal a város előtt, tőlük megkövetelik ezt. Amellett a városnál nem veszik elő perüket a kijelölt időpontban, a polgári jegyző nem veszi fel protestatiójukat. 8) Azt már a nagyenyedi főúrók panaszolják, hogy fejedelmi exmissióra csak nemesek vallomását veszik be, a városiakét nem. Azt kívánják, hogy a bíró pécsettjével a tanács elé hívják a vallomástevőket, ott legyen a fassio. 9) Ismét városlakó nemesek panasza: ha városi személy nemes házán erőszakot tesz, csak 2 1/2—3 frtra büntetik. 10) Szintén nemesi panasz: a városnál [bizonyos] büntetőper helyett csak nyelvváltás-pert indítanak, s azt nem is engedik fellebbezni. 11) Nemesi követelés az is, hogy a hatalmaskodási ügyekben indított nyolcadnapi törvényt, „az parasztságnak refrenálására” rövidítsék meg annyiban, hogy az ily perek végső ítéletre, a fellebbezés kizárásával, a megyénél kerüljenek. 12) A zálogos perben a Partiumban s más vármegyékben használatos módszert javasolják: a zálogbirtokot kiváltani szándékozó előbb a szolgabíróval kínálta meg az összeggel a zálogtartót, s ha az nem venné fel, a következő széken tegye le, s ha ott sem kerülne sor az összeg felvételére, az ügyet exmissióra kell bocsátani. A 100 frt-os értékhatáron aluli pereket a vármegyén lehessen véglegesen eldönteni. 13) Ha a paraszt ura élébe fellebbezi az egymás közti törvénykezésben hozott ítéletet, az nyolcadnapra tartozzék törvényt tenni; tőle a vármegyéken lehessen fellebbezni. 14) A fejedelmi mézgyűjtők ne fuvaroztassák a mézet. A fiscalis jószágok is hordozzák a közterheket. 15) Az ügyvédek ne kívánjanak a szolgabíráktól „hosszú sorissal való relatoriákat” citatiókról, kérésekről, kinalásokról s ehhez hasonló dolgokról. A követutasítás azzal fejeződik be: a vármegye megbízottai teljhatalmat nyernek az ország megmaradására és szabadságára való dolgok tárgyalására (utal rá: e kérdésekben főispánjaik „tetszéséből” járjanak el).⁹² Nemesi és polgári követelések vegyülméke az utasítás. Bármennyire is dominánsak a nemes—polgár viszonyban a nemesi gravamenek, azért a polgár sérelme is belekerül (8.), s még inkább az olyan polgári követelés, amely már nem a nemes ellen irányul, hanem a konkurrens zsidó kereskedő ellen (2.). Országos érdekű vagy hasznú követelés azonban alig található a korszak legnagyobb terjedelmű és részletességű követutasításában. Csak a bíraskodási vonatkozásúak (10—13., 15.) tekinthetők ilyeneknek, s a fiscus túlkapasai, jogtalan kedvezményei elleni titakozás (14.). Ezek sem szolgálhatnak azonban nagy horderejű törvények alapjául. A követek helyzetére, súlyára az a más utasításokban is szereplő kitétel is világot vet, hogy azok a megye főispánjainak „tetszéséből” járjanak el azokban az ügyekben, amelyekben nincs teteles utasításuk.

A többi ismeretes megyei utasítások lényegesen szegényesebbek ennél. Hunyad megye 1674. május 2-i instructiója zömében a korai kurucmozgalomból is ismert nagyúr, Balassa Imre kihágásainak felpanaszolásából áll (orgazdát, tetten ért és elfogott inasát szabadíttatja ki erővel, „mooskos szavak”-kal szól a főispánról s vicetisztekről 2 szolgabíró előtt, elfogatott egy dévai nemest, mert az megtartotta az országos börtöt — közben sértő szavakkal illette annak papját, s lovát is elvette —, inasának elfogatásáért bosszút állt a falun, amely ezt végrehajtotta, egy perben be se engedte udvarába a peres felet) s a garázda főrend megbüntetésének sürgetéséből.

⁹² Uo. XI. k. 470—474.

Emellett csak a megyebeliek kérvényei ellátásának kérését teszi a követek feladatává.⁹³ Helyi sérelmek, bajok orvoslását sürgeti a közép-szolnoki 1674. november 5-i utasítás is, az Apafi-korszak egyik legnagyobb megrázkódtatása, a Béli–Bethlen János-párt Bánffy Dénessel való leszámolása és az akció sikeréhez szabadjára engedett rendi fellendülés küszöbén: a fejedelem küldje be a portára Bánffy Dénes és a váradi török megállapodását, mert a török nem tartja magát hozzá. Orvoslást kér a császári területről a megyébe való portyázás („kóborlás”) ellen, mert a jobbágnép elpusztul, nemes embert is megöltek a kóborlók. A bujdosókra is panaszja van: azok Bihar megyei kvártélyaikból felélik a törökidulás után épp hogy újratelepedett Érmelléket. A partiumi generalis perceptorra is: az katonasággal véteti fel a fiscus számára járó tizedet, bár ezt a megye tisztjei is el tudnák látni, s a katonaság kihágásokat is követ el.⁹⁴ Fehér megye pedig 1679. szeptember 25-én csak azt várja el követeitől (ekkor küldi az országyűlésre egyik követeként neves főbíráját, Diósi Gáspárt, az instructio szegényessége tehát semmiképpen nem hozható kapcsolatba a követ „teherbíró képességével”), hogy összekötetésbe lépve a megye főtisztjeivel, sürgessenek assecuratoriát arra nézve, hogy a rendkívüli török adót nem fordítják más célra, s kapuszám szerint veszik fel.⁹⁵

Az utolsó ismert megyei követutasítás, Kraszna megyéé (1680. február 5.) ismét csak helyi nyomorúságok orvoslását sürgeti: a török adóztatás csökkentését, védelmet az őket prédáló császári őrségek ellen, az egyszer már elengedett fiscalis tized törlesztését — vagy legalábbis a tizedeléssel kapcsolatos visszaélések megakadályozását, kevesebb keménységet az adó behajtásában (a somlyai perceptor ti. az elszéledt falvak másutt megtalált *egy* lakóin is felveszi a *kapu* utáni adót, a katonai végrehajtásnál a jargalóknál többre megy, mint a behajtandó hátralék), a somlyai vár fenntartásával kapcsolatos közmunkaterhek megosztását Közép-Szolnok megyével vagy legalábbis jó rendbe tételüket, a somlyai őrség lovai fűvelése tekintetében a korábbi rendelkezések megtartását vagy adókedvezményt az elfoglalt rétért a perencesieknek — s egyben a somlyai kapitány lovai fűvelésére rendelt rét védelmét a földesurakkal szemben, végül pedig Serédi Benedek bizonyos túlkapásainak megakadályozását (vámok felállítására s nemeseknek is fizetésre kötelezése azokon, szökött jobbággyok erővel való visszavétele).⁹⁶

A *székely* követutasítások közül az első ismert, Háromszék 1623. április 28-i követutasítása a messze legbővebb. Aszerint 1. korábban nemes vehetett lófőtől s drabant is vehetett helyet nemesből. Most azonban a lófők s drabantok össze lévén írva, nem élhetnek e jogokkal. Kérjék a követek e szabadság visszaállítását. 2. Szász, román, magyarországi városoktól váltott jobbággyok is vannak köztük (pénzen vették őket), most ezeket is visszavették tőlük. Az őstől maradt helyre szállított székelyeket is összeírták. Kérjék a követek mindkét kategóriabeliek uruk kezén hagyását. 3. Kérjék azt is, hogy a megyesi gyűlés *előtt* uruk kezén levő s mégis visszavett, összeírt jobbággyokat hagyják uruknál. 4. Lépjenek föl annak érdekében, hogy ne vegyék vissza a nemesek által lófőktől vagy fordítva szerzett birtokot. 5. Szorgalmazzák az olyan székelyek uruk kezénél

⁹³ Uo. XV. k. 371—373.

⁹⁴ Uo. XV. k. 435—437.

⁹⁵ Uo. XVII. k. 64—65.

⁹⁶ TMÁO VI. k. 79—87.

hagyását, akik jobbágyot megölve helyette jobbágnak kötötték magukat a károsodott nemesnél vagy lófőnél, s most felszabadultak. 6. Kérjék: ne kívánjanak kezest a székbeliéből olyankor, mikor vármegyére vagy a Székelyföld más részére szökött jobbágyokat követelnek vissza. 7. A földesurukhoz önként visszaálló jobbágyokat (akiket most szintén vissza-vennének) hagyassák uruk kezén. 8. A medgyesi tc. szerint adassák vissza uruknak az olyan jobbágyokat, akiket azok Báthory Gábor idejében konfiskált, majd eladományozott birtokról vettek meg, s most vissza-vennék tőlük őket. 9. Igyekezzenek korábbi szabadságukba visszahelyezni azokat az elszegényedett lófőket, akiket drabantságra vetettek. 10. Eszközöljék ki, hogy oly esetben, ha nemes vagy lófő jobbágya zászló alá íratja magát, s volt urának gyermeke árvaságra jut, az ily jobbágyot rövid perrel lehessen visszavenni. 11. Kérjék, hogy nemesek, lófők lovas legényét, szakácsát, béresét, molnárát ne írják össze. 12. Hassanak oda, hogy az 1599 előtt nemesi udvarházakhoz bírt szántókat, szénafüveket, malomhelyeket, havasokat adják vissza a nemeseknek. 13. Ériék el, hogy a Rika útján ne kelljen oda is, vissza is vámot fizetni. 14. Kérjék a fejedelem intézkedéseit amiatt is, hogy egyes fejedelmi szolgálatban levő személyek jobbágyait is visszavették. 15. Ériék el annak engedélyezését, hogy az elszegényedett lófők, darabontok közül fogadhasanak bérest. 16. Postálkodásra saját költségükön ne kényszerítsék a székbeliakat. 17. Kérjék az Ojtoz-havasa feltiltásának eltörlését. 18. Tudakozzák meg, hogy lesz-e törvényszak a gyűlés után, s aztán jelenték, hogy a székből ki kell-e menniük az érdekelteknek. A tulajdonképpeni utasítást egy általános rendelkezés fejezi be: a követek minden hasznos dologban járjanak el. Az utasítás végezetül a követek feladatává tette a mezővárosok (különösen Kézdivásárhely) ügyében való eljárást. Az instructióhoz bizonyos magyarázatokat, kiegészítéseket fűztek, az előbbieket elsősorban a háromszéki városok jogállásának bizonyos vonásairól: a főkapitányok, királybírák által kivetett bírságok fele a szék tisztjeié, fele a városé; a vásárjövendelmeket ugyanígy osztották el a főtiszt és a város közt; a vásárokon külföldi és háromszékiek egyaránt szabadon árulhattak. A kiegészítések a városiak vámvisszaéléseit hányták fel, a külső helyekről városra behozott áru eladásának tilalmazását sérelmezték, a mértékeknek a városon való revideálását sürgették, a kézdivásárhelyiek által vett vám elleni fellépésre kötelezték a követeket. További kiegészítések már nem elsősorban a székbeli városokkal kapcsolatosak. A követek kérjék a mértékek korábbi méretének megtartását. Sérelmezzék azt, hogy a szász városok (különösen Brassó) eltöltjék az idegeneknek a székely gabona vételét, s ők maguk vásárolják fel, hogy nagy haszonnal adják tovább. Minthogy Báthory Gábor azzal vette el tőlük a sóaknát, hogy „az székelségen semmi szedő vevő ne legyen”, erre is legyen gondjuk. Lehetőleg irassák tc.-be azt, hogy a Havasalföldről hozott süvegeken a brassaiak (Törösvárnál) ne vehessenek vámot.⁹⁷ A követelések legnagyobb része a székelység helyzetének Bethlen Gábor általi, alapjában katonai érdekből szükségessé tett s azok szerint történt rendezése ellen irányuló gravámen (mindenféle agrártermelő vagy csak főtisztviségviselő nemesé), az iparcikkfogyasztók általános sérelme a brassaiak által birtokolt harmincad ellen vagy általános kereskedelmi követelés — vagy végül (a sóakna elvételekor tett ígéretre emlékeztetés) a kincstárral szembeni általános sérelem.

⁹⁷ SzO VI. k. 70—75.

Ezenkívül csak Udvarhelyszék néhány követutasítása ismeretes. A szék 1659. február 14-én csak azt köti követneik lelkére, hogy vigyék a rendek elé a dályyaiak panaszát a petkiek ellen (azok érszakkal, fegyveresen hordják a dályyaiak erdejét), s általában értsenek egyet a többi rendekkel az ország megmaradását és a szék szabadságát illető dolgokban, igyekezzenek helyreállítani a szék szabadságait.⁹⁸ Hasonló ehhez a szék 1660. december 20-i utasítása (az oly jelentős szászrégeni gyűlés előtt): a követek az ország megmaradását illető dolgokban értsenek egyet a többi rendekkel, ezenkívül pedig szövegezzenek törvényt arról, hogy akiknek „ez mostani fel zündült állapotokban” a hááromszéki, csiki s más hadak kárt okoztak, azoknak adják vissza az elvetteket, ill. térítsék vissza a kárt.⁹⁹ 1667. április 14-én pedig csak annyi az utasítás, hogy ne vegyenek több terhet magukra, mert a szék így is aránytalanul sokat adózik.¹⁰⁰ Nem lényegesen bővebb a szék 1670. február 4-i követutasítása sem: a követek ne vegyenek fel több adót; ha lehet, még a jelenlegit is csökkentésük. Járjanak el a Rika útja s vámjai ügyében.¹⁰¹ Tárják a fejedlem és a rendek elé az olasztelkiek panaszát Daniel Mihály és Péter ellen (azok megkövetelik rajtuk az elveszett marha árát, maguk viszont nem vállalják a rájuk háruló hasonló kártérítést) s a méréfalviakét Oláhfalú ellen (azok elfogták a méréfalviak vizét).¹⁰² 1682. február 3-án is csak ezt teszik a követek feladatává (azon túl, hogy a rendekkel egyetértésben járjanak el a haza megmaradását illető dolgokban): ne vegyenek több adót a székre (inkább kevesebbet), s hányják fel azt a sérelmüket, hogy a Királyföld határhelységei (különösen Szászkezd) nem akarnak kártérítést fizetni a székbeli ellopott s náluk megnyúzva talált marhákért (arra hivatkozva, hogy románok élnek köztük).¹⁰³

Szász törvényhatósági instructio nem ismeretes. Városi is csak Kolozsváré, azok is csak az Apafi-korból. Az első szerint (1665. szeptember 8.) a város (feltételekkel) tartja magát egy korábbi országgyűlés végzéséhez maga iránt, a követek nem térhetnek el ettől. Ha a gyűlés mégis újabb adót vetne rájuk, vagy az előbbi taxát követelné, azzal érveljenek, hogy a végvárok nem fizetnek adót,¹⁰⁴ s amúgy is nyomják őket az őrség tartásának terhei. Ha az adó elvállalása elkerülhetetlen, a Szamoson túli helységek módjára való adózást vegyék fel, s követeljék kulcsaik visszadását, az őrségnek a városon nem tartását, a postaló- és szekéradástól való mentességet. Csak a város kapuinak őrzését vállalták volna.¹⁰⁵

A második már a felszabadító háborúk korszakából való (1688. január 20.); az, bevezetőjében arra intve a követeket, hogy kérjék a kolozsvári főkapitány, Székely László támogatását és tanácsait, a háborús terhek csökkentésének sürgetését teszi kötelességükké (az országgyűlés tudjon be a rájuk eső kivetésbe bizonyos korábbi szolgáltatásokat, ne emelje

⁹⁸ EOE XII. k. 151.

⁹⁹ Kolozsvári Állami Levéltár: Udvarhelyszék levéltára: Reg. 75/32.

¹⁰⁰ EOE XIV. k. 249.

¹⁰¹ A szöveg itt csonka; az hiányzik belőle, hogy e téren *mi volt konkrét teendőjük*.

¹⁰² EOE XV. k. 89.

¹⁰³ Uo. XVII. k. 248.

¹⁰⁴ Ez egyébként nem helytálló; Várad is fizetett 1660 előtt.

¹⁰⁵ Uo. XIV. k. 129–130.

terheiket) és sérelmeik előadását. Ezek is közvetve vagy közvetlenül a háborús állapotokkal függnek össze (károk, erejük feletti terheltetés, kapuk, várták, házak, tornyok építése stb., a postálkodás, szállásrendelés bajai).¹⁰⁶

Az eddig ismert instructiókban, ismételjük, általában csak helyi sérelmek felelőltetése, helyi, legfeljebb törvényhatósági érdekek védelme szerepel feladatként. Csak ritkán válhatnak követelések országos érdekűekké, de ezek sem nagy súlyúak. Arról sincs szó, ami pedig a 19. század első felében már Erdélyben is gyakorlat, hogy a rendek (vagy egy részük: egy-egy natio stb.) a gyűlés előtt egységesítsék instructióikat. Egyetlen olyan esetet ismerünk, amikor kísérlet történik instructiók egységesítésére — de az sem a *rendektől* indul ki, hanem a *fejedelemtől*. Barcsai Ákos 1659. április 14-én Szeben városához intézett országgyűlési meghívójában arra is felszólítja azt, hogy a gyűlés előtt küldje el megbízottait a többi [szász] városokhoz az egymás közt ellátható sérelmek orvoslására s az országgyűlésre tartozók közös írásba foglalására. Hasonló értelemben rendelkezett Udvarhelyszékhez is, azt nyilván a többi székely székekkel való közös tárgyalásra utasítva.¹⁰⁷ Mindez persze a *fejedelem számára* csak arra szolgálna, hogy az országgyűlési tárgyalásokat egyszerűsítse-gyorsítsa. A gyűlés rendes menetében ti. a megnyitás és a fejedelmi előterjesztések ismertetése után a rendek hosszadalmasan, előbb natiónként, majd együttes üléseken állították össze sérelmeiket. Kedvezőbb feltételek közt azonban, mint az 1659-iek s a következők, ez az intézkedés mégiscsak elősegíthette volna a rendiség magasabb, szervezettebb formájának kialakulását.

Ez azonban, ismételjük, egyedi kísérlet volt. S a köznemesség szorosabb rendi szerveződésének nem is a körülmények időnként valóban kedvezőtlen volta volt az oka, hanem elsősorban az, ami a követinstructiók jelentéktelen helyi sérelmekhez ragadottságából is érzékelhető: a követek által képviselt köznemesei rendnek *nincs komoly súlya* az ország politikai életében, sem a fejedelmi hatalommal, sem a főrendekkel szemben. A köznemesség akkor jut „szerephez”, ha a fejedelmi hatalom meggyengülése esetén valamelyik főúri hatalmi csoportosulás

¹⁰⁶ Kolozsvári Állami Levéltár: Kolozsvár város levéltára II. 269.

¹⁰⁷ EOE XII. k. 241—243. (Udvarhelyszék meghívójának szövegét rövidítve közli azzal a megjegyzéssel, hogy az Szebenével azonos, így nem állapíthatjuk meg teljes biztonsággal: a fejedelem kivel való előzetes tárgyalásra utasítja a székely anyaszéket.)

rá appellál — s akkor hol az egyik, hol a másik főúri csoportot támogatja, demagóg jelszavaknak beugorva, megfizetve vagy a familiárisi kapcsolatok folytán, s esetleg gyorsan váltva a pártot, amelyet támogat. Béldi Pál teljhatalmát ellenfelei 1675 nyár elején annak a köznemességnek a felzúdulására támaszkodva török meg, akiket épp ő, s szintén a nemesi szabadság sérelmének jelszavával keltett fel 1674 őszén a Bánffy Dénessel való leszámolásra. Ez a köznemesség békés időszakban nem is lát messzebbre, mint hogy lehetőleg elhárítsa az adóterhek növekedését — s marhalopási, patakelvezetési stb. sérelmeket orvosoltasson.

A követutasítások egyébként aligha jelentettek áthághatatlan megkötést a követek számára, annál is inkább, mert azoknak egyébként is törvényhatóságuk főtisztjeinek intésére kellett hajolniuk. Egyetlen olyan eset ismeretes, amikor a rendek arra hivatkoznak egy negatív döntés meghozatalánál, hogy nem kaptak utasítást küldőiktől az ügyben. 1666. február 24-én *többek között* azzal utasítják el Apafi pótlólagos előterjesztéseinek tárgyalását, hogy a meghívólevélben csak a török adó ügyéről volt szó, s így nincsenek azon túlmenő utasításaik.¹⁰⁸ Az azonban világos, hogy ez csak közjogi ürügy, s erre is csak 1666 táján kerülhetett sor, amikor Apafi uralma a trónharcok, Észak-Erdély fő várainak több éves császári megszállása, török hadaknak évekig az országban állomásozása és a trónharcokkal járó pártharcok úgy-ahogy lezárása után, a gazdasági konszolidációnak még a kezdetén, éppen hogy megszilárdulóban volt.

Arra természetesen módja volt a követek küldőinek, hogy *országgyűlés közben* is utasítás jellegű rendelkezéseket küldjenek a követeknek. Így utasítja pl. követeit 1627. április 18-án Kolozsvár: az árszabályozást illetően „igen prudenter... és igen vigyázva” járjanak el, ne kíméljék a fáradságot, s változtassák meg az 1626-i limitatiót. Minthogy pedig a város szabadsága ellen valónak ítéli, hogy a görögök ott fontalt, singel mérjenek, azt várja el követeitől, hogy ezek kérvényben keressék meg a rendeket és a fejedelmet, s a városok, főrendek közül is azt, akit jónak látnak.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Uo. XIV. k. 178.

¹⁰⁹ Uo. VIII. k. 375.

A KÖVETEK KÖLTSÉGEINEK FEDEZÉSE

Az országgyűlési követek költségeit az egyes törvényhatóságok fedezték. A regalisták természetesen mentesültek e terhek alól, hisz számukra saját országgyűlési megjelenésük jelentett fokozott terhet. E mentességüket törvények egész sora biztosította (1570. januári törvény,¹¹⁰ az 1571. november—decemberi XXXVII.,¹¹¹ az 1572. májusi VIII.,¹¹² az 1576. májusi XII.,¹¹³ az 1594. májusi XXI. tc.,¹¹⁴ az 1596. áprilisi XV. tc.¹¹⁵). Ha azonban csak követet küldtek maguk helyett, a rájuk eső „udvarlopénz” felét be kellett fizetniük.¹¹⁶ A költségek felszedésére nézve törvényhatósági részadatok csak Udvarhelyszékből állnak rendelkezésünkre, a fejedelmi korszak utolsó évtizedeiből.¹¹⁷

A MEGJELENÉS KÖTELEZETTSÉGE

A gyűlésen a meghívottak számára kötelező volt a megjelenés, büntetés terhe alatt. A korszak egészében törvénycikkek hosszú sora rótt büntetést a meg nem jelenőkre.¹¹⁸ A törvénycikkek megalkotásának időpontjai maguk is (1556., 1571., 1607., 1658—1663., 1688.), de részben rendelkezéseik is a bizonyosság arra, hogy a gyűlésen való részvétel kötelezettsége normális időszakokban természetes dolog volt.

¹¹⁰ Uo. II. k. 368.

¹¹¹ Uo. II. k. 494.

¹¹² Uo. II. k. 527.

¹¹³ Uo. III. k. 104.

¹¹⁴ Uo. III. k. 444.

¹¹⁵ Uo. III. k. 491.

¹¹⁶ Uo. V. k. 494.

¹¹⁷ 1659 februárjában 15 dénáros fejadót vetnek ki a követek költségeire, az év áprilisában 18 dénárt, 1660 decemberében 2 polturát (mindenkire — a szolgákra stb. is —), 1662 márciusában 4 pénzt, 1667 áprilisában 1 polturát, 1668 júliusában 5 pénzt, 1670 februárjában 8 pénzt, 1682 februárjában 9 pénzt, 1684 novemberében 3 pénzt. A fejadót a *szabad személyekre* vetették ki. (EOE XII. k. 151., 243., XIII. k. 101., XIV. k. 249., 338. XV. k. 88., XVII. k. 248., 254. Kolozsvári Állami Levéltár: Udvarhelyszék levéltára: Reg. 75/32.)

A követek költségeire lásd: Lám i. m. 60—1.

¹¹⁸ Az első ilyen az 1556. áprilisi törvény. Az 1571. november—decemberi XV. tc. amnesztiát nyújt ugyan a folyó országgyűlésről meghívás ellenére elmaradottaknak, a továbbiakra azonban kilátásba helyezi a büntetést. Az 1607. márciusi VI. tc. 100 frt büntetést ír elő. Az 1658. novemberi V. tc. az országgyűlési elnök feladatává teszi a 200 frt büntetés behajtását, azzal, hogy amennyiben az nem végezne el ezt, a fiscalis director rajta hajtja be a büntetést. Az 1661. novemberi IV. tc. a 200 frt

ÖSSZEGEZÉS

Munkánk e fejezetének végére érve, kíséreljük meg összegezni a fejedelmi korszak erdélyi országgyűlések összetételének bizonyos főbb specifikumait. Az országgyűlés valóban *egykamarás*, de ebben az egy kamarában a követeken kívül (s látni fogjuk, náluk aránytalanul nagyobb tényleges súllyal) jelen vannak a főrendek is: a fejedelmi tanács, a részben főrendekből álló fejedelmi tábla, fejedelmi és törvényhatósági főtisztviselők, az egyházak fejei (vagy követei) is. Ezen az összetételen belül a rendek több, egymástól lényegesen eltérő szempont szerint tagolódnak. Felvehető pl. egy olyan megoszlás, amely egyházi rendről, fő- és közrendű nemességről, városi rendről tud. Ilyen megoszlás azonban a gyakorlatban *egészében* sohasem érvényesül. Különálló, érdemi súlyú egyházi rend nincs; az egyházak érdekeit elsősorban az egyes felekezetekhez tartozó főrendek képviselik. A városi rend *egy része* valóban különálló grémium, a fontosabb városok többsége azonban (a szászok) törvényhatóságával együtt képviselteti magát. Konzekvensebb megoszlás a natiók szerinti, amely ismeretesen csak a magyar, székely és szász natiót foglalja magában. Az Erdélyben egyre számosabbá váló románok nem külön rendi natió. Ez azonban természetesen keresztezi az előbbi, egy csoportba tömörít a natiókn belül (amelynek ráadásul vagy van önkormányzata, vagy csak mérsékelt van — ideig-óráig, vagy egyáltalán nincs) fő- és közrendű nemességet, polgárokat, egyházi rendeket, natióként változó összetételben. A natióknéti megoszlásnak már van tényleges, gyakorlati jelentősége. A harmadik megoszlástípus a felekezetek szerinti; ennek szintén lehet gyakorlati jelentősége is, ha ritkábban is, mint az előzőnek. Ezzel a három elv szerinti megoszlással kell számolni az országgyűlésen; mindhárom *tényleges* erőviszonyok kifejeződése.

A „tényleges erőviszonyok” kifejezést persze nem úgy értettük, mintha itt egymással egyensúlyban álló erőkről volna szó. Hogy pl. a 4 recepta religio elve mennyire nem jelent egyensúlyt, az közismert. A református vallás a XVII. században,

büntetésen túl még a meg nem jelent regalisták admoneáltatását is előírja arra, hogy azok 15 napon belül nota terhe alatt térjenek Apafi hűségére, s jelenjenek meg udvarában. Az 1663. szeptemberi XIV. tc. is 200 frt büntetést ír elő ugyanazzal a záradékkal, mint az 1658-i; ha az elnök nem hajtja be ezt, a fiscalis director rajta vegye meg. Végül az 1688. január—februári VI. tc. az erre vonatkozó korábbi végzések szerint bünteti a távolmaradókat. Vö.: Lám i. m. 27—30.

a bizonyos mértékben valóban meglevő józan politikusi türelem ellenére is, uralkodó vallás. Az evangélikust a natio és felekezet határának nagyjából egybeesése erősíti helyzetében. A katolikusok nemegyszer ostromolják (valós) sérelmeikkel a fejedelmet s rendeket. Az unitáriusok helyzete I. Rákóczi György idejétől fogva nem sokkal jobb a toleráltságnál. A natiók közti erőviszonyok kérdése sem egyszerű. A legnagyobb *hatalmi* súlya a magyarnak van; a fejedelmi tanács zöme ebből kerül ki. Ezt mindenesetre ellensúlyozza a székelyek katonai ereje — és az a körülmény, hogy a kiváltságaik mellé megerősített városokkal rendelkező és viszonylag jelentős anyagi erőt képviselő szászokkal tanácsos fenntartani a békességet. Az erők egyenlőtlensége a legszembeszökőbb a tulajdonképpeni rendek szerinti megoszlásnál. Arra már utaltunk a követutasítások elemzésénél, hogy a követek feladatai eleve meglehetősen szerények: a törvényhatóság szűken vett érdekeinek védelme, helyi sérelmek orvoslásának kérése. Arra is, hogy a követek némileg még formálisan is függnek törvényhatóságuk főtisztjaitól.

Arról, hogy kinek mi a súlya az országgyűlésen, részletes jellemzést adni nincs mód, a rendelkezésre álló adatok eléggé szegényesek. Álljon itt ehelyett egyetlen, de sokatmondó eset: az 1672. októberi országgyűlés vitája Teleki Mihály kiindulásán a bujdosókkal. Ismeretes, hogy Apafi maga 1666-tól igyekszik támogatást nyújtani a magyarországi elégületleneknek, 1670-től befogadja az Erdélybe menekülőket. Az is, hogy 1672 augusztusában a bujdosók főgenerálisukká választják az akkor már erdélyi fejedelmi tanácsúr Teleki Mihályt. Az írásos rendelkezést is eszközöl ki Apafitól a már támadásra indult bujdosók támogatására. Közben azonban Bethlen János kancellár némileg megingatja a fejedelmet, s az egybehívja a fejedelmi tanácsot az ügyben. Teleki azonban nem várhat, s nem is kíván várni. Kiindul Magyarországra hadával — s ott mindjárt az első csatában katasztrofális vereséget szenved a számbeli s minőségi fölényben levő szatmári várórségtől, ugyanakkor, amikor a fejedelmi tanács helyteleníti kiindulását, s az országgyűlést is egybehívhatja Apafival. Ott pedig óriási a vihar. A rendek az ország biztonságát féltik a támadás miatt, Teleki fejét követelik, elevenen nyúzatnák vagy épp nyúznák meg. Az ekkor még csak felemelkedőben levő tanácsúr mellett a vihar tetőfokán csak 6–8 ember áll (az országgyűlések létszámát, a követek számáról a korábbiakban elmondottak alapján, átlagban kb. 200–250 főre tehetjük), de ezek közé *hat*

AZ ORSZÁGGYŰLÉS TÍPUSAI

Mielőtt a már ismertetett összetételű országgyűlés menetének bemutatására sort kerítenénk, egy rövid fejezetben szólnunk kell a gyűlések típusairól. Munkánkban általában országgyűlésekről beszélünk, többnyire még terminusban sem téve megkülönböztetést. A gyűlések egyes típusainak funkciójában, összetételében ti. viszonylag szerények a különbségek. A teljesség kedvéért azonban mégis szükségesnek látjuk szót ejteni a gyűlés típusairól. Három fő típust különböztethetünk meg: a tulajdonképpeni *országgyűlést* (generalis congregatio), a *részgyűlést* (partialis congregatio) és a táborigyűlést. Itt tartjuk helyesnek említést tenni arról a gyűléstípusról, amely nem az egész ország rendjeinek összesereglése ugyan, de nem is csak egy natióé, s amelynek nyomát csak az 1540-es évek kialakulatlanságában találjuk meg néhányszor: a területiális részgyűlésről.

Ami az *országgyűlés* és *részgyűlés* viszonyát illeti, a különbségtétel kettőjük jogköre, funkciói közt lényegesen nehezebb, mint amilyennek a nevekben való eltérés ígéri. Különösen a korszak elején kerülünk szembe nehézzel tűnő problémákkal. Az 1560-as években pl. alig találunk országgyűlést a részgyűlések hosszú sorával szemben. Azt jelentené-e ez, hogy e korszakban a rendek csak valami másodlagos tevékenységet folytatnak gyűléseiken, fontosabb ügyek nem kerülnek elébük? A részgyűlések által hozott törvények áttekintése másról győz meg; arról, hogy e gyűléstípus *funkciója* e korban lényegében azonos az országgyűléssel. Mi mást mondhatnánk az olyan részgyűlésekről, amelyek többek között adót szavaznak meg, végvárok erősítéséről intézkednek, árszabályozásokat léptetnek életbe, kiviteli tilalmat rendelnek el, követeket küldenek ki, szabályozzák a külföldre járást stb.?

Igaz, már az 1560. novemberi részgyűlés hoz olyan törvényt, hogy János Zsigmond „pro rei magnitudine et qualitate” tartson ország- vagy részgyűlést, de épp az ezt követő év-

tizedben lehet vajmi kevésbé különbséget tenni a két gyűlés-típus közt. Csak az 1560-as évek végén és az 1570-es években tűnnek fel az első olyan rendelkezések, amelyek már határozottabb különbséget tesznek ország- és részgyűlés közt. Az első ilyen az 1569. februári részgyűlés III. tc.-e: minthogy az egyházi nemesek személyükben ugyanoly szabadságokkal rendelkeznek, mint a többi nemes, rájuk nézve a jelen részgyűlés nem végezhet újabbat. Az 1573. májusi részgyűlés két ügyet is a generális gyűlés elé utal: a jobbágyrepetíciók ügyét (IV. tc.), amelyben pedig korábban s később részgyűlések egész sora intézkedett, s a limitatióé. Az 1580–90-es években a részgyűlések jogköre különösebb szabályozás nélkül eléggé szerényre redukálódik: adót, hadfelkelést szavaznak meg. Az 1600-as években egy részgyűlés hoz döntéseket országgyűlés és részgyűlés viszonya kérdésében, az 1608. augusztusi: a pozsonyi gyűlésre való követválasztást halasztják a következő generális gyűlésre (igaz: azzal az indokolással, hogy még meghívót sem kaptak rá, terminusát se tudják, s az is kétséges, hogy Imreffy mivel tér meg Kassáról) s Alia Farkas egy, két falut illető birtokperének ellátását. További ilyen természetű rendelkezések az 1621. szeptember–októberi részgyűléstől származnak. Az egyik az adó felvetésének módját illeti. A fejedelem ti. előterjesztéseiben azt sürgeti, hogy a portai adót a Szent Mihály-, az udvartartásra valót a Szent György-napi országgyűlés vesse fel. A gyűlés „az uraknak beteges állapotjuk miatt való közöttünk nem léteért gyűlésünknek is partialis voltáért” nem hoz e kérdésben döntést. A másik a gyulafehérvári közmunka ügye. Ezt a következő országgyűlésre halasztják.

Az Apafi-korszak első éveiben is születik néhány ilyen természetű, nem ellentmondásmentes döntés. Kettő közülük az 1665. novemberi részgyűlés terméke. Az előbbi a fejedelem által a marosváradgyai sókikötő jövedelmeiből a török adóba szolgáltatandó évi 20 000 tallér ügye kapcsán szögezi le: „nem jogszerű s nem is szabad a részgyűlésnek országos határozatokat s törvénycikkeket megváltoztatni, vagy valamit hozzájuk adni vagy elvenni belőlük.”¹ Ugyanez a gyűlés azonban két nap múlva, a fejedelem üzenetére, elhatározza a vöröstoronyi harmincad visszaadását a szebenieknek (korábban országgyűlésen hozott törvénnyel vették el tőlük). Hiába érvel azzal Béli Pál s más személyek is, hogy a harmincadot elvevő gyűlés országgyűlés volt, s annak határozatán részgyűlés nem változ-

¹ EOE XIV. k. 150.

tathat, a visszaadást mégis elhatározzák.² Legfeljebb annyit engedményt tesznek a közjogi érveknek, hogy a *törvény* (1665. novemberi IV. tc.) szövegébe az is belekerül, hogy a szebeniek a következő országgyűlésen is terjesszék elő a dolgot, a jelen gyűlés részgyűlés lévén, s ott a *rendek kéri foggják* a fejedelemtől e rendelkezés megerősítését.³ A következő, 1666. februári országgyűlés — XXII. tc.-ével — meg is erősíti a visszaadást. Végül 1668-ból van nyom arra, hogy (a májusi) részgyűlés országgyűlés elé utalt olyan ügyeket, mint a török adóról való számvétel, követek küldése a két román fejedelemségbe, a *Compilatae Constitutiones* ügye és az árszabályozás.⁴

Egészében véve annyit mondhatunk: az első évtizedek teljes kialakulatlansága után az 1560-as évek végétől mutatkoznak bizonyos próbálkozások arra, hogy a *közjogi* vonatkozású vagy a *kormányzatot* illető nagyobb horderejű döntések hozatalát át-hárítsák a részgyűlésekről az országgyűlésekre, s közben a részgyűlések jogkörében egyébként is végbemegy egy, tendenciájában a szokványos feladatok ellátása felé mutató egyszerűsödés, de arról nincs szó, hogy ország- és részgyűlés *jellegeben* véglegesen szétvált volna.

Könnyebb kérdést jelent a *tábori* országgyűlések elhatárolása. Ezeket ti. *formailag* élesen megkülönbözteti az előző két típustól az, hogy hadjárat vagy inkább annak előkészületei közben a fejedelem (vagy mint 1600 szeptemberében, a felkelt rendek) táborában tartják. Ez a körülmény *funkciójukban, tényleges jogkörükben* is meghatározza őket. Hadjáratra készülő, fegyveres rendek nem szoktak árszabályozás vagy a mértékek kérdésével foglalkozni. A tábori országgyűlések által hozott törvénycikkek, végzések tárgya egy-két kivétellel uralkodó be- vagy visszahozatala, adó-, hadfelkelési ügyek, ideértve a felkelés elrendelését, a hadak fizetése, elosztása, a mustra, az esetleges külföldi segélyhadak magatartása stb. ügyeit.

A negyedik említett típus a területiális részgyűlés; ilyen gyűlések csak az 1542. évből ismeretesek. Határozataik nyilván csak helyi érvényűek voltak, szemben az előző három típusúival, amelyeknek országos és a részgyűlések esetében is általában újabb megerősítésre nem szoruló érvényük volt.

² Uo. XIV. k. 152—153.

³ Uo. XIV. k. 155—156.

⁴ Uo. XIV. k. 338.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS MENETE

A FEJEDEMI ELŐTERJESZTÉSEK

E fejezetünket némi mentséggel kell kezdenünk: az e tekintetben rendelkezésünkre álló forrásanyag meglehetősen szegényes, s az ismert források zöme is a 17. század második felére vonatkozik. Országgyűlési jegyzőkönyvanyag nem maradt ránk. A gyűlések irományanyagából is csak a törvénycikk megőrzésére fordítottak gondot. Más (fejedelmi előterjesztések, sérelmi iratok, a rendek levelezése külállamokkal stb.) inkább csak alkalmasszerűen maradt fenn. Követjelentéssel is kevéssel rendelkezünk; igaz: azok általában igen értékes források is e tekintetben. A forrásanyag e korlátozottsága természetesen megállapításainkban is kellő óvatosságra kötelez bennünket.

A FEJEDELEM VAGY HELYETTESE JELENLÉTE

Az országgyűlés a törvényhozó hatalomnak *egyik* része lévén, tartása idején szükséges volt a fejedelem jelenléte a gyűlés székhelyén. Maga a fejedelem természetesen *általában* nem vett részt az ülésen, kivéve beiktatása szertartását s bizonyos rendkívüli eseteket, de a szükséghez képest érintkezésben volt a gyűléssel: tanácsurakat küldött le hozzá üzenetekkel, ill. az járult elébe küldöttségek útján. A fejedelem távollétében több formája volt képviseltetésének. Ha leendő utóda már meg volt választva, s nagykorú volt, ő töltötte be a fejedelem szerepkörét (az ifjabb Rákóczi György 1645 áprilisában; a törvény *megerősítését* azonban apja végezte el).¹ Olyan esetekben, amikor volt választott vagy kijelölt gubernator vagy helytartó (ill. helytartók) a fejedelem mellett, ill. helyettesítésére, az látta el a fejedelem teendőit az országgyűlésen. Az 1620. szeptember—októberi részgyűlés idején Bethlen István ügyködik guber-

¹ Uo. X. k. 431—432., 435—436.

natorként Bethlen Gábor helyett, ő adja ki a törvénycikkeket is.² 1663 szeptemberében a törökkel hadba vonulni kényszerült Apafit három helytartója, Pettki István, Béli Pál és Andreas Fleischer helyettesíti az országgyűlésen. Az ő nevük alatt adják ki a törvényeket.³

A FEJEDELMI ELŐTERJESZTÉSEK

Az országgyűlés tárgyaitak egy részét a törvényhozó hatalom egyik alkotórésze, a fejedelem (személyesen vagy tanácsával együtt) előre meghatározta, a fejedelmi előterjesztések (propositiók) összeállításával.⁴ Az előterjesztések összeállítása feltehetően a korszak jó részében a fejedelmi tanácsban vagy legalábbis egyes tanácsurak bevonásával történt. Ezt tétélesen csak az 1667. január—februári XXXII. tc. tette a fejedelmi tanács feladatává⁵ (nyílt kérdés, hogy a további években betartották-e ezt). A propositiók tetszés szerinti számú tárgyból álltak, *tárgyuk* nagyjában és egészében ugyanolyan sokoldalú volt, mint maga az országgyűlési törvényalkotó jogkör.⁶

² Uo. VII. k. 547—551.

³ Uo. XIII. k. 248 skk.

⁴ Előjáróban meg kell jegyeznünk: az országgyűlési előterjesztések megmaradt anyaga csak töredéke a feltételezhető teljes anyagnak. A propositiók egy részét a törvénytörvényekből sikerült rekonstruálni (azok ti. — bizonytalan: mennyire rendszeresen — jelzik: a törvény a fejedelem kezdeményezésére jött létre).

⁵ EOE XIV. k. 226.

⁶ A fejedelmi propositiók tárgyalásánál rendkívül nehézkes lenne azzal a módszerrel élnünk, hogy a tárgyköri elemzés minden egyes momentumánál külön idézzük a propositió-pont lelhelyét. Megállapításaink ellenőrzésének lehetővé tételére itt adjuk a fejedelmi előterjesztések (teljes szövegükben fennmaradtak s rekonstruáltak) jegyzékét és lelhelyüket:

1542. január: EOE I. k. 77—79.

1566. március: uo. II. k. 297—298.

1566. május—június: uo. II. k. 306—308.

1566. november: uo. II. k. 321.

1567. július: uo. II. k. 335.

1567. szeptember: uo. II. k. 330—336.

1568. január: uo. II. k. 338—344.

1594. augusztus—szeptember: uo. VIII. k. 517—520.

1606. április: uo. V. k. 486—491.

1608. augusztus: uo. VIII. k. 529—530.

1610. december: uo. VI. k. 197—198.

1611. április: uo. VI. k. 200., 202.

1612. május: uo. VI. k. 219.

Első helyen a *fejedelmi tisztséggel kapcsolatos előterjesztéseket* kell említenünk. A fejedelem sürgethette az országgyűléstől

1612. június: uo. VI. k. 235—238.
1614. február—március: uo. VI. k. 404—409., 412—413., 415.
1615. május: uo. X. k. 502—507.
1615. szeptember—október: uo. VII. k. 278., 280.
1618. október: uo. VII. k. 488—489.
1621. szeptember—október: uo. VII. k. 560.
1622. május: uo. VIII. k. 93—94.
1623. május—június: uo. VIII. k. 124—128.
1624. június—július: uo. VIII. k. 234—235.
1625. május: uo. VIII. k. 264., 267.
1626. május—június: uo. VIII. k. 312., 315—316.
1627. április: uo. VIII. k. 367—369., 371.
1628. április—május: uo. VIII. k. 487.
1629. április: uo. VIII. k. 492—494., 496.
1630. január—február: uo. IX. k. 77., 80—81.
1630. december: uo. IX. k. 155.
1631. június—július: uo. IX. k. 262., 268.
1633. április—május: uo. IX. k. 313., 315—316.
1635. május—június: uo. IX. k. 414—415., 418., 421.
1637. március: uo. IX. k. 589.
1637. október: uo. X. k. 121—122.
1638. április—május: uo. X. k. 136., 150., 153.
1642. február—március: uo. X. k. 321., 325.
1643. április—május: uo. X. k. 365., 368.
1648. március—április: uo. X. k. 483.
1651. február—március: uo. XI. k. 122—123., 131.
1652. február—március: uo. XI. k. 139.
1653. január—március: uo. XIII. k. 428.
1654. január: uo. XIII. k. 481—482.
1655. február: uo. XI. k. 193., XIII. k. 510.
1657. szeptember: uo. XI. k. 287—290.
1659. február—március: uo. XII. k. 159—160.
1659. május—június: uo. XII. k. 248—252., 277.
1659. augusztus: uo. XII. k. 335—338.
1661. június: uo. XII. k. 512., 517—519.
1662. március: uo. XIII. k. 128—129.
1663. február—március: uo. XIII. k. 219—220., 222.
1663. szeptember: uo. XIII. k. 249., 251—252.
1664. június: uo. XIII. k. 322—323.
1664. november: uo. XIII. k. 371.
1665. szeptember: uo. XIV. k. 130—131.
1665. november: uo. XIV. k. 146—147.
1667. április: uo. XIV. k. 249—251.
1668. január—február: uo. XIV. k. 291—297.
1668. július: uo. XIV. k. 339—340.
1669. január—március: uo. XIV. k. 353—357.
1670. február—március: uo. XV. k. 97.
1670. július: uo. XV. k. 149—150.

saját conditióinak módosítását,⁷ felesége vagy fia fejedelemmé választását.⁸ Propositio tárgya lehetett gyermektelen fejedelem trónutódlásának kérdése,⁹ hűségeskü letételének követelése,¹⁰ a fejedelmi méltóság védelme,¹¹ trónkövetelő elleni intézkedés követelése.¹² Ebbe a körbe tartoznak még az oly előterjesztések, amelyek az ország rendjének a fejedelem távollétében való meghatározását,¹³ a fejedelmi székhely kijelölését¹⁴ s végül gubernator választását várják el a rendektől.¹⁵

1672. június—július: TMÁO V. k. 112—114.

1675. november—december: EOE XVI. k. 214—215.

1678. február—március: uo. XVI. k. 440—441.

1678. június: uo. XVI. k. 509—510.

1678. október: uo. XVI. k. 567—569.

1680. május: uo. XVII. k. 94.

1682. február—március: uo. XVII. k. 249., 254.

1682. július—augusztus: uo. XVII. k. 343.

1684. március: uo. XVIII. k. 211., 216.

1685. február—március: uo. XVIII. k. 277—278.

1686. október—november: uo. XVIII. k. 566.

1688. március: uo. XIX. k. 340.

⁷ 1663. március.

⁸ 1626. május—június, 1642. február—március, 1652. február—március.

⁹ 1567. szeptember.

¹⁰ 1630. december, 1635. május—június. A fejedelem az utóbbi esetben az 1633. április—májusi országgyűlés akkor publikálatlanul maradt hűségeskü-törvénycikkének publikálását is kívánta.

¹¹ Rákóczi Zsigmond az 1607. júniusi országgyűlésen pert sürget az ellene a székelyek közt „factiót indított” személyek ellen. Az 1631. júniusi—júliusi országgyűlés a fejedelem propositiójára mondja ki, hogy a „nyughatatlan elméjű emberek” megzabolázására a korábbi törvény alkalmazandó, s meg kell akadályozni azt, hogy az ily személyek másnak játsszák át birtokaikat, tetten értéknél kell elfogni őket, ha evocatio után indulnak ki az országból.

¹² Báthory Gábor 1612 júniusában részletesen a rendek elé tárja Gécy András praktikáit, s azt javasolja: azok küldjenek követet a portára a trónkövetelő azon állításának cáfolására, hogy az a rendek nevében kérte magánuk a fejedelemséget, s döntsék el: a fejedelem addig is mit tegyen, keresse-e meg a keresztény fejedelmeket és a magyar királyt. Inkább a halál — jelenti ki —, mint a portáról küldött fejedelem. Emlékezteti a rendeket a két román fejedelemség példájára. Maga gyűjti hadait, de az országgyűlés „értelmét” is várja.

¹³ 1682. július—augusztus.

¹⁴ 1625. május.

¹⁵ 1652. február—március; ekkor hal meg Rákóczi Zsigmond, II. Rákóczi György is nagybeteg, s attól kell tartani, hogy az ország kormányzata még jó esetben is egy kiskorú gyermekre marad.

A rendek jogállását egészében illetik az olyan előterjesztések, mint Bethlen Gáboré az unió ügyében az 1614. február—márciusi országgyűlésen.

A fejedelem első propositiói nem ismeretesek. Az azonban megállapítható, hogy ezekben is szó volt a 3 natio egyezségéről. A rendek erre adott válaszukban nem tettek rá javaslatot: hogy képzelnék elők ezt. Bethlen erre válaszában részletesen kifejti unió-elképzelését: 1. az unió „a három nemzetiség között hazánknak megmaradására való szent egyesség”, minden rend vigyázni tartozik erre. A terhek egyenlő viselését is jelenti. 2. A múlt sérelmeinek elfelejtését, a szászok és mások közt 1607 óta volt viták lezárását javasolja, csak ott engedve kivételt, ha valaki nem harcon elnyert holmiját találja fel. 3. Az unió békében minden natiótól engedelmességet követel. Bár a portára való „vigyázat és gondviselés” a fiscust illeti, a 3 natióknak közösen kell ezt vállalnia, ha az elégtelen volna rá. 4. A 3 natio egyenlőképpen viseli a külföldi követküldések költségeit. 5. Egymás szabadságait megtartják. 6. Egyenlően járulnak hozzá Gyulafehérvár építéséhez; a Partium ehelyett Váradéhoz, Lippáéhoz és Jenőéhez. 7. Háború esetén egyként kelnek fel. 8. Ilyenkor a magyar és székely rendeket befogadják a szász városokba, azok pedig részt vesznek a városok védelmében. 9. Ily esetben minden város és vár segítse a köz ügyét, a rendek befogadásával, segítséghezállással, pénzzel, éléssel, municióval; az ország utólag megtéríti költségeiket. 10. A rendek hozzanak létre a sajátjukból aerarium publicumot, ahhoz csak az ország által rendelt személy nyúlhatson. 11. Az unió-eskü megszegése a hűtelenség büntetését, fő- és jószágvesztést vonjon maga után. A fejedelem különleges bíróság létrehozását javasolja az unió-törvény sérelmeinek megvitatására (natióként 2—2 személy és a fejedelem tanács egy megbízottja). Az ily pereket „adhibitis tam consiliariis, quam magistris protonotariis, tabulae assessoribus a kiset pro tempore összehívattatnak”, kell tárgyalni. A vétkeket periculum in mora esetében letartóztathatják; az elítélt büntetése vagy megkegyelmezése végső fokon az országgyűlésre tartozék. A várak városok tisztjei tegyenek esküt az unió megőrzésére.

Jegyezzük meg: a rendek nem éltek azzal a lehetőséggel, amelyet a ragyogó taktikus Bethlen, épp hogy s a legkevésbé népszerű eszközzel, török segélyhaddal megszerzett fejedelemségének megerősítésére „captatio benevolentiae”-ként tárt elébük. 1614. február—márciusában nem született unió-törvény, csak egy láthatólag végre nem hajtott tc. a publicum aerariumról. Később pedig az abszolutisztikus hatalmát kiépítő Bethlen már nem tartotta szükségesnek ilyen, a rendiséget erősítő előterjesztés leküldését. Csak a nagy fejedelem halála után, az 1630. január—februári országgyűlés propositióiba kerül bele az unió-eskü letételének javaslása — már a kezdődő válság jeleként.

Ugyancsak a rendek egészének jogállását illetik a fejedelmi előterjesztések oly pontjai, mint Barcsai ajánlata az 1659.

február—márciusi országgyűlésen a szabadságok helyreállításának megvitatására vagy újabb javaslata az az év május—júniusi országgyűlésen a sérelmek orvoslására szükséges intézkedések megtételére (a rendekkel szemben a végsőig törvényisztelő, óvatos botcsinálta fejedelem taktikus lépései). Apafi még oly kritikus helyzetben is, mint az 1678. február—márciusi, csak a következő országgyűlésre ígéri a Béliéi által annyit, a portán is hánytorgatott sérelmek orvoslását. Voltaképpen ebbe a körbe tartoznak az olyan előterjesztéspontok is, mint „az istent ingerlő vétkes alkalmatlanságok” (valójában a Bánffy Dénes bukása óta is tovább mérgesedő pártharcokról van szó) megszüntetésének javaslata az 1675. november—decemberi országgyűlésen vagy 1678. júniusi országgyűlés fejedelmi előterjesztéseinek nagyobb fele: a rendek „gondolkodjanak” az ország csendjéről, a „rendetlen conventiculumok, ártalmas conjuratiók” megszüntetendők, a viszályokat orvosolni kell. Itt a Béliéi végleges bukása utáni rendeződésről van szó.

A *rendek egyes összetevőit* illető propositiók közül előbb az egyes natiókkal kapcsolatosakat ismertetjük.

A *székelyek* ügyével négy ízben foglalkoznak az előterjesztések. Bethlen Gábor előbb az 1615. szeptember—októberi gyűlésnek javasolja a székelyek állapotának rendezését, majd valamelyik 1620-i gyűlésen Bethlen István gubernator által terjeszteti elő azt a javaslatát, hogy a székely *jobbágyok* is fizessenek adót s tizedet, ne csak a lófők és veres drabantok viseljék a terheket. Akkor a székely rendek egyszeri adót ígértek, oly feltételekkel, hogy Bethlen Gábor nem fogadta el. 1622. október 8-án újból az országgyűlés elé tárta a helyzetet: a székelyek nagy része jobbágnak áll, így (tegyük hozzá: annál is inkább, mert az adózó szabad ráadásul katonáskodik is, a jobbágy nem) csak Bocskai óta közel 6000-en lettek közülük jobbágyá. A székely jobbágyok megrovását sürgette, hogy azok legalább a török adóba fizessenek, s egyben azt is, hogy amennyiben a jobbágy meg akarja váltani magát, a nemes tartozzék manumittálni. A székely natio ügye csak a korszak végén szerepel újra az előterjesztésekben: Apafi 1685 februárjában a székelység ügyeinek megvizsgálására kiküldött biztosok jelentésének a rendek elé tárását ígéri.

A *szász natio* ügyei (általában) szintén többször propositiók tárgyai. Bethlen Gábor 1625 májusában a szászok kiváltságainak általában való megtartását veszi be előterjesztéseibe. 1684 márciusában és 1685 február—márciusában egyaránt tárgya az előterjesztéseknek a királyföldi halastavak ügye.

Egyes rendek jogait illetik az olyan propositiók, mint az az 1625. májusi, amely a nemések városi házszerzésével foglalkozik, vagy az az 1655. februári, amely a váradi polgárság és egyházi nemesség viszályának megszüntetését javasolja, az 1659. májusi előterjesztés 10. pontja, amely a megnevesített puskások ügyével való foglalkozást teszi a gyűlés feladatává, s végül az 1686. október—novemberi országgyűlés egy pótlólagos előterjesztése: a vész idején városokba húzódnó nemesség javain ne vegyenek taxát. Különleges esete az, e kategóriákba tartozó előterjesztéseknek honfiúsítások javasolása (1685. október—november).

Ebbe a tárgykörbe tartoznak a rendeket illető *vagyonjogi* ügyek: birtok-, tized-, határvita-ügyek. A birtokügyek először az 1607. júniusi propositiókban szerepelnek: a fejedelem az 1594 (az uralmi válság kezdete) óta történt donatiók, collatiók, annuentiák, assecuratoriák, consensusok felülvizsgálatát javasolja. Fejedelmi kezdeményezésre születik az 1628. április—májusi III. tc. a pusztá szőlők felfogásakor követendő eljárásról, az 1655. februári IV. tc. a jenei birtoklásról s az 1663. február—márciusi VI. tc. arról, hogy amennyiben egy birtokra több adomány történt, a legkorábbi az érvényes. A tizedügy egy ízben kerül fejedelmi előterjesztésbe: Bethlen Gábor sürgeti 1628 áprilisában, hogy a vaskohói és rézbányai jószág és a szomszédos birtokok villongásai ügyében (a havasok, határok miatt) káptalanok (ti. hiteleshelyi requisitorok) szálljanak ki oda határjárásra. Másodsorra 1684 márciusában fejedelmi előterjesztés tárgya falvak határvitái.

A rendi jogokat illető propositiók egy külön típusa végül a *vallásügyi* előterjesztéseké. Sorukat Bethlen 1618. októberi javaslata nyitja meg: a zsidózók s más be nem vett vallások követőit ki kell nyomozni s meg kell büntetni, erről változhatatlan törvencikket (perpetuum decretum) kíván alkottatni. Ugyancsak a zsidózók ellen céloz I. Rákóczi György előterjesztéseinek egyik pontja az 1635. május—júniusi országgyűlésen, a zsidózók elleni ismeretes drákói intézkedések elindítója, s az 1638. április—májusi országgyűlésen tett egyik előterjesztése (ebből születik az 1638. április—májusi I. tc. a makacs zsidózóknak a dési törvényszakra idézéséről). Ezt a sort Apafinak az 1668. januári, februári országgyűlésen tett előterjesztései zárják be. A zsidózók, istenkáromlók elleni pereket — követeli a fejedelem — a 4 recepta religióból kiküldendő biztosok elé kell vinni. Az ilyen perekben vagy ne lehessen ügyvéd segítségével élni, vagy zárják el a kifogásokkal (exceptio) élés útját.

Fellebbezés az országgyűléshez legyen a rendkívüli törvényszéktől, de *csak az* terjesztheti fel a pert (ha ti. maga nem meri vállalni a végleges döntést), egyébként végre is hajthatja ítéletét. Az ilyen jellegű perek, ha már el is vannak kezdve, szintén e bíróság elé tehetők át. Az egykori zsidózók ellen további határozatot is kíván hozatni Apafi. Azok ti. korábban, elítéltetésük után, azzal a feltétellel kaptak kegyelmet, hogy esküt tesznek a szentháromság hitére. Azóta azonban évtizedek teltek el, az egykori kegyelem feltételei feledésbe mentek — a zsidózó hit pedig titkon nyilván tovább élt, s az Apafi-kor elején az unitárius prédikátoroknak nem volt nehéz arra bírni az egykori (és hitüket titkon az 1660-as években is tartó) zsidózókat, hogy térjenek át a hozzájuk közelebb eső unitárius vallásra, hisz az is bevett vallás. A fejedelem most a kegyelem feltételeinek megszegéséért követel határozatot ellenük, s azt is, hogy az őket hitszegésre csábító prédikátorok legalább tisztúktól megfosztandók.

Más jellegű Barsai Ákos 1659. februári javaslata végzés hozataláról, amely erkölcsös életre kötelezné az ünnepeken a lakosságot. Hasonló ehhez Apafi 1680. májusi propositiója az ünnepek megszentelésére és a káromkodók büntetésére hozott törvénycikkek megtartásáról. Az Apafi-korból (a már említetten kívül) még néhány további vallásügyi propositio maradt. A fejedelem 1668. január—februári propositiójában az elpusztult magyar falvakba szállt románoktól is fizetést követelt a magyar eklézsiának. Az 1669. január—márciusi országgyűléstől a gyulafehérvári templom építése iránt várt határozatot a fejedelem, maga is támogatását ígérve ebben. 1670 februárjában a katolikusok sokat vitatott s általa törvénytelennek ítélt kolozsvári vallásgyakorlatának ügyét vitte a rendek elé.¹⁶

A kormányzati ügyekre vonatkozó propositiók közül a leggyakoribbak azok, amelyek az *ország státusának és védelmének* ügyeivel kapcsolatosak. Első helyen az *adóügyeket* kell említeni itt. Az adó ügye (akár általában véve, akár külön említve a török adó, a fejedelem udvartartására, hadai tartására, a végvárok ellátására való) az 1560-as évektől kezdve szerepel a fejedelmi előterjesztésekben. Minthogy a nem rekonstruált propositio-sorozat töredékes, a törvényszövegek alapján való

¹⁶ A katolikusok azzal az indokolással húzódtak be Kolozsmonostorról Kolozsvárra, hogy az előbbiben nincsenek biztonságban az egészen a megcsappant Erdély fő nyugati végváráig járó török portyázók ellen.

rekonstrukció pedig nem lehet teljes,¹⁷ akár azt is feltételezhetjük, hogy az adó ügye az esetek nagy többségében ott szerepelt az előterjesztések sorában. Ritkább eset volt az *adoról való számvétel*. Ezzel csak az 1611. áprilisi országgyűlésen találkozunk.¹⁸ Az adó és a róla való számvétel ügyét tartalmazó propositiókhoz még hozzászámíthatjuk azokat az eseteket is, amelyekben a fejedelem *már a meghívólevélben* közölte, hogy a gyűlésnek ezek az ügyek lesznek a tárgyai. A valóságban általában ezek is tárgyai lettek. Ez természetesen más ügyekre is áll, de az említettekre a leginkább. A katonaságnak szolgáltató *élés* ügye két ismert esetben szerepelt propositiókban. (1566 májusában—júniusában és 1688 márciusában).

Annál gyakoribbak voltak a *hadügyi* tárgyú előterjesztések. Mindjárt az egyik első ismert propositio (1566. május—június) részletesen foglalkozik ezzel a tárggyal: János Zsigmond hadába különböző tisztek kellenek (strázsamester, tábornester, élésosztó, vásárbíró, sáncmester, ágyúvontató mester), borbélyok, mészárosok, kovácsok. A szászok jó drabantokat állítsanak, a mustrán ti. 1000-ból csak 326 bizonyult megfelelőnek. A nemesség tartsa készen magát. A gyűlés hozzon határozatot a szász papok János Zsigmondhoz benyújtott kérését illetően (lovak kiállítása ügyében), a nemesek falvaiban lakó, de korábban a szász káptalanhoz tartozó papok most is „egyenlő terhet viseljenek velök”. A többi ily tárgyú előterjesztések már 17. századiak. Az első ilyen Bocskai szabadságharcának idejéből való. A fejedelem 1606. március 9-én kelt előterjesztésében részletesen ismerteti a császári békeajánlat Erdélyt illető pontjait az áprilisi összeülő országgyűlés résztvevőivel, jelezve, hogy ő „igen alkalmatlanoknak” tartja őket, de az országgyűlés nélkül nem akar végezni róluk. Egyben hadat vár a rendektől Magyarországra, tétélesen megjelölve, hogy melyik natiótól mennyit s milyent, kik jöjjenek ki a haddal, szükség esetére generális élükre állítását is javasolva, a székelység és nemesség egy részét egyelőre tartalékban hagyva, s végül a határ védelmére otthon hagyandó seregről is részletesen kifejtve elképzelését. 1614. február—márciusban a rendek Bethlen propositió-

¹⁷ Megállapítható, hogy vannak törvények, amelyeket fejedelemi propositiók alapján hoztak, mégsem tüntették fel ezt szövegükben.

¹⁸ Ott Báthory Gábor azt javasolja, hogy a számvevő a *saját rendeletével* hívhasson számadásra bármely tiszteket. A rendek ezt el is utasítják, a korábbi szokásra hivatkozva; az e tárgyban 1611 áprilisában hozott III. tc. szerint az exactor a *fejedelem* rendeletével kellett hogy számadásra idézzen.

jára hoznak határozatot a hadba szállás módjáról. A következő év májusában a fejedelem az 1614 őszen általa (tanácsi határozatból) felfogadott hajdúk ügyét viszi a rendek elé: hozzanak azok oly határozatot, hogy a hajdúk, valahol letelepedve, szükség esetén szolgálhassák Erdélyt. Az 1623. május—júniusi gyulafehérvári országgyűlés is Bethlen propositiójára határoz mustrát, s rendelkezik 2 kapunként 1 puskás gyalog kiállításáról. Fejedelmi előterjesztés az indítéka a hódoltsági egyházi nemesek katonáskodásáról rendelkező 1631. június—júliusi XVII. tc.-nek is. Az 1659. májusi fejedelmi előterjesztésekben is ott szerepel a kvártély és a katonalovak fűvelése ügye. Utoljára az 1682. júliusi—augusztusi gyűlésen találkozunk ilyen tárgyú előterjesztéssel. Ez eléggé formális: Apafi azt közli a már a magyarországi hadjáratra vonuló rendek szamosújvári gyűlésével, hogy a porta rendeletére hadba kell vonulniuk.

A hadügyi vonatkozású előterjesztések egy külön csoportja az, amely a várak, *elsősorban a végvárak fenntartásával* foglalkozik. Bethlen Gábor 1615. májusi propositióinak több pontja is ezt tárgyalja: Gyulafehérvár építésére az évben is pénzt és közmunkát vár, Várad építését sürgeti, Lippa felől követel oly határozatot, hogy ott elégséges őrség legyen megfelelő éléssel és fizetéssel. Az 1650-es években sorozatosan találkozunk ilyen előterjesztésekkel. Az 1651. február—márciusi országgyűlés a fejedelem sürgetésére hozza meg IV. tc.-ét arról, hogy egy főúr tartson őrséget várában, a fejedelem ezt gyakran megmustrálhassa, s szükség esetén őrséget is helyezhessen oda. A végvárak ügye a tárgya az 1652. február—márciusi országgyűlés propositióinak is. 1654 januárjában II. Rákóczi György a végházak építésére ajánlott közmunka mennyiségének emelését követeli. 1655 februárjában a fejedelem ismét pénzt sürget Várad és Jenő építésére, továbbá katonaság küldését Jenőbe. Barcsai 1659. májusi propositióiban is szerepel Várad rendbehozatala, főkapitány választása oda, javaslat Kővár főkapitányára. Az Apafi-korszakban is számos előterjesztésben találkozunk ezzel a kérdéssel. A fejedelem az 1665. szeptemberi országgyűlésnek is feladatává kívánja tenni a végházak őrzésétől való tárgyalást. 1665 novemberében Kolozsvár ügye foglalkoztatja: a török portyáz, az őrség fegyelmetlen, szökik, az egész országra baj származhatik a dologból. 1666 februárjában ismét a végvárak (Kolozsvár, Sebesvár, Szilágycseh stb.) őrségének tartása a propositiók egyik pontja. 1668 január—februárjában is szerepel a propositiókban a végvárak s külön Déva ügye. 1670 február—márciusában a fejedelem ismét szor-

galmazza a végvárok és Görgény építését. Az 1675. november—decemberi országgyűléstől ismét csak azt várná, hogy az vitassa meg a véghelyek (kiváltképpen Kővár és Déva) fogyatkozásait, határozza meg a végházak számára szükséges fuvarozás rendjét. Az 1678. júniusi propositiókban is szerepelnek a végházak ügyei, 1682 februárjában szintén. 1685 február—márciusában, az újabb nagy veszély közeledtekor a fiscalis várak helyreállításáról hozott törvények végrehajtását követeli Apafi.

Sok tekintetben egybeolvad az előbbivel (amelynél nem ismertettük külön azokat az eseteket, amelyekben a fejedelem csak adót követel a végházak tartására) a *közmunkaügyeké*. Rákóczi Zsigmond 1607 júniusában az uralmi válság idején súlyosan megrongálódott gyulafehérvári palota és templom helyreállítására vár törvényt, Báthory Gábor 1608 augusztusában ismét a gyulafehérvári templom építését sürgeti, II. Rákóczi György is követel közmunkát az 1652. február—márciusi gyűlésen. Apafi az 1669. januári—márciusi országgyűlésen a gyulafehérvári templom építését szorgalmazza, 1675 november—decemberében pedig a végházak s a maga számára szükséges vectura rendjét szabályoztatná.

A kormányzati ügyek ez elsődleges fontosságú kategóriájába tartozó utolsó ügycsoport, az *ország területi ügyeié*, csak a Bocskai halálát követő, viszonylag békésen lefolyt uralmi válság kapcsán kerül a fejedelmi előterjesztésekbe (1607 júniusában): Huszt, amelyet a testamentumos urak a rendek híre nélkül adtak Homonnai Bálint kezéhez és Kővár, amelyet Perenszi Gábor nem tudni, ki számára tart, Erdélynek tartandó meg — javasolja Rákóczi Zsigmond.

A többi kormányzati ügyek közül a kormányzat *szervezetének általános ügyei* csak elvétve szerepelnek a propositiókban. Barcsai Ákos 1659. májusi előterjesztései foglalkoznak egyes országos főtisztviségek betöltésének ügyével: kancellárt kíván választani (minthogy Mikes Mihály, a tisztség korábbi betöltője, Rákóczinál maradt) s kincstartót (amellett, mint más vonatkozásban idéztük, váradi és kővári kapitányt is). Apafi javasolja (Erdélynek az uralmi válságot követő nehéz esztendeiben) az 1663. szeptemberi országgyűlésnek oly értelmű törvény hozatalát, hogy a fiscalis jövedelmekből tartandó szolgák korábbi fizetésük felét kapják.

Bővebb a köre az egyes kormányzati ágakhoz tartozó ügyeket célzó előterjesztéseknek. A *közigazgatási ügyek közül a kereskedelmi és mértékügyekről* történik a legtöbb említés a propositiókban.

Bethlen sokszor említett 1615. májusi előterjesztésében szerepel a marhakereskedelem ügye is. Az 1623. május—júniusi országgyűlés fejedelmi kezdeményezésre hoz törvényt a salétromkereskedelem tilalmáról, a hordók mértékéről. Az 1627. áprilisi ugyanígy fejedelmi kezdeményezésre intézkedik a görög kereskedők ügyében, az 1651. februári—márciusi pedig a marhakereskedelem visszaéléseinek büntetésére. Az utolsó ismert ilyen tárgyú fejedelmi javaslat az 1678. októberi propositiók egyik pontja. Apafi a görögök ellen követel határozatot, minthogy azok szerinte Paskó Kristóf konstantinápolyi útvjáról vesznek példát,¹⁹ s „az haza szabadságát” akarják rontani.

Nem egy fejedelmi előterjesztésnek volt tárgya az *árszabályozás* (limitatio) ügye. Bethlen 1615 májusában a már meghozott limitatio végrehajtását is követeli, s az ácsok, asztalosok, kőművesek, téglavetők limitálását is. A fejedelem propositiójára hozza meg az 1624. júniusi—júliusi országgyűlés V. tc.-ét a limitatio ügyében. Apafi előterjesztéseiben két ízben találkozunk ezzel a kérdéssel (1668. július, 1684. március).

Többször került a propositiókba a *pénzforgalom* ügye. 1615 májusában Bethlen a hamis pénzek használatának eltörlésére, új, jó pénz veretésére vár határozatot a törvényhozástól. Az 1626. májusi—júniusi I. tc. bizonyos pénzfajták forgalmáról, a pénz minőségéről, a pénz el nem fogadása miatt elkobzott vagyon sorsáról s a bevonandó garas használatának és kivételének eltörléséről szintén fejedelmi javaslatra születik. Az 1628. áprilisi propositiók egyik pontja a pénz el nem fogadására követel büntetést. A rossz pénz eláradását, a jó pénz kivitelét teszi szóvá Apafi az 1675. november—decemberi országgyűlés előtt. A hamispénzverők ügye, amely már az 1677. május—júniusi országgyűlés összehívásának is okául szolgált, az 1678. február—márciusi országgyűlés propositiói közt is szerepel. Az 1682. februári—márciusi gyűlés is a fejedelem javaslatára hozza meg XIII. tc.-ét ugyanez iránt s egyben arról is, hogy a császár képére vert, igaz kamarán s ligán kelt pénz Erdélyben is forgalomban lehet.

Ebbe a témakörbe tartozik végül a *harmincadügy*. A fejedelem 1668 júliusában a harmincadkihágásokat teszi szóvá, 1670 februárjában a zajkányi és volkányi harmincad ügyét: az azokat őrizni tartozó nemesek elhanyagolják e szolgálatot.

¹⁹ Paskó, korábban Apafi neves török diplomatája, 1677—1678-ban kétszer is járt Béldiék követeként — első útján, jogtalanul, a *rendek* megbízottjának tüntetve fel magát — a portán.

Gazdálkodási és kvártélyügyi fejedelmi rendtartás becikkelyezése az 1629. áprilisi IV. tc. A közigazgatási ügyek kategóriáját egyetlen *iskolaügyi* vonatkozású előterjesztés zárja. Az 1635. május—júniusi II. tc. a jobbágyfiak iskoláztatásáról fejedelmi kezdeményezésre születik.

Jelentős mértékben szerepelnek az előterjesztésekben a fejedelmi *kincstár* ügyei. A hosszú sort az 1567. szeptemberi propositióknak a sókamarák ügyeire vonatkozó pontja nyitja meg. A sókamarákon igen nagy sókat vágnak — sérelmezi az uralkodó —, s ebből a kincstárnak van kára. Bőven foglalkoznak ezzel a kérdéssel Bocskainak az 1606. áprilisi országgyűléshez küldött előterjesztései. A fejedelem a fiscalis jövedelmek növelését (aranyváltás, cimentezés, bórgyűjtés, a kén-, higany-, arany-, ezüst-, rézbányák, vashámorok műveltetése révén), a székelyek közt a fiscalis jövedelmi források felkutatását sürgeti, s azt várja, hogy az országgyűlés adja a kezébe a marosi sószállítást. Ott találjuk a kincstári ügyeket Rákóczi Zsigmond már sokszor hivatkozott 1607. júniusi propositióiban is. Az elmúlt zavarokban a gyulafehérvári uradalom jó részét elidegenítették a fiscustól — panaszolja a fejedelem —, a szászság (ahonnan a fiscusnak jártak tizedek) pusztá. Az országgyűlés találjon módot rá: honnan legyen a fejedelemnek asztaltartása. Az elzálogosított só- és harmincadjövedelmeket vissza kívánja szerezni Rákóczi. Minthogy végül a szászság évek óta **nem** fizeti a census sancti Martinit, ezt visszamenőleg fizesse be. Bethlen Gábor 1615. májusi előterjesztései a közte és a rendek közt folyó harcnak körülbelül az egyensúlypontját jelzik. A fejedelem már eléggé megszilárdította uralmát ahhoz, hogy kincstári vonatkozásban is követelésekkel léphessen fel. A rendek *ekkor még* követeléseinek jó részét elutasítják, túlsúlyá velük szemben csak pár hónap múlva kezd határozottabban érződni. Bethlen határozatot követel a fiscalis jövedelmek növelésére, a kezén levő bányák, aknák jövedelmét igen kevésnek ítélve. A tizedbérlet megfizetését kívánja, amelyet korábban évszámra elengedtek, s első éveiben maga is tanácsosabbnak tartotta lemondani erről. A kincstárnak követeli a bárány- és méhdézsmát, amit a földesurak maguknak szednek, juh-tizedet követel a székelyföldi extraneusoktól és pásztoroktól, magának kívánja a váradi kocsmajogot. Egyelőre nem ér el mást, mint hogy az árendapénznek már csak a felét kell elengednie. Amikor az 1622. szeptember—októberi országgyűlés propositióiba újra kincstári ügyek kerülnek, a fejedelem már egészen más helyzetből beszél. A rendek készséggel hozzá-

járulnak ahhoz a követeléséhez, hogy Illye várát és uradalmát fiscalis jószággal cserélje el Bethlén Istvánnal. Nincs *formai* indokunk rá, de annál több érdemi, hogy tőle indul ki ez országgyűlés III. tc.-e is, amely újra felhatalmazza a fiscalis jószágok visszaszerzésére a fejedelmet, méghozzá kényszerfeltételekkel: ha a fiscalis jószágot kezén tartó személy nem akarná felvenni a váltságot, az ügy a *fejedelem* (vagy távollétében a gubernator) és tanácsa elé kerüljön; ha a visszaváltandó jószág birtoklója sem a pénzt nem venné fel, sem a fejedelem (ill. gubernator) és tanácsa elé nem vinné a dolgot, veszítse pénzét s jószágát egyaránt. A fejedelem csak arra tesz ígéretet, hogy jó pénzben fizeti ki a váltságösszeget. Fejedelmi kezdeményezésből származik az 1625. májusi II. tc. is, amely Brassót kötelezi productióra Töresvárat illető okleveleiről.

Innentől kezdve a kincstári ügyek évtizedekre eltűnnek a propositiókból. Csak Apafi korában jelentkeznek, akkor meglehetősen sűrűn is, jelezve annak a harcnak szívóvességát, amelyet a fejedelmi hatalom folytat az uralmi válság éveiben s az azt követő nyomorúságban a legkülönbözőbb kezekre jutott, ill. célokra fordított kincstári jövedelmek visszaszerzéséért. A fejedelem propositióira válaszul mondja ki az 1664. júniusi gyűlés azt, hogy akik az 1664. január–februári nagysinki gyűlés óta a portuson [Marosportus] alul sóval kereskedtek, azok ellen vizsgálatot kell indítani, s meg kell venni rajtuk a só portusi árát; a sóarat is szabályozza. Egy jó évre rá, 1665 novemberében a fejedelem csak úgy hajlandó a sóaknákról az évi 20 000 rálért a török adóba fizetni, ha ennél többet semmilyen esetben nem várnak tőle, különben — kínálja fel — a rendek vegyék vissza a sóbánya-jövedelmeket, s lássák maguk: hogy fizetik a török adót.

Az 1668. januári—februári országgyűlésen Apafi ismét csak kincstári vonatkozású követelések egész sorát rögzítette előterjesztéseiben. Vagy közmunkát szavazzon meg az ország a romladozó fiscalis várak építésére — írta —, vagy hozzon határozatot a váraktól elidegenített jószágok visszaadására; különben ő protestál: ő nem az oka a várak romlásának. Azt sürgette, hogy a Kővárvidéken az adományosok által birtokolt falvakba fiscalis helyekről vitt jobbágyokat küldjék vissza eredeti lakhelyükre, s hajtsák végre azt a tc.-et is, amely a Kővárvidék fiscalis falvaiból elvándorolt nagyszámú jobbágy visszaviteléről rendelkezett, azzal fenyegetőzve, hogy a fiscus különben másképp nyúl a dologhoz. A fiscalis jószágokban nemesített puskások közül azokat, akik elvonják magukat a

fiscalis szolgálattól, jobbágyul kívánta visszaküldetni régi lak-helyükre. Határozatot várt a marosváradgyai híd kijavitása iránt. Az országgyűlésre bízta Bánffy Dénesnek a gyalui uradalomért való kárpótlása ügyét. A török ti. azt sürgette, hogy Gyalut vissza kell adni a portára futott s onnan követelődő Zólyomi Miklósnak; így Apafi a szamosújvári uradalmat kínálta fel neki amaz helyett azzal, hogy országgyűlésen juttat neki teljesebb kárpótlást. Ugyanaz év júliusában a magánszemélyek által törvénytelenül birtokolt fiscalis jószágok ügyét és a fiscalis jobbágyok helyükre visszaviteléről való intézkedést tűzte a gyűlés napirendjére.

Az 1669. január—márciusi országgyűlésnek küldött előterjesztéseinek is majd a felét kincstári vonatkozásúak teszik. Újból sürgette a váradgyai híd rendbehozatalát: az „búcsuzik” — írta. Szigorúbb törvénycikket várt a Fogarásföldről szökött jobbágyok vissza nem adói ellen, különben Fogarásföldről sem fogják kiadni az odaszökötteket, s a fiscus a régi szokás szerint veszi vissza jobbágyait. Jelezte, hogy a fiscalis jószágokban birtokos nemesek visszaélései miatt a fiscus hozzányúl azokhoz az ottani birtokokhoz, amelyekre nincs törvényes donatio, s törvényt várt arra, hogy az 1657 óta zálogba nyert fiscalis jószágok visszaválthatók. Az 1675. novemberi—decemberi országgyűlésen azt panaszolta fel, hogy a fiscusnak a dézsmák, árendák egy részére való jogai veszélyben vannak. Az 1678. júniusi előterjesztéseknek is tárgya a fiscus „difficultasai”, s az eredmény a X. tc. a kamaraházakhoz tartozó javak visszaadásáról. Az 1678. októberi országgyűlés is fejedelmi propositio nyomán hoz törvényt a fiscalis jószágokbeli kocsmákról (XIV. tc.) és a szüretelés rendjéről (a XLVIII. tc.).

A kormányzat harmadik fő ágával, a *bíráskodással* (ti. a bíráskodás *elvi* kérdéseivel; az országgyűlés mint bíróság elé tartozó ügyeket illető propositiókkal külön foglalkozunk) az ismert előterjesztések viszonylag kisszámú pontja foglalkozott. Az első ilyen javaslat, Rákóczi Zsigmondé az 1607. júniusi országgyűlésen, mindenesetre nagy horderejű: a Kendy-párttal való véres számolás óta érvényben levő jus ligatum eltörlését javasolta. Az 1614. februári—márciusi országgyűlés (ez még a Báthory Gábor bukását követő rendi hullám tetőpontja, de e vonatkozásban már egy szigorú erkölcsű korszak kezdete) Bethlen Gábor propositióinak 1. pontjára feleletül mondja ki, hogy a cégéres vétkeket („nézőket”, jövendőmondókat, bűbájosokat és az „utánuk járókat”), büntetni kell, s az ítéletet irgalmatlanul végre kell hajtani. A sokszor említett 1615.

májusi propositiók is tartalmaznak bíraskodási vonatkozású pontokat. A fejedelem határozatot vár a bíraskodás menetéről, s 1614. őszi propositióinak e pontját megújítva, az ügyvédi honoráriumok mértékéről (láthatólag sok volt a panasz a telhetetlen ügyvédekre). Fejedelmi kezdeményezés az 1619-i erdélyi perjogi kódex megalkotása is. A korábbi perjogi törvények megrostált anyagából állították össze; az országgyűlés csak jóváhagyta a törvénykönyvnek Bethlen által kialakított formáját. Ugyanezt mondhatjuk az 1623. IV. tc.-ről, amely abban az esetben, ha nem tartanak rendes törvényszakokat, a Szent Márton-napi törvényszakra koncentrált minden olyan pert, amely brevis processusszal intézhető. I. Rákóczi György 1633. április—májusi előterjesztéseibe Zólyomi Dávid ügyével kapcsolatban kellett hogy belekerüljön az a pont, ami a X. tc. születésére indokot adott. Eszerint a fejedelem fogassa perbe a személye ellen összeesküvőket, s azok mint a közbéke megzavarói bűnhődjenek. Másik bíraskodási vonatkozású előterjesztése csak a bíraskodás menetének szabályosságát és folyamatosságát célozta. Ennek nyomán jött létre az országgyűlés I. tc.-e arról, hogy a tisztek kötelesek kiszállni az ítéletek bírói parancsra végrehajtására, s a törvénytelen bírói parancsot szerzők büntetendők. Bethlen Gábor korát idézi az 1642. februári—márciusi, ugyancsak fejedelmi javaslatra létrejött I. tc., amely szerint egyes „czéges vétkekben élő gonosz lelkiismeretű” személyek az illetékes törvényhatóság legelső sedriájára idézendők, s ott ügyüket soron kívül kell felvenni. Ha a pert fél éven belül nem folytatják le, a fejedelem fiscalis perbe foghatja a vádlottakat. Az öreg Rákóczi György kezdeményezése az 1648. március—április XVI. tc. is a százok bíraskodásáról. Még Apafi korában találunk egy ilyen előterjesztést. A fejedelem 1667 áprilisában azt javasolja: az alaptalanul bírói parancsot szerzőket illetően oly értelmű törvényt kell hozni, hogy a területileg illetékes sedriák vizsgálják meg törvényességüket, s ha törvényteleneknek találják őket, azonnal szabják ki felmutatóikra a törvényben rendelt büntetést. Különleges ügyet érint az 1657. szeptemberi előterjesztések egyik pontja: a latrok kergetésére vár intézkedést.

Külön kategóriája a fejedelmi előterjesztéseknek a *törvénykönyvek összeállításának* szorgalmazása. A fejedelmi korszak mindkét nagy törvénykönyvének, az *Approbatæ Constitutiones*nek és a *Compilatæ Constitutiones*nek szerkesztésénél megtaláljuk ezt; a melléjük harmadikul sorolhatóról, Bethlen Gábor perjogi kódexéről már szövegtünk. Az 1652. február—márciusi

országgyűlés II. Rákóczi György kezdeményezésére hozza meg XI. tc.-ét a törvénykönyv szerkesztésének folytatásáról, a munkálat költségeire adót vetve ki. A *Compilatae Constitutiones* készítésére Apafi 1668 júliusában biztosok kiküldését javasolja.

Jelentős további csoportja az ismert propositióknak a *külügyi* vonatkozásúaké. Már a legelső ismeretes uralkodói előterjesztés (1542. január 26.) is ilyen tárgyakkal kezdődik: Petru moldvai fejedelem fenyegetőzéseitől nem kell tartani, az a szultán „potestas”-ában van; a szultán atnámét küldött János Zsigmondnak. Az 1565. októberi gyűlés előtt merült fel a kérdés: bemenjen-e az uralkodó a szultánhoz, miképpen s kikkel együtt (s mily karban hagyja közben az országot)? János Zsigmond a rendek elé vitte az ügyet. Azok hosszas vita után nem merték vállalni a döntés felelősségét, országgyűlési határozatban ruházták rá vissza az intézkedés jogát. Akkor azonban az utazás elmaradt. Csak mikor 1566 tavaszán köztudomásúvá vált, hogy a szultán újra hadra készül, s Erdély uralkodója is számíthatott rá, hogy intézkedéseivel kell tartania magát, szólította fel a rendeket (a márciusi részgyűlésen): határozzanak a szultánhoz való utazásának költségeiről. Még ugyanaz év végén (a novemberi—decemberi országgyűlésen) János Zsigmond a Szolimán halála utáni gondjait kívánta megosztani az országgyűléssel. Elébe tárta a szultán halálhírének vétele utáni intézkedéseit: azonnal a tanács tudomására hozta a dolgot, s azokkal együtt úgy döntött, hogy főköveteket küld a portára. Az új szultán főcsauza azonban előbb érkezett hozzá, mint az ő főkövetei a portára. A rendek tudomására hozta Szolimán utódjának jóakarátát ígérő levelét is. Főköveteket kell küldeni az új szultánhoz s a portai főméltóságokhoz — javasolta. Az 1567. szeptemberi országgyűlés propositióinak külügyi vonatkozású tárgya a császáriak előnyomulása János Zsigmond területén, s nyilván ezzel összefüggésben az a követelés: véget kell vetni annak, hogy idegenek járjanak be Erdélybe, híreket hordjanak, praktikáljanak. 1568 januárjában az uralkodó az „idegen szomszédok”-tól elszenvedett „bántásokat” teszi szóvá előterjesztéseiben.

Innen kezdve évtizedeken át nem találkozunk külügyi vonatkozású előterjesztésekkel — az 1594. augusztusi—szeptemberi nagy jelentőségű országgyűlésig, amelynek fejedelmi előterjesztése a török elleni hadjáratra való adhortáció s ehhez pénz és had sürgetése; a fejedelem magára vállalta a külső segély szerzését. Bocskai 1606. márciusi propositója — mint jeleztük

már — elsősorban a császári békeajánlattal foglalkozik. Rákóczi Zsigmond sokszor említett 1607. júniusi előterjesztésének is van külügyi vonatkozású pontja: főkövet küldését javasolja a portára. Az 1608. augusztusi országgyűlés fejedelmi napirendi javaslatai zömmel külügyekkel foglalkoznak: a két román fejedelemségből visszatért követek beszámolhatnak megbízatásuk teljesítéséről, a rendek tudomást szerezhetnek róla: mivel érkeztek Erdélybe a moldvai követek, a nádor elnöklete alatt tartandó kassai gyűlésre követeket kell küldeni (költségeik ügyét is rendezni kell). Több külügyi vonatkozása van Bethlen Gábor sokrétű 1615. májusi előterjesztéseinek. Korábbi portai követség által ott felvett kölcsön ügyének rendezését sürgeti, újabb portai főkövetség elkészítésének szükségéről szól (az évi adó és ajándékok bevitelére). Jelzi, hogy (a rendek határozata alapján) 2 követséget is indított a császárhoz az elfoglalva tartott határszélek visszaadása ügyében; most a harmadik van útban. Minthogy pedig e követek jórészt saját költségükön jártak, a rendek térítsék meg kiadásait. A követek jelentése szerint — jelzi a fejedelem — az ügy jól halad. Ha az országgyűlés alatt tudomására jut jövetelük vagy tárgyalásaik sikere, azt is a rendek elé terjeszti majd. Már a Bethlen első szabadságharcát lezáró békealkudozások korából, 1622 májusából valók azok az előterjesztései, amelyeknek nyomán a rendek (a II. tc.-ben) assecuatoriát adnak arról, hogy a fejedelemnek engedett területekre halála után nem tartanak igényt, s (az I. tc.-ben) felhatalmazzák, hogy az általános béketárgyalásokra ő válassza meg követét. (Ez utóbbi esetben a törvényszöveg nem jelzi azt, hogy a rendelkezést fejedelmi előterjesztés nyomán hozták, de ez eléggé kézenfekvő.)

I. Rákóczi György látja azzal kezdeni uralkodását, hogy megválasztatása után, 1630 decemberében a rendek elé tárja: mielőbb követeket akar küldeni a szultánhoz és a császárhoz, az elsőnek „kedvét keresni”, a másikkal „mindenből jó egyességet és csendes mediumokat... követni”. Legközelebb már az 1637. márciusi országgyűlésen, a Bethlen István trónkövetelése által okozott válság utóregzéseinél találkozunk külügyi tárgyú propositióval. Az országgyűlés a fejedelem kezdeményezése nyomán hozza meg I. tc.-ét az 1636-i török adó beviteléről azzal, hogy ugyanakkor sürgetni kell az atnámé kiadását, s be kell jelenteni, hogy mihelyst azt kézhez vették, az ajándékot is küldi Erdély. A török azonban tovább zsarol, s Rákóczi oly értelmű leveleket vesz portai főméltóságoktól (Tholdalagi és Ugron útján), hogy amennyiben a fejedelem a

porta hűségén marad, s hajlandó évi 15 000 arany adót fizetni a korábbi 10 000 helyett, az 1636-i eset feledésbe merül, különben úgy bánnak el Erdéllyel, mint Konstantinápolyal. A fejedelem é levelek tartalmát az 1637. októberi részgyűlés elé tárja, a következőkre hívja fel a rendek figyelmét: 1. ha megígéri az adó felemelését, akkor (minthogy nem egyszeri esetről van szó), meg kell gondolni: honnan fogják ezt előteremteni. 2. Mint-hogy a török hadikészületeiről, gonosz szándékairól vannak hírek, kérdés, hogy az adót bevívó követeknek érdemes-e rövidesen beindulniuk. 3. Az országgyűlés vitassa meg a védelmi rendszabályokat. 4. A rendek foglalkozzanak azzal a kérdéssel is: mi a teendő a portára menekültek, s Erdélyen kívül tartózkodók ellen, akik ingerlik a portát. A válság elmúltával a külügyi vonatkozású propositiók ismét eltűnnek szemünk elől. A következő ilyen előterjesztéssel 1654 januárjában találkozunk, amikor II. Rákóczi György bejelenti az országgyűlésnek Vasile Lupu moldvai fejedelem elűzését és a béke helyreállítását, s egyben sürgeti a konstantinápolyi erdélyi házra (az állandó erdélyi ügyvivő házára) ajánlott összeg behajtását.

A külügyek megjelenése az előterjesztésekben továbbra is nagy súlyú eseményekhez kapcsolódik. Barsai az 1659. február—márciusi országgyűlésnek a török iránti engedelmesség s a török sarc ügyében üzen, az az év májusának ismét csak a török sarc, amellet „a Partiumból a török közé kapdosók” és a két száműzött román fejedelem hadába állók ügyében. Apafi évtizedeiben is jórészt ilyen fontosságú ügyek kerültek a rendek elé.²⁰ Az 1678. februári—márciusi országgyűlés elé Béldiéknek a portára futása kapcsán jutott az a javaslat, hogy a 3 natio küldjön követeket az ügyben a portára, az 1686. októberi—novemberi országgyűlés elé pedig a kétfelől szorított ország létkérdése. A török táborból a nagyvezértől és Erdély ügyvivőjétől érkezett levél — jelenti be Apafi —, ugyanakkor levelek érkeztek a császárpártról is. Nyilvánosan vitassák-e meg ezeket vagy zárt ülésen (a deputatio előtt)? Jegyezzük meg: a külügyek intézése általában fejedelmi jogkör; a feje-

²⁰ Kivételek e téren az 1668. júliusi az 1669. január—márciusi és az 1672. június—júliusi propositiók, amelyeknek külügyi vonatkozású pontjai biztosok kiküldése a 2 román fejedelemség vitás ügyeiben, ill. a portai adó bevitelére és a tatár kánhoz, annak megkeresésére, követek küldése, portai ügyvivő választatása, határozat sürgetése a portai adó kipótlásáról, amelyhez, portai biztosok érkezvén a határviták ügyében, hozzá kellett nyúlani, s végül válasz várása a török élés-követeléseire.

delmek csak akkor kéri ki ezekben a rendek (vagy akár csak a fejedelmi tanács) állásfoglalását, amikor magukban nem merik vállalni a döntés felelősségét, egyébként (még az olyan „gyengének” tartott fejedelmek is, mint Apafi az 1672. októberi országgyűlésen) élesen elutasítják a rendek *saját kezdeményezésű* beavatkozását a külügyekbe.

Az országgyűlés *biráskodási funkcióját*, amely egyébként sem ölelt fel nagyszámú ügyet, csak néhány propositio érintette, de azok nagy fontosságú ügyeket. Báthory Gábor az 1612. májusi országgyűléstől a Kendy—Kornis-összeesküvés részeseinek megbüntetését követelte. Apafi 1678 februárjában Kapy György országgyűlési felelősségre vonását várta el.²¹ Az 1678. júniusi országgyűlésen már maguk Béliéék ellen követelt büntetést a fejedelem (minthogy ügyük addigra már érdemben eldőlt, a Jedikula foglyai voltak).

Az elsoroltakon kívül még néhány nagy fontosságú *egyedi természetű* ügy is fejedelmi előterjesztések tárgya volt: Szeben ügye az 1610. decemberi országgyűlésen²² és az 1638. április—májusin²³ Kolozsváré az utóbbin, de egészen más okokból,²⁴ az egyes törvényhatóságok gyulafehérvári házainak építése az 1629. április gyűlésen,²⁵ a lengyel hadjárat ügye a II. Rákóczi György lengyelországi veresége utáni 1657. szeptemberi gyűlésen, a Rákóczihoz való viszony kérdése az 1659. május—

²¹ A tekintélyes tanácsúr, korábban a Rákóczi—Kemény-párt egyik vezetője, abba a gyanúba került, hogy 1677 végi — 1678 eleji portai főkövetésége idején összejátszott Zólyomi Miklóssal és Béliéekkel. Egy sor cselekedetét találta különösnek a fejedelem: miért várt Kapy két hetet Brassóban az adóval, s indult csak Paskó, Béliéék követe Erdélyből távozása után; miért kölcsönözte lovát s ruháit Paskónak kihallgatásakor; miért nem tett jelentést Paskó portai ügyködéséről; miért juttatott Zólyomi Miklósnak kb. 10 000 birodalmi tallért; miért kényszerítette a fejedelem embereit, hogy Paskónak audienciájakor kíséretül szolgáljanak; miért fordította vissza útjából Vajda Lászlót, a fejedelem postamessterét s másokat is; miért nem a szultánnak, hanem a nagyvezérnek adta be az adót, s tért aztán haza mindent rendtelenségben hagyva stb.

²² Báthory Gábor a rendek elé tárta: mi készítette a város elfoglalására s székhelye odatételére, mik voltak a szebeniek vétkei, s mi büntetést szánt nekik ezért.

²³ I. Rákóczi György felrótta a városnak, hogy a válságos 1636-i évben helytartóját csak harmadmagával akarták bebocsátani.

²⁴ A fejedelem korábban megintette az akkor még unitárius erősségnek számító várost, hogy felső és alsó tanácsába vegyen be reformátusokat is, a város azonban nem volt hajlandó erre.

²⁵ Ezek elsősorban országgyűlési követek szállásául szolgáltak.

júniusi országgyűlésen,²⁶ Zólyomi Miklós szökésének ügye az 1667. áprilisi országgyűlésen²⁷ s végül az országgyűlések helyének kérdése.²⁸

Annak egyetlen esetben találjuk nyomát, hogy a fejedelem *általános felhatalmazást* követelt magának s tanácsának az ország ügyeinek intézésére: 1661 júniusában, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a török nem tűri meg Kemény Jánost Erdély fejedelmi trónján.

Részletesen elemeztük a fejedelmi propositiókat; a teljes ségre, ismételjük, a források töredékes és csak részben rekonstruálható volta miatt nem tarthatunk igényt. Annyit első látásra elmondhatunk róluk, még töredékességük ellenére is, hogy általában nagy súlyú ügyeket tárgyaztak, s akár a korszak politikai történetének vázlatát leolvashatjuk róluk. Ez azonban így még eléggé semmitmondó általánosság. A fejedelmek nagy fontosságú propositiókat küldenek le, a rendek ezek alapján vagy ezek nélkül nagy fontosságú törvényeket hoznak — a dolog így elveszti komolyságát. Az előterjesztések súlyát további vonatkozásokban is le kellene mérnünk. Egyrészt: mi vált törvénné a fejedelem által sürgetettekből? Másrészt: mi a viszony a fejedelmi és a rendi napirendi javaslatok, törvénykezdeményezések közt az országgyűlésen? E tekintetben valamivel bővebb (és sokoldalúbb) anyag alapján ítélni lehetünk majd — a maguk helyén. Előbb ti. egyrészt még a rendi postulatumokat is meg kell vizsgálnunk ahhoz, hogy fejedelmi propositiókat, követutasításokat és sérelmi összeállításokat egybevevhessünk, s az országgyűlés ügymenetének ismertetése után foglalkozunk majd külön azzal a kérdéssel,

²⁶ Rákóczi szolgálainak másoknak eladott javait a fiscus elfoglalhatja-e ugyanúgy, mint a notoriusokét (hűtlenség miatt elítéltekét), elégséges-e fejedelmi engedély a Rákóczihoz való átmenetelre, elfoglalandók-e azoknak birtokai, akik saját akaratukból mentek át Rákóczihoz?

²⁷ Zólyomi Miklós, Bethlen István unokajaként fejedelmi vérből származó személy, a Rákócziak alatt apja, Zólyomi Dávid dolga miatt félretolt ember, az 1657-tel kezdődő uralmi válságnak inkább csak hangos, mint jelentős szereplője, akit az egymást váltó és kiszorító fejedelmek hol ezért, hol azért záratnak be. 1667-ben vélt és valóságos sérelmei miatt a törökhöz futott, s hátralevő életét ott élte le, rengeteg gondot okozva ezzel Apafinak s kormányférfiainak A török ti. alkalmanként vele zsarolta Erdélyt.

²⁸ Apafi az 1668. január-februári országgyűlésen, tekintettel az országgyűlések helyével kapcsolatos panaszokra, bejelentette, hogy a továbbiakban generalis gyűlést csak Gyulafehérvárott fog tartani — ígérete azonban a későbbiekben pusztá szó maradt.

hogy mi a szerepe a fejedelemnek és a rendeknek a törvények kezdeményezésében. Egyelőre tehát hagyjuk nyitva a kérdést, s térjünk vissza az országgyűlés ügyrendjének kérdéséhez.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELNÖKE

Az országgyűlés munkájának irányítása az *elnök* feladata volt. Az elnökök személyét csak a 17. századból ismerjük — ott is 1653-ig csak igen hézagosan, s azzal a feltevessel is segítve magunkon, hogy a pontosabban ismert későbbi korszakban az országgyűlési elnök egyben a fejedelmi tábla elnöke is, az utóbbi tisztségben szereplőket tehát korábban is tekinthetjük az országgyűlés elnökének. Az első ismert nevek Somlyai Gergelyé (1594),²⁹ Pettki Jánosé (1607),³⁰ Trauzner Lukácsé (1607—1608)³¹ és Szilvási Boldizsáré (1608).³² Mikola János tanácsurat 1615—1618-ban találjuk e tisztségben.³³ Jókora kihagyás után 1631-ből van újabb adatunk; akkor Keresztessi Pál az elnök, 1633-ig.³⁴ Erdélyi István követi a sorban (1635),³⁵ őt pedig a híres török diplomata, I. Rákóczi György államá-

²⁹ 1578 és 1592 közt fiscalis director (Sz: U V. 927, B U 252, Barcsai-I. I. 28., BrÁL — Pr et I 598, 604). Bizonytalan, hogy azonos-e az ugyanez időkorben Szentgyedyi Gergely néven szereplő fiscalis directorral, akit 1594. augusztus végén mint a Kendy—Kovacsóczy-párt egyik vezetőjét végeztek ki.

³⁰ MTT XIX. k. 33. Tanácsúr, a székelyek generálisa, Rákóczi Zsigmondnak gubernatorsága alatt is fő támasza, fejedelemsége idején kancellárja.

³¹ Kora egyik legnagyobb hivatalnokkarrierjét futja Erdélyben. 1593 őszén a rendi pénztár conservatorainak titkára, a későbbiekben ítélmester, majd tanácsúr. Országgyűlési és táblai elnöksége hivatali pályájának csúcsa. (Elnökségére: 1607: EOE V. k. 516; 1608: BU 369.)

³² JE: Okv II. k. 215. A 17. század első két évtizedének jelentős erdélyi alakja — megtorpanásaiban és bukásaiban ugyanúgy, mint hatalmi pozícióiban. Székely Mózes halála után a török földön bűjdosó erdélyiek fejedelemjelöltje; végül is nem vállalja a dolgot. Tanácsúr; három ízben rövid ideig kincstartó, huzamosabban tizedfőarendator. Fejedelemséget nem vállalt ugyan, de fejedelmek egész sorával akaszt tengelyt. Már Bocskai is „fegyelmezi”, Báthory Gábor alatt életét is mentheti, 1616-ban pedig a legtekintélyesebb a Bethlen ellen intrikáló erdélyi urak közt. 1616-i letartóztatásából pár hónap után szabadul, de ez lényegében közpályájának végét jelenti.

³³ 1615: Br AL — Pr et I 640, Sz: U VI. 224; 1618: Sz: U. V. 1471.

³⁴ Báthory Gábor alatt karánsebesi bán, majd Lippa főkapitánya a vár 1616-i átadásáig. Tanácsúr. Elnökségére: 1631: Sz: U V. 1513, VI. 379; BU 482; 1633: Történelmi Tár 1883: 683—4.

³⁵ KA: Deutschkreuz 8.

nak egyik központi alakja, Tholdalagi Mihály (1636—1642).³⁶ Tholdalagi hosszú elnökségének időkorében többször is elnököl országgyűlésen és táblán Haller István (1637—1639),³⁷ részben biznnyal a távol levő Tholdalagit helyettesítve. Tholdalagi után előbb Szalánczi István az elnök (1642),³⁸ aztán néhány évig nem ismeretes e tisztt betöltője. Serédi István 1646 márciusában szerepel először e minőségben.³⁹ Őt viszont még életében felváltja Barcsai Ákos; az 1653. január—márciusi országgyűlésen még substitutus praesesként látja el teendőit.⁴⁰ 1654 januárjában Pettki Istvánt találjuk ebben a funkcióban,⁴¹ 1654 novemberében Sulyok Istvánt,⁴² 1655 februárjában újra Barcsait.⁴³ Csak 1658 januárjában, amikor Barcsai másokkal együtt közvetítő követségbe utazik Rákóczihoz, kerül helyére helyettes elnökként Haller Gábor. 1658 őszétől ismét sűrűek a változások. 1658 novemberében Barcsai Bánffy Zsigmondot nevezi ki a gyűlés elnökévé,⁴⁴ 1659. február 27-én viszont Basa Tamást,⁴⁵ az 1659. május—júniusi országgyűlésnek a később retentő véget ért nagy jogász, Lázár György az elnöke.⁴⁶ II. Rákóczi György 1659. nyár végi—ősz irdélybe nyomulása után ismét változnak a személyek. A Rákóczit fejedelemségébe visszaiktató országgyűlésen a fejedelmet formai visszavétele előtt gyakorlatilag képviselő Mikes Mihály kancellár 1659. szeptember 27-én Pettki Istvánt jelöli helyettes elnökül,⁴⁷ ugyanennek a gyűlésnek azonban 1659. október 3-án már Keresztessi Ferenc az elnöke.⁴⁸ Az 1660/61. fordulóján előállt különleges jogi helyzetben (Barcsai a rendek döntése alá bocsátja fejedelemségét) maga az országgyűlés választja meg elnökét Haller Gábor személyében.⁴⁹ A következő ismert elnö-

³⁶ 1636-ban említik először így (TMÁO II. k. 349—351), onnan kezdve sorozatosan.

³⁷ 1637. március: ETA IV. k. 39; 1638: uo. IV. k. 48; 1639: BrÁL — St. II/2 : 3.

³⁸ M Tgy 1884: 5 (1642. [február 16. utáni] oklevél).

³⁹ PFr: Kr IV. k. 341.

⁴⁰ EOE XIII. k. 432.

⁴¹ Uo. XIII. k. 479., 488.

⁴² Uo. XIII. k. 506.

⁴³ Uo. XIII. k. 509.

⁴⁴ Uo. XIII. k. 85.

⁴⁵ Uo. XII. k. 159.

⁴⁶ Uo. XII. k. 277.

⁴⁷ Uo. XII. k. 381.

⁴⁸ Uo. XII. k. 391.

⁴⁹ Uo. XII. k. 466.

köt, Basa Tamást egy más természetű kényszerhelyzet juttatja (újra) az elnöki székbe 1661 novemberében:⁵⁰ a fejedelmi tanács zöme Kemény János mellett tartózkodik, a székely nagyúr otthon van, s így a választás eleve csak rá eshet. Basa azonban évekre megtartja ezt a tisztségét. Csak 1664 novemberében találjuk helyén, szintén nem első, de most már évtizedekre szóló elnökségében, Bánffy Zsigmondot.⁵¹ Attól kezdve 1682-ig — haláláig — rövid megszakításokkal a gyűlés állandó elnöke. Csak az 1668. január—februári országgyűlés elnökeként találjuk említve Kapy Györgyöt⁵² s 1670 júliusában Nagy Tamást.⁵³ Bánffy Dénes elítéltetésekor is Kapy elnököl — Bánffy Zsigmond Dénesnek vérrokona lévén — Bánffy Zsigmond tisztebe az 1682. július—augusztusi országgyűléstől kezdve az 1657 utáni korszak egy másik ismert alakja, Bédinek Háromszékben évtizedeken át s sokáig sikertelenül riválisa, Mikes Kelemen kerül,⁵⁴ s biztonnyal meg is tartja azt pár év múlva bekövetkezett haláláig. Az utolsó országgyűlési elnök az Apafikor egyik legragyogóbb politikai tehetsége, szegény kisnemesfiúból az ország majdnem legnagyobb dignitásáig emelkedett kormányférfi, Székely László.

A névsor — amely, mint jeleztük, csak a korszak egy részéből rekonstruálható — számos szempontból tanulságos. Az első megjegyezni való: az elnököt általában a *fejedelem nevezi ki*. Csak Haller Gábort találjuk a különleges 1660—1661-i esetben választott elnökként a rendek élén.⁵⁵ Egy további említendő: az országgyűlés elnöke tiszte révén általában a *fejedelemi tábla* elnökletét is ellátja. Tisztsége e tekintetben a magyarországi személynöki tisztség rokona. Legfeljebb annyival rangosabb annál, hogy sem felsőtábla nincs az elnöklete alatt álló rendi fórum felett, sem hétszemélyes tábla a fejedelmi tábla felett. A nádor tiszttel már kevésbé volna párhuzamba hozható az erdélyi országgyűlési elnökség; a nádor funkciói sokoldalúbbak — s hatalmi súlya is nagyobb, mint az ugyan Erdély egyik főtisztségének, de nem a legelsőnek számító országgyűlési

⁵⁰ Uo. XIII. k. 90.

⁵¹ Uo. XIII. k. 338.

⁵² Uo. XIV. k. 297.

⁵³ Uo. XIV. k. 150.

⁵⁴ Uo. XVII. k. 308.

⁵⁵ Czajberth Illésnek az 1668. január—februári országgyűlésről beszámoló jelentése Kapy Györgyöt is „noviter electus” elnöknek nevezi, ezt azonban még a *legelső ülés* ismertetése előtt mondja róla; az „eligere” igét egyébként a kor erdélyi latinsága a *fejedelemi kinevezéssel* kapcsolatban is használja.

elnökség. Az elnök általában a fejedelmi tanács tagja. Csak Mikes Kelemen a kivétel elnöksége első időszakában; 1684 márciusában azonban már ő is viseli a tanácsúri rangot.⁵⁶ Tisztsége nem összeférhetetlen más jellegű funkciók ellátásával. Az elnökök többnyire törvényhatósági főtisztségeket is viselnek.⁵⁷ Mindezek a tisztségek csak növelik az országgyűlési elnök rangját. A praesest a fejedelmi Erdély harmadik legfontosabb közjogi méltóságának tekinthetjük a fontosságukban az első és második helyet felváltva elfoglaló kancellár és generalis mögött, ha azért rangban már jóval alattuk is. Így érthető, hogy az ismert praesések általában jelentős politikai egyéniségek. Tholdalagiról, Barcsairól nem kell külön szólnunk; Haller Gábor az 1657 utáni uralmi válság korszakának egyik fő alakja, vesztét is az okozza (az 1663-i hadjáratból hazafelé tartó török kivégezteti), hogy (alappal vagy anélkül-e?) trónkövetelőt sejtene benne. Lázár György, említettük, kiváló jogász, az Approbatae Constitutiones egyik alkotója, Pettki és Basa az 1650-es, 1660-as évek székely vezéralakjai, Bánffy Zsigmond, Kapy, Mikes 1657 után évtizedekig játszanak (bár nem legelső rendű) vezető szerepet Erdélyben, Székely Lászlóról már próbáltunk rövid jellemzést adni.

AZ ÍTÉLŐMESTEREK ORSZÁGGYŰLÉSI SZEREPKÖRE

Az elnök mellett az *ítélőmesterek* is betöltötték bizonyos országgyűlési funkciókat. Ők adták ki az országgyűlés bizonyos irományait, írták alá az országgyűlési elnök mellett a törvényjavaslatokat. Szerepük tehát már ekkor némileg emlékeztet a későbbi országgyűlési jegyzői szerepkörré.

⁵⁶ Az ő esetében találkozunk azzal a jogi érdekességgel, hogy egyszerre tanácsúr, in judiciis regni in persona [principis] praesidens és ítélőmester (s amellet Fehér megye főispánja is, ami a most elmondandók szempontjából mellékes). Már a tanácsúri és ítélőmesteri funkció együttes szereplése is szokatlan; még inkább az, egyedülálló a táblai elnökség és ítélőmesterség egybeesése — így ti. Mikes *elnöke* is annak a törvényszéknek, amelynek *rejerens bírója*.

⁵⁷ Pettki a székelyek generálisa, Tholdalagi 1636-ban Marosszék főkapitánya, 1639-től már Udvarhelyszéké is, Haller István Küküllő megye főispánja, Serédi Kraszna megyéé, Sulyok István Küküllő megye főispánja, Haller Gábor, Bánffy Zsigmond, Kapy, Mikes Kelemen is törvényhatósági főtiszt. Sulyok amellet főkinestartó is. Barcsai Ákos karánsebesi és lugosi bán. Székely László Kolozsvár főkapitánya.

Az országgyűlés elnökletéről mondottakat vö.: BV: Efj 26., Efh 123.

Magára az országgyűlés ügyrendjére térve most már ismét csak a rendelkezésünkre álló forrásanyag töredékes voltára való emlékeztetéssel kell kezdenünk. Nincs nyoma annak, hogy országgyűlési jegyzőkönyvet vezettek volna, naplót még kevésbé (az utóbbi Erdélyben az 1834/35-i országgyűlésen tűnik fel először). Az országgyűlés ügyrendjéről elsősorban az 1650-es, 1660-as évekből megmaradt, nem nagyszámú követjelentésből, amellet pedig a korszak különböző részeiben az ügyrendet illetően kiadott fejedelmi rendeletekből vagy hozott tc.-kből alkothatunk képet.

Az országgyűlésnek a megbízólevélben kitűzött napra és helyre kellett összegyűlnie. A megnyitás időpontja azonban általában egy-két nappal eltolódott, a rendek jó része késedelmesen érkezvén be. A késők ellen még a több ízben hozott törvénycikkék sem jelentettek orvosságot. A gyűlés bizonyos formaságokkal kezdődött. Az egybegyűlt rendek istentiszteletre vonultak, majd küldöttségileg jelezték összegyűlésüket a fejedelemnek. Az leküldte előterjesztéseit nekik — általában tanácsurakkal, néha a kancellárral (s mellette esetleg még egy tanácsúrral). 1541 decemberében és 1542 januárjában maga Fráter György vitte be a gyűlésbe a propositiókat. (Kivételnek számít az az eset — 1662 márciusa —, amelyben a fejedelem egy kancellistával küldte be előterjesztéseit, s az elnök olvasta fel őket.) A gyűlés további menetének általános szabályai már csak nagyjából voltak. Bizonyos fokig állt az, amire Haller Gábor az 1662. márciusi országgyűlésen hivatkozott, hogy ti. az addigi szokás szerint előbb felolvasták a fejedelmi propositiókat (de, tegyük hozzá, nem vették mindjárt tárgyalásra őket), azután felterjesztették a rendek sérelmeit (postulata), a fejedelem válaszolt ezekre, s csak a sérelmek ügyének lezárása után kezdtek hozzá az előterjesztések pontonkénti tárgyalásához (csak „a helyzetnek megfelelőket” vitatva meg, a többieket elnapolva⁵⁸), de ezt az általános keretet úgyszólván valamennyi ismert esetben át- meg áttörték.

Magának a napirend két fő részének, a sérelmek és a fejedelmi előterjesztések tárgyalásának sorrendje is okozott problémákat.⁵⁹ Más esetekben a sérelmek tárgyalása egészében el-

⁵⁸ EOE XIII. k. 106.

⁵⁹ Az 1664. novemberi országgyűlésnek már az elején az a hír terjedt el a rendek közt, hogy a császár követének fogadására rövidesen újra országgyűlést kell majd tartani; erre küldöttséget menesztenek Apafihoz,

marad.⁶⁰ A Haller Gábor által az 1662. márciusi gyűlésen hagyományos jelzett napirendbe még békés időszakokban is sorozatosan élkelődtek más tárgyak.⁶¹

Rendkívüli állapotok idején pedig a tárgyalás rendje egészen összebonyolódott. Az 1659. február—márciusi országgyűlésen pl. a propositiók felolvasása után előbb Barcsai és a rendek Rákóczihoz küldött követének jelentését hallgatták meg tárgyalásairól, majd Rákóczinak a gyűléshez küldött követeit, felolvastatva annak a rendekhez írt levelét is, közben belebonyolódva a Rákóczi jelen levő híveinek adandó kegyelem vitájába, jóváhagyják a Rákóczival kötött szatmári egyezményt, s a volt fejedelemnek adandó válaszról vitatkoznak. Ezek után Barcsai a rendek elé terjeszti Mihnea-Vodă havasalföldi fejedelem hitlevelét, a rendek jóváhagyását kérve hozzá, s Ghica moldvai fejedelem szövetségi ajánlatát. Mielőtt azonban ezt a tárgyat lezárnák, Bethlen János a fejedelem nevében bemutatja az akkor havasalföldi szolgálatban levő Harsányi Jakab levelét Barcsaihoz,⁶² panasz hangzik el Gyulay Ferenc váradi kapitány ellen egy hétéves gyermek vasra veretése miatt, benyújtják Mikes Mihály, II. Rákóczi György kancellárja kegyelmi kérvényét, s csak azután kerül újra napirendre a két román fejedelem szövetségajánlata. Ezek után felolvassák a

a gyűlés felosztatására kérve, hogy megfelelő előkészületeket tehessenek a következőre. A fejedelemtől szigorú rendutasítást kapnak: az ügyek komoly és illő tárgyalására inti őket, s mindenekelőtt a török adó legalább felének előteremtéséről vár határozatot. A császári követ várt érkezésével kapcsolatban pedig azt üzeni: ha nem tudják megvárni, delegáljanak egyeseket fogadására a fejedelem s tanácsa mellé. A rendek (a fejedelmi conditiókra hivatkozva) nem kívánnak ily felhatalmazást adni, újra a gyűlés felosztatását kérik — s újra visszautasításban lesz részük. Erre határozatot hoznak, hogy a *sérelmeket* fogják előbb tárgyalni. Végül is azonban még be sem fejezték a sérelmek tárgyalását, amikor mégis elveszik a fejedelmi előterjesztéseket.

⁶⁰ Az alább a propositiók tárgyalásának ismertetése kapcsán jelendő: kön kívül 1667 júliusában történik ez így — a rendek nem állították össze őket; aratás ideje lévén, mielőbb haza akartak menni —, és az 1674. november—decemberi gyűlésen a következő országgyűlésre halasztották őket; ezt a gyűlést sokkal inkább lekötötte a Bánffy Dénessel való leszámolás, semhogy a részgravámenekkel ráért volna törődni.

⁶¹ Az 1654. január—februári országgyűlésen pl. a sérelmek tárgyalását megszakítja az idegen kereskedők ügyében való határozathozatal; a postulatumok befejezése után hosszú vita kezdődik a szász natióknak a fejedelemhez intézendő kérvénye iránt. 1655 február—márciusában kiváltság produkálása, számvétel iktatódik be a sérelmek tárgyalása közé.

⁶² Arra figyelmezteti a fejedelmet, hogy foglalja vissza a Partiumot, különben végveszély fenyegeti Erdélyt.

hajdúk levelét a rendekhez,⁶³ felmerül a tanácsurak választásának kérdése s csak azután válaszolnak Mikes Mihálynak, halogatva a döntést. Folytathatnánk a gyűlés ismertetését: ez az ide-oda kapkodás jellemzi a továbbiakban is, a fejedelmi előterjesztéseket csak majd háromheti tárgyalás után, 1659. március 18-án veszik fel újra.

A propositiók tárgyalásának menete is többféleképpen variálódik. Az 1665. szeptemberi részgyűlésen⁶⁵ előbb az előterjesztések 1. pontját (török adó) veszik tárgyalóra.⁶⁶ Közben elszámoltatják az előző évi novemberi országgyűlés által kivetett adó főperceptorát, s be sem fejezve az I. pont vitáját, áttérnek a 2. pontra (végházak őrizete). Hiába támogatja elsősorban Bánffy Dénes és Teleki a fejedelmi előterjesztést, határozatot is hoznak, hogy a korábbi tc.-ek értelmében az őrségeket a fiscalis jövedelmekből kell fizetni, s Teleki útján Apafi elé terjesztik ezt. Az indulatba jön, s Telekivel visszauzen: vagy zsoldot, vagy kvártélyt adjanak a katonaságnak. A gyűlés most az érdemi tárgy további vitatása helyett törvényt fogad el arról, hogy az (adó-) kapuk jegyzékének egy példánya az országos perceptor kezénél legyen. Aznap még vizsgálat alá helyezik a sóbányainspectort, s másnap az ülés elején, az első nap még jelen nem lévő nemesek kedvéért újra felolvastatják az előterjesztéseket, meghallgatják egy megyei adóperceptor panaszát az előző adó országos perceptorra ellen, befejezik a sóbányainspector elleni vizsgálatot, sérelmezik (eredménytelenül) a főispánok fizetésének a portai adóból való lefогását, s csak aztán térnek vissza a propositiók 2. pontjára. Onnan ismét az 1. pontot illető kérdésre csapnak át: a főbb tanácsurak javaslatára a sóbányák és a portus átengedését kéri Apafitól 30 000 tallér bér fejében (ami a török adóba folynék be), a fejedelem azonban nem dönt. A harmadik nap a forma kedvéért újra felveszik a propositiókat, de érdemi tárgyalás és határozat nincs. Csak a negyedik nap születik érdemi határozat a török adó ügyében, de még a hatnapos gyűlés utolsó napján is előkerül. Az 1665. novemberi részgyűlés első napján, 9-én Bethlen

⁶³ Ne fosszák meg őket szabadságuktól — kéri —, s ne rendeljék Bihar megye alá.

⁶⁴ Egyes tanácsurak ti. még Rákóczi mellett vannak, vagy nem kaptak kegyelmet.

⁶⁵ Ott az elnök még a fejedelem küldöttek útján való üdvözléséről sem gondoskodik, hanem mindjárt a propositiókat olvastatja fel, s utána azonnal meg is kezdik ezek vitáját, a sérelmek előzetes összeállítása s orvoslása nélkül.

⁶⁶ A „stentoriae vocis” Teleki Mihály uralkodik a vitán.

János kancellár szóban előterjeszti a propositiókat (1. a török adó egészében vagy csak részben való beküldése, 2. Kolozsvár ügye, 3. a fejedelem által a sóaknák jövedelméből a török adóba fizetendő összeg ügye). 10-én újra előadja őket — s a 3. pontot veszik fel először, abban határozatot is hoznak (törölve a fejedelem által sérelmezett toldalékok), utána azonban kérévényeket olvastatnak fel, számot vesznek a sóbányainspector-tól és a marosportusi perceptortól. 11-én a kancellár újra előadja a propositiókat, ismertetve Paskó Kristófnak a portáról küldött levelét, amelyben az a teljes adó mielőbbi beküldését sürgeti, minthogy a nagyvezér Erdély elpusztításával fenyegetőzik, s a rendek határozatot is hoznak arról, hogy ki vigye az adót Konstantinápolyig, s adja ott át beszolgáltatásra Paskónak. November 12-én a török adó ügyével kezdik a tárgyalást, s feltehetően be is fejezik ezt a kérdést. Utána azonban, a sóbányafelügyelőtől s a portusi perceptortól való számvétel folytatása után ismét visszatérnek a 3. pontra (miután előbb már engedtek a fejedelemnek e kérdésben), s megerősítik az ügyben két hónappal korábban hozott törvényeiket azzal az indokolással, hogy részgyűlés nem változtathatja meg az országgyűlés határozatait. (NB: az 1665. szeptemberi gyűlés is részgyűlés volt!) Magyarázatul hozzáfűzik döntésükhöz: nem kívának többet a török adóba a sójövedelmekből, mint amennyit Apafi maga is megadna, s ezt hajlandók írásba is adni a fejedelemnek, az azonban még másnap is hiába sürgeti rajtuk az írást. Most térnek rá a propositiók második pontjára. Azt be is fejezik november 12-én.⁶⁷

Ha azonban az országgyűlés napirendje tekintetében (bizonyos általánosságokon túlmenően) nem is figyelhetünk meg különösebb rendet, a gyűlés menetének számos kérdéséről kell még külön megemlékeznünk. Az első ilyen kérdés a rendes, plenáris ülésektől eltérő üléseké.

Az országgyűlés általában nyilvánosan ülésezik, a meghívólevéllel rendelkezőkön kívül mások is helyet foglalhatnak a teremben. Bizonyos esetekben azonban *zárt ülést* rendelhetnek el. Az 1669. január—márciusi országgyűlésnek mindjárt első napjaiban tárgyalásra került a budai és váradi pasa levele; azok Sebesvár lerombolását sürgették. A tanácsurak a rendek

⁶⁷ Arról már korábban szólottunk, hogy a fejedelmek nem egy esetben pótlólag terjesztettek propositiókat a gyűlés elé, s a rendek két ízben tiltakoztak is ez ellen a módszer ellen.

többi része nélkül nem mertek választ adni rájuk. Erre a gyűlés meghívta őket az ülésbe, s kirekesztette onnan a regalisszal nem rendelkezőket. Amikor azonban hosszabb zárt tárgyalás után szavazásra került volna sor, a gyűlés egésze sem vállalta a döntést, hanem a fejedelmi tanácsot s bizonyos erre választott személyeket hatalmazott fel erre. De olyan viszonylag jelentéktlenebb ügyet is tárgyalhatott zárt ülés (1672. október 19-én), mint a szerdahelyszéki postálkodási visszaéléseket.

A kérdés átvezet a *szűkebb körű zárt ülések* problémájához. Ilyenekre az e tekintetben viszonylag jobban ismert időszakban (a kor utolsó négy évtizedében) jó néhányszor kerül sor — olyan esetekben, amelyben még a regalisták és követek egy részét sem tartják eléggé megbízhatónak ahhoz, hogy tudomásukra hozzák az ügyet.

Az 1659. május—júniusi országgyűlés június 3-i ülésén javaslat hangzik el arról, hogy el kell tiltani a Rákóczi-val és híveivel való kapcsolatot. Minthogy a rendek az ügy nyilvános tárgyalását helytelennek tartják (bizonytalanságban azért, mert attól tartanak: a tárgyaláson elhangzottak Rákócziék tudomására jutnak), törvényhatóságokként bizonyos személyeket választanak, akik másnap korán reggel a fejedelem szállásán a tanácsurakkal együtt döntsenek erről.⁶⁸ Az 1664. novemberi országgyűlésen Székelyhid lerombolásának ügye okoz ilyen problémákat. A vár lerontását a vasvári béke írja elő, a dolog gyakorlati kivitele azonban hónapokon át a legsúlyosabb nehézségeket okozza. Innen érthető, hogy amikor 1664 novemberében az ügy a rendek elé kerül, azok november 10-én (a dolog kiszivárgásának elkerülésére) úgy döntenek, hogy másnap reggel a fejedelem szállásán *jelenlétében* a fejedelmi tanács, az ítéldömszterek és a fejedelmi táblai ülnökök, a törvényhatósági főtiszték és egyes választott személyek üljenek össze a kérdés eldöntésére. Másnap a jelzett összetételű értekezlet egybe is ül. (Aznap egyébként még a kancellárnál is van egy külön titkos tanácskozás nem jelzett ügyek megvitatására.) November 11-én délután már az egyes natiók is ülést tarthatnak a reggeli titkos ülés határozatainak végrehajtását megbeszélni. 12-én még újabb titkos ülés van a fejedelemnél, az előző napi titkos ülésre meghívottak részvételével.⁶⁹ Az 1666. februári országgyűlésen megint csak külpolitikai jellegűvé vált bonyodalom ad okot szűkebb körű zárt ülés tartására. I. Lipót, a magyarországi protestánsoknak az ellenreformáció lépései elleni tiltakozására válaszul, Erdélybe küldi az ottani ügyek ismert császári szakértőjét, Kászoni Mártont, azzal a megbízással, hogy sérelmezze általában az erdélyi katolikusok s különösen is a jezsuiták és a kolozsvári katolikusok helyzetét (az utóbbiak csak Kolozsmonostoron rendelkeznek templommal, az pedig a török közelsége miatt nem biztonságos). Ebben a helyzetben kerül sor arra a megoldásra, hogy február 16-án a tanácsurak s bizonyos meghívott *protestáns* főrendek dolgozzák ki a császárnak adandó választ. Az ügy azonban ezzel még nem

⁶⁸ Uo. XII. k. 282—283.

⁶⁹ Uo. XIII. k. 344—346.

jutott túl minden viharon. Apafi ti. február 11-én az országgyűlés előtt is fel akarja olvasatni a választ, esetleges változtatásokat is hajlandó lévén elfogadni — de csak a 3 protestáns felekezet tagjai előtt, azzal az indokolással, hogy a császár levelét is csak ezeknek küldték. A katolikusok tiltakoznak eltávolításuk ellen; a felolvasást végül is elhalasztják. Február 19-én az a kompromisszum születik, hogy a katolikus rendek jelen lehetnek a válasz felolvasásán, de bepecsételését nem akadályozhatják meg — s a katolikusok védik ugyan vallásuk érdekeit, de úgyszólván semmit sem érnek el, a bepecsételés megtörténik.⁷⁰ Arról már tettünk említést az előbb, hogy utalja az 1669. januári—márciusi országgyűlés február 1-i zárt ülése a Sebesvár ügyében a budai és váradi pasának adandó választ a fejedelmi tanács és egyes választott személyek hatáskörébe azzal, hogy ezek titkon döntsenek a dologban.⁷¹ A gyűlés utolsó előtti napján (március 3.) újból zártabb körű ülésre került sor: a tanácsurak, regalisták, táblai assessorok, a követek közül pedig egyes választott személyek ülnek össze a végvárak bizonyos ügyeinek komolyabb és titkosabb megvitatására.⁷² Az 1670. februári—márciusi országgyűlésen a fiscalitasok ügye ad okot ilyen ülés tartására: a tanács, a táblai ülnökök, a követek közül választott egyes személyek és a törvényhatósági főtisztek gyűlnek egybe a fiscus kárára megánszemélyek kezén levő fősításkok kérdésének megvitatására.⁷³ Az 1675. május—júniusi országgyűlést két ízben is szűkebb körű ülések tartására kényszerítik bizonyos gondok. A fejedelem a gyűlés megnyitásakor, az üdvözlések megtörténte után, üzenetet intéz a rendezekhez: más tárgyak előtt a török átvonulás ügyét vegyék vitára (kb. 2000 török lovas akar bejönni a Maros völgyén, a moldvai Suceava felé szándékozáván vonulni). A gyűlés határozattal szűkebb testület elé utalja az ügyet, a rendek közül csak a „nominanter vocati delegati” vesznek részt azon az ülésen (a fejedelem audienciatermében), amely úgy dönt: nem szabad átengedni a törökök, mert ezzel precedenst teremtenének a jövőre.⁷⁴ A gyűlés utolsó napjaiban, június 17—21-én pedig napokon át tárgyalnak „domini nonnulli et ablegati” a török követnek a végvidék ügyében adandó válaszról (a követ hír szerint azt sürgeti, hogy a hódolt területen maguk a törökök szedhessék be a tizedet, s még beljebb kívánja terjesztetni a hódoltság határát).⁷⁵ A 1676. novemberi—decemberi országgyűlésen is sor kerül ilyen típusú ülésekre. December 18-án egy kisebb választott testület tart ülést a fejedelem kihallgatási termében a végek ügyében; ez másnap már egyházi ügyeket is tárgyal, feltehetőleg azokat, amelyekkel 18-án délután még a református rendek foglalkoztak Apafi jelenlétében.⁷⁶

Az ilyen ülések tehát (két kivételtől eltekintve) külügyekkel, az ország biztonságának kérdéseivel voltak hivatva foglalkozni.

⁷⁰ Uo. XIV. k. 171., 174.

⁷¹ Uo. XIV. k. 365.

⁷² Uo. XIV. k. 383—384.

⁷³ Uo. XV. k. 106.

⁷⁴ Uo. XVI. k. 165.

⁷⁵ Uo. XVI. k. 170.

⁷⁶ Uo. XVI. k. 312., 330.

Voltak azután az országgyűlés résztvevőinek olyan ülései is, amelyek, az előzőekben ismertetett két különleges üléstípussal ellentétben, éppen *előkészítő jellegűek* voltak. Az *egyres natiók*, ill. *felekezetek külön üléseire* gondolunk. A natiók külön üléseiről a korszak utolsó évtizedeiből már elég sokat tudunk, elsősorban a szászokéról; az azonban alappal feltételezhető, hogy a többi natiók is sűrűbben tartottak üléseket, mint ahány esetről ismeretekkel rendelkezünk.

Az első ismert ilyen ülések az 1652. február—márciusi országgyűlés nationalis ülései. A szászok február 27-én tartanak külön ülést (a szebeni gyulafehérvári házában) a fejedelmi conditiók ügyében,⁷⁷ majd március 3-án egy (perrel kapcsolatos) jogsérelem ügyében és egy, a szászokra nézve sérelmes tc.-ről (az a táblára való közvetlen evocatióra vonatkozott).⁷⁸ Az 1653. január—márciusi országgyűlésen külön ülések egész sorát tartják a szászok. Az első ilyen ülésre mindjárt a megnyitás másnapján, január 17-én a fejedelemnek Sebessi praefectus útján közölt rendeletére került sor. Az ülésen a praefectus átadta a szász rendeknek II. Rákóczi György üzenetét: tudomására jutott, hogy a szász népet rendkívül erősen terhelik gazdálkodás és postalovak követelésével; a natio tisztjei védjék meg ettől a szegénynépet, különben ő vállalja magára ezt, de a tiszték vagyonából veszi meg a károkat. Halállal fogja büntetni — fenygetőzik — a kihágásokban részes falusbrákat. A szegénynép fél panaszt tenni — feleli az universitas. — Sebessi biztosítja őket, hogy a fejedelem meg kívánja védeni a szegénynépet, nem tudott túlterhelhetőségükről. A szászok erre tiszteletteljes köszönetet mondanak Rákóczinak, ígéretet téve rá, hogy eleget tesznek rendeletének.⁷⁹ Január 20-án azonban a natio már saját kezdeményezésére tart két ízben is külön ülést a szebeniek gyulafehérvári házában. Az Approbatae Constitutiones tervezetét vitatja meg. Abban tí. számos olyan cikkely van, amelyet a szászok sérelmesnek tartanak magukra nézve. Megoldást igyekeznek hát találni ezek törlésére. Január 21-én hajnalban az universitas újabb ülést tart eziránt. Úgy döntenek, hogy Rákóczinak 10 000, Kemény Jánosnak⁸⁰ mint közvetítőnek 1000 frt-ot ígérnek a sérelmes tc.-k törlésének esetére. Követeket küldenek Keményhez. Az nem ígér sikert. Megpróbálta a közvetítést a fejedelemnél — válaszolja a szászok küldöttségének —, az nincs is rosszindulattal irántuk, de a sérelmezett cikkelyeket nem töröltheteti a rendek tudtán kívül. A 10 000 frt-on inkább Gyulafehérvárott építsenek két bástyát — sugalmazza. A szászok erre január 23-án és 24-én két újabb ülést tartanak a sérelmes tc.-k ügyében. 24-én

⁷⁷ Uo. XIII. k. 420.

⁷⁸ Uo. XIII. k. 421.

⁷⁹ Uo. XIII. k. 428.

⁸⁰ Forrásunk, a Simonius-napló csak „GH”-val jelöli, ami feltehetően a „Grosser Herr” rövidítése, s így II. Rákóczi György kormányzatának legtekintélyesebb emberére, a gubernatornak is megválasztott Kemény Jánosra érthető, annál inkább, mert annak irányító szerepe az Approbatae Constitutiones kidolgozásánál ismeretes. Az is feltehető azonban, hogy Haller Gáborról van szó.

már így teszik fel a kérdést: elfogadják-e a Kemény által ajánlott megoldást, a bástyaépítést, vagy a végső eszközökhöz nyúljanak? Az utóbbi mellett azonban csak a brassaiak szavaznak, Szászváros pedig tartózkodik a szavazástól.⁸¹ A natio legközelebbi országgyűlési ülésére már február 10-én kerül sor. Ott a Rákóczi Ferencnek, Báthory Zsófiának, Kemény Jánosnak, Bethlen Ferenc főudvarmesternek és Barcsainak adandó ajándékokról folyik a vita. Felmerül a kérdés: adjanak-e ajándékot másoknak is? Végül is úgy döntenek, hogy csak a felsoroltaknak.⁸² Február 24-én a szászöldi ingyen postálkodást, gazdálkodást eltöltő te. vitája kapcsán ül össze (a szebeni házban) a szász natio.⁸³ Másnap a királyföldi házvásárlás és a szászoknak közvetlenül a tábla elé idéztetése a vita tárgya (az országgyűlési elnök közvetítő javaslatot tesz ez ügyben).⁸⁴ Február 26-án két ügygel foglalkozik a szebeni házban tartott ülés: a rendekhez intézendő kérvényt olvassák fel, s a szász püspök követeit fogadják. A püspök azt kéri; idejében tájékoztatassák a szászokra sérelmes egyházi vonatkozású te.-kről, hogy felléphessen azok ellen. A natio részletes választ ad a püspök követéinek, s utasítja őket: Bisterfelddel is tárgyaljanak.⁸⁵ A március 2-i nationalis ülés tárgya a privilegium nationalának a rendek előtti productiója.⁸⁶ Március 8-án a már említett kérvényük ügyében gyűlnek újra össze.⁸⁷ Az 1653. január—márciusi országgyűlés utolsó ismert nemzeti ülésén, március 11-én a szászok ismét a többi rendekkel (a számukra sérelmesnek ítélt te.-k ügyében) folyt egyezkedés kapcsán gyűlnek össze a szebeni házban.⁸⁸

A további országgyűlésekről, az 1655. február—márciusi kivételével, már nincs tudomásunk az egyes natiók ilyen arányú külön aktivitásáról. Az 1654. januári—februári országgyűlésről egyetlen nemzeti gyűlés ismeretes, a szászoké (január 25.) a Báthory Zsófiának, Rákóczi Ferencnek, Kemény Jánosnak és az udvarmesternek adandó ajándékokról.⁸⁹ Az 1655. február—márciusi országgyűlésen a nemzeti ülések még a gyűlés ünnepélyes megnyitása előtt elkezdődtek. A szászok már február 20-án összeültek a fejedelem rendeletére végrehajtott vizsgálat munkálatának megtárgyalására.⁹⁰ Ugyanebben a tárgyban tartják a február 22-i nemzeti ülést is; ott határozatot hoznak arról is, hogy a fejedelemnek minél előbb át kell adni az ajándékokat, pártfogását kérve (a többi natiók ellen), s Kemény Jánost, Barcsait is meg kell nyerni. (A brassai hír kérésére az universitas a magáénak fogad el egy helyi jellegű ügyet is.)⁹¹ Február 25-én ismét ülést tartanak a szász rendek, s azután átadják ajándékaikat a fejedelemnek, feleségének és fiának, egyben a sérelmi folyamodványt is Rákóczi elé terjesztve. A fejedelem csak átfutja az írományt, s döntés nélkül azzal juttatja vissza nekik (Sebessi praefectus útján), hogy a rendeknek adják be ezt.⁹² Erre aznap délután a szász

⁸¹ EOE XIII. k. 429—431.

⁸² Uo. XIII. k. 135—136.

⁸³ Uo. XIII. k. 439.

⁸⁴ Uo. XIII. k. 442.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo. XIII. k. 447.

⁸⁷ Uo. XIII. k. 455—456.

⁸⁸ Uo. XIII. k. 463.

⁸⁹ Uo. XIII. k. 485.

⁹⁰ Uo. XIII. k. 508—509.

⁹¹ Uo. XIII. k. 509.

⁹² Uo. XIII. k. 511.

követek *előkelőbbjei* újra összegyűlnek a sérelmek ügyében, s úgy döntenek, hogy előbb Kemény Jánossal tanácskoznak az universitas nevében, különben az sértődésből árthat az ügynek. (A brassaiak által ajánlott helyi ügy is vita tárgya.)⁹³ Február 28-án ismét kényes kérdés kerül az universitas *jőbbjei* elé. A praefectus tí. egy deák útján megüzeni a szebeni tiszteknek, hogy a fejedelem és tanácsa elfogadta követeléseiket, de arra nézve, hogy deákok nem végezhetnek vizsgálatot a Királyföldön, nyújtásuk be privilégiumukat vagy statutumaikat. Az ülésen így merül fel a kérdés: helyes volna-e most produkálni a privilégiumot (amely e részében elavult) s a statutumokat (amelyek végén ott a záradék: csak akkor érvényesek, ha a közjoggal nem ellenkeznek)? Az ülés résztvevői attól tartanak: ha benyújtják a privilégiumot, Rákóczi a rendek elé terjeszti felülvizsgálatra, s azok eltörlik. Így születik a határozat: nem producálják a kiváltságlevelet.⁹⁴ Március 9-én az a szászok külön ülésének tárgya: ha a nemesség nem járul hozzá a marha, a bőr, a vas és a gyapjú árának szabályozásához, ők beleegyezzenek-e a többi áru limitációjába?⁹⁵

Az 1659. szeptember—októberi országgyűlésen szeptember 26-án *valamennyi natio* ülést tart a Rákóczihoz való csatlakozás ügyében.⁹⁶ Arról már más vonatkozásban tettünk említést, hogy az 1664. novemberi országgyűlésen november 11-én a szász rendek egybegyűlnek az aznap reggeli szűkebb körű titkos tanácskozás (Székelyhid stb. kérdésében) határozatainak végrehajtására.⁹ (Feltehetően a más 2 natio is tart ekkor ilyen ülést.) Az 1665. szeptemberi gyűlésről egy külön szász tanácskozásról tudunk. Szeptember 14-én az adóügy vitájában Czajberth Illés az universitas nevében megtagadja új adó megszavazását. Kitér a vihar, a helyettes elnök, Keresztessi Ferenc burkoltan az unió-eskü megsértésének vádját szegzi a szászok ellen („Külön akar hát kegyelmetek a több statusoktól szakadni”), s a szászok kénytelenek időt kérni külön tanácskozásra. Ott leszavazzák Czajberthet, s a kért adónak 2/3-át megajánlják.⁹⁸

Czajberth egy jelentése az 1668. január—februári országgyűlésről mindhárom natio külön gyűléséről értesít. A gyűlésnek mindjárt első napján, január 11-én, a fejedelmi propositiók felolvasása után, „ut antiquo mori satisfiat”, az elnök javaslatára határozatba megy, hogy másnap minden natio külön állítsa össze sérelmeit. Január 12-én a magyar natio egybe is gyűl Kun Istvánnál, a székelyek Béli Pálnál. A szászok aznap nem tartanak ülést, sérelmeik már meg vannak szerkesztve. Csak 13-án reggel ülnek össze a szebeni királybírónál, s csatlakoznak további 3 pontot a sérelmi irat korábbi 12 pontjához.⁹⁹ Lényegében ugyanez ismétlődik

⁹³ Uo. XIII. k. 512.

⁹⁴ Uo. XIII. k. 514.

⁹⁵ Uo. XIII. k. 517.

Említsük meg: a szász rendek ezenkívül még két külön ülést tartanak az országgyűlés alatt. Ezek azonban nem országos ügygel, hanem *szász belüggyel*, a brassai vargák kiváltságainak ügyével foglalkoznak, tehát nem az országgyűlési szász rendek külön ülésének, hanem a szász önkormányzat (alkalmi) összeülésének tekintendők.

⁹⁶ Uo. XII. k. 380.

⁹⁷ Uo. XIII. k. 346.

⁹⁸ Uo. XIV. k. 134—135.

⁹⁹ Uo. XIV. k. 298.

meg az 1669. január — márciusi országgyűlés kezdetén. Január 28-án megtörténik a formális megnyitás egy része, a katalógus felolvasása és a fejedelem üdvözlése. A propositiók felolvasására azonban nem kerül sor, bizonytalanság miatt, mert még sokan vannak távol a hivatalosokból. Csak január 30-án küldi le propositióit Apafi. Felolvasásuk után az elnök felszólítja a rendeket, hogy natióként külön-külön állítsák össze sérelmeiket. A magyar natio Haller János, a székely Béli Pál, a szász a szepeni királybíró szállásán gyűl egybe evégett.¹⁰⁰ A gyűlés későbbi folyamán a szászok tartanak egy ízben külön ülést: február 16-án (a natio sérelmeire adott válaszként tárgyalásánál 3 pont vitáját azzal halasztják másnapra, hogy a szászok közben gyűljenek egybe, s tárgják a rendek elé javaslatukat).¹⁰¹ Az 1670. február — márciusi országgyűlés elején, február 20-a táján, ismét csak mindhárom natio külön ülésével találkozunk; tárgyak itt is a sérelmek összeállítása.¹⁰²

Az 1671. november — decemberi országgyűlésen a megnyitás után néhány nappal kerül csak sor a sérelmeket összeállító nemzeti gyűlésekre. Előbb még lezajlik az Apafi udvarának gyűlölt főbbjei körüli csata első szakasza: a rendek törlik Ghillányi Gergely (Apafi sógora), Nalácsi István főudvarmester, Lázár Imre és Székely László főpostamester perét. A magyar megyék rendjei november 30-án jelennek meg evégett Teleki Mihálynál, a székelyek és szászok december 1-én Béli Pálnál, ill. a szepeni főtisztánál.¹⁰³

Az 1672. októberi országgyűlésen megint némileg megkavarodik a gyűlés kezdetének rendje. Szólottunk már róla, hogy az országgyűlés fő oka és tárgya Teleki Mihálynak a bujdosók mellé haddal kimenetele. A gyűlés így első napján, október 12-én határozatot hoz a fejedelmi előterjesztések egy pontját illetően, arról ti., hogy ki vigye be a török adót (a kérdés a válságosra fordulható helyzetben nagy súlyú). Azután úgy dönt, hogy feliratban kell megtudakolni Apafitól: miért küldték ki a szokásostól eltérő módon a meghívókat (ez természetesen csak formai köztűkés volt), s hogy áll az ország biztonsága. Az aznap délutáni külön üléseken ezt a feliratot is meg kell fogalmazni, s egyben a sérelmeket is össze kell állítani. Nagy taktikai harc robban ki a Béli — Bethlen-párt és a volt Rákóczi — Kemény-párt közt mindjárt abban a kérdésben: hol üljenek össze a egyes natiók. Bánffy Dénesék Kapu házához gyűjtenek össze a magyar rendeket, Bethlen János azonban eléri azt, hogy azok nála üljenek össze. A székelyeket amúgy is aligha lehetett volna elvinni Béli Pál házától. (A szászokra mindez nem terjed ki; azok magától értetődően a comesnél, Andreas Fleischernél gyülekeznek.) A Rákóczi — Kemény-párt erre gyorsan alkalmazkodik a helyzethez. Tanácsurai zöme a magyar natio ülésébe megy, a székelyekhez Rhédei Ferencet küldik. Azt el is éri, hogy az említett előzetes feliratban Telekit *név szerint* nem említik. Az október 12. délutáni ülések a feliratterv kidolgozásán kívül azután ellátják a gyűlés eleji nationalis ülések szokott funkcióját is: a sérelmek natiókénti összeállítását.¹⁰⁴

Innen kezdve a gyűlések menetére vonatkozó forrásaink megint megritkulnak. A legközelebbi nyom már az 1675. május — júniusi részgyűlés-

¹⁰⁰ Uo. XIV. k. 364.

¹⁰¹ Uo. XIV. k. 375.

¹⁰² Uo. XV. k. 90., 97.

¹⁰³ Uo. XV. k. 223.

¹⁰⁴ Uo. XV. k. 305 — 306., TM: L. VI. k. 342 — 343.

ről való; a székelyek május 28-án tartanak nationalis ülést sérelmeik összeállítására. (A magyar natiót alkotó törvényhatóságok külön-külön ülnek össze.)¹⁰⁵ Az 1676. november—decemberi országgyűlésen ismét „szabályos” esettel találkozunk. A fejedelmi előterjesztések felolvasása után határozatot hoznak a sérelmek natiónkénti összeállítására; ez két és fél napon át folyik (november 24. délután, november 25—26.)¹⁰⁶ A Beldiék megugrasztását követő 1678. február—márciusi országgyűlés elején ismét el kell térni a szokástól, s bele kell menni a propositiók két pontjába: meg kell választani a Beldiék ügyében a portára küldendő fő követeket, és meg kell tenni az előkészületeket Kapy György perére. Ezt követően azonban az egyes natiók el is vonulnak a sérelmek egybeszerkesztésére.¹⁰⁷ Az utolsó említés a natiók külön üléseiről az 1686. október—novemberi országgyűlésről való. A fejedelem a többnapos késéssel, október 22-re végre egybegyűlt rendek elé terjeszti (szóban, két rangos tanácsúr, Teleki Mihály és Bethlen Elek útján) propositióit, lényegében a törökhöz, ill. a császárhoz való viszony kérdésében várva döntést. Nyilvános ülésen tárgyalják-e az ügyet vagy a deputatio előtt? — teszi fel a kérdést. Az országgyűlés erre azt a megoldást választja, hogy az egyes natiók előzetes tanácskozásai elé utalja az ügyet, majd a külön üléseken hozott határozatokat vitatja meg plenáris ülésen.¹⁰⁸

A natiók külön ülései az elmondottak alapján három típusba sorolhatók. A legfontosabb típus a *sérelmek* összeállítására tartott nemzeti gyűléseké. Ezeket szabály szerint mindjárt a fejedelmi előterjesztések *felolvasása* után kell megtartani (esetleg natiónként több ülést is, napokon át), hogy a rendek közös postulatumai összeállíthatók legyenek. Ezt a rendet megbolygathatták különleges fontosságú események (1671. november—december, 1672. október). A másik, láthatólag kevésbé gyakori típusal akkor találkozunk, amikor olyan *rendkívüli fontosságú ügyeket* tárgyalnak meg, amelyekben előkészítésre van szükség. A harmadik típusba azok az ülések tartoztak, amelyeknek tárgya *egyes natióknak* a többiekkel való vitái, egyezkedései, a fejedelem követelései velük szemben, ill. az ő kéréseik ahhoz. A natiók üléseinek *helye* nem kötött. Csak a szászoknál alakul ki az a gyakorlat, hogy a szebeni királybírónál, a szebeni fő-tiszteknél, ill. egyszerűen a szebeni házban gyűlnek össze; az universitast *általában* Szeben szokta képviselni (a comes, a szebeni tisztek vagy Szeben követei). A többi natióknál nincs nyoma ilyen jellegű állandósulásnak. A megyék közt ugyan Fehér megye a vezérmegye, a székelyek anyaszéke Udvarhelyszék — az ismert esetekben mégsem találkozunk valami

¹⁰⁵ Uo. XVI. k. 165.

¹⁰⁶ Uo. XVI. k. 309.

¹⁰⁷ Uo. XVI. k. 439—442.

¹⁰⁸ Uo. XVIII. k. 556.

olyan következetességgel, hogy a magyar, ill. székely natio ezekhez gyülekeznék. A székelyek az ismert esetekben általában Béli Pál (akkor a legtekintélyesebb székely úr — de, generálissága és tanácsurasága mellett, *Háromszék* főkirálybírája) szállására gyűlnek egybe, a megyéknél még ilyen gyakorlat sincs, kritikus esetekben (láttuk) vita tárgya lehet a gyűlés helye. Összetételében a nationalis ülés láthatólag a natiohoz tartozó összes rendeket magában foglalja, még a tanácsurak is részt vesznek rajta. Ritkának számíthat az az eset, hogy egy-egy natioanak csak *főbbjei* gyülekeznek össze.

Ritkábban kerülhetett sor az *egyes felekezetek* külön üléseire. Egyetlen ilyen gyűlésről tudunk, a református rendek már említett 1676. december 18-i üléséről. Az azonban nyilvánvaló, hogy a katolikus rendek nem ritka állásfoglalásait, feliratait is ilyen tanácskozásoknak kellett megelőzniük.

Egy különleges kérdése még a gyűlés *egész* menetének a fejedelmi tanács részvétele az üléseken. A fejedelmi tanács tagjai (mint a rendek legtekintélyesebb része) eleve a meghívandók közé tartoznak. Helyzetük azonban kettős, a törvényhozó hatalom mindkét részéhez kapcsolódnak: a rendekhez mint maguk is azok része, a fejedelemnek viszont tanácsadói (az országgyűlés alatt is: a fejedelem velük vitatja meg a rendeknek adandó válaszokat). Ebből a kettős helyzetből következik az, hogy nem is vesznek részt állandóan az országgyűlés ülésein; a rendek olyan alkalmakkor, amelyekben a tanácsurak nélkül nem akarnak döntést hozni (a legkényesebb, legnagyobb súlyú ügyekben), általában külön kéri a fejedelemtől a tanácsurak leküldését az ülésbe.

A SÉRELMEK

A gyűlés menetének most már (más kérdések kapcsán még nem tárgyalt) részletkérdéseire térve, a legfontosabb ezek közül a sérelmeké (postulatumoké). Mint utaltunk rá, ezeket elvben mindjárt az ünnepélyes megnyitás és a fejedelmi előterjesztések *felolvasása* után kellett összeállítani; az egyes natioók sérelmeinek megszerkesztése, elmondottuk, általában a natioók külön ülésein történt, ha ti. a natio már eleve nem kész sérelmi összeállítással érkezett a gyűlésre.

Mi a sérelmek tárgya? E tekintetben ismét bizonyos óvatosságra kényszerülünk. Postulatum-szövegek vagy azok követjelentésekben közölt kivonatai ti. csak kis számban állnak

rendelkezésünkre, s ezek is zömmel az 1640-es évektől kezdődően (ott is igen hízagosan). Következtetéseinkben tehát nem lehetünk túl merészek.¹⁰⁹

A meglevő sérelmi összeállításokból a következő kép bontakozik ki: a *fejedelmi jogkörrel* kapcsolatos kérdésekkel csak az 1671. októberi és november—decemberi országgyűlésen találkozunk a postulatumok közt. Az 1671. októberi sérelmi felirat magát a fejedelmet is támadja, választási conditiói betartását követelve rajta.¹¹⁰ Apafi ebben a kérdésben jónak is látja engedni, úgyhogy a rövideken következő, november—decemberi gyűlésen a rendi felzúdulás nem elsősorban ellene, hanem udvara ellen irányul.¹¹¹

¹⁰⁹ A postulatumok tárgyi ismertetésénél némileg a propositióknál alkalmazotthoz hasonló módszerrel oldjuk meg a forrásokra való hivatkozást. Az alábbiakban ismertetjük a sérelmi iratok lelőhelyét: 1542. január: EOE I. k. 79—81.

1613. október: uo. VI. k. 365.

1628. április—május: uo. VIII. k. 487—488.

1645. április: uo. XIII. k. 381—384.

1649. január—március: uo. XIII. k. 384—388.

1650. március: uo. XIII. k. 388—389.

1651. március: uo. XIII. k. 395—396., 399—400.

1653. január—március: uo. XIII. k. 427. skk.

1655. február: uo. XIII. k. 505., 510—511.

1658. január: uo. XI. k. 353.

1664. február: Sz: U VI. 1001.

1667. január: uo. 1032.

1668. január: uo. 1043.

1669. január—március: EOE XIV. k. 357—363.

1671. október: uo. XV. k. 218—220., XIX. k. 512—513.

1671. november: Sz: U VI. 1096.

1674. november: uo. 1198.

1676. november—december: EOE XVI. k. 309 skk.

1678. október: uo. XVI. k. 569—575., Sz: U VI. 1342.

1682. április—május: EOE XVII. k. 271—272.

1688. január—február: uo. XIX. k. 322—323.

1689. november—december: uo. XX. k. 329—330.

¹¹⁰ A conditiók 4., 6., 8—16. pontja értelmében a fiscalis helyeken levő és egyéb hadak hittel legyenek kötelesek a rendeknek arra, hogy nem törnek az ország és lakosai romlására; a 17—18., 20. pont alapján a korábbi szabad sókereskedelem engedélyezését követelik; a 22. pontra hivatkozva várják el, hogy a fejedelem adja vissza a reversalist azoknak, akiktől netán vett ilyet.

¹¹¹ A magyar és székely rendek még az országgyűlés ünnepélyes megnyitása, november 27-e előtt, november 26-án jegyzéket terjesztenek a fejedelem elé azokról, akik tudomásuk szerint vádaskodnak Apafi előtt, „az haza közönséges javára és megmaradására való dolgokat és végezésüket megakadályoztatják”. A megyék listáján első helyen Belényessy fejedelmi praefectus szerepel, mellette (nem egységes sorozatban) Na-

A sérelmekről *általánosságban* ritkán szólnak a postulatumok. Az 1678. októberi gyűlésen a magyar natio sérelmi iratának legelső pontja kívánja a korábbi országgyűlésen orvosolatlanul maradt gravamenek megszüntetését, a megyék és a Partium panaszolják fel 1682 áprilisában általánosságban a haza és szabadságaik hanyatlását (ez esetben azonban inkább egy adott külgügy kapcsán). Ebbe a jelenségcsoportba tartozik az az eset is, amelyben a rendek csak jelzik, hogy a részletesen felsoroltakon kívül további sérelmeik is vannak, ezek betérjesztését azonban a következő országgyűlésre halasztják (1671. október).

A sérelmek tárgya elsősorban természetesen a *rendi jogok* csorbítása. Olyan esettel, amikor az országgyűlés a rendek egésze jogának csorbítását panaszolja fel, csak két esetben találkozunk — mindkétszer politikai krízis idején. Az első ilyen eset az 1613. októberi. A szász natio október 23-án terjedelmes sérelmi iratának 4. pontjában a rendek jogainak megtartását követeli Bethlen Gábertől. Másodjára az 1676. november—decemberi, rendkívül kritikus helyzetben kerül sor erre.

A Rákóczi—Kemény-párt ti. (Bánffy Dénes bukása óta Teleki Mihály a fejük) 1676 áprilisában *utólag* döntőnek bizonyult csapást mért a Béli—Bethlen-pártra a párt vezetőinek elfogatásával, ill. Bethlen János konfionálásával s a többi főbkek megfélemlítésével. Az országgyűlésen azonban a Bethlen—Béli-párt híveinek nagy ellentámadására kell számítani. Miután a gyűlés elején az egyes natiók a szokásos külön üléseken megszerkesztik sérelmeiket, a magyar natio november 27-én generalis supplicatiót terjeszt a plenáris ülés elé. Évente vannak országgyűlések — hangoztatja —, a rendek s egyes személyek évente adják elő sérelmeiket, határozatok, törvények születnek — amiket aztán nem tartanak be; ígérettek hangzanak el a nemesi szabadság orvoslására — megtartásuk helyett most újra megsértik ezt Béliéék elfogatásával. A magyar natio nem is hajlandó addig betérjeszteni külön sérelmeit, míg az általános sérelmeket nem orvosolták. A székelyek ezzel majdnem azonos kérvényt terjesztenek be. A két szöveget közös feliratba dolgozzák bele, s a 3 natio közös kér-

láci István, Balogh Máté (Várad egykori védője, számos nehéz diplomáciai feladat teljesítője, ekkor udvarmester), Ghillányi Gergely (Apafi sógora), Alvinczi István, Gyeróffi György, Székely László (elégé a lista végén), Boér Zsigmond s számosan mások; a székelyeké Naláczit és Alvinczit kihagyja ezek közül, s egészében véve is rövidebb. Mindkét összeállítás megvádolja az Apafi-udvar hangadó asszonyait is: Bornemissza Annát és Apafi nővérét, akiknek a közvélemény a reálisnál jóval nagyobb szerepet tulajdonított, meg azonban nem nevezte őket („névszerint általunk fel is tenni [őket]” — írták a megyék —; a székelyek még világosabban beszéltek: „az székely natio követei férfiebbek lévén, minthogy amazok nem férfiakból állanak, szólnani átaljuk [róluk]”).

vényeként terjesztik fel. A „gyengé”-nek ismert fejedelem azonban keményen visszautasítja a támadást. Terjesszék fel részsérelmeiket, ha vannak — üzeni november 30-án —, vagy tárgyalják az adó ügyét — vagy menjenek haza. A gyűlés hátrál egy lépést: felterjeszti ugyan a részsérelmeket, de sürgeti a választ általános kérvényére is. Aztán, mikor a fejedelem erre válaszul adott ígérését nem látja megnyugtatónak, ismét ellentámadásba lép. Nem akar addig foglalkozni a részsérelmek ügyével, míg általános kérvényére választ nem kapott. Megint kemény leintést kap feleletül, írásban és szóbeli üzenetben egyaránt. A rendek kénytelenek újra visszakozni, magyarázkodni — s a továbbiakban is hiába sürgetik a foglyok ügyének rendezését, a gyűlés végéig nem történik benne semmi.

Egyes rendek jogainak sérelmével az 1671. októberi postulatumok is foglalkoztak (8. pontjukban a tanácsi rend „fenyegetését”, egyesek elfogatását s a többiek megfélemlítését panaszolva fel).

Egész natio sérelmeivel már a legelső ismert postulatumban, az 1542. januári szász sérelmi iratban is találkozzunk; az universitas kiváltságainak megőrzését, Szászsebes és a szász egyetemtől elszakított más területek, a Besztercétől elvett falvak visszaadását, a nagysinkiek Horváth János elleni védelmét követeli. Az 1613. októberi szász sérelmi irat a legfőbb szász sérelmet is felhánja: Szeben városnak (és ágyúinak stb.) elvételét a szász universitástól. 1664 februárjában a szász natio kéri „peculium” elnevezésének törlését. Ideszámíthatjuk azt az 1668. januári szász sérelmet, amely (az universitas Katalin-napi gyűlésére tekintettel) azt célozná, hogy január első 3 hetében ne kezdődjék az országgyűlés, s azt az 1671. novemberit is, amely arról panaszodik: egyesek a szász tiszteket szakálluk levágásával, akasztással fenyegetik, s végül azt az 1674-it, amely szerint egyesek a törvényekkel ellenkező fejedelmi rendeleteket szereznek a szász székekre, helységekre.

1678 októberében a magyar natio nem a fejedelemtől és kormányzatától (vagy nem elsősorban tőlük) elszenvedett sérelmeit hánja fel: a szász universitas egyes falvai a törvény ellenére vész idején csak oly reversalis ellenében fogadják be a nemességet, hogy esetleg elveszett javait nem fogja rajtuk keresni. Általános nemesi sérelemnek tekinthető több magyar megye (Kolozs, Belső-Szolnok, Doboka, Hunyad) 1655. februári közös sérelmi összeállításának az a pontja, amely szerint nem honfiúsított s hűségesküt nem tett idegenek ingatlant ne birtokolhassanak, az 1678. októberi megyei postulatumnak az a pontja is, amely a 2 román fejedelemségből s török területről román papok Erdélybe költözését, armalis-szerzésüket (amivel erdélyi jobbágyfiaknak is példát adnak arra, hogy

— manunissio nélkül — nemességet eszközöljenek ki) és birtokvásárlásaikat panaszolja fel.

Egyes személyek szabadságának sérelme került bele (az 1676. novemberi generalis supplicatió kivül, amelyben — szólottunk róla — ezek általánosabb keretet kaptak) az 1671. októberi összeállításba is: a Zólyomi Miklóssal való összejátszás gyanúja miatt fogva tartott Paskó Kristóf s a szintén bebörtönzött Jenei Miklós ügye.

Ebbe a kategóriába tartoznak a rendek *vagyonjogi* sérelmei. Az 1671. októberi postulatumokba számos ilyen pont is kerül be; mindjárt a legelső Huszt ügye,¹¹² ezt követi egy sereg más birtokfogalásé.¹¹³ Jobbágyrepetitio-ügyi sérelemmel az 1628. április—májusi országgyűlésen találkozunk először. A szökött jobbágyokat a fiscalis uradalmakból is adják ki — követelik a magyar megyék —, s ne fogadják be őket a sóaknákra. A jobbágyok ügyeivel a székelyek 1628. április—májusi sérelmei közt is találkozunk. A már említett 1655. februári megyei összeállítás azt szorgalmazza, hogy a szökött jobbágyokat a Partiumból is vissza lehessen követelni.

A tizedügyi sérelmek az 1613. októberi szász postulatumok közt szerepelnek először; a natio elvett tizedeit igényli vissza. Az 1628. április megyei összeállítás a nemesektől való tizedszedést sérelmezi, s megyei birtokos nemeseket kíván tizedperceptorokul beállíttatni. Az I. Rákóczi György halálát követő 1649. január—márciusi országgyűlésen a szászok többek között tizedügyi sérelmeikkel is előhozakodnak, az 1630-i tizedügyi törvény betartását követelve. Nem marad ki a tizedügy az 1655. februári megyei összeállításból sem: a Déván alul lakó jobbágyok török földre futnak a tized elől — írja Hunyad megye (ennél a pontnál kifejezetten jelezve van, hogy e megye véteti fel a jegyzékbe) —, ne kényszerítsék hát őket erre. Az Apafi-korban a szászok terjesztenek elő sorozatosan dézmaügyi sérelmeket. A fiscalis tisztek a dézrát bevívó szegénységet az erdőre hajtják fát hordani, zaklatják, sarcolják őket — panaszolják 1664 februárjában. 1667 januárjában újabb színek a tizedsérlemi skálán: a fiscalis tisztek hiányt keresnek

¹¹² Arra ti. a fejedelem Rhédei Ferenc özvegyének, Bethlen Druzsianának örökösei — elsősorban a portára futott Zólyomi Miklós és a fiatal Thököly Imre — szintén igényt tartanak, végül is azonban, Thököly kártalanításával, a fejedelem kezére kerül.

¹¹³ Ezek közül egyesekben kifejezetten két magánszemély közti jogesetről van szó, a továbbiaknak csak egy részében van jelezve, hogy a sérelem a fejedelemtől ered.

a beszállított tizedtermékben, s azután addig tartják fogva a beszállítót, amíg az meg nem fizeti az ilyen hiányt, a fiscalis vicedézmások csak ajándék ellenében engedik meg a musttal adózóknak tartozásuk kifizetését, a hitelezőknek is csak így engedik elvonni az adós által megadottakat, s így nem lehet hitelt szerezni. (Emellett megismétlik az 1664-i panaszt a fahordásról.) Az 1668-i tizedügyi szász panasz: a fiscalis tisztek a dézmabor megürült hordóit nem tárolják rendesen; így ha újból dézmabor kerül beléjük, abban is kár esik, kénytelenek hát újat szerezni helyette. 1669 elején a szászok visznek a rendek és a fejedelem elé sérelemképp tizedügyi visszaéléseket: Királyföldön egyes helységekből több magánföldesúr dézmáltat, a külön-külön dézmásokkal, ezek a szegénységen élődnek. 1671 novemberében arról szól a panasz, hogy a dézmások a szegénység abrakját élik, nem saját lovukon járnak, törvénytelen korlátozásokat hoznak be, húzzák-vonják a szegénységet. Lényegében ezt (és a tizedszállítók megszaroltatását) ismétli el az 1674. novemberi szász postulatumok 12. pontja is; az új momentum akkor az a panasz, hogy egyes székekből távoli helyekre kell szállítani a fiscalis dézmát (erre azután 1678 októberében dupláznak rá a szászok). A vagyoni sérelmek kategóriájába tartoznak még a határvita-ügyek; ilyenről 1676 novemberében és 1678 októberében találkozunk.

Külön kategóriája az ilyen rendi jogsérelemeknek a *vallásügyi sérelemké*; ezekkel (*natiók sérelmi iratában*) csak 1613 októberében találkozunk: a szászok kívánják az evangélikus vallás szabad gyakorlatát, s az evangélikus egyházi jövedelmek és kiváltságok megtartását.

Ami mármost a *kormányzat* egyes ágainak tevékenységével kapcsolatos sérelmeket illeti, itt is kiemelt helyen foglalkozunk (akár a fejedelmi előterjesztéseknél) az ország státusával és védelmének ellátásával kapcsolatos ténykedések során keletkezett sérelmekkel. Számuk mindenestre kisebb a várhatónál (a források töredékes voltát természetesen eleve tekintetbe véve).

Még *adóügyi* sérelemmel is csak néhány esetben találkozunk. Az 1613. októberi szász összeállításban már szerepelnek: a szászok néhány évi adómentességet kérnek, míg a pusztulásból helyre tudnak állni. A későbbiekben azonban csak az Apafikorban találkozunk vele, elsősorban szász postulatumokban. A szász kérések tárgya általános adókönyvtetés (1671. november, 1674. november), helyi kapuszám-korrekció (1669. január – március); sérelmük idegen perceptor küldése (a nationalis perceptor hatáskörének csorbításával) a szászok adójának felvéte-

lére (1668. január, 1671. november; az 1668-i sérelmi összeállítás első fogalmazványából kiderülően Székely László postamester látta el ezt a funkciót). Több ízben kéri ország szükségére tett kiadások, portai főkövetek, ügyvivők, posták költségeinek adójukba számítását (1667, 1668, 1669, 1671, 1678). Szász postulatumban találkozunk az égettek mentessége megadásának kérdésével (1667. január), annak sérelmezésével, hogy a bebörtönzött adósok adóját a falun veszik meg (1671. november) vagy a külföldi kereskedők adóztatását tárgyzató törvény világos értelmezésének követelésével (1674. november). Különlegesnek számít az az 1667. januári szász követelés, hogy a másik két natio perceptoraitól is vegyenek számot, s az a másik (1674. november), amely szerint ne csak egyes városokat terheljenek azzal, hogy a generalis perceptor ott veszi be az ország adóját (az ti. felesedmagával szállván oda, nagy kiadásaik vannak rá). 1678-ban azonban már nem a szászokéi teszik az adóügyi sérelmek zömét, hanem a megyékéi,¹¹⁴ 1668-ban a széke-lyekéi,¹¹⁵ s csak az 1689. november—decemberi országgyűlésen találkozunk ismét szász postulatumokkal, s végül az 1689. november—decemberi országgyűlés szász postulatumaiban találhatunk adóügyi vonatkozásokat.¹¹⁶

Nem sokkal nagyobb a *hadügyi* vonatkozású sérelmek csoportja sem. A sor itt az 1542. januári szász sérelmekkel kezdődik. A katonaság ne háborgassa őket — követelik a szászok —, saját pénzén éljen, különben az erőszak ellen erőszakot szegezzenek. A bolyai várnagy által a szebenieknek okozott sérelmet orvosolni kell, csakúgy, mint az omlási esetet (ott a katonaság a lakossággal ütközött össze). Az 1628. áprilisi megyei postulatumban a hajdúk fegyelemben tartását sürgeti; a szászok 1649. eleji összeállítása azt, hogy a fejedelmi hadakat ne helyezték kvártélyba. Az 1678. októberi hosszú megyei összeállítás e

¹¹⁴ A kalotaszegiek, tekintettel a török sarcolásaira, nyerjenek adókedvezményt. A hódoltságiak az évi adója — a hadak járása miatt — elengedendő volna. Máramaros megyének számítsák be adójába az 1676-ban a Lengyelországba menő követekre költött pénzt, s fizessék vissza azt a 800 frt többletet, amelyet a generalis perceptor követelésére a rendkívüli adóba a kivetésen felül fizettek. Vegyék elejét annak, hogy a somlyai perceptor az elpusztult falvak egy-két helyén maradt lakosán vegye fel a község kapuszám szerinti adóját.

¹¹⁵ Egyrészt azt sérelmezik, hogy az adóját megadni nem tudó jobbágy-nép marháit elveszik, másrészt azt követelik, hogy a pénzüket, gabonájukat az ország szükségletére adó személyeknek térítsék meg ezeket.

¹¹⁶ A rájuk eső kapuszám csökkentését kéri, tekintettel pusztulásukra, s azt, hogy az ország azon részeit, ahol a császári hadak kvártélyban vannak, ne terhelje annyi adó, mint az ettől menteseket.

tekintetben a nemesek birtokainak elfoglalását s bennük fejedelmi őrsegek elhelyezését sérelmezi első helyen (amiatt is, mert az ily őrsegek a szomszéd falvakban kihágásokat követnek el), majd azt, hogy az akkor fegyverben levő katonaság is excessusokkal vádolható, hadnagyai nem adják vissza a katonának állt conventiós szolgálakat, örökös jobbágyokat. Doboka megye külön is bepanaszolja az ott állomásozó aranyosszéki hadakat kártételeik, garázdaságaik miatt, Közép-Szolnok megye pedig azzal fenyegetőzik: ha a magyar bújdosó hadak ottani kvártélyozása, prédálásai stb. tovább tartanak, a megye népe pusztán hagyja földjét; a somlyai és csehi őrség magatartását is sérelmezi, minthogy azok nemes falvakban követelnek gazdálkodást, abrakot, s nemesek lovaikat viszik el postára (szükség nélkül is). Szász hadügyi sérelem 1678 októberében az általános hadfelkelésen kívül darabontok követelése tőlük és az akkor fegyverben levő fizetett hadaknak a Királyföldön tartása s kihágásaik. 1688 januárjában a székelyek már az Erdélyben állomásozó császári hadak ellen panaszkodhatnak: a stációkban levő németek sarcolnak, ingyen gazdálkodást követelnek, erőszakkal elveszik a lakosok állatait, s kiárusítják őket, postalovakat fognak stb.

Élésügyi sérelemmel csak a korszak végén találkozunk: a székely natio postulatumaival teszik szóvá 1688 januárjában azt, hogy a városokra rendelt biztosok nem veszik át az élest, nem is helyezik el stb., s más stációbeli németek veszik el tőlük erővel.

Bővebb a *közmunkaügyi* sérelmek köre. A székelyek 1628. április—májusi postulatumaiban találkozunk velük először; azok azt kérik: rájuk ne vessenek ki gratuitus labort. Az 1645. áprilisi szász sérelmi irat két, ezzel foglalkozó pontja elsősorban a fejedelem szolgálatára időnként kirendelt kézművesek kérdéséről tárgyalta.¹¹⁷ Elsősorban azt sérelmezte az universitas, hogy amikor a fejedelem szolgálatára mesterembereket, szekereket stb. kell küldeni, bármely fejedelmi tiszt rendelkezhet a városokban, s így óhatatlanul aránytalanságok állnak elő. A korábbi gyakorlatra is hivatkozva azt kéri, hogy a jövőben a fejedelem a szebeni magistratushoz rendelkezze az ily ügyekben, s a szászok majd maguk közt osztják el a terhet. A másik ily irányú kérésük az volt: minthogy a fejedelem (az ifjabb Rákóczi Györgyről van szó; az helyettesítette ekkor apját)

¹¹⁷ A kézművesek ily igénybevétele természetesen elsősorban a szász natióknak okozott gondot, az ő kebelében lévén a jelentősebb városok nagy többsége.

már városonként bizonyos számú kőműves kiküldését rendelte el, illő praebendát adasson nekik, s fizetést is a limitatio szerint. A szászoknak az I. Rákóczi György halála utáni első országgyűlésen (1649. január—március) benyújtott sérelmi iratában is számos közmunkaügyi vonatkozás található. A sószállítási kötelezettség eltörlését kérik. Törvénycikket sürgetnek arra, hogy amennyiben a gratuitus labor ellenértékét készpénzben kifizetik, ne kényszerítsék őket a végházak építésére. Sérelmezik kőműveseiknek, kőfaragóiknak, ácsaiknak stb. az országon kívülre való küldését, s ott kevés praebenda s fizetés mellett dolgoztatását, azt kérve: ne vigyék ki ezeket az országból, s ha Erdélyben veszik őket igénybe, illően fizessék meg. 1676 novemberében is a szász sérelmek közt szerepel a vecturák ügye. Az universitas viszi a rendek elé a korszak legutolsó ily természetű sérelmét is az 1689. novemberi—decemberi országgyűlésen, a határok erődítésén, a városokban istállók, őrállomások építésén végzett munka rekompenzációját követelve.

A kormányzat tevékenységével kapcsolatos többi postulatum közül első helyen az 1613. októberi szász sérelmeknek azt a pontját említjük, amely *fejedelmi tanács* tartását követeli a 3 natio tagjai közül, s azt, hogy a fejedelem minden országos ügyben kérje ki véleményüket.

A *közigazgatási* vonatkozású sérelmek közül a *törvényhatóságok igazgatását* érdekli a szászoknak az az 1542. januári követelése, hogy az ország főkapitánya ne tartson ispánokat a Királyföldön. A közigazgatás egyes szakágaival kapcsolatos sérelmek között két *rendészeti* vonatkozásút találunk: a szászok panaszkodnak 1668 januárjában a nyomfelvétel módja, ill. 1676 novemberében a fel-alá kóborlók ellen. Annál nagyobb a *postálkodási és gazdálkodási sérelmek száma*.

1628 áprilisában még a székelyek követelnek deputatumot arra, hogy a fejedelmi postálkodást vállalni tudják; a továbbiakban már az ily irányú szász sérelmeknek olykor egész tengerével találkozunk. 1649 elején csak a fejedelmi *salvus conductus* és címer nélkül ingyen gazdálkodást követelők ellen korábban hozott tc. megerősítését sürgetik. Az Apafikóban azonban csak úgy áradnak a postálkodással, gazdálkodással, ingyen kvártéllyal, szabálytalan *salvus conductus*-használattal kapcsolatos szász sérelmek. 1664 februárjában az ingyen kvártély és gazdálkodás eltörlését követelik, postaló, igavonó, szekér illetéktelen igénybevételét, a postaló vissza nem adását vagy elvesztését sérelmezik. 1667 januárjában hosszú postaügyi sérelmi felsorolással kezdődnek a szász postulatumok: címert nemcsak postáknak, hanem illetékteleneknek is adnak ki. A posták sarcolják, gazdálkodásra, fuvarra kényszerítik őket. Címerrel

járó személyek szász falvakban hagyják kvártélyban lovaikat feladatuk teljesítéséig, kényszeráron megvesznek postalovakat, vásárosoktól veszik el lovaikat (s pénzüket is). E panaszok egy részét ismétli el az 1668. januári szász sérelmi összeállítás. Erdemi novuma e tekintetben csak az idegen kereskedőknek adott *salvus conductus* (s annálfogva velük juttatott gazdálkodás) sérelmezése. Az 1669. január—márciusi szász postulatumok postaügyi vonatkozásai is legnagyobb részét az 1667-i panaszok ismétlései. Ott az új elemek: „váltáság” zsarolása postalóért, havasalföldi személyek lovainak elvétele (amiért azután visszatörlet jár), postalótartó helyek kijelölésének követelése. Az ingyen kvártély ellen ekkor is tiltakoznak. Lényegében ugyanezt az anyagot variálja az 1671. novemberi szász sérelmi összeállítás (ott új elem az a panasz, hogy a posták örletni vívóktól, szántóvetőktől is elveszik a lovat, vagy egyszerűen a mezőn fognak maguknak), az 1674. novemberi szász postulatumok idevágó része. 1676 novemberében is ők panaszolják fel a posták visszaéléseit, a kvártélyok ügyét. 1678 októbere kivétel e tekintetben: ott a magyar megyék is terjesztenek elő ily panaszt: kéri Bánfihunyadnak a gazdálkodástól való mentesítését, s Közép-Szolnok sérelmezi azt, hogy a somlyai és csehi őrség nemes falvakban gazdálkodást és postalovakat követel.

A szászok csak röviden említik az ingyen gazdálkodással, a postaviszaélésekkel kapcsolatos sérelmeiket, s Brassónak egy korábbi országgyűlésen beterveztett s ott akceptált sérelmeivel kapcsolatban sürgetik törvény hozatalát. A sort ismét egy szász postulatum, az 1689. november—decemberi zárja: az universitas általában sérelmezi a postálkodásból, ingyen élődésből, vecturákból eredő kárait. E tárgykörhöz kapcsolódva említjük meg a szászoknak a *fejedelmi udvar költözéséből* eredő sérelmeit (1668, 1671).

Hidépítéssel kapcsolatos sérelmet egyet ismerünk: 1667. januárjában a szászok teszik szavá, hogy az elmúlt években bőven hordtak fát a váradyjai híd építéséhez, az azonban láthatólag nem épül.

A sérelmekben jó néhányszor szerepel az *árszabályozás* ügye. 1628 áprilisában a székelyek kéri, hogy a városok ne tetszésük szerint limitálják a termékárakat. Az 1655. februári megyei sérelmi összeállítás azzal az indokolással követeli a limitationak az országgyűlésen való összeállítását, hogy a városok, az előző országgyűlésen tett ajánlatuk ellenére, nem készítették el ezt maguk. 1676 novemberében a székelyek sürgetik az árszabás kidolgozását, egyben a kézművesek ellen is panaszolva áraik miatt. A *kézművesek* ügyeivel (amik ti. ezekből nem tartoznak elsődlegesen a közmunkaügyi sérelmek már ismertetett csoportjába) szintén kezdettől találkozunk. A szászok 1542 januári sérelmi iratának egyik pontja: Horváth Ferenc adja vissza a 2 szász ötvöstől kizsartakot. Legközelebb az 1669. eleji szász sérelmi összeállításban találkozunk velük. Az universitas azt

követeli, hogy kiegészítést kell csatolni egy korábbi tc.-hez: a zsidók szabadsága ne prejudikáljon a városi mesteremberek privilégiumainak. Az 1676. novemberi székely sérelmi összeállításban (a kézművesek ellen áraik miatt tett panasz mellett) a tímárok ügye is szerepel. A *kivitel* ügyével kapcsolatos követelés 1628 áprilisában a magyar natióé a vaskivitel eltiltása iránt. *Belső vámügyi* sérelemmel csak 1678 októberében találkozunk: Kraszna megye panaszolja fel, hogy Serédi Benedek nagy vámot szed birtokain. *A többi kereskedelemügyi* sérelmek: a szászok 1613 októberében azt sürgetik, hogy a havasalföldi kereskedők csak a letevő helyekig hozhassák be áruikat. 1628 tavaszán a magyar és székely natio egyként követeli Bethlen Gábortól a kereskedelem szabadságát. 1649 elején a szászok első számú postulatuma a szabad kereskedelem helyreállítása. Szerényebb követelés ennél az 1655. februári megyei összeállítás szerzőié: a nemesek — saját szükségletükre — Kolozsvárra is hozhassanak be bort. 1676 novemberében a magyar natio tárja a rendek elé azt a panaszát, hogy a városiak vásárnap előtt szekérszámra foglalják le előre a vasat, sajtot, gyapjút. Az utolsó ilyen sérelem a magyar natióé 1678 októberéből: azt sürgetik, hogy a kalotaszegiek hordhassanak sót Bánfihunyadra.

A dolog természetéből következik, hogy nem kicsiny a *kincstári szervek* tevékenységével kapcsolatos sérelmek csoportja. Már az 1542. januári szász sérelmi összeállításban szó van ezekről; az arany cimentezése a szokott módon Szebenben folyják — követeli az universitas. Az 1613. októberi szász postulatumok egyik ily vonatkozású pontja különös módon épp fiscalis érdekeket véd, hogy más oldalon összeállítói nyerjenek könnyebbséget. A Báthoryak ti. eladományozták a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó jószágokat, így azoknak (a fejedelmi udvartartással kapcsolatos) terhei a Királyföld helységeire hárultak. Az universitas most az uradalom eladományozott helységeinek visszavételét követeli. A másik 1613. őszi szász postulatuma a székelyek bizonyos fiscalis szolgáltatásainak (vas, zsindely stb.) fuvarozása alól kíván mentességet. Az 1628. áprilisi megyei sérelmi irat (azon a két más helyütt már említett követelésen kívül, hogy a szökött jobbágyot a fiscalis uradalmakból is adják ki, s ne fogadják be őket sóaknákra) a [marosportusi] Maros-hídon is vámmentességet követel a nemesnek. A szászok 1645. februári postulatumainak jó része kincstári vonatkozású. Az ifjabb fejedelem adjon olyan instructiót a borfoglalóknak — sürgeti az universitas —, hogy hagyják

helyben a dézmások által meghatározott hordó-veder számot, s foglaláskor adják meg a bor árát; szüntesse meg a bor elszállításánál felmerülő visszaéléseket, s a hordókat adassa vissza a szegénységnek. Sérelmezi azt is, hogy a fiscalis tisztek egyrészt évenként eltiltják a legeltetés elől a szász székek erdeit, másrészt a királyföldi helységek határán legeltetnek juhokat, a parasztnép sérelmével.

Az I. Rákóczi György halála után felcsapó rendi hullám jelzői az 1649. eleji szász postulatumok olyan pontjai, mint a fiscus számára való borfoglalás eltörlését s a praefectus által pénzen vétetett bornak fiscalis jobbágyokkal való elszállítását követelő 3. pont, az 5. (ez egyrészt azt sérelmezi, hogy a fiscus évente felcírkáltatja a Királyföld makkos erdeit, s csak miután a fiscus disznainak legelőt szakított ki, enged makkoltatást a szászföldi szegénységnek, másrészt azt, hogy fiscalis építkezésekhez a királyföldi erdőkben vágatják a fát, s a szászokkal fuvaroztatják), a 8. (a fejedelmi tisztviselők az universitas tudta nélkül meghalásszák a királyföldi vizeket — panaszolja —), a 10. (ez az egyik 1645. áprilisi sérelem kibővített formában való ismétlése: a fiscalis tisztek juhokat hajtának a Királyföldre, eszténákat építenek ott). Bizonyal elsősorban kincstári vonatkozású sérelmeket hányt fel a szász nációnak az az 1651. eleji sérelmi irata is, amelyről csak a fejedelem válaszából (ill. annak Simonius jelentésében foglalt kivonatából) van bővebb tudomásunk. A szász postulatumok — reagál sértetten II. Rákóczi György — neki tulajdonítják a szászság pusztulását — pedig saját tiszteik az oka ennek, a borfoglalásoknál is azok követnek el visszaéléseket.¹¹⁸ Az 1655. februári megyei postulatum a fiscusnak a vármegyéken átutazó szekerei körüli bajokat hányja fel (a rétek, széna kárát). Az Apafi-kornak elsősorban a szász sérelmi összeállításai tartalmazzak kincstári vonatkozású pontokat — ha nem is valami széles skálán, s igen gyakori ismétlődésekkel. A vízaknai kamaraházhoz a szászságtól ne követeljenek dolgosokat — teszik szóvá 1671. novemberében. Több ízben fordul elő az a követelés, hogy (az *Approbatæ Constitutiones* rendelkezései szerint) ne csak a Királyföldön főzzenek salétromot (1664, 1669, 1671). Ismétlődő sérelem a királyföldi makkos erdőknek a fiscus részéről való elfoglalása (s egyáltalán az erdőpusztítás) (1664, 1667, 1669, 1674), a királyföldi halastavaknak az illetékes szász tisztek híre nélkül

¹¹⁸ A továbbiakban hosszasan felhányja a szász tisztek adóügyi stb. kihágásait, s vizsgálóbiztosok kiküldését sürgeti a rendektől.

való halásztatása s ráadásul az ily halászzal kapcsolatos egyéb terhek (1669, 1671, 1674, 1678), a fiscalis tisztek egyéb túlkapásai a Királyföld rovására (1667, 1669, 1671, 1674, 1678), a székelységről a fiscusnak tartozó deszkának a szászokkal való fuvaroztatása (1667, 1674). Az 1679-i sérelmi iratban szerepel a fiscalis helyekre rendelt mesteremberek egyenlőtlen elosztása az egyes városok közt (korábban ez a szebeni tiszteken állt — érvelnek a szászok —, a régi rendtartás állítandó helyre), az 1678-iban a borfoglalás, melyet ráadásul még magános nemések is gyakorolnak, fejedelmi rendelettel. Szinte kuriózumképpen említjük meg, hogy 1671-ben a szászok a fejedelmi tyúkász bizonyos szabálytalanságait is szóvá teszik. A magyar natiónak egyetlen kincstári vonatkozású sérelme ismeretes az Apafi-korból, 1678 októberéből: a portusi sóhordás ki nem fizetett béreit fizessék ki.

Külön említendőek a kincstári vonatkozású sérelmek közt a *huszad- és harmincadügyek*. A brassaiak se a só, se más áru vámját ne emelhessék — követelik a székelyek 1628 áprilisában. 1678 októberében a kolozsvári kereskedők panaszolják (a magyar natio sérelmeinek sorában), hogy a partiumi és kolozsmonostori harmincadosok is vámot vesznek rajtuk, pedig ők, kiváltságuk szerint, behozott áruért csak Kolozsvárott tartoznak harmincaddal. Hunyad megye pedig azt sérelmezi, hogy az 1674-i tc. ellenére nem Zajkánynál s Dévánál, hanem Szászvárost vesznek harmincadot.

Szerényebb ennél az ismert *bíraskodási* sérelmek csoportja. Igaz, már az első fennmaradt sérelmi összeállításban, az 1542. januári szász postulatumokban szerepel bíraskodási sérelem: a nemések ne vihessenek el fogva senkit a Királyföldről, járjanak a törvény útján. A soron következőben, az 1613. októberi szász sérelmi iratban szintén: a szászok örökösödési és birtokperei a szász natio gyűlése előtt kerüljenek végső ítéletre, ne lehessen onnan a fejedelmi táblára fellebbezni őket. A fejedelmi kancellária deákjai a szász székek tisztjeinek tudomása nélkül tartanak vizsgálatokat a Királyföldön — panaszolja az univerzitas 1645 áprilisában. Azt kéri, hogy vizsgálat szükséges esetén keressék meg előbb a főtisztet, s az majd készségesen támogatja őket. Feltehetőleg 1645. táji az a szász sérelmi irat,¹¹⁹ amely egy többszörös, összefonódó gravament tartal-

¹¹⁹ Az EOE-ben az 1651. márciusi iratok közt kiadva, keltezés nélkül. Minthogy azonban „ifjú urunk”-ról beszél, I. Rákóczi György életéből kell származnia, s valószínűleg abból az időszakból, amikor az ifjabb Rákóczi György helyettesítette apját.

maz. Korábban — írja a natio — szász személy más személyt vagy helységet nem idéztethetett közvetlenül a tábla elé, s a perek az universitas elől a fejedelem elé voltak fellebbezhetőek; most 2 magánszemély egyenesen a tábla elé idéztette a szebeni tanácsot, az pedig Szebenben deákok által való inquisitiót rendelt (a szász kiváltságok ellenére). Hasonló ehhez egy másik sérelmezett eset: a kolozsvári síjgyártók is közvetlenül a tábla elé idéztették a beszerceieket, pedig (a szászok szerint) ennek a pernek is az universitas előtt kellene eldőlnie, s a tábla exmissiót is ítélt e tárgyban. Az 1645. áprilisihoz hasonló kérdés került 1651 márciusában a fejedelem és a rendek elé, de most az ellenkező oldalról felvetve. Fehér megye többek között oly panaszt is tesz a gyűlésen, hogy a szászok a 7 bírák jószágait illetően nem akarnak tőlük függeni s beengedni őket oda vizsgálatra és végrehajtásra. A szászok ellenfolyamodvánnyal élnek, bepanaszolva a Fehér megyei tiszteket a fejedelemnél: azok nemcsak akkor szállnak ki a 7 bírák jószágaira inquisitióra és executióra, amikor communis és generalis inquisitióról s az azt követő executióról van szó. A fejedelem végül is úgy dönt az ügyben: a 7 bírák jószágának falvai a vármegye tisztjeitől függenek — s a szászok aztán újra és újra sérelmezik ezt a gyűlés további folyamán, látható eredmény nélkül. Pontosan meg nem határozható bíráskodási sérelmet terjesztenek be a megyék 1655 februárjában; a hiányos szövegből csak az vehető ki, hogy a latrok kergetésének ügyéről van szó. Jórészt a korábbiak variálása az Apafi-kor néhány szász bíráskodási sérelme: egyes nemesek a Királyföldén compulsorium mellett deákok által tartanak vizsgálatot, a városok és főtisztjeik tudta nélkül (1664. február), a szász natio egyes tagjai, elvesztvén perüket, nem a fellebbezés törvényes útját járják, hanem a fejedelemtől szereznek bírói parancsot (ugyanakkor); ha a szász székekben latornak tartott személyt el akarnak fogni, az vagy földesura arestummal fenyegeti a bírákat, ha viszont nem fogják el, a vádló evocáltatja őket — emellett a szász város és szék tisztjeit vonják felelősségre, ha a külső személyek által az ő fogházukban tartott rab elmenekül (1667).

Más tárgyakat elvértve érintenek a sérelmek. *Külügyi* vonatkozású sérelem, ismét csak a dolgok természete révén, kevés akad. Az Apafi-kor első éveiben a szászok két ízben is szóvá teszik az idegen követek tartásával kapcsolatos sérelmeiket: előbb (1664-ben) azt, hogy a követek kísérői a féltett városokra szállítják azokat, pedig ők gazdálkodnának velük falvakra a városokból, majd (1667-ben) azt, hogy egyáltalán a szászságon

tartják őket, s a mellettük levő biztosok kihágásokat követnek el. Még az az 1668. januári szász követelés is ideszámítható, hogy az ötvösök által a portára szánt kupák készítésére felhasználta ezüstöt reális értékén számítsák fel. 1678 októberében Máramaros és Közép-Szolnok teszi szóvá a császáriak általi felveretését, s Kraszna megye sérelmezi a váradi török sarcolásait, kérve a fejedelmet: keresse meg a portát a folyó évi adó beszolgáltatásakor, hogy határozza meg évi adójukat. 1682 áprilisában jajdulnak fel a magyar megyék és a Partium a szultán „hajborzasztó”, elkésztő rendeletén, amely szerintük az ország romlására vezet. Arról van szó, hogy a szultán 1682-ben is a magyarországi hadjáratban való részvételre utasítja Erdélyt, miután az 1681-i magyarországi hadjárat oly kevés sikerrel végződött — s most már nincs szó arról, amiről 1681-ben még volt, hogy a hadjárat Apafinak legalább névleges főparancsnoksága alatt folyjék, s Erdélynek is legyen reménye közvetlen nyereségre.

Külön említendő itt az az 1678. októberi megyei postulatum, amely mintegy iniciálja a *bírói eljárást*: a magyar natio Béliéki 1677 végi—1678 eleji megmozdulását tartja a nemesi szabadság sérelmének, arra hivatkozva, hogy azok majdnem végveszélybe, de mindenesetre súlyos költségbe ejtették az országot. A fejedelem s a rendek keressék ki a baj okozóit s társaikat — követelik a megyék —, s találjanak eszközöket a dologból az országra származható csapás elhárítására. Az eddig ismertetett kategóriákba tartozókon kívül még néhány más ügy is előfordul (elvéve) a sérelmek közt: az országgyűlés helyének kérdése (a szászok kérik 1613 októberében, hogy a szász városokban ne tartsanak országgyűlést), személyi jellegű, közelebb-ről nem ismert ügy (1678 októberében) stb.

Az egyes natiók sérelmeit, említettük, *általában* az országgyűlés kezdetén, mindjárt a fejedelmi propositiók ismertetése után tartott nationalis gyűléseken állították össze. Ezekből a postulatumokból szerkesztették össze a rendek közös sérelmi feliratát — nem minden vita nélkül. Az egyes natiók sérelmi összeállításaiából kihagyhattak olyan pontokat, amelyek más natiók érdekeit sértették volna, vagy akár azokat is, amelyek egyes személyekre voltak sérelmesek. Az 1668. január—februári országgyűlésben valamennyi natio sérelmei körül erős vita keveredik a plenáris ülésen.¹²⁰ Az 1662. márciusi országgyűlé-

¹²⁰ A magyar natio postulatumai közül elsőnek az a követelés ad okot vitára, hogy magyar ügyvédek is perelhessenek szász városokban és mezővárosokban magyar személyek és jobbágyok ügyeiben, magyar-

sen benyújtott székely sérelmek egy pontját is törlik — bizonytalan, hogy tárgyi okokból-e vagy csak amiatt, mert ezt pótlólag terjesztették elő.

Az így összeállított sérelmi feliratot terjesztették azután a fejedelem elé. A 3 natio postulatumait együtt kellett felküldeni. Kivételnek számított (s zúgolódásra is adott okot) az 1668. januári eset, amikor a magyar natióknak már plenáris ülésen jóváhagyott sérelmeit (a fejedelem sürgetésére) külön, a többiek előtt terjesztették Apafi elé. Általában csak a plenáris ülésen jóváhagyottak kerülhettek felterjesztésre. Kivétel lehetett az olyan eset, mint az 1655. februári.¹²¹ Az országgyűlés akkor vita után engedélyezi a kisebbségnek, hogy *saját nevében* (nem a rendkében) felterjesztheti követelését. Egészen külön kérdés e tekintetben az *egyes felekezetek külön feliratainak* kérdése. Csak a katolikusok termékeként maradtak ilyen feliratok (a reformátusok a korszak nagyobb részében domináns helyzetben voltak, az evangélikusok érdekeit, natio és felekezet határa majdnem egybeesvén, a szász universitas képviselte, az unitáriusok az e tekintetben ismertebb időszakban nem rendelkeztek elég súllyal az ilyen fellépéshez) az 1640-in kívül csak az Apafi-korszakból.

A postulatumokra a fejedelem tételenként válaszolt. A válaszok újabb felterjesztéseket, viszonzválaszokat válthattak ki,

nyelven. Ennek a szászok szegülnek ellene, kiváltságaikra hivatkozva. A megyei sérelmek 2 további pontját egymással ellentmondónak találja a gyűlés, s törli is. További sérelmi pontok a kővári tisztek ellen vannak szegezve. Erre Teleki Mihály, az akkor még nagy karrierjének eléggé a kezdetén levő, de már félelmes, kíméletlen országgyűlési debatternek ismert kővári főkapitány követeli, hogy nevezzék meg a vádak emelőit, kész felelni nekik — s senki sem mer jelentkezni. A magyar postulatumok egyik pontja a limitatio sürgetése is; a szászok erre azzal replikáznak, hogy szabályozni kell a nyersanyagok árait. A székely sérelmek is adnak okot vitára. A szászok támadják a székely összeállítás érdekeikkel ellentétes pontjait. Egyes követelések ki is maradnak a székely postulatumokból. Csak egy ismert közülük közelebről: Jósika István ellen erőszak vádját kívánták emelni, végül is azonban csak annyi történt, hogy az egyik ítélmesterrel admoneáltatták: egyezzek meg a sértett féllel, különben az ügy a következő országgyűlés elé kerül. A szász sérelmek sem mennek át simán. Nagy részüket jóváhagyták ugyan, másokat azonban módosítottak, egybevontak vagy törölték.

¹²¹ Akkor ti. a nemesek Kolozsvárra való borbevitelének ügyében különlegesen oszlanak meg a rendek. A székelyek, szászok (tehát a két nem vagy alig érdekelt natio) és a főrendek tekintélyesebbjei Kolozsvár kiváltságainak fenntartása mellett foglalnak állást; az elsősorban érdekelt magyar natióból viszont 6 megye és néhány főrend a nemesek borbevitelével szemben.

míg a kérdés valamiképp nyugvópontra jutott, megoldást nyert vagy a rendeknek tudomásul kellett venniük (pl. az 1676. novemberi generalis supplicatio esetében), hogy a fejedelem nem enged. A sérelmi üzenetváltásban olyan különleges helyzetek is előállhattak, mint az 1653. márciusi.

ORSZÁGGYŰLÉSI KEZDEMÉNYEZÉSÉNEK EGYBEVETÉSE

A hosszú országgyűlésnek, a szokástól eltérően, eléggé a végén, március 1-én terjesztik fel a sérelmeket (a gyűlés addig jórészt az Approbatae Constitutiones tervezetének vitájával foglalkozik), s a fejedelem éles választ ad a szászföldi házvétellel kapcsolatos sérelemre. Az universitas erre kiváltságaira hivatkozik, s a más 2 natiót kéri fel közbenjárásra a fejedelemnél. Azok megtagadják ezt azzal, hogy a szászok sem kedveztek nekik a gazdálkodás ügyében. Megindul az alkudozás, egyezkedés a natiók közt. A szászok külön is összeülnek, majd az újabb plenáris ülésen (március 3.) a szebeni polgármester a szász universitas nevében újra felkéri a más 2 natiót a közbenjárásra. Az országgyűlés elnöke erre mint egy a más két natio nevében úgy nyilatkozik, hogy azok készek erre, ha ez nem szabadságaik sérelmére vezet — de a házvétel korlátozása ezt jelenti. A Királyföldén, kiváltságaik értelmében, csak a szászok birtokolhatnak — vág vissza a szebeni polgármester. Erre az elnök a szász privilegium felmutatását kéri, a gyűlés egy magyar résztvevője pedig arra utal, hogy Segesvárott Bethlenek voltak bírák, Kőhalmon Pettkiek, Nagysinken is voltak magyar gerébek. Ez csak abusus volt — replikázik a szebeni polgármester. Az elnök követeltene: minthogy a szászok nem mutatják fel kiváltságlevelüket, kérvényükbe a „privilegium” kitétel helyett az „usus” szót kell felvenni, s akkor a más 2 natio hajlandó a felterjesztésre. A szebeni polgármester nem enged. A március 3-i délutáni ülésen pedig újra kéri a közbenjárást; újra elutasítást nyer. Másnap ismét előhozakodik a kéréssel, s az elnökkel keveredik hosszú vitába. Az ti. több ízben is arra hivatkozik, hogy a nemességet szabadságában sértené királyföldi házvételének korlátozása, majd ismét a kompromisszumot ajánlja fel („privilegium” helyett „usus”-t a szövegben), végül az után tudakozódik: mit kínálnak cserébe a szászok a pártolásért? A polgármester erre megajánlja egy gyulafehérvári bástya felépítését. A szász kérvény felbocsátásának ügye azonban tovább húzódik, közben (március 7-én) Rákóczi még élesebben foglal állást a házvásárlás ügyében, az elnök pedig nem hajlandó felengedni a kérvényt, míg a „privilegium” kitétel szerepel benne. Az universitas erre új kérvényt fogalmaztat, pénzzel is igyekszik megdolgozni ellenfeleit. Március 8-án benyújtja az új kérvényt, s azt éles vitában ismét elvetik, most már azt szabva feltételül: a szászok is járjanak közben a fejedelemnél a nemesség érdekeit sértő te.-k törlése iránt. A március 8-i délutáni ülésen (előbb a szász natio még külön is egybegyűlt) a vita még élesebb. Az elnök unióellenességgel vádolja a szászokat. Aztán visszatáncol, magyarok és szászok egymás közti megértésének szükségéről beszél, majd azért rója meg újra az univertisat, hogy a magyarokat nem akarja beengedni, de bárhonnán szaladt németet befogad. Mikor a szebeni polgármester a vita hevében úgy nyilatkozik: inkább a halál, mint a kiváltságaikból való engedés, az elnök nekiszegi a kérdést: fegyverrel akarják védeni privilegiumaikat? — s a polgármester sietve kell hogy kimagyarázkodjék. Újabb hosszas egyezkedés után végre március 12-én a másik 2 natio hozzájárul a szászok kérvényének

felbocsátásához. Most már a fejedelem (és tanácsa) meg a natio közt folyik az alku, végül is eredmény nélkül. A százszok még egy újabb kérvénnyel próbálkoznak, azzal is sikertelenül.¹²²

A FEJEDELEM ÉS A RENDEK ORSZÁGGYŰLÉSI KEZDEMÉNYEZÉSEINEK EGYBEVETÉSE

Ennyit magukról a postulatumokról. Elemzésük önmagában is bizonyos képet adott a rendi követelések irányáról, igényeiről. Mindezt azonban még plasztikusabbá fogja tenni az az eljárás, amelynek során a fejedelmi előterjesztéseket, a követutasításokat és a sérelmi összeállításokat egybevetjük. Eljárásunkat mindenesetre megnehezíti az a tény, hogy a vizsgálat alapjául szolgáló anyag töredékes — s nem is egyöntetűen az: 1. propositio lényegesen több maradt fenn, mint postulatum, követutasítás pedig alig áll rendelkezésre; 2. a töredékes anyag kora sem mindenütt egyezik; lehetséges, hogy egy országgyűlésről fejedelmi előterjesztés maradt fenn, sérelmi irat nem — és viszont; a követutasításokat még nehezebb időben egyeztetni velük. Mindenesetre kétféleképpen is egymáshoz fogjuk mérni a háromféle anyagot: *tárgykörök* szerint *általában* és egyes *országgyűléseknél* is.

Az első típusú egybevetésénél természetesen nem tekinthetjük át a korábbi részletességgel a tényanyagot (ez nem is szükséges), s még a tárgykörök kérdésében is redukálnunk kell a legfontosabbakra, ill. leginstruktívabbakra koncentrálva.

A *fejedelmi tisztség* kérdésében ilyen eredményt ad az összehasonlítás:

Propositíók: conditiók módosítása, a fejedelem feleségének vagy fiának fejedelemmé választása, a trónutódlás kérdése általában, hűségeskü letétele, a fejedelmi méltóság védelme, trónkövetelő elleni intézkedés, az ország rendjének meghatározása a fejedelem távollétében, fejedelmi székhely, gubernator választása.

A követutasítások erre nézve semmit sem tartalmaznak.

Postulatumok: a conditiók betartása, a fejedelmi udvar hangadóinak szerepe.

A rendek jogállása egészében véve:

Propositíók: az unió új szabályozása, unió-eskü letétele, a szabadságok helyreállításának megvitatása, a sérelmek orvoslására szükségesek megtétele; a pártharcok megszüntetése, ill. az ezek lezárását követő rendeződés.

¹²² Az 1653. márciusi vitára I.: EOE XIII. k. 446 — 469.

A követutasítások ebben a kérdésben is hallgatnak.

Postulatumok: a rendek jogainak megtartása általában, a rendi jogokat biztosító törvények betartása, a nemesi szabadság sérelmei.

Vallásügyek:

Propositiók: a zsidózók elleni intézkedések, erkölcsös élet az ünnepeken, a káromkodás tilalma, az elpusztult magyar falvakba szállt románok kötelezettségei a magyar eklézsiákkal szemben, a gyulafehérvári templom építése, a katolikusok kolozsvári vallásgyakorlatának ügye.

A követutasításokban erre nézve sem találunk utalást.

Postulatumok: az evangélikus vallás szabad gyakorlata, evangélikus egyházi jövedelmek és kiváltságok megtartása (és a katolikus rendek *külön felirataiban* foglaltak).

Adóügy:

Propositiók: az adó felvetése (rendeltetés szerint).

Követutasítások: a törvényhatóság követői ne vegyenek fel több adót az addiginál (inkább kevesebbet).

Postulatumok: időleges adómentesség kérése egész natiónak, helyi adókedvezmények, adóbeszámítások, kapuszám-korrekciók, helyi perceptor túlkapásai elleni tiltakozás, adózókkal szembeni kényszer ügye, ország szükségére kölcsönzők kártalanítása, idegen perceptor nem küldése a szászságra s olyan különleges kérések, mint a külföldi kereskedők adóztatásának tisztázása.

Hadügy:

Propositiók: hadjárat ügye egészében, seregbe tiszték állítása, mesteremberek rendelése, megfelelő zsoldosok adása, lovak kiállítása, a nemesség készenléte, hadak kiállítása (natióként, katonafajtánként részletesen), hadba szállás módja, hajdúk megtelepítésének ügye, mustra, hódoltsági egyházi nemesek katonáskodása, kvártély, katonalovak füvelése, végvárak fenntartásának ügye (összes részleteivel).

A követutasításokban egy helyütt találkozunk hadügyi vonatkozással: amikor ti. Kolozsvár városa az adó (kényszerű) elvállalásának esetén az őrségnek a városon nem tartását követeli.

Postulatumok: a katonaság éljen saját pénzén, ne háborgassa a polgári lakosságot, helyi sérelmek orvoslandók, a hajdúkat fegyelemben kell tartani, a fejedelmi hadakat ne helyezék kvártélyba, nemesek váraiba ne rendeljenek fejedelmi őrséget, a sereg hadnagyai adják vissza a katonának állt szökött jobbágyokat, szolgálkat.

Postállkodás, gazdállkodás ügyei: a propositiók hallgatnak róla. Annál bővebben találkozzunk velük (rendkívüli részletességgel kidolgozva) a *postulatumok*ban.

Az *árszabályozás* ügyével kb. hasonló arányokban és súllyal foglalkoznak a *propositiók és postulatumok*.

A *pénzforgalom ügye* viszont csak a fejedelmi kezdeményezésekben szerepel, a rendiekben nem.

Kincstári ügyek:

Propositiók: a kincstár kára a túl nagy kósók vágásából, a fiscalis jövedelmek növelése, a székelyek közti fiscalis jövedelmi források felkutatása, a marosi sószállításnak a fejedelem kezébe adása, fejedelmi uradalom, elzálogosított só- és harmincad-jövedelmek visszaszerzése, a census sancti Martini fizetése, a tizedbérlet megadása, bizonyos tizedfajták kincstárivá változtatása, a tizedelés körének kiterjesztése, helyi jellegű követelés, fiscalis uradalom cseréje, zálogbirtok kényszervisszaváltása, a fiscus érdekeit sértők elleni eljárás, a fiscus részesedése a török adó előteremtésében, a fiscalis várakhoz tartozó jószágok visszaadása, fiscalis helységekből elvitt vagy elköltözött jobbágyok visszavitele, marosváradyai híd kijavitása.

Követutasítások: a fejedelmi mézgyűjtők ne fuvaroztassák a mézet, a fiscalis birtokok is hordozzák a közterheket, a fiscalis dézmát (egy megyében) maga a megye vétesse fel, ne a (fiscalis) perceptor (katonasággal).

Postulatumok: az aranycimentezés szokott módon s helyen folytatása, fiscalis uradalom eladományozott jószágainak visszaszerzése (hogyan a rendek más vonatkozásban nyerjenek könnyebbséget), hídvámmentesség, fuvarozási, borfoglalási, legeltetési, makkoltatási, halászati túlkapások megszüntetése, a borfoglalás eltörlése, a fiscalis fuvarozás okozta bajok elhárítása, salétromfőzési ügyek rendezése, a portusi sóhordás bérének kifizetése, sókamarához dolgosok nem adása s a fejedelmi tyúkász szabálytalanságainak megbüntetése.

Azzal a fenntartással indulva el következtetéseink levonására, hogy a *postulatum* s még inkább a *követutasítás* forrásanyaga jóval szegényebb, mint a *propositiók* meglévő s rekonstruálható anyaga, az egybevetés mégis a fejedelem lényegesen nagyobb kezdeményező szerepét mutatja az országgyűlésen. Vegyük előbb a legsúlyosabb kérdéseket. A *fejedelmi hatalom* kérdésében a *propositiók* nagy súlyú kérdéseket tartalmaznak (trónutódlás, kormányzat a fejedelem távollétében, ill. akadályoztatása esetén, a fejedelmi hatalom s méltóság védelme), a ren-

dek pedig, ha egyáltalán megszólalnak, beérik a szokásos zsörtölődéssel (aminek — az 1671. őszi esetekből ismeretes — semmi-féle gyakorlati eredménye sincs, még részletkérdésekben sem). A *rendek jogállásának egészét* illető legnagyobbjavaslat (az 1614-i unió-terv) is fejedelemtől s nem a rendektől származik. A *vallásügyben* is csak fejedelmi propositiók hoznak lényegi változást (a zsidózók ügye, amelynek napirendre kerülése közismerten megrendíti az unitáriusok helyzetét is). Az *adóügyben* hagyományosan a fejedelem a kezdeményező; a rendek megmaradnak a helyi (elvétve nationalis) sérelmek felhárnyásánál, részkedvezmények kérésénél. A *hadüggyel* kapcsolatban arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a rendeket láthatólag igen mérsékeltlen érdeklí (akkor is szűk rendi szempontból) a végváraknak a propositiókban annyit szereplő ügye. A *kincstári ügyekben* is nagy a propositiók „súlyfölnye” (fiscalis jövedelmek, birtokok visszaszerzése, a jövedelmek növelése s az ezekhez kapcsolódó részkövetelések) a követutasításokkal és postulatumokkal szemben (azok jórészt kisebb-nagyobb fiscalis túlkapások megszüntetését szorgalmazzák; bevettnek számító fiscalis úzus ellen kivételképpen támadnak). Hol feltűnő viszont a rendi kezdeményezések túlsúlya? A *postálkodás, gazdálkodás* ügyében — tehát egy sokat tárgyalt, de mégis viszonylag jelentéktelen kérdésben.

A *lényeges* kérdésekben a fejedelem túlsúlya, a rendeknek többnyire részletkérdésekre korlátozódása vagy a zsörtölődésen túl nem jutása, a jelentéktelenebb súlyú ügycsoportokra koncentrációja — ez a kép alakul ki a tárgyköri összehasonlítás alapján. Végezzük el most a másik típusú vizsgálatot is: egyes *országgyűlések* propositio- és postulatum-anyagának egybevetését. Olyan országgyűléseket kellett kiválasztanunk, amelyeknek mind propositiói, mind postulatumai (vagy azoknak legalább egy része) rendelkezésünkre állanak.

1628. április—május:

Propositiók:

a vlachjogúak is fizessenek tizedet; büntessék azokat, akik nem fogadják el [a fejedelem] pénzét; a pusztá szőlők azok kezére jussanak, akik művelésre fogják őket; adó.

Postulatumok:

magyar natio: nemestől ne vegyenek tizedet; a Maros-hídon ne fizessenek vámot; szökött jobbágyokat a fiscalis uradalmakból is adjanak ki, ill. ne fogadják be őket a sóaknákra; a vaskivittelt tiltsák el; a kereskedelem legyen szabad; a tized-

perceptorok a megyékben birtokos nemesek legyenek; a hadúkat tartsák fegyelemben;¹²³

székelyek: szabad kereskedelem, a gratuitus labortól mentesség, szökött jobbágyok kiadása, a brassai vám emelése, deputatum a fejedelmi postálkodás céljaira, a városok a termékárakat ne tetszésük szerint limitálják.

1655. február:

Propositiók:

török adó, pénz Várad és Jenő építésére, megoldás minél több katonának Jenőbe telepítésére (ahol magánszemélyek kertjei sok helyet foglalnak el), a konstantinápolyi erdélyi ház építése, pénz a hadak ellátására, döntés a váradi polgárok és egyházi nemesek viszályában.

Postulatumok (Kolozs, Belső-Szolnok, Doboka és Hunyad megye): limitatio, a latrok kergetésének ügye, [a csonka szövegből ki nem vehető követelés], Déván alul tized nem szedése, nem honfiúsított idegenek birtoklásának eltiltása, szökött jobbágyoknak a Partiumból is visszaadása, nemeseknek saját szükségletükre Kolozsvárra borbehozatal engedélyezése, a fiscusnak a megyéken átutazó szekerei általi károkozások megszüntetése.

1669. január—március:

Propositiók: török adó, adózás a somlyai, sebesvári őrség fenntartására, biztosok kiküldése Kolozsvár ügye egészének rendezésére, adózás az udvartartásra, intézkedés a portai adó bevitelére, a tatár kánhoz küldendő követ által viendő ajándékok előteremtése, a gyulafehérvári templom és a váradyai híd építése, szigorúbb törvények hozatala a Fogarasföldéről szökött jobbágyok vissza nem adói ellen, a fiscalis jószágokban lakó birtokos nemesek ügye, az 1657 óta elzalogosított birtokok visszaváltása.

Postulatumok (csak a szászoké):

postálkodási sérelmek orvoslása, az ingyen kvártély és ex-actiók eltörlése, a fiscus túlkapásai, tizedelési visszaélések megszüntetése, a salétromfőzés ügyének rendezése, helyi kapuszám-korrekción, egy, a zsidókra vonatkozó tc. kiegészítése.

1678. október:

Propositiók:

török adó, a rendkívüli adó restantiáinak ügye, határozat a görögök ellen (azok a haza szabadságát akarják rontani),

¹²³ A postulatumok egy pontjának szövege a kiadásban feltehetően hibás, s így értelmetlen.

a fiscalis jóságokban folyó „rendetlen” kocsmárlásnak egy korábbi tc. szerinti szabályozása, a fiscalis jóságokban lakó puskások ügyének rendezése, a fiscalis jóságok adózásának egy részletkérdése, a fiscus további részsérelmei, a fiscalis jóságokban való szüretelés rendje, adózás a hadak számára.

Postulatumok

a megyéké:

a korábbi országgyűlésen orvosolatlanul maradt sérelmek ellátása, Béldíki hívei ellen eljárás s hasonló esetek elhárítására eszközök megteremtése, az universitas egyes falvainak vész idején a nemesek befogadása elől való elzárkózása, nemesek birtokainak foglalása és fejedelmi őrségek elhelyezése bennük (s ezek kihágásai), a hadak túlkapásai általában, szökött jobbágyok, szolgák vissza nem adása, külföldről beköltöző román papok (s velük erdélyi jobbágyfiak) nemesség- és birtokszerzésének sérelmezése, a kalotaszegieknak adókedvezmény sürgetése, a bánfihunyadi gazdálkodás eltörlésének javasolása, a kalotaszegiek Bánfihunyadra sóhordásának fenntartása, a portusi sóhordás bérének kifizetése, a kolozsvári kereskedőknek csak törvényes harmincadolása, a Hunyad megyeieknek ne Szászvároson harmincadolása, a hódoltságiaknak egyévi adókedvezmény kérése, megyei sérelmek hadak garázdálkodása, közcélra tett kiadás adóba nem számítása, a határszél felveretése, a bujdosó hadak kvártélyozásai, prédálása, várőrségek nemesi falvakon elkövetett túlkapásai, a váradi török prédálásai, helyi adóperceptor kíméletlensége főúr túlzott vámjai miatt s egy magánsemély nem jelzett ügye.

A szászoké: a tized Husztra, Kővárba s más távoli helyekre szállítása, szász helységek határvitái a vármegyékbeli falvakkal, portai utak költségeinek Brassó adójába számítása, az általános hadfelkelésen kívül darabontok állítása, a fizetett hadaknak a Királyföldön tartása, postálkodási, gazdálkodási sérelmek, borfoglalás, halászati sérelem, kincstári tisztek túlkapásai.

Első pillantásra talán úgy tűnhetnék, mintha a gyűlések szerinti egybevetés korrekciót jelenthetne azon az optikai csalódás jellegű torzuláson, amit a propositiók anyagának a postulatumoknál jobban megmaradása okozott; a postulatumok anyaga kiterjedtebbnek tűnik (különösen azt tekintetbe véve, hogy egyetlen vizsgált évből sem maradt meg valamennyi natio sérelme), s még súlyos voltuk mellett is olyan érvek támadnak, mint az 1628-i: a szabad kereskedelem követelése mindkét natio sérelmi összeállításában. Az alaposabb

elemzés másról győz meg. Még 1628-ban is olyan fejedelmi előterjesztések kerülnek a másik serpenyőbe, mint a török adó, a vlachjogúak tizedfizetése (a kérdés horderejéhez annyit, hogy a sessio valachalisok egy része még 1820 táján is tizedmentes), a pénzforgalom ügye, a pusztá szőlők művelésre fogása kapcsán alapos beavatkozás a fennálló tulajdonviszonyokba — a rendi követelések közül a szabad kereskedelmen kívül egy sem fogható ezekhez. 1655-ben a propositiók súlyfölénye már szembe-tűnő: török adó, adózás a végvárak építésére (s az egyik legfontosabb végvár erődítésének más kérdései), a hadak eltartására — ez van a mérleg egyik tányérján, a másikon a limitatio sürgetésén túl nem jelentős részkövetelések. 1669-ben a fejedelem többfajta adót követel, külügyi feladatok ellátásával kapcsolatos döntéseket vár, az uralmi válság kezdete óta elzálogosított fiscalis birtokok visszaváltására sürget módot — a szász postulatumok tárgya pedig postálkodási sérelmek, a fiscus túlkapásainak nehezményezése s más ehhez hasonló súlyú követelések. A sérelmi lista 1678-ban is csak hosszabb a propositióknál, de nem tartalmasabb (pedig a propositiók itt viszonylag súlytalanok), s a legfontosabb postulatum épp a fejedelmet szólítja fel az ellenzéki párt vezéreivel való teljes leszámolásra. A vizsgálat e módszere is lényegében ugyanezt az eredményt hozta, mint az előző: a kezdeményezés fölénye (a szóba hozott kérdések és a javaslatok súlyát tekintve) a fejedelemé az országgyűléseken.

A KEZDEMÉNYEZÉSEK EREDMÉNYESSÉGE

E vizsgálatok azonban maguk involváltnak egy továbbit. Kísérjük meg vizsgálni a kezdeményezések *eredményességét* is. Az magában még csak bizonyos vonatkozásban mérvadó, hogy milyen *igényekkel* lépnek fel a fejedelem, ill. a rendek az országgyűlés fórumán, mit kezdeményeznek. Helyezzünk most e mellé az összeállítás mellé egy másikat arról: mik e kezdeményezések *eredményei*, miből születik törvény, kinek az iniciálására? Forrásanyagunk természetesen e tekintetben sem teljes. Arról már szólottunk, hogy egy országgyűlés propositiói a kezünkben lehetnek, törvényei is — és azoknak a törvényeknek, amelyek tárgyukban egyeznek a propositiók egyes pontjaival, csak egy részenél jelezték: a fejedelem követelésére született. Más esetekben a törvény irányából nyilvánvaló, hogy fejedelmi kezdeményezés — szövegében még sincs nyoma ennek. Azt pedig

tudjuk, hogy az eredetiben megmaradt (nem *rekonstruált*) propositio-anyag töredékes. Ugyanez áll a rendi kezdeményezésű törvényekre is (annál is inkább, mert a postulatum-anyag még kevesebb). Itt felvethető a kérdés: miért nem vettük tekintetbe a postulatumok elemzésénél azokat a tc.-eket is, amelyek szövege jelzi: rendi kezdeményezések? Az eljárás látszólagos következtelensége az országgyűlés ügyrendjének egy bizonyos határon túl tisztázatlanságából (s minthogy a gyűlések érdemi *forrásanyaga* jórészt publikálva van, nyugodtan állíthatjuk: tisztázhatatlanságából) ered. Az bizonyos, hogy a fejedelem csak propositiók útján kezdeményez törvényt. Az azonban egyáltalán nem, hogy a rendek csak a postulatumokban foglaltakat javasolják-e a gyűlés menete alatt törvényül. Vizsgálatunknál csak azokra a tc.-ekre leszünk tekintettel, amelyeknél a kezdeményezőt jelezték, vagy erre a propositiókból és postulatumokból bizton következtetni lehet — vagy a kezdeményező kivoltához nem férhet kétség. Így természetesen a korszak törvényanyagának egy jó része eleve kimarad a vizsgálatból; célunk azonban most túlesik a tc.-ek iniciaisainak végleges tisztázásán, a jelenség mögött működő erőket keressük — s azokról így is képet fogunk kapni. Vizsgálatunkat időben is megszorítjuk. Csak azoknak az éveknek az anyagát tekintjük át, amelyekből már megbízhatóbb forrásanyaggal rendelkezünk: a korszak második felét (1615—1690).

A *fejedelem* által kezdeményezett törvények közt első helyen a *fejedelmi tisztásggel* kapcsolatos tc.-et kell említenünk. Bethlen Gábor kezdeményezésére történik 1626 májusában Brandenburgi Katalin fejedelemmé választása. Az idősb Rákóczi György választatja fiát, a majdani II. Rákóczi Györgyöt fejedelemmé az 1642. február—márciusi országgyűlésen. Tíz évré rá, 1652 februárjában—márciusában már annak előterjesztésére választják meg sürgősen, a trónválság elkerülésére fiát, I. Rákóczi Ferencet fejedelemmé, hogy a választás aztán semmit se könnyítsen az 1657 utáni uralmi válságban, sőt még az 1660-as évek második felében s a magyarországi Habsburg-ellenes mozgalom 1670-i kritikus napjaiban is bonyodalmakat okozzon. Ha formailag nem is, gyakorlatilag természetesen ugyanúgy történik II. Apafi Mihály fejedelemmé választása is. Fejedelmi kezdeményezésre tesznek hűségesküt a rendek 1633-ban, s cikkelyezik be ezt az 1635. május—júniusi országgyűlésen (XIX. tc.). Bethlen Gábor iktattatja törvénybe azt is, hogy a fejedelem maga választhatja meg székhelyét, s ott (a városi őrsegen kívül) saját őrseget tarthat (1625. májusi I. tc.).

I. Rákóczi György követelésére jönnek létre az 1630-as években a fejedelmi méltóság védelmét célzó törvények: az 1631. június—júliusi I. tc.,¹²⁴ az 1633. április—májusi X. tc. és az 1637. októberi törvény¹²⁵, Szeben és Kolozsvár már említett 1638. tavaszi reversalisa. Ebbe a körbe tartozik még a gubernator választása az 1652. február—márciusi országgyűlésen.

A *rendi jogokat általában* illető törvények közül fejedelmi kezdeményezés az 1615. szeptember—októberi VI. tc. (ez felhatalmazza a fejedelmet, hogy hozza rendbe a székelység állapotát, rendezze egyenetlenségeiket, állapítsa meg — szabadságaik szerint — szolgálataik rendjét), az 1622. szeptember—októberi XIII. tc. (a székely jobbágyságok, zsellérek és egyéb jobbágyságok megkülönböztetéséről), az 1630. január—februári I. tc. (az unió-eskü letétele), az 1655. februári III. tc. a váradi egyházi nemesek és polgárok ügyének rendezéséről, az 1685. február—márciusi XI—XII. tc. a szász- és székelyföldi általános vizsgálatról. *Birtokjogi* vonatkozású tc.-nél kettőnél ismeretes a fejedelmi kezdeményezés: az 1628. április—májusi III. tc.-nél a pusztaságok felfogásáról és az 1663. szeptemberi VI. tc.-nél; aszerint, ha egy birtokra több személy nyert adományt, a legkorábbi az érvényes. *Jobbágyrepetitio* ügyével egyetlen fejedelmi kezdeményezésű tc. foglalkozik: az 1668. január—februári XXIX. tc.; ez hasonló korábbi törvények megerősítése. *Határvíta* ügyében is csak egyetlen esetben bizonyos, hogy a fejedelem sürgette a döntés hozatalát: az 1643. április—májusi VII. tc.-nél; itt a vaskohi és rézbányái stb. jószágok határvillongásainak ügyéről volt szó. Annál jelentősebb a fejedelem szerepe a *vallásügyi* törvények születésében. Bethlen követelésére jön létre az 1618. októberi I. tc. a zsidók és más be nem vett vallásokhoz tartozók kinyomozásáról és büntetéséről. I. Rákóczi György hozatja meg az 1635. májusi I. tc.-et (a zsidók elleni korábbi törvények megerősítése, intézkedések ellenük), az 1638. április—májusi I. tc.-et a ma-

¹²⁴ Haller István bíróság elé állítandó; a továbbiakban a „nyughatatlan elméjű emberek” megzabolozására a korábbi törvényt kell alkalmazni, az ily személy birtokának átjárszását meg kell akadályozni, menekülési kísérlet gyanúja esetén el lehet fogni őket.

¹²⁵ Az első szerint a fejedelem perbe foghatja a személye ellen összeesküvőket; ezek a közbéke megzavaróiként bűnhődjenek. A második többek között azt is kimondja, hogy a portára küldendő követek sürgessék Székely Mózes s a többi odamenekült erdélyiek kiadatását vagy megbüntetését.

kacs zsidózók perbe idézéséről. Barscai propositiójára válaszul jön létre az 1659. február—márciusi I. tc. a vasárnap megszenteléséről, a káromkodás büntetéséről. Apafi vallásügyi kezdeményezéseinek eredménye az 1675. november—decemberi I. tc. az ünnepek megszenteléséről, valamint a brassai reformátusoknak Bolonyában — Brassó egyik külvárosában — templom juttatásáról.

A *kormányzati* vonatkozású tc.-ek közt az adókivetést illetőknek akár egészéről azt állíthatjuk, hogy fejedelmi kezdeményezés termékei — még ha ez a tc.-ek szövegében nincs is jelezve, vagy nem maradt fenn ily jellegű propositio. Az lényegében szokás volt, hogy a *fejedelem* elvárta adó megszavazását a rendektől. A vizsgált korszak bővelkedik a *hadügy* vonatkozásában fejedelmi iniciatívából létrejött tc.-kben is. Bethlen Gábor hozatja meg az 1623. május—júniusi I. tc.-et a mustraról s a II.-at 2 kapunként 1 puskás gyalog kiállításáról. I. Rákóczi György propositiójára alkotják meg az 1631. június—júliusi XVII. tc.-et a hódoltsági egyházi nemesek katonáskodásáról. Az 1659. május—júniusi országgyűlésen 2 törvény is születik ilyen módon: a XVI. tc. a mezei katonaság fűvelő helyeiről és kvártélyáról és a XVII. a fiscalis jószágokban 200 puskás nemesítésétől. Az Apafi-kor első ilyen tc.-e, az 1668. január—februári XXX. tc. szintén a puskások ügyével foglalkozik. Ez az előző évi január—februári XXX. tc. megerősítése; az az uralmi válság idején puskásnak álltak felülvizsgálatát s az ily szolgálatra alkalmatlanok jobbgáyságra visszavetését írta elő. Ez a tárgya a korszak utolsó ilyen intézkedésének, az 1678. októberi XLVI. tc.-nek is a fiscalis jószágokban levő puskások felülvizsgálatáról. A hadügyeknek a korábbiakban is külön kezelt speciális változata, a *végházak* ügyei szintén gyakran fejedelmi követelésre tárgyai a törvényhozásnak. Bethlen Gábor nevéhez fűződik az 1624. június—júliusi II. tc. (adó a végházak, különösen Lugos építésére). II. Rákóczi Györgyéhoz az 1651. február—márciusi IV. tc. (fejedelmi őrség elhelyezése egy főúr várában), az 1655. februári IV. tc. a jenei birtoklásról. Barscai követelésére alkotja több ilyen irányú tc.-ét az 1659. május—júniusi országgyűlés (V: a jeneiek Bihar városába telepítéséről; XVI: Várad építéséről; XXII: a váradi vártól illeték-telenül húzott jövedelmekről). Az Apafi-kor három ilyen törvényből 2 való a konszolidáció éveiből: az 1665. novemberi I. tc. Kolozsvár ügyéről, az 1668. január—februári XXXVII. tc. a végházakhoz teljesítendő közmunkáról. Az utolsó az 1682. február—márciusi VI. tc. a végvári őrségek ruhaellátásáról.

Az előbbivel szorosan összefüggő, attól alig elkülöníthető *közmunkaügyek* csoportjában (minthogy azokat a tc.-et sem számítjuk ide, amelyek *közmunkaváltság* megszavazását tartalmazták) csak egy-két törvénnyel találkozunk. Az 1682. február—márciusi VIII. tc. szerint a Görgény, Szamosújvár és Déva uradalmából 1657 óta eladományozott birtokok után tulajdonosaik az 1680-i törvény szerint teljesítsék a közmunkát; Fogarasnál, Kóvárnál ez a régi szokás szerint történjék. Az 1685. február—márciusi XIII. tc. (más intézkedés mellett) a fiscalis végvárák építéséről szóló törvényeket erősíti meg.

Élésügyi törvényt egyet hoznak a fejedelem kifejezett követelésére: az 1688. márciusi I. tc.-et az élés restantiáinak fizetéséről.

A többi kormányzati ügy közül a *kormányzat általános ügyei*-ben két törvény születik fejedelmi kezdeményezésre. Az 1659. május—júniusi VIII. tc. a Rákóczi mellett kitartó Mikes Mihály helyett Bethlen János kancellárrá választását foglalja magában; a XII. tc. Haller Gábornak tulajdonképpen csak megerősítése a Barsai által ráruházott váradi főkapitányi tisztségében.

A *közigazgatási* vonatkozású törvények közül a *gazdálkodás és kvártély* ügyét illető egyetlen ilyen tc. (az 1629. áprilisi VIII. tc.) Bethlen Gábornak a kérdésben alkotott rendtartásának becikkelyezése: erőszakkal ne lehessen ezt venni, a falu keljen fel az erőszakoskodók ellen — de illő áron adjanak ételt-italt az úton járóknak.

A *kereskedelmet* szabályozó törvénye csoportján belül több tc. tárgya az *árszabályozás*. Az 1615. májusi X. tc. a limitatio megtartásáról szól. Az 1629. június—júliusi V. tc. felhatalmazás a fejedelemnek arra, hogy tanácsurak s más főbbek által árszabást dolgoztasson ki. Az 1668. júliusi IV. tc. a törvényhatósági tisztekre bízta a kérdés helyi rendezését. *Mértékügyi* törvény kettő születik fejedelmi propositio nyomán. Az 1623. május—júniusi VIII. tc. szerint a hordók egyenlő mérték szerint készüljenek; az feltételezhető, hogy Bethlen sürgetésére alkották meg ugyanakkor a IX. tc.-t is a vékák és ejtelek egyenlőségét illető korábbi törvények megerősítéséről. Az 1678. októberi XLVII. tc. az Approbatae Constitutiones megfelelő rendelkezéseinek és az 1675-i törvénynek a megerősítése. A *pénzforgalom* kérdésében szintén találkozunk néhány fejedelmi kezdeményezésre alkotott törvénnyel. A sort az 1615. májusi XIV. tc. nyitja meg a brassai garas bevonásáról; annak mintájára vert hamisítványok kerültek ti. forgalomba. Bethlen Gábor korának másik 2 ilyen törvénye a 1626. május—júniusi tc. egyes garasfajták forgalom-

ban maradásáról, egy más pénznem használatának és kivitelének megszüntetéséről, a pénz meghatározott minőségben veretéséről és a pénz el nem fogadása miatt elkobzott vagyon felosztásáról az illetékes tisztviselő és a kincstár közt, és az 1628. április—májusi I. tc. az új pénz körül zavart keltők büntetéséről, a pénz igaz ligában veretéséről, aprópénz és 3 pénzes garas előállításáról. Hosszú szünet után Apafi nevéhez fűződik két további ily tárgyú törvény létrejötte. Az első az 1675. november—decemberi VI. tc. Eszerint az Approbatae Constitutionesnek a hamispénzverőkről szóló cikkelye megtartandó; az engedély nélkül pénzt verető nemesek és kiváltságosak ellen a fiscalis director indítson pert, a parasztokat a helyi tisztek végeztessék ki; a pénzverő szerszámokat be kell szedni, ill. — Nagyenyedről — el kell vinni, s más célra kell fordítani. Az 1682. február—márciusi XIII. a jó császári pénz elfogadásáról, a hamispénzverés s azzal való kereskedés szigorú büntetéséről szól.

Külkereskedelmi vonatkozású tc. egyetlen születik kifejezetten fejedelmi kezdeményezésre: a lábasmarha kivételét engedélyező 1615. májusi IV. tc.

Kereskedelmi tárgyú törvényt ezeken kívül előbb Bethlen Gábor hozat még: az 1623. május—júniusi VI. tc.-t a salétromkereskedelem eltiltásáról és az 1627. áprilisi IV. tc.-t: a görög kereskedők letevőhelyekig hozzák be áruikat (Gyulafehérvár, Enyed, Marosvásárhely, Fogaras, Hunyad). II. Rákóczi György nevéhez a marhakereskedelem visszaéléseit büntető 1651. február—márciusi XXVIII. tc. fűződik; Barsaieához az 1659. május—júniusi VI. a só bagaricás szekéren hordásának tilalmáról, Apafiéhoz az 1664. júniusi I—II. a sókereskedelemről, az 1676. novemberi—decemberi XIII. a Brassó által idegen kereskedőkkel szemben gyakorolt árumegállító-jog-szerű megszorítások stb. eltörléséről és az 1678. októberi I.: a görögök, zsidók, örmények s más idegen kereskedők ne vásárolják fel olcsón, viszonteladásra a más által behozott árut.

A korszak néhány iskolaügyi törvénye közül egyet kezdeményez fejedelem, I. Rákóczi György: az 1635. május—júliusi gyűlés II. tc.-ében az ő kívánságára erősíti meg a jobbágyfiak iskoláztatásáról 1624-ben (akkor a *prédikátori rend panaszára*) hozott törvényt.

A *kincstári* ügyeket tárgyzó törvényhozásban, a dolog természete révén, viszonylag számos ízben találkozunk fejedelmi propositiók nyomán létrejött törvényekkel. Sorozatuk már a vizsgált időszak elején, 1615 májusában megkezdődik: a fejedelem a váradi kocsmajog hasznát fordítsa évi 4 hónapig Várad

építésére (V. tc); a fejedelem a tizedbérletnek most már csak a felét engedi el (XXVI. tc). Az 1622. szeptember—októberi országgyűlés is Bethlen követelésére szavazza meg a XII. tc.-t, hozzájárulását valamely fiscalis jószágok Illye várával s uradalmával (akkor Bethlen István birtokával) való elcseréléséhez; feltehetőleg a fejedelem kezdeményezi a III. tc.-t a fiscalis birtokok visszaszerzéséről. Bethlen Gábor korához fűződik Brassó városának Törösvárról való productióra való kötelezése (az 1625. májusi V. tc.). Onnantól kezdve évtizedekig nem találkozunk ilyen törvényekkel; a két Rákóczi György idején a kincstári vonatkozású tc.-ek kimutatható kezdeményezői a Rákócziak kemény kincstári politikája ellen pöfögő rendek.

Az Apafi-korszak viszont, a fejedelem kormányzatának a fiscalis jövedelmek visszaszerzéséért, ill. kézben tartásáért vívott szívós harca eredményeképpen, sűrűn produkál fejedelmi kezdeményezésre ilyen törvényeket. A legelső ilyen az 1663. szeptemberi IV. tc. a fiscalis jövedelmekből tartott szolgák fizetésének csökkentéséről. Ezt az 1664. júniusi részgyűlés I—II. tc.-e és az 1665. novemberi részgyűlés II. tc.-e követi a kincstári sókereskedelem bizonyos kérdéseiről, majd az 1668. január—februári XXVIII. tc. a Kővárvidéken fiscalis jószágokat birtokló magánbirtokosok által *saját* jószágukba elvitt fiscalis jobbágyok visszatelepítéséről. Az 1669. január—márciusi országgyűlés is két ilyen tc.-t eredményez: a XXX.-at az 1657 után eladományozott fiscalis jószágok ügyében való productióról és a XXXI.-et a váradyai híd építéséről. Az 1675. november—decemberi országgyűlés V. tc.-e az Approbatának a bor vételéről s a hordók nézéséről szóló cikkelyének betartásáról szintén Apafi propositiójára válasz. 1678 sűrű országgyűlései közül kettő hoz így s ilyen törvényeket: a júniusi a X. tc.-t (a kamaraházakhoz tartozó elidegenített jószágok visszacsatolandók azokhoz), az októberi a XLIV.-et a fiscalis jószágokbeli kocsmárlást illetően az Approbata és a Compilata rendelkezései betartásáról és a XLVIII.-at a szüretelés rendjéről a fiscalis jószágokban s általában is. Külön említsünk egy *harmincadügyi* törvényt, az 1670. február—márciusi XIV. tc.-et: a zajkányi és volkányi harmincadokra a háborús időkben önként ajánlkozottak legyenek vizgázással.

Bíraskodási vonatkozású törvény fejedelmi kezdeményezésre kevesebb jött létre a vizsgált korszakban. Az első elemzett országgyűlés, az 1615. májusi terméke a táblai törvényszakok meghatározására (VII. tc.) és az ügyvédek honoráriumának szabályozása (IX. tc.). 1619-ben az országgyűlés csak becikelyezi Bethlen perjogi törvénykönyvét. A törvényszakok rend-

jét szabályozza az 1623. május—júniusi IV. tc. is: ha a rendes terminusokat nem tartották meg, a Szent Márton-napi törvényszakon kell tárgyalni mindenféle olyan ügyet, amelyet brevis processusszal kell intézni. I. Rákóczi György nevéhez fűződik az 1633. április—májusi I. tc.; aszerint a tisztek kötelesek kimenni az ítéletek, bírósági parancsok végrehajtására, a törvénytelen bírói parancsot szerzők is büntetendők. Ugyanúgy az 1633. április—májusi X. tc. a fejedelem személye elleni özszeesküvők büntetéséről, az 1642. február—márciusi I. tc. cégeses vétkekben élők elleni eljárásról és az 1648. március—áprilisi XVI. tc. a szászok bíraskodásáról. A sort Apafi korának egy tc.-e zárja az 1667. április X. tc. a törvénytelen bírói parancsok ügyében való eljárásról.

Külügyi vonatkozású törvényt az országgyűlés eo ipso nem sokat hoz; ezek közül a fejedelmi propositiókra való reagálás az 1615. májusi III. tc. a császárhoz küldött követség költségeiről, az 1622. májusi I. tc. a császárnak adandó assecuratoriáról, az 1637. márciusi I. tc. az 1636-i török adó beviteléről s az atnámé sürgetéséről, az 1654. január—februári II. tc. a konstantinápolyi erdélyi ház ügyéről, az 1655. februári II. tc. ugyanarról, Barcsai 1659. május—júniusi országgyűlésének 2 törvénye: a XIII. a török földre csatázókról és a XVIII. a 2 száműzött román fejedelem hadába állókról, s végül az 1668. júliusi III. tc. biztosok kiküldéséről a 2 román fejedelem közt való „dolgoknak és controversiáknak dirimálására és complanálásokra”.

Néhány így létrejött törvény foglalkozik az országgyűlés ülésszésvél kapcsolatos kérdésekkel: az 1629. áprilisi II. tc. a törvényhatóságok gyulafehérvári házainak építésével, az 1653. január—márciusi XI. tc. az országos határozatok, törvények elleni protestatiók ügyével, a szászok ez országgyűlésen, jogaik vitatott sérelme kapcsán tett protestatióira válaszul és az 1676. november—decemberi XXI. tc. az országgyűlés időpontjának stabilizálásáról — ami azután, az elkövetkező évek állandó viharai közt nem volt végrehajtható.

A fejedelmi sürgetésre hozott többi törvények már egyedibb jellegűek. Idesorolhatjuk a Rákóczi mellett levőket hazarendelő 1659. május—júniusi XXVI. tc.-t, a Zólyomi Miklós szökése kapcsán hozott 1667. áprilisi I—II. tc.-t. Különleges jellegű az 1661. júniusi I. tc.: a Kemény Jánosnak és a fejedelmi tanácsnak adott általános felhatalmazás.

Mielőtt azonban a rendi kezdeményezésre létrejött törvények ismertetésére s aztán a két összeállítás egybevetésére térnénk, engedjünk egy kínálkozó (s tán nem haszontalan) kitérő csábítá-

sának. Az imént közölt összeállítás alapján arról is alkothatunk némi képet, hogy mi a viszony a fejedelmi propositiók s a fejedelmi követelésre létrejött törvények közt, egyszerűbben: mit fogadtak el a rendek a fejedelmi követelések közül? A kép persze itt sem lehet teljes, hiszen a propositióknak csak egy részét ismerjük, s arra is utaltunk már: a törvénytövegek még világosan a propositiók alapján létrejött tc.-eknél sem közlik mindenütt azt, hogy a törvényt a fejedelem sürgetésére hozták; mégis eléggé sokatmondó lehet. Előre jelezzük: a rendi követelésekre létrejött tc.-eknél már nem lett módunk erre. Postulatum ti. aránytalanul kevesebb maradt fenn, mint propositio, a sérelmi összeállítások rekonstrukcióját sem vállalhattuk úgy, ahogy az előterjesztések esetében — így az egybevetés arra a furcsa eredményre vezetne, hogy bizonyos esetekben a követelésekkel szemben jelentős többlet mutatkoznék az eredmények oldalán. Egybevetésünk *tárgyköri* lesz; országgyűlések szerinti összehasonlításnak nem lenne különösebb értelme.

A vizsgált korszakban (itt: 1615—1690) a *fejedelmi tisztséggel* kapcsolatos propositiók és az ezekre válaszul alkotott törvények majdnem teljesen egybeesnek. Csak Apafi 1662. márciusi, conditioi megváltoztatását sürgető előterjesztését utasítják el a rendek.¹²⁶ Annak nincs nyoma, hogy az 1682. júliusi propositiójának ily vonatkozásaira (az ország rendje a fejedelem távollétében) reagáltak volna.¹²⁷ A *rendi jogokat* illető propositiók tekintetében már tarkább a kép, de itt sincs szó lényeges eltérésekről. Apafi 1675. novemberi propositiójára „az istent ingerlő vétkes alkalmatlanságok” eltávolztatásáról csak *vallásügyi* tc. születik, nem az, amire az valójában célzott: a párharcok lezárása. Az 1678. júniusi propositióknak az ország csendjére, a conjuratiók stb. megszüntetésére vonatkozó pontjaiból akkor (és az év őszén) csak ítéletek születnek, ezek becikkelyezésére csak később kerül sor. Bethlen Gábor nem tudja elsőre 1620-ban áterőszakoltatni a székely *jobbágyok* adózását, 1622 októberében már igen. A többi eltérések még kevésbé jelentősek. A rendek *vagyonjogi* ügyeinek tekintetében is úgyszólván teljes az egyezés. A

¹²⁶ Ez érthető is. A fejedelem uralma legelején van, s ilyen változtatásokra csak néhány évi békés uralkodás után szokott mód nyílni. Apafi konszolidációja pedig, az ország kifosztottsága, általános leromlottsága okozta rendkívüli nehézségek közt, tulajdonképpen csak a vaskvári béke s az idegen hadaknak azt követő végleges kivonulása után indulhat meg.

¹²⁷ Az azonban nem kizárt, hogy a gyűlés, amelynek csak a ligát eltörölő tc.-e ismeretes, ily rendelkezéseket is hozott, *nem törvény-jelleggel* — ellenkező esetben pedig *maga a fejedelem* volt kénytelen intézkedni.

vallásügyi törvényalkotásban is ezzel találkozunk: Apafi koráig semmiféle eltérést nem észlelünk, ott is csak olyanokat, mint pl. az 1668. januári propositio (a zsidózók, istenkáromlók elleni perekről s a szentháromság hitéről unitáriusnak áttért egykori zsidózókról) visszhang nélkül hagyása¹²⁸ vagy a katolikusok kolozsvári vallásgyakorlatának ügyében tett propositióra nem reagálás.

A kormányzati ügyek ismét kiemelt csoportjában, az ország státusának és védelmének ügyeiben az adóügyi törvények tekintetében az előbbiekhöz hasonló a helyzet. Az egyetlen nagy jelentőségű adómegettadás, az 1588-i, kívül esik a vizsgált korszak határán. 1615 és 1690 közt a legrosszabb esetben is csak három követelt adó közül egynek meg nem szavazásáról van szó. A hadügy terén még ennyi eltérés sincs; legfeljebb a végházak ügyében hajlamosak a rendek némi huzavonára. Életsügyi propositiót egyet ismerünk a vizsgált időszakból; törvény is felel meg neki.

A kormányzat szervezetének általános ügyei kapcsán azzal a különös jelenséggel találkozunk, hogy a taktikusnak vélt törvénytiszteletében a rendekkel (és Rákóczival) szemben már túlságosan engedékeny Barcsai 1659 májusában felkínálja az országgyűlésnek kincstartó választását is¹²⁹ — s az országgyűlés, amely habozva vagy habozás nélkül betölt olyan súlyú tisztségeket, mint a kancellári vagy a váradi főkapitányi, erre nem vállalkozik. Talán nem meri vállalni, a török, lengyel sarc és a tatár rabok váltságdíja fizetésének nyomasztó kötelezettségei közt, a felelősséget az ország pénzügyeiért.

A közigazgatás egyes ágainál az egyezések mértéke változó. Az árszabályozás kérdésében csak Apafi 1684-i márciusi propositiója marad válasz nélkül, a pénzforgalomra vonatkozó előterjesztések és törvények is lényegében teljes egyezést mutatnak (csak az 1678. február—márciusi gyűlésről nincs nyoma ilyen te.-nek), s végigtekinthetnénk a közigazgatás további kérdésein is, ott sem változnék a kép.

Más a helyzet a kincstartó ügyeknél. Ott az első ily tárgyú propositiók, Bethlen 1615. májusi előterjesztései sorsa úgyszólván teljes visszautasítás, a fejedelem még a tizedarenda-összegnek

¹²⁸ Magyarazatul elég lehet az, hogy a zsidózók ellen korábbról kemény törvények voltak, az unitáriusokkal szemben pedig hasznosabb volt a csendes nyomás, mint egy, a 4 recepta religio elvét sértő törvény hozatala.

¹²⁹ Több más főtisztviség betöltésével együtt; amazoknak azonban a rendek számára aránytalanul kevesebb a jelentősége, mint a kincstartóságnak.

is csak a felét nyeri vissza, a fiscalis jövedelmek növeléséről, a bárány- és méhtized kincstári jövedelemmé nyilvánításáról, a székelyföldi extraneusoktól és pásztoroktól való tizedvételtől még szó sincs, a váradai kocsmárlás kérdésében is jelentéktelen engedményt kap. A további években azonban már teljes a rendek engedékenysége. A Rákócziak kora e tekintetben (jeleztük már) „üres”. Apafit az 1660-as évek második felében még érik rész kudarcok. Csak másodjára tudja elérni, hogy az 1657 után elköttyavetelt fiscalis birtokokról productio induljon — s az országgyűlés ezzel elintézettnek is vette a kincstári jövedelmek növelésének ügyét. Még a marosváradgyai híd rendbehozatalának ügye is csak második propositiójára került törvénybe. A későbbiekben azonban az ő követeléseivel szemben sincs érdemi ellenállás.

A *külügyek* terén is szinte teljes az egyezés, s ahol nem született törvény (vagy határozat, mint pl. az 1678. február—márciusi országgyűlésen a portai főkövetség ügyében), ott a fejedelem szándékai külön törvény nélkül is érvényesültek. A fejedelem a különleges egyedi ügyekben (a Rákóczi-párthoz tartozás 1659 kora nyarán, Zólyomi Miklós szökése) szintén érvényesíteni tudta akaratát. Az 1661. júniusi teljhatalmat, amellyel Kemény szó szerint élet-halál urává vált Erdélyben (Barcsai nem élte túl sokkal ezt a döntést), a rendek szintén nagyobb ellenkezés nélkül szavazzák meg.

Mi hát az összkép? A fejedelem *lényegében mindent* meg tud szavaztatni a rendekkel — abból ti., amit egyáltalán proponál. Az uralkodó s a tanács ti. nyilván előre mérlegeli azt, hogy mit érdemes a rendek elé vinni, mivel kell várni — vagy (lásd a Rákócziak kincstári politikáját) mit kell országgyűlési úton kívül elérni, legfeljebb a rendek post festa dohogását hallgatva azután. Komolyabb ellenállással tulajdonképpen csak a kincstári vonatkozású fejedelmi követelésekkel szemben találkozunk. Ott is csak időleges sikerrel; gondoljunk Bethlen 1615. májusi propositióinak sorsára — s Bethlen későbbi eredményeire a kincstár megerősítése terén.

A kitérő után folytassuk vizsgálatunkat a *rendi* kezdeményezésre létrejött tc.-ek kérdésénél.

Az ily típusú törvényanyag tárgyköri elemzésének már a kezdetén feltűnik valami. Teljességgel hiányzanak a *fejedelmi tisztséggel* kapcsolatos rendi kezdeményezések — ha ti. nem soroljuk ide a rendek fejedelemválasztó jogát, amely teljesen formális volt, s a fejedelmi conditiók megállapítását, ami pedig egyrészt szokásos cselekmény volt, külön kezdeményezésre nem

volt szükség, másrészt pedig kétoldalú alku eredménye. De nemcsak a fejedelmi tisztség körüli kérdésekben nem volt kezdeményező szerepe a rendeknek; ez még saját jogaik tekintetében is meglehetősen szűk térre szorult.

A *rendek jogait általában* szabályozó tc. nem indul ki tőlük. Nagyobb horderejű, általános rendelkezés a *rendi jogok* tekintetében az 1635. május—júniusi XXXVIII. tc.,¹³⁰ az 1655. februári XV. tc.,¹³¹ az 1656. február—márciusi XXV. tc.,¹³² az uralmi válság zavarai, a trónharcok közbeni városba futások, átállások után olyannyira szükségesnek tűnő 1662. márciusi IV. tc.,¹³³ s az előbbi a javak tekintetében a városok kérésére megismétlő 1662. szeptemberi XVII. tc., a nagy súlyúnak tűnő, de lényegében csak önérzetkérdést megoldó 1664. január—februári XXVI. tc. a szász natio „peculium” elnevezésének eltörléséről, az 1678. november—decemberi XIV. tc. a törvénytelen rendelték kieszközölői ellen, a rendek kérésére, a magyar natio postulatumai nyomán létrejött 1678. októberi II. tc.¹³⁴ s végül az 1682. február—márciusi III. tc. az egyházi nemesek özvegyeinek adózásáról, ilyen jogállású személyek panaszára.

Helyi kiváltságok, jogok már nagyobb mértékben tárgyai rendi kezdeményezésű törvényeknek. A váradi egyházi nemesek panaszára jött létre az 1615. májusi XXII. tc. kiváltságaik megtartásáról, s bizonytalanság miatt rendi panaszra történt ugyanakkor, a XI. tc.-el, egyes meg nem nevezett személyek kiváltságai helyreállításának becikkelyezése. Aranyosszék vívta ki 1624 június—júliusában a IX. tc.-et: a Csákok és Örményes helységek által a széktől elfoglalt erdőt adják vissza a széknek. A váradi bírák kérése az alapja az 1631. június—júliusi XXVI. tc.-nek; az

¹³⁰ Bihar megye panaszára; a váradi uradalomban levő egyházi nemesek közül azok, akik igaz úton szerezték armalisukat, maradjanak meg nemességükben, a szabadosok, nemesek, vajdák, ispánok azon leszármazottait, akik nemesi jogokat vindikáltak, s a fiscus jószágaiból is foglaltak, productio alá kell vetni.

¹³¹ Közép-Szolnok megye panaszára; az egyházi rendek is az ország törvényei alá tartoznak, az eljárás ellenük úgy folyjék, mint más nemesek ellen.

¹³² A szilágysági prédikatori rend panaszára, a papok javadalmozásáról.

¹³³ A szász natio kérésére; a várakba s városokba húzódtak s javaik csak *törvényes* fejedelem bírói idézésére vagy ítéletére adandók ki, egy szerű fejedelmi rendeletre nem.

¹³⁴ Eszerint görögök, román papok nem nemesíthetők, birtokot nem szerezhetnek, az addig nemességet nyertek a következő országgyűlésre producálják armalisaikat.

arról is rendelkezett, hogy a váradi nemesek házaiban lakó jövevények kiváltságainak ügyét a következő törvényszakon kell rendezni. Udvarhelyszék supplicatiójára a fejedelem resolútiója nyomán alkotják meg az 1635. május—júniusi XLVI. tc.-et: Udvarhely kiváltsága — amennyiben nemesi kiváltságnak nem derogál — megtartandó. Az 1640. április—májusi országgyűlés Bihar megye panaszára hozza meg a XVI. tc.-et: ha a váradi kovácsok meg akarják tartani kiváltságaikat, tegyenek eleget kötelezettségeiknek is; Udvarhelyszékére a XXIV.-t: a szék rendei átvihetik borukat, sörüket — hordóstól — Udvarhely városán, visszaélés esetén azonban magukra vessenek. Háromszék éri el az 1643. április—májusi országgyűlésen azt, hogy a rendek a XXXIII. tc.-el utasítsák Kézdivásárhelyet: a Lukács-napi terminusra producálja kiváltságait. Bihar megye panaszára jön létre az 1656. február—márciusi XII. tc.: a fejedelem ígéretet tesz a berettyóújfalusi jogvita ellátására — a város egyik része ti. a megye szerint nem hajdú, hanem „nemesi szer”. Az 1659. május—júniusi sérelemáradatban két Bihar megyei kiváltságos helység is a rendek elé tárja panaszát: I. Rákóczi György idején erőszakkal szakították ki őket a vármegye kötelékéből, s állították hajdúrendre. A gyűlés IX. tc.-ével rendeli el kiváltságaik helyreállítását s Bihar megye alá rendelésüket. Az 1665. májusi országgyűlés egész sor ilyen törvényt hoz a Váradról Erdélybe települt nemesség és katonaság kérésére.¹³⁵

—Néhány törvény kezdeményezése fűződik (láthatóan) a rendek nevéhez a rendi jogállás olyan különleges kérdéseiben, mint a *liber baronatus* ügye¹³⁶ vagy a *nemesi sóé*.¹³⁷

¹³⁵ XXXV. tc.: megtelepítetik Désen, Ó- és Új-Tordán és Egyházasfalván, XXXVI. tc. a dési, ó- és újtordai polgári rendű régi lakosság meg-nemesítéséről — hogy azok a volt váradiakkal együtt a megye alá tartozzanak, s velük egyenlő hadi szolgálatot tegyenek —, XXXVII: a XXXV. tc.-ben felsorolt helyek kiváltságainak megtartásáról és a hozzájuk tartozó földek visszacsatolásáról — kivéve Keresztesmezőt, „az más ususra való hely lévén”, XXXIX: a váradiak letelepedésére szolgáló városok szabadon tarthatnak kocsmát és mézsárszéket. A sóvágók és az aknákhöz tartozó szolgák állapotát a felsorolt tc.-ek nem érintik.

¹³⁶ Az 1639. májusi XI. tc. Szörény megye panaszára mondja ki, hogy Jósika Gábornak ne legyen ott liber baronatus.

¹³⁷ Az 1623. május—júniusi országgyűlésen előterjesztett panaszok hatására Bethlen Gábor ígéretet tett arra, hogy intézkedni fog a nemesi só kiadatásáról, s a rendek a XIII. tc.-ben köszönetet szavaznak neki ezért; Kraszna és Közép-Szolnok megyének az 1635. május—júniusi országgyűlésen előterjesztett panaszra hat oda, hogy a XL. tc. nekik is biztosítja a nemesi sóé.

Eléggé kiterjedt, de a várhatónál kisebb (és, az intézkedések súlyát tekintve, jelentéktelenebb) a rendek sürgetésére létrejött vagyoni jogi törvények csoportja. *Birtokjogi* vonatkozású az 1635. május—júniusi XXXVI. tc.¹³⁸ és a XLIX.,¹³⁹ az 1663. szeptemberi XII. tc.,¹⁴⁰ az 1664. január—februári XVI. tc.¹⁴¹ és a XXIV—XXXV. tc. a Rákóczi—Kemény-párt két vezető alakja, Gyulai Ferenc a volt váradi kapitány és Ebeni István tanácsúr, főispán, szamosújvári, kolozsvári főkapitány birtokai ügyében.¹⁴² Személyi sérelem ad okot az 1665. májusi XXIII. tc. megalkotására.¹⁴³

Kifejezett rendi követelésre születik meg a *jobbágyrepetitio* tárgykörébe tartozó törvények hosszú sora: az 1619. májusi XIV. tc.,¹⁴⁴ az 1624. június—júliusi VII. tc.¹⁴⁵ Ez az országgyűlés még egy törvényt hoz (a III. tc.-et) a szökött jobbágyok visszavételére, annak a szövege azonban nem jelzi: a rendek követelék-e ezt. Törvények egész sorát hozza rendi sürgetésre e kérdésben az 1628. április—májusi országgyűlés: az V. tc.-et,¹⁴⁶ a VII.-et¹⁴⁷ és a VIII.-at¹⁴⁸ Innen kezdve ez a kérdés is kevesebb *kimutatható* esetben vonja magára a rendek figyelmét, bár a jobbágyrepetitio törvények teljes sora aránytalanul gazdagabb

¹³⁸ Bihar megye panaszára; jobbágy- vagy nemesi telek csak a decretum szerinti áron vehető.

¹³⁹ A fejedelem a rendek kérésére 40 000 db kőszót utalványoz Lisztius Ferencnek elfoglalt birtokaiért.

¹⁴⁰ Nagy Tamás elvett javainak, kérésére, visszaadásáról.

¹⁴¹ Apafi a rendek kérésére s az Approbatae Constitutiones rendelkezéseire tekintettel a Székelyföldön szabadnak nyilvánítja az örökség és pertinentiái adását-vételét.

¹⁴² A rendek együttesen lépnek fel Apafinál. Az rájuk bízta Gyulai birtokainak ügyét, s ők vissza is ítélik. Ebeni korodszentmártoni jószágát maga adja vissza — ex consilio hozott döntésével.

¹⁴³ Mikola Zsigmond Kolozsvár melletti pusztaszentmiklósi birtokait, a kolozsvári őrség lelegettetti. A tekintélyes főúr a rendek elé viszi az ügyet, s törvény születik arra, hogy sem az, sem más a rendek közül nem háborgatható birtokában törvény nélkül.

¹⁴⁴ Bihar megye kérésére Bethlen visszaadhatja a szabad helyekre kiáltott falvakba szökött jobbágyokat. A törvény a továbbiakban egyáltalán eltiltja a puszta helyekre szabadság kiáltását.

¹⁴⁵ A székely, szász és városi rendek kérésére; a jobbágyok visszakövetelésében a székely és szász natio s a városok is a vármegyék szokása szerint járjanak el.

¹⁴⁶ A fiscalis uradalmakba szökött jobbágyokat ki kell adni, s viszont is.

¹⁴⁷ A tanácsurak „egyenlő értelemkéből”; a Vitéz Mihály bejövetele előtt elszökött jobbágyok s a házások visszakövetelése longus processussal történjék, a nőtlen legényeké az 1613-i törvény szerint.

¹⁴⁸ Hunyad megye rendjeinek panaszára; a megyéből Szörénybe szökött jobbágyokat felkérésre, törvényes büntetés terhe alatt vissza kell adni, az 1619-ben e tárgyban hozott tc.-et meg kell tartani.

az itt ismertettnél, s feltehetően nagyobb részüket a rendek eszközölték ki. Legközelebb az 1635. május—júniusi országgyűlés hoz, Bihar megye panaszára, ilyen döntést,¹⁴⁹ azután az 1644. januári (VII. tc.) ismét Bihar megye kérésére.¹⁵⁰ Az 1648. március—áprilisi országgyűlés ismét két tc.-et alkot a rendek sürgetésére erről: a III. tc.-et Bihar megye és a hajdúvárosok kérésére a hajdúvárosokba szökött jobbágyok visszavitelénél alkalmazandó eljárásról és a IX.-et a székelyekére; a fogarasföldi szászok ne erőszakkal vigyék vissza tőlük jobbágyaikat. A sort az 1656. február—márciusi XIV. tc. zárja.¹⁵¹

Egy-két további rendi indítási tc. tárgya a *jobbágyok feletti egyéb földesúri jogok*. Az 1619. májusi XIV. tc.-nek a pusztá helyekre szabadság kiáltását eltiltó rendelkezéséről már megemlékeztünk; ugyanez a gyűlés intézkedik XI. tc.-ében (sokak panaszára) arról: a fejedelem jobbágyokat ne fogadjon be gyalogjai közé, a már felvetteket is adassa vissza. Egy további ilyen intézkedés az 1623. május—júniusi XVIII. tc., a székely rendek panaszára: az ős jobbágyokat kutassák fel, a fejedelmi gyalognak álltak a szolgálatból kilépésük után térjenek vissza urukhoz, otthon maradt feleségük pedig addig is szolgáljon.

Külön kategória a vagyoni jogi ügyeken belül a *tizedügyé*. Az e vonatkozású törvények sorát mindjárt a vizsgált korszak elején az 1615. májusi XXXIII. tc. nyitja meg; ez, a Bihar megyei nemesség panaszára, a tizedügyi visszaélések törlése. Az 1622. májusi országgyűlés (XXI. tc.-ében) a szászok panaszára ismétli meg ezt a rendelkezést.¹⁵² 1625 májusában a partiumiak panasznak a visszaélésekről, eredménnyel: a X. tc. kimondja, hogy a dézmások ne rójanak szokatlan új terheket a jobbágynépre. Ugyanott a szászok és városok érik el azt, hogy a XVII. tc.-el biztosítják nekik: a tizedelők a régi szokás szerint gazdálkodhassanak köztük. A Bethlen Gábor halála utáni rendi hullám által produkált nagyszámú törvény közt tizedügyi is akad — ismét csak a szabálytalanságok eltörlése: a szászok s általában a rendek panaszára jön létre a LXXII. tc. arról, hogy

¹⁴⁹ XXXVII. tc.: az 1625. újév napja óta Debrecenbe szökött jobbágyok kiadandók onnan.

¹⁵⁰ Az 1643-ban a török területről való jobbágyrepetícióra alkotott tc. megerősítése.

¹⁵¹ A gyűlés a partiumiak panaszára úgy dönt, hogy az erdélyiek törvényes úton keressék a Részekre szökött jobbágyaikat.

¹⁵² Feltehetőleg rendi kezdeményezés a más vonatkozásban már említett 1624. június—júliusi IX. tc.-nek az a pontja is, amely szerint nemestől nem lehet tizedet venni, bármely földet is szánt meg sajátmaga számára.

a dézmások tartásuk magukat instructiójukhoz. Utána a rendek tizedügyi törvényalkotó iniciatívájának legközelebb már csak az 1640-es években van nyoma, de ott többször is. Előbb, az 1641. április—májusi gyűlésen a partiumiak harcolnak ki törvényt (a X. tc.-et) a váradi dézmások húzás-vonásai eltiltására s a kihágó dézmás ellen vizsgálat indítására, majd Kraszna megye panaszára rendelnek el vizsgálatot egy bonyolult helyi tizedügyben (1643. április—májusi XXIX. tc.).¹⁵³ Az 1647. március—áprilisi országgyűlésen ismét a Partium panaszol: kölesből, lenből, kenderből, lencséből s borsóból is veszik náluk a tizedet. Így jön létre az országgyűlés X. tc.-e: a fejedelem ígéretet tesz rá, hogy Magyarországról kér tájékoztatást az ottani szokásról, s azt vezeti be a Partiumban is. Az öreg Rákóczi György halálát követő újabb rendi hullám az 1649. január—márciusi országgyűlésen nem hoz mást e téren, mint az 1630. január—februári LXXII. tc. megerősítését (XXXVIII. tc.). Hosszú szünet után az Apafi-korban tűnik fel még egy rendi követelésre hozott tizedügyi törvény. Az 1664. január—februári országgyűlés hoz törvényt arról (XXV. tc.), hogy a tizedet beszállító szegénységet sarcolni, erdőre hajtani tilos — olyan „eredménnyel”, hogy 1667-ben a szászok megismételhetik ezt a panaszt. 1667. január—februárjában viszont a hitelezőket zsaroló vicedézmások ellen születik törvény (XXIII. tc.; a szöveg hallgat az *adósokon* tett húzás-vonásokról). Az 1668 eleji panasz nyomán születik az az év január—februári XXIII. tc. a dézmaboros hordók gondosabb őrizetéről. Az 1674. november—decemberi XVI. tc.-ben a szászok panaszára Apafi ígéretet tesz a dézmások megrendszabályozására és arra, hogy a praefectusnak rendelkezik: az legyen vigyázattal arra, hogy a dézma szállítása minél kevésbé legyen terhére a föld népének, s ne történjenek kihágások. Az utolsó ilyen tc. kezdeményezői egyes (régeni és mártontelki) birtokosok. Az ő panaszukra születik az 1685. február—márciusi V. tc.: a jobbágynép szüretkor ne kádakból és sajtó alól, hanem hordókból és színmustban adja ki a tizedet.

A további vagyoni ügyek közt külön említjük még a *határvitákat*; ott rendi kezdeményezésű törvény az 1653. január—márciusi I. tc.¹⁵⁴ és az 1656. február—márciusi XIX. tc.¹⁵⁵ Az

¹⁵³ Ezt az 1646. márciusi XII. tc. megerősíti.

¹⁵⁴ Oláhrákos és Hidas határvitájában az érdekelt birtokosok kérésére biztosokat küldenek ki helyszíni vizsgálatra és döntésre.

¹⁵⁵ Ez a Torockószentgyörgy és Aranyosszék közti — még évtizedekre húzódó és egyre inkább bonyolódó — határvita rendezésére küld ki, a torockószentgyörgyi birtokosok kérésére, biztosokat.

1675. november—decemberi országgyűlés hoz még ilyen törvényt a szász universitas kérésére: a XV. tc.-et.¹⁵⁶ Tegyük hozzá: ha formailag nem is (a tc.-ek szövegében nem lévén jelezve), de *valójában* bizonyos rendi kezdeményezésű a határviták ellátására hozott, vajmi kevésbé országos jelentőségű törvények nagy többsége.

A többi vagyoni jogi ügy már vegyes jellegű. Ide sorolhatjuk az 1619. szeptember—októberi XXXIX. tc.-et,¹⁵⁷ a székelyek panaszára létrejött 1625. májusi XIII. tc.-et,¹⁵⁸ az 1630-i rendi hullám produktumai közül a január—februári XLIX. tc.-et,¹⁵⁹ az L.-et¹⁶⁰ és az 1645. áprilisi III. tc.-et.¹⁶¹

Meglehetően kicsiny a *vallásügyi* törvények csoportja — s a tc.-ek súlya is gondolkozásra int. A vizsgált korszak elején mindjárt két ilyen törvénnyel is találkozunk. Az 1615. májusi XXV. tc. Kraszna megye panaszára egy helyi vallási villongás kapcsán hoz eléggé semmitmondóan fogalmazott általános tilalmat az ilyen kihágásokra. Az 1615. szeptember—októberi XXXIV. tc. a katolikus rendek kérésére szabályozza két helység templomhasználatát. A prédikátorok panaszára az indítóoka az 1624. június—júliusi VI. tc. meghozatalának, amely az egyházi javakat a maguk hasznára fordító patronusokat 1000 forint büntetéssel sújtja, és az 1626. május—júliusi XXIV. tc. megalkotásának, amely szerint becsülete és tiszte elvesztésével bűnhődjék az a pap, aki egyházi büntetés elől menekülő személyt saját felekezetebe fogad, s végrehajt olyan esketést vagy elválasztást, amelyre az *illetékes* felekezet nem hajlandó. Az 1649. január—márciusi nagyarányú törvénytervésben is akad rendi eredetű vallási vonatkozású, a XXXIII. tc. Igaz, ez csak arról intézkedik a háromszéki katolikusok panaszára, hogy az I. Rákóczi György által a katolikus vikáriusnak adott kiváltságlevelet meg kell tartani, s nőtlen pap is lehessen esperes. Az utolsó ilyen törvény

¹⁵⁶ Egy Fehér megyei és egy nagysinkszéki helység határvitájának ellátására rendelnek ki biztosokat.

¹⁵⁷ A szászok panaszára kártalanítás a székelyek által felvert holtövényieknek és földváriaknak.

¹⁵⁸ A városokba bevitt s elkallódott holmikak — korábbi rendelkezés szerint — feltalálásuk esetén fizetés nélkül vissza kell adni.

¹⁵⁹ Udvarhelyszék és a város kérésére visszaállítják a város kocsmajogát, csak 3 hónapi kocsmárlást engednek a vár szükségére.

¹⁶⁰ Udvarhelyszék rendei kérésére Brandenburgi Katalin az Udvarhely várához foglalt jobbágycok és földek ügyének eligazítására biztosokat küld ki.

¹⁶¹ Ez egy, a szalontai harcon eltűnt, majd török rabságból visszatért személy birtoka visszaszadásáról rendelkezik, amelyeket időközben egy atyjafia elfoglalt.

az 1678. júniusi VII. tc., a tordai hadnagy és tanács panaszára az ottani istenkáromlók elleni eljárásról.

A kormányzatot illető rendi indítású tc.-ek ismertetésére térve, eléggé szembeötlő a rendek érdektelensége az ország státusát és védelmét illető ügyekben — legalábbis ami az ország egészének érdekeit illeti.

Mindjárt legelső csoportjuknál (amelybe a közterhekkel általában foglalkozó törvényeket soroljuk) feltűnő ez. A legelső ilyen törvény, az 1622. szeptember—októberi XIV. tc. Aranyosszék panaszára szabályoz egy országos súlyát tekintve jelentéktelen részletkérdést: a fejedelem zászlaja alá állt személyek szolgálatból kilépésük után a korábbi közterheket viseljük. Még súlytalánabb az 1625. májusi XIV. tc., ugyancsak Aranyosszék panaszának folyománya: a szentmihályfalviak is egyenlő terheket viseljenek a székkel. Nem sokkal jelentősebb a harmadik ilyen törvény, az 1639. májusi XII. tc. sem. Ez a székelyek panaszára mondja ki, hogy az egyház telkén levő jobbágyok ne tartozzanak a falu közterhét viselni, a végrendeletileg az egyházra hagyott földeket birtoklók vagy a közföldre települtek viszont igen.

Hasonló kép tárul elénk a rendi indítású adóügyi törvények vizsgálatánál is. A legelső ilyen tc. az 1630. eleji rendi visszacsapás terméke, az 1630. január—februári XXXVIII. tc. (a váradiak s mások kérésére): nemes házában lakó paraszt a város közé vagy máshová ne fizessen adót, ne teljesítsen más állami szolgálatot — ha a helység földjét nem éli, állatot nem tart, s nem kereskedik. Kifejezetten helyi érdekű törvény az 1635. május—júniusi XLVII. tc. (Máramaros megyének, kérésére, adókedvezmény), az 1640. április—májusi XV. tc. (Bihar megye panaszára): a hajdúvárosokba telepedett jobbágyok onnan is fizessék a kapuadót, az 1659. május—júniusi XXVIII. tc. (ez is Bihar megye panaszára mondja ki: ha Békés megye nemessége nem akar részt venni a rendkívüli adó fizetésében, nemességét veszítse el), az 1660. október—novemberi XI. tc. (ez Dés városa kérésére intézkedik úgy, hogy az ott polgári telket birtokló nemesek és sóvágók a város közé tartozzanak róla adózni). A sort csak az 1663. február—márciusi I. tc. szakítja meg. Akkor ti. a rendkívüli adóterhek (török sarc stb.) alatt nyögő ország rendei nagyon józan önérdékből eszközlik ki azt az országos fontosságú törvényt, hogy a fejedelem senkinek sem adhat (akkor) adókedvezményt. Ugyanez a gyűlés VIII. tc.-ében viszont már ismét helyi szabályozással foglalkozik: a szebeni görögök Apafihoz benyújtott s általa a rendekre relegált kérésére szabá-

lyozza adójukat. Az 1664. január—februári országgyűlés ily típusú terméke ismét egy általánosabb és két helyi rendelkezés: az elhalt, deficiált perceptorok helyett örökösük fizessen (I. tc.; a rendek kérésére), a fejedelem rendelkezék Zilahnak s más hódolt helyeknek, hogy a török adót az ország szükségére fizessék s ne másuvá (XII. tc.; a rendek kérésére), a máramarosiak kérésére törvénybe iktatják: azok csak Beszterceig vigyék be az adópénzt, (XV. tc.).

Helyi kérdést szabályoz az 1665. májusi XXVII. tc.: a fejedelem Medgyesszék kérésére adókedvezményt ad annak.¹⁶² Ha nem is ennyire lokális, de mégis másodrendű ügy a tárgya az 1666. februári XXI. tc.-nek: a szászok kérésére elengednek nekik 2550 tallér adórestantiát s az akkor kivetett adóból 1000 tallért — a szászok teljes adójához képest jelentéktelen összeget, s azokat is azzal, hogy a szászok többé elő ne álljanak ilyen igényvel. Az 1667. január—februári országgyűlés egyik rendi kezdeményezéssé adótörvénye (a XI. tc.) viszont újra kifejezetten helyi adóügyről rendelkezik: Enyed restans adójáról, a másik általánosabb érvényű (XXIII. tc. a magyar és székely natio perceptorain való számvételről). Ugyanez mondható az 1668. január—februári XVIII. tc.-ről, amely szerint a szászszágon ne legyen külső perceptor. Már ismét parciális terméke van a szászok 1671. novemberi általánosabb követelésének: az az év november—decemberi XXXIII. tc. az általános kapuszámrevízió helyett egy évre ad adókedvezményt három szász törvényhatóságnak. Ugyanezt mondhatjuk az 1673. november—decemberi XVII. tc.-ről is: a szász natio kérésére egyévi adókedvezményt adnak Medgyesszéknek és Beszterce-vidéknek. Csak a korszak utolsó éveiben tűnik fel újra egy-két országos érdekű rendelkezés: a kapuszám körüli problémákat előbb a törvényhatósági gyűléseken vitassák meg, s azután tárják a következő országgyűlés elé (1685. február—márciusi III. tc., a rendek kérésére), az 1688. január—februári VII. tc. (a székely natio postulatumai nyomán, a magánosoktól az országnak kölcsönadott gabona és pénz majdani visszafizetéséről), hogy aztán az 1688. május—júniusi VII. tc.-el ismét egy helyi hasznú intézkedés zárja a sort: Kolozsvári Péter Pál kérésére a Kolozs megyei Tótfaluban a 8 rovatalból 5-nek törlése.

¹⁶² A széken ti. sokáig s jelentős számú török had ült az 1660-as évek elején, s lényegesen jobban elpusztult más törvényhatóságoknál. Az elengedett kapuszám után fizetendő adót az országgyűlés a Barcaságra, Nagysink- és Kóhalomszékre veti ki.

Lényegében ugyanezt találjuk a *hadügyi* tárgyú rendi kezdeményezésű tc.-eknél is. A sort jellemző módon egy, a rendek kérésére tett fejedelmi *ígéret* nyitja meg a hadak fegyelemben tartásáról (az 1626. május—júniusi IX. tc.). Ezt a nagy fejedelem halála utáni rendi felbuzdulás korából egy helyi érdekű törvény követi, az 1630. január—februári LXIII. tc.¹⁶³ ugyanilyen jellegű az 1632. májusi XX. tc.,¹⁶⁴ az 1661. április—májusi III. tc.¹⁶⁵ A sort csak 1670 decemberében szakítja meg egy általánosabb jellegű törvény, a XVI. tc.: ez a székelyek kérésére mondja ki, hogy köztük partialis insurrectiókor nem írnak zászlók alá, hogy aztán ismét csak egy helyi és egy általánosabb érdekűvel záruljon, az 1678. októberi XVIII. tc. és XXX. tc.-el.¹⁶⁶

A *végvárok* kérdése (amennyire a törvényszövegekből kivethető) kevésbé érdekli a rendeket; csak az 1627. áprilisi országgyűlésen kezdeményeznek ilyen tc.-et, a VII.-et (Zaránd megye: a Jenő vidékén jószágot bírók ottani jószágokról lovastartsanak Jenőben), s az 1659. május—júniusi a XXIX.-et (a belényesiek kérvénnyel érik el annak kimondását, hogy a környék segítse őket a város bepalánkozásában és árkolásában).

A *határvédelem*, ill. határrendészet egyéb kérdései is csak a kritikus 1670-es évben, török és császár együttes szorításában foglalkoztatják a rendeket; ez indokolja az 1670. február—márciusi VII. tc. létrejöttét¹⁶⁷ és az 1670. decemberi X.-ét.¹⁶⁸

Ezek után már meglepő volna, ha a *közmunka* kérdésében mást találnánk. Ott az első ilyen tc. az 1631. május—júniusi XXVI., egy helyi szabályozás megerősítése: a váradi bírák kérésére a fejedelem megtartja az ottani Bethlen Gábor-kori gyakorlatot. Az 1637. márciusi XXV. tc. azért legalább egy

¹⁶³ Aranyosszék panaszára; azok Gyulafehérvárott ne tartozzanak gyalogok tartani, csak az országgal együtt szolgáljanak.

¹⁶⁴ Szörény megye kérésére a fejedelem hadmentességet ad az ottani rendeknek azzal a feltétellel, hogy Karánsebest s annak belső várát erősítsék.

¹⁶⁵ Aranyosszék kérésére; a Székelyhídba rendelt s visszazökött gyalogok közül csak egy-kettő bűnhődjék — példa szolgáltatására.

¹⁶⁶ Az elsőben Közép-Szolnok megye éri el, hogy Apafi ígéretet tesz a somlyai és szilágycsehi őrségnek a nemesi falvakon elkövetett hűzavonásainak megszüntetésére, a másodikban a szászok azt, hogy általános felkelésen kívül ne kelljen darabontot állítaniok.

¹⁶⁷ Zaránd megye kérésére: ottani török hír esetén a megyében jószágos extraneus birtokosoknak is a jenei edictum szerint kell felkelniük.

¹⁶⁸ Közép-Szolnok megye kérésére; a fejedelem írat a magyarországi megyéknek s a szatmári generálisnak a Magyarországról átjáró marhatolvajok iránt, s ha a baj nem nyer orvoslást, aki éri, az büntesse ezeket.

natiót érint. A szász universitas arról panaszkodik, hogy a kamaraispánok az egész Királyföldről hajtják Vízaknára közmunkára a népet; sikerül elérnie a régi szokás megerősítését, amely szerint csak Szelistyeszék tartozik oda gratuitus laborral. Ismét csak szász sérelem orvoslásául születik az 1649. január—márciusi XXXVII. tc.: minthogy a szászok *közmunkavállalás*ot fizetnek, tényleges munkával ne terheljék őket. Az utolsó ilyen tc., az 1679. május—júniusi II. tc. megint helyi ügygel foglalkozik. Kraszna megye panaszára mondja ki, hogy Somlyó építése, oda fa hordása az ott kinn járt biztosok rendelése szerint történjék, Közép-Szolnok megye is segítvén őket közmunkával.

A kormányzat többi ágai közül az *általános szervezeti ügyek* egyáltalán nem hatnak a rendek fantáziájára. A *közigazgatási* ügyek közül néhány törvénnyel van képviselve a rendektől kiinduló kezdeményezések nyomán a *törvényhatósági és községi igazgatás ügye*, az első az 1650. márciusi XXX. tc.-el (Marosszék kérésére a fejedelem ígéretet tesz biztosok kiküldésére Maros- és Udvarhelyszék határegyenetlenségének ellátására), a második az 1656. február—márciusi XVII. tc.-el (ez a székelyek panaszára úgy intézkedik, hogy a Székelyföldön a veres drabantokkal együtt a lovas puskások s a régi lófők is viseljék a falusi bíró-ságot) és az 1678. októberi III.-kal, amely (a székelyek panaszára) még rálicitál az előbbire azzal, hogy a Székelyföldön a tömeges nemesítés miatt alig akadván bíróság vagy polgárság viselésére alkalmas lófő vagy drabant, a főrendeken kívül mindenki köteles legyen viselni a bíróságot.

A *rendészeti* ügyek közül, sokatmondó módon, csak a nyomkövetése érdekli a rendeket, arra nézve azonban kimutathatóan is jó néhány törvényt vívtak ki: az 1618. októberi VII. tc.-et,¹⁶⁹ az 1641. április—májusi XIII.-at,¹⁷⁰ az 1643. április—májusi XXXVII.-et,¹⁷¹ az 1652. februári—márciusi XVIII.-at¹⁷², az

¹⁶⁹ Ez közelebről nem jelzett eredetű panaszok kapcsán azt mondja ki, hogy a szász natio is tartsa magát az ország végzéséhez és szokásához a nyomfelvételt, ill. annak kiadását illetően.

¹⁷⁰ A székelyek kérésére; azok ellopott marháinak nyomát a román fejedelemségekben is követni lehessen, s a román fejedelmek megkeresése útján kártérítést is kell kérni ily esetekben.

¹⁷¹ A szászok kérésére jóváhagyják a nyomfelvétel náluk dívó régi módját — az előírás némi kiegészítésével.

¹⁷² Torda megye panaszára hozták arról, hogy a topánfalviak s más fiscalis jószágbeliek a nyomfelvételen az ország törvényéhez tartják magukat.

1664. január—februári XIII.-at,¹⁷³ s végül a 1668. január—februári IX.-et.¹⁷⁴

S ha már a postulatumok közt is aránytalan súllyal találtuk képviselve a *postálkodási, gazdálkodási* sérelmeket, a rendi indítású törvények sorában sem kisebb arányban szerepelnek. A sor élén az 1616. április—májusi XIV. tc. áll.¹⁷⁵ Ezt sűrű sorban követi az 1618. áprilisi XI. tc.,¹⁷⁶ az 1620. áprilisi XVIII. tc.,¹⁷⁷ az 1622. májusi VIII. tc.,¹⁷⁸ az ugyanez évi szeptember—októberi XV. tc.,¹⁷⁹ az 1625. májusi XVII. tc.,¹⁸⁰ az 1626. május—júniusi XX. tc.,¹⁸¹ az 1627. áprilisi V. tc.,¹⁸² az 1633. április—májusi XXXV.¹⁸³ az 1638. április—májusi országgyűlésnek két tc.-e is, a XXXVI.¹⁸⁴ és a XXXVII.¹⁸⁵, az 1641. április—májusi XII. tc.¹⁸⁶ Innentől kezdve jó időre szünet áll be a rendi indítású posta- és gazdálkodásügyi törvényalkotásban. Csak az 1649. eleji rendi hullám termékei közt találkozunk vele. Az 1649. január—márciusi XLI. tc. korábbi, az ingyen gazdálkodást,

¹⁷³ A rendek kérésére hat Fehér megyei helységet köteleztek arra, hogy a nyomfelvétel dolgában az ország törvényei szerint járjanak el.

¹⁷⁴ Az ellopott vagy megnyüzött marhákat illetően az Approbata és az 1655. XIX. tc. rendelkezései maradnak érvényben, a későbbiek töröltetvén.

¹⁷⁵ Ez a kolozsváriak panasza nyomán részben helyi sérelmüket orvosolja: postalovakat csak a régi szokás szerinti távolságra legyenek kötelesek adni, részben általánosan kötelezi a postahelyeket postalovak tartására.

¹⁷⁶ A szász natio panaszára hozzák; a posták útlevelében legyen feltüntetve nevük, s az útlevél csak bizonyos időre legyen érvényes.

¹⁷⁷ A csiki rendek kérésére arról, hogy nemeseket ott ne kötelezzenek postálkodásra, a tisztek jelöljenek ki postálkodó személyeket.

¹⁷⁸ A váradiak és bánfihunyadiak panaszára a révieket is kötelezik postalovak adására.

¹⁷⁹ Ez a szászok panasza nyomán jön létre; csak a postálkodást és salvus conductust tárgyazó korábbi tc.-k betartását írja elő.

¹⁸⁰ A szászok és városok vívják ki azt, hogy a visszaéléseket elkövető postákat fogva vihessék a fejedelem elé, vagy az adjon karhatalmat ellenük.

¹⁸¹ A háromszékiek helyi követelésének orvoslása: a fejedelem az ottani postálkodás költségeire a vám jövedelméből utaljon ki pénzt.

¹⁸² Ismét csak korábbi törvények megerősítése, a salvus conductus nélkül gazdálkodást követelők ellen, a szászok panaszára.

¹⁸³ Helyi sérelem orvoslása: a kolozsváriak csak a fejedelem s ország dolgában postálkodjanak.

¹⁸⁴ A szászok panaszára jön létre: terhet nem vivő lovas postáknak ne adjanak szekeret, a posták általában ne kapjanak annyi bort, hogy lerészegedjenek.

¹⁸⁵ Ugyancsak a szászok érik el annak kimondását, hogy a Szászföldön tilos erőszakkal gazdálkodtatni.

¹⁸⁶ Ez a máramarosiak panaszára az ottani postálkodást rendezi úgy, hogy a megye válasszon az ottani egyházi nemesek közül 10 megfelelő személyt a postálkodásra, s a fejedelem biztosítson ezeknek had- és más tehermentességet.

postálkodást eltöltő törvény megerősítése, azzal a módosítással, hogy pénzért tartozzanak szállást s — limitatio szerinti áron — gazdálkodást adni. 1649 után azonban ismét hosszú a szünet. A más irányú nagy törvényalkotó munka s az uralmi válság évei elterelik a figyelmet ezekről a valójában jelentéktelen ügyekről. Csak az Apafi-korban tűnnek fel újra, ott is elsősorban a konszolidáció után. Már 1663 szeptemberében születik egy ilyen tc., a XI.¹⁸⁷ Sorban követi az 1664. január—februári XIX. tc.,¹⁸⁸ az 1667. január—februári XXXVIII. tc.¹⁸⁹ Az 1669. január—márciusi országgyűlésen a szászok hosszú sérelmi irata nyomán egyenesen tömegesen születnek ilyenek.¹⁹⁰ 1670 decembere ismét négy ilyen tc.-et hoz: a IX.-et,¹⁹¹ s három további a szász natio panaszára: a XXI.-et,¹⁹² a XXVI.-at¹⁹³ és a XXVII.-et.¹⁹⁴ Az 1671.

¹⁸⁷ A szász natio kérésére egy törvénytelenységben talált postát halálra ítélnék, s kimondják: a posták a lopásnál súlyosabb bűncselekményekért felakasztandók.

¹⁸⁸ A posták senkit se károsítsanak meg, kihágásaik büntetendők. Háromszékből és Csikból fejedelmi salvus conductus nélkül az udvarba utazóknak nem jár ló, a fejedelmi salvus conductusszal járók pedig adják be ezt útjuk végén a főtiszteknek.

¹⁸⁹ Ez a posták által kiszarolt összegeket visszatérítteti, az erőszakoskodó postának pedig elfogatását rendeli el.

¹⁹⁰ I. tc.: a ló- és marhabeli húzás-vonást elkövető postálkodók vagyonából a fiscalis director tegyen végrehajtást; a vásárra menő kereskedők lovait elvonó posták elfogandók, a szegénységtől indokolatlanul, erővel lovat elvonók büntetendők; II. tc.: a falusi bírák, folnagok által a sarcolóknak, postálkodóknak adott ajándékokat a számvételnél ne számítsák be, s ráadásul még büntessék is őket — persze a sarcollatót is; III. tc.: a szász natio ott adjon postalovakat, ahol eddig Máramarosban az 5 város megfelelő helyen tartson, s a megye segítse őket ebben, a szászok maguk rendezzék el: hol tartanak Erdélyben postalovakat, a Szászrégen városáról e tárgyban hozott törvény érvényben marad, Teke még egy évre mentességet kap; IV. tc.: a salvus conductusban jelezni kell: kinek, hány főnek s hová adták, s az az út végén beadandó a postamesternek, az pedig vezessen erről naplót, mint Rákóczi idejében; V. tc.: a fejedelem utazása idején az udvarmester rendelkezék a fiscus szükségére való szekerekről — más ne, a fiscalis tisztek a szék tiszteit keressék meg, ha szekerekre, vonómarhára van szükségük; IX. tc.: az ingyen élődést s kvártélyozást eltörlik.

¹⁹¹ Máramaros megye panaszára; a lovakat elidegenítő posták ellen peres eljárás indítandó, a fejedelem ígéretet tett rá: ha szolgálai közül valaki bizonyíthatóan elkövette ezt, megtéríti a kárt.

¹⁹² A szászok a következő országgyűlésig — a rossz termés miatt — csak szénával tartozzanak gazdálkodni az úton járóknak, a fejedelem címerével vagy egyébként annak ügyében járóknak étellel is — borral nem kötelező —, pénzért azonban, illő áron, mindenkinek gazdálkodjanak.

¹⁹³ A postálkodók a folnagytól vagy más tisztektől kérjenek lovakat, s ne önkényesen foglaljanak.

¹⁹⁴ A postálkodók ne fogják ki a lovakat szántóvetők ekéjéből, malomba menők, városi kereskedők, vásárra tartók szekereiből.

november—decemberi gyűlés ily terméke a XXI. és XXII. tc.¹⁹⁵ Az 1673. november—decemberi országgyűlésnek ismét két ilyen tc. is terméke: az V.¹⁹⁶ és a VII.¹⁹⁷ Még olyan súlyos helyzetben is van mód rendi kívánságra posta- és gazdálkodási törvényeket hozatni, mint 1674 november—decemberében¹⁹⁸ vagy 1676 november—decemberében, a Béliéi szabadon bocsátása körül dúló harc idején.¹⁹⁹ Az 1678. októberi nagy sérelemáradatnak természetesen e téren is kell törvényt produkálnia, a XXXI. tc.-et, ismét csak a szászok panaszára.²⁰⁰ 1679 május—júniusában Máramaros megye panasza eredményezi az V. tc.-et.²⁰¹ Innentől kezdve a politika nagy fordulatai néhány évre háttérbe

¹⁹⁵ Az első az ingyen élődést és gazdálkodást tilalmazza, a második megértítteti a postalóban kárt tevő postával a kárt, ill. eltiltja a postaló adását olyan esetben, mikor a küldött saját lován elgyőzi az utat.

¹⁹⁶ A szászok, különösen a barcasági parasztnép kérésére jön létre az a döntés, hogy a portai főkövetek és ügyvivők ne hagyják a Barcaságon kvártélyon lovaikat, a portai posták alá ne kelljen lovat adni — ha csak azok nem rendkívüli terhet visznek —, s az indok nélkül odaveszett postaló árát a posta fizesse meg.

¹⁹⁷ Elsősorban a szászok panaszára szabályozza az úton járóknak járó gazdálkodást — étel, abrak, személyenként 1/2 ejtel bor.

¹⁹⁸ IX. tc. — a szász universitas panaszára —: a Gyulafehérvárott lakó görögök s a többi postaló tartására kötelezett helységek tartsanak postalókat, a posták ne vigyék át egyik törvényhatóságból a másikba a lovakat, törvénytelen vecturákat senki se követeljen, a Szászföldön kvártélyt csak a szebeni királybíró tudtával lehessen adni — a fejedelemnek a portára járó szolgálai nem értődven ide —; X. tc.: a címekkel való visszaélés és a magánügyben címer, ill. salvus conductus adásának eltiltása; XVII. tc. — elsősorban a szászok panaszára —: magánosoknak nem jár ingyen gazdálkodás, postaló is csak azoknak, akik a fejedelem s ország szolgálatában járnak, s ezek is csak fél ejtel bort követelhetnek személyenként gazdálkodásban, a törvénytelen gazdálkodást s postalóadást követelő szolgálakat fogva lehet a fejedelem udvarába vinni.

¹⁹⁹ VI. tc., a szászok panaszára: az erre törvényesen kijelölt helységek tartozzanak postalókat adni; XIV. tc.: a szász szegénység panaszára iktatják törvénybe, hogy a Királyföldön a postáknak ne tartozzanak pénz, búzát, zabot adni, a posták alá rendelt lovakat ne váltsák vissza, a falvakat sarcoló postákat pedig fogva vigyék a fejedelem udvarába; XV. tc.: a szász universitas panaszára születik oly törvény, hogy a fejedelem udvari népe a szászságon nem tarthat lovat kvártélyban, az illetéktelen kézben levő címerek s kvártélyra való rendeletek beszedendők, a nem határozott céllal járók s kvártélyozók s az e célra rendeletet kieszközölők büntetendők.

²⁰⁰ Címer és salvus conductus nélkül járó postáknak ne kelljen postalókat adni. A posták útjuk végén az udvarmesternek adják be útlevelüket, címerüket pedig a postamesternek. A portai posták pedig — akik a Barcaságon kvártélyoztatják lovakat — a maguk lován tegyék meg az utat.

²⁰¹ A fejedelem ígéretet tesz a posták ottani visszaéléseinek kivizsgálására.

szorítják ezt a különleges rendi buzgalmat egy még harmadrangúnak is alig nevezhető kérdésben. Csak már Erdély császári megszállásának éveiben tűnnek fel újra a rendi indítású posta- és gazdálkodásügyi törvények: az 1687. februári—márciusi XVI. tc.,²⁰² az 1689. januári IX. tc.²⁰³ és az 1689. november—decemberi XVII. tc. az ingyen gazdálkodás — bizonyos kivételekkel — eltörléséről, a postalóadás körülírásáról (lovat, szekeret, fuvarost csak a fejedelem szükségére kell adni).

Ez esetben is a sor végén említjük az 1668. január—februári XXI. tc.-et a fejedelmi udvar költöztetéséről: száz gyalog holmija alá 2 szekér adandó, családjuk járjon gyalog, más udvari cselédek alá is „illendőképpen” rendeljenek a helybéli tisztek szekeret.

Ennek a törvénytömegnek árnyékában egyetlen törvénnyel szerénykedik egy fontosabb rokon természetű ügy, az *út- és hídépítésé*: az 1638. május—júniusi XXXV. tc.-ben Bihar megye kérésére a fejedelem ígéretet tesz rá, hogy a Köleséren és Sebeséren hidat építtet.

A közigazgatás *gazdasági vonatkozású teendőit* viszonylag nem nagyszámú rendi kezdeményezésű törvény illeti. *Árszabályozási* ügy egyetlen esetben ösztökéli törvény követelésére őket. Az 1649. január—márciusi XL. tc. a szászok sürgetésére jön létre: minthogy a kézműveseknek szabott áron kell adni termékeiket, ők is a limitatio szerint vásárolhassák hozzájuk a nyersanyagot. *Mértékügyi* törvény is csak kettő születik így: az 1651. február—márciusi XVII. tc., elsősorban a székelyek kérésére (a szászok bor eladásakor pontosan jelezzék, hogy hány vedres a hordó, s aszerint állapítsák meg a bor árát) és az 1653. februári XI. tc. (Zaránd megye kérésére a fejedelem a megye hódolt részén engedélyezi a korábbi véka használatát). Hasonlóképpen állunk a *penzforgalom* ügyével is. Ott az 1617. májusi XI. tc. (ez elsősorban a székelyek panaszára mondja ki azt, hogy se Brassóban, se másutt ne számolják fizetésnél 2 pénzbe a másfél pénzes lovas garast), az 1630. január—februári XLII. tc. (a partiumi rendek kérésére; míg a poltúra forgalomban van, adóba 3 pénzben vegyék be) s végül az 1688. márciusi VII. tc. (a rendek

²⁰² Szászvárosszék kérésére a rendek az universitast kötelezik a szék postálkodási terheinek könnyítésére.

²⁰³ A szász universitas panaszára hozzák: a szászok senkinek se tartozzanak ingyen gazdálkodással s postalóval, szállást azonban s pénzért élést adjanak; aki gyűlésbe vagy deputatióba tart, saját lován járjon; aki azonban a fejedelem és ország dolgában jár, annak adjanak postalóvat s gazdálkodást.

kérésére tallér veretéséről) a rendek iniciatívájának terméke. *Kézművesek* ügye is csak egy részben, az érdekeltek kérésére tárgya ilyen törvényalkotásnak: az 1660. október—novemberi XXII. tc. a Debrecenbe költözött váradi céhes mesteremberek panaszára annak törvénybe iktatása, hogy őket remek, köszönő-pohár, mesterasztal, summapénz nélkül vegyék fel a céhekbe.

A *kereskedelemügyi* rendi indítású törvények csoportjában külön említjük a *belső vámokkal* kapcsolatosakat: az 1643. április—májusi XXXII. tc.-et, Háromszék panaszára,²⁰⁴ az 1656. február—márciusi XIII.-at,²⁰⁵ az 1668. január—februári VII.-et, Zaránd megye panaszára,²⁰⁶ az 1678. októberi VIII.-at²⁰⁷ és az 1679. május—júniusi VI.-at.²⁰⁸ A *külkereskedelem* ügyeiben, a másutt tárgyalandó harmincadügyet kivéve, csak egy-két esetben hoztak törvényt saját iniciatívájukból a rendek. 1628. április—májusában a vaskivitel tiltják el (a IV. tc.-el), 1630. február—márciusában a máramarosi rendek sérelmezik két vámnak a *királyi Magyarország oldalán* való felállítását. Az eset annál súlyosabb, mert a 2 vámot a magyar király biztossai egyszer már levágatták. Az országgyűlés VIII. tc.-e azt mondja ki, hogy az e vámok felállítói által erdélyieként felvett összegeket azok erdélyi birtokaiból térítsék vissza; ha Erdélyben nincs birtokuk, ottjártukban a tisztek nyakon köttethetik őket.

A *többi kereskedelmi tárgyú törvény* már vegyesebb jellegű. Az 1630. január—februári postulatum-áradat terméke a LXX. tc.; ezt a szászok panaszára hozzák arról, hogy a tilos hegyi utakon ki-bejáró görögök elfogandók, árujukat el kell venni. Az 1649. január—márciusi II. tc.-et (a kereskedelem szabadságáról) már említettük. A görög kereskedők elleni éle van az 1655. februári IX. tc.-nek is; ez a váradi és debreceni, török árukat is forgalmazó kereskedők panaszára úgy intézkedik, hogy amennyiben vásáron a görögök árulnak, akkor a haza fiai is tehetik. A tc. másik rendelkezése általánosabb: a városok

²⁰⁴ Az Olt Málnás feletti hídját a jövőben is azok tartásák, akik addig, vámot véve rajta.

²⁰⁵ A debreceniek panaszára kerül törvénybe, hogy a konyári hajdúkat büntessék meg, ha a debrecenieken — kiváltságuk ellenére — vámot vesznek.

²⁰⁶ A nemesek vámmentességét iktatja törvénybe a saját szükségükre szállított áruk után.

²⁰⁷ Aranyosszék tesz panaszt a tordai Aranyos-híd vámja ügyében — azt ti. a híd mellett a gázlón átmenőkön is megveszik —; a gyűlés úgy dönt, hogy a gázlón átkelőkön ne lehessen vámot venni.

²⁰⁸ Máramaros megye panaszára törvénybe iktatják: a beszterceiek a régi szokás szerint vegyék a vámot — ne magasabbat.

ne tolják el a vásár napját. Egészen helyi érdekű viszont az 1656. február—márciusi XX. tc., a borosjenői szűcsök kérésére: azok bárhová bevihetik eladásra áruikat. A váradai menekültek kérésére mondja ki az 1665. májusi országgyűlés azt (XXXVIII. tc.-ében), hogy a haza fiainak elsőbbsége van a sóvételben a külföldiek előtt, kereskedés céljára is. A következő ilyen törvény, az 1667. január—februári III. tc. viszont ismét helyi sérelmet orvosol:²⁰⁹ a gyulafehérvári vásárokat akadályozó környékbéli falusi vásárok eltörlendők. Általános volta ellenére, az érdekeltek s az érintett árufajták kis száma miatt, parciálisnak számítható az 1668. január—februári XLII. tc. is: ez a belföldi zsidók kérésére engedélyezte nekik a külföldi karmazsin, bagaria vásárokon, gyűlések alatt szabadon való árulását. Általánosabb érdekű jogszabály ugyane gyűlés XIX. tc.-e az idegen kereskedőknek (s más idegeneknek) *salvus conductus* nem adhatásáról és némileg a magyar natio postulatumai nyomán létrejött 1676. november—decemberi II. tc. is a városiak vásári előzetes árufoglalásainak eltiltásáról. *Hitelügyi* törvény egy fűződik rendi kezdeményezéshez, az 1664. január—februári XII. tc.: a rendek kérésére a fejedelem admo-neáltatja a zilahiakat s más hódoltságokat arról, hogy fizessék meg adósságaikat a nem hódoltságoknak — különben a hitelezők kielégítéséig fogságba kerülnek.

Iskolaügyi törvény egy született, a prédikátori rend panaszára: az 1624. júniusi—júliusi VI. tc., amely 1000 frt büntetést szabott a jobbágyok gyermekét az iskoláztatástól visszatartó vagy az iskolából kihozó földesúrra.

Ismét némi meglepetéssel szolgál (bár eddigi elemzéseink után szinte várható is volt az, ami következik) a rendi követelésre létrejött *kincstári vonatkozású törvények* csoportja. Behlen Gábor éveiben a rendeket a teljes hallgatás jellemzi e kérdésben; csak halála után kezdeményeznek ilyen törvényeket — igaz, akkor az 1630. január—februári gyűlésen többet is egymás után: a LXIV. tc.-et²⁰⁰ s a szászok panaszára a LXV.-et,²¹¹ a LXVIII.-at²¹² s a LXXI.-et.²¹³ Az öreg Rákóczi György alatt

²⁰⁹ A gyulafehérvári nemeseket ugyan a rendek összessége támogatta a kérésben, de ez a dolog lényegén nem változtat.

²¹⁰ Aranyösszéket, panaszára, mentesítik a Tordáról Marosváradgyára való sószállítás alól.

²¹¹ A fejedelem készpénzen vásároltasson a szász városokon; ha kupákat készített portai ajándékba, adasson ehhez aranyat, ezüstöt.

²¹² A fejedelem lovakat ne tartasson a szász ágon, rövid utakra szekeret, lovat ne adasson magának.

²¹³ A praefectus parancsára bevezetett borfoglalás szűnjék meg.

ismét nagy a csend e téren; csak az 1633. április—májusi XL. tc.-et könyvelhetik el maguknak a rendek.²¹⁴ 1649 elején persze ilyen kérdéseknek is napirendre kell kerülniük; az eredmény azonban csak két tc., az 1649. január—márciusi XXXV.²¹⁵ és a XXXVI. tc.²¹⁶ Innen kezdve azonban a rendek egészen az Apafi-kori konszolidáció kezdetéig nem nyúlnak az ügyhöz, az 1664-gyel kezdődő jó 10 évben azonban többször is. Így születik előbb az 1664. január—februári XXI., XXII. és XXIII. tc., a szászok kérésére,²¹⁷ aztán az 1669. január—márciusi VI—VII. tc., mindkettő a szászok panaszára.²¹⁸ Kraszna megye panasza eszközli ki az 1670. decemberi XII. tc.-et: a sókamarai inspektorok továbbra is a régi méretben vágassák a kősót. További ilyen törvények az 1674 végi válság idejéről valók — súlyukban méltóak a helyzethez, ill. valójában épp a Béliéék mellett megmozdult rendek állapotának fokmérői: az 1674. november—decemberi XI—XIII. tc.²¹⁹ A sort az 1678. októberi XLV. tc. zárja,²²⁰ — súlyáról, az időponthoz mérve, ugyanaz mondható,

²¹⁴ A szászok kérésére a fejedelem ígéretet tesz rá, hogy város szükségére engedélyezi a méz- és borvételt. A tized ügyében is „kegyelmességét ígéri”. A szász tisztségek kivizsgálhatják a mézgyűjtők kihágásait, s a fejedelem megbünteti azokat. A dézmások szabályosan járjanak el, kártételeikért ők fizessenek a fiscusnak.

²¹⁵ A szászok követelésére a só Marosportusra való kényszerfuvarozását eltörlik.

²¹⁶ Ez ugyancsak a szászok panaszára a köztük készpénz nélkül történő borfoglalás eltörlése.

²¹⁷ Az első a salétromfőzésnek a Királyföldre korlátozását szünteti meg. A második kiküszöbölné a fiscus disznaival együtt mások állatainak is a királyföldi makkos erdőkre hajtását, egyben biztosítaná azt is, hogy a királyföldi parasztnép disznai is makkolhassanak erdeiben. Az utolsó szerint oly esetben, ha a Királyföldön a fiscus számára fát szállítanak, előbb meg kell keresni az illető szász széket, hogy a szállítás „rendesebben” menjen.

²¹⁸ A királyföldi falvakban a fiscalis tisztek maguk nem halászhadnak s halásztathatnak, a fiscus megkeresésére a falusiak halásznak számára. A fiscusnak a királyföldi erdőkre makkolásra hajtott sertéseit a székek tisztjei osszák el a területen, elvehetvén a fiscus állataival együtt odahajtott idegen állatokat. S ha a fiscus erdein elég makk terem, az ezt illető régi törvényt tartásák meg.

²¹⁹ Az első a szász mesteremberek panaszára rendelkezés arról, hogy mesteremberek fiscalis helyekre küldése esetén a törvényhatósági tisztek rendelkezzenek, hogy honnét s mikor kell menni. A második szerint olyan esetben, ha a fiscus számára szállítás történik, az jelezze ezt a székek, s az intézkedjék: a fiscalis tisztek számára ne kelljen vecturát teljesíteni, a kőhalomszékiek ne egészen Csikból hozzák a deszkát a fiscus számára, csak a szék határából. Az utolsó végül királyföldi halászati visszaéléseket töröl el.

²²⁰ A királyföldi halastavak gátjait a fiscus ne minden évben vágassa el.

mint az 1674-iekéről. Néhány fontosabb (s részben — mint a borfogalás ügyében hozott tc. — végrehajthatatlanul maradt) intézkedés s részsérelmek egymást ismétlő (tehát kétes eredményességű) orvoslásai: ezt érik el a rendek ezen az oly fontos területen.

Ez esetben is külön emlékezünk meg a *harmincadügyekről*. A nagyszámú s jelentős százalékban a nemesi harmincadmentességeket hangsúlyozó harmincadügyi törvény közül bizonyíthatóan rendi iniciatívára jött létre az 1622. májusi XV. tc.: Hunyad megye panaszára az országgyűlés kimondja, hogy Karánsebesen ne vegyenek harmincadot a nemesek által oda bevitt búza után. Az 1630. január—februári nagyarányú törvényhozás ez iránt is produkál egy tc.-et (LXXIV.): a százszok panaszára törvénybe iktatja, hogy a vámok arendája a régi szokás szerint legyen. Bortermelő partiumi megye, Kraszna sérelmét orvosolja az 1646. márciusi VII. tc.: az ottaniak 2—3 cseber borért ne kelljen hogy hit alatt kelt testimonialist hozzanak, s a fejedelem tiltsa el a boruk megcsapolását a harmincadosoknak. Helyi sérelmek orvoslása, korábbi törvények, szokások megerősítése — ez a továbbiakban is a rendi kezdeményezésű harmincadügyi törvényhozás jellemzője. Az 1664. január—februári két rendi indítású harmincadügyi törvényé is. A VII. tc. a rendek kérésére azt mondja ki, hogy a régi vectigalnál magasabb harmincad nem szedhető, s a praefectus ügyeljen rá, hogy a harmincadosok törvénytelen ex-actiókra ne vetemedjenek, a XIV. pedig ugyancsak a rendek kérésére nyilvánítja harmincadmentesnek Máramaros megye nemességét s az ottani mezővárosok (az ún. 5 város) lakosait. A máramarosiak harmincadügye a tárgya az 1669. január—márciusi XVI. tc.-nek is (panaszukra jött létre): amiből azok nem fizetnek harmincadot, cédulapénzt se adjanak. Az utolsó ilyen törvény, az 1673. november—decemberi X. tc. is ilyen helyi sérelmet orvosol, Hunyad megye panaszát; aki Szászvároson harmincadot adott a só után, s maga viszi ki Erdélyből, a volkányi vagy zajkányi harmincadon ne fizessen újra — ha közben eladja másnak, s az viszi ki, az fizessen a két külső harmincadhelyen.

Differenciáltabb és nagyobb is ennél a *bíraskodást* szabályozó rendi kezdeményezésű törvények csoportja. Itt a bíraskodás rendjével *általában* foglalkozó törvényeken kívül helyes még két alcsoportot is megkülönböztetni: a *cirkálást* (*latrok kergetését*) előíró törvényeket és a *törvényhatósági bíraskodás* szabályozását. Az első csoport a legterjedelmesebb — de ezt is jórészt

apró törvénysérelmek orvoslásai, részintézkedések teszik. Ilyen a vizsgált korszak legelső törvénye is, az 1615. májusi XVI. tc., a székelyek kérésére arról, hogy megfelelő ítélet előtt letartóztatásokat nem lehet foganatosítani, s a folytatás is, az 1615. szeptember—októberi XXX. tc. Háromszék panaszára: a braszaiak a háromszékiekkel való jogvitáikat az illetékes bíró előtt intézzék el, ne foganatosítsanak önkényes letartóztatásokat. Időleges érvényű végzés az 1619. májusi XV. tc.²²¹ Ismét csak a törvénytelen letartóztatások ügyét bolygatja ugyanez országgyűlés XX. tc.-e.²²² Részben perjogi részletkérdések a tárgya az 1635. május—júniusi országgyűlésnek a székely rendek kérésére létrejött XLIV. tc.-ének,²²³ részben korábbi tc. hatályának megerősítése.²²⁴ Territoriális részintézkedés az 1639. májusi VII. tc.²²⁵ Egészében apró részletkérdés szabályozása (Hunyad megye panaszára) az 1642. február—márciusi VI. tc.²²⁶ Perjogi részletkérdés szabályozása az 1655. februári XVIII. tc.²²⁷ A szász natio törvénykezését tárgyalja az 1664. januári XVIII. tc., a rendek kérésére: a szászok közt mandatum compulsoriummal vizsgálatot tartani akarók városi homo regiosokat is alkalmazzanak. Az ugyanakkori XX. tc. ugyancsak a rendek kérésére azt mondja ki, hogy a szász natio, a törvény rendjét követve, tartozzék minden rendnek igaz törvényt szolgáltatni. A korszak két utolsó ilyen törvénye, az 1679. május—júniusi III. és XXVI. tc. is tipikus részszabályozás.²²⁸

²²¹ A székely rendek kérésére oly döntés születik, hogy a székelyföldi publicatiók az őszi országgyűlésig maradjanak függőben.

²²² Ez sokak panaszára úgy intézkedik, hogy a törvénytelen arestatiók ügyében a korábbi tc.-ek tartandók meg, még akkor is, ha azokat a fejedelemtől sinistra expositiók nyomán kieszközölt rendelkezések alapján foganatosították.

²²³ A tábla vagy országgyűlés elé hozott pereik se communisra, sem evictorra nem bocsáthatók ki.

²²⁴ A brevis processus a székelyeknél is az 1619-i törvény szerint folyék.

²²⁵ A partiumiak érik el annak kimondását, hogy náluk a törvénykérésben a régi módot tartásák meg, annak hozzáadásával, hogy a bizonyításban — ha a tanúk személyesen nem állíthatók elő — helye legyen a relatoriáknak is.

²²⁶ Ez a feleségük után nemesi telken lakó munteanok bűncselekményei esetén való bíraskodást szabályozza.

²²⁷ A székelyek panaszára, korábbi törvényekre való hivatkozással, oly értelemben módosítják az Approbatæ Constitutionest, hogy a székelyeknek a condencióról 2 kifogásra legyen joguk.

²²⁸ Az első Belső-Szolnok megye panaszára mondja ki, hogy a szamosújvári puskások, más nemesekhez hasonlóan, a vármegye széke előtt felelnek vétkeikért, a második Gyulafehérvárára azt, hogy az ottani nemes házaknál élők, ha cégeses paránza vétkekben találtatnak, a nemesi házon kívül elfoghatók s büntethetők.

A latrok kergetését a fejedelmi korszakban törvények véget alig érő sora rendeli el; közülük bizonyíthatóan rendi kezdeményezés az 1617. májusi IX. tc.,²²⁹ az 1638. április—májusi XXVI. Hunyad megye panaszára,²³⁰ az 1644. januári VII. tc.²³¹ és az Apafi-kor két törvénye: az 1670. február—márciusi VII. tc.²³² és az 1688. május—júniusi XIV. tc.²³³

A *törvényhatósági bíráskodást* szabályozó tc.-ek viszonylag hosszú sorát két 1623. május—júniusi tc. nyitja meg: a XVI. Bihar megye panaszára arról, hogy a hajdúvárosok a vármegyét illető perekben ne hozzanak ítéletet, és a XX. Aranyosszék panaszára az iránt, hogy a székől elkülönített román falvak vagy drabantok a szék törvénye alá tartozzanak. A székely rendek vívják ki annak törvénybe iktatását az 1629. június—júliusi országgyűlésen (VIII. tc.), hogy a kiváltságos Zetelaka lakóival való perben a székhez nyíljen fellebbezés. A törvényhatósági bíráskodás menetét szabályozza a Hunyad megye kérése nyomán létrejött 1640. április—májusi XXIII. tc.: ha sedria tartása alatt káptalani requisitorok vagy más executorok érkeznek ki ítélet végrehajtására, ez ne zavarja a sedria menetét. Két törvényt hoz e tárgyban rendi sürgetésre az 1642. február—márciusi országgyűlés: Máramaros megye panaszára hozza az 1642. február—márciusi VII. tc.-et arról, hogy egy birtokos eressze be birtokára a vizsgálatot tartó tiszteket (a törvény egyben megerősít egy korábbi tc.-et), az abrudbányai nemesség kérésére pedig a X.-et: a kérelmezők ingatlanügyei ne a város, hanem a megye törvényszéke elé tartozzanak. A további ilyen törvények: az 1650. márciusi IV. tc. kifeje-

²²⁹ Ez a székely rendek panaszára a latrok törvény szerint, kedvezés nélküli büntetését írja elő.

²³⁰ Illyén alul továbbra is az illyei őrség kergesse a latrokat.

²³¹ Ez elsősorban Kraszna megye kérésének terméke. Arról intézkedik, hogy a határszáron fosztogató rablókat Váradra vagy Székelyhidra kell fogva vinni.

²³² Zaránd megye kérésére ott tolvajok kergetésére az extraneus birtokosok is a jenei edictum szerint legyenek kötelesek.

²³³ Ez a *fejedelem* üzenetének s Apor István panaszának együttes hatására jött létre. Arra kötelezte a beszercei, máramarosi, Szolnok megyei fő- és altiszteket, hogy keressék ki a tolvajokat, büntessék őket. A beszerceiek a tolvajok kiirtásáig adjanak biztonságos kíséretet a kereskedőknek Máramarosig — és viszont —. A kereskedők nagyobb csoportokban induljanak útjukra. Végül az említett törvényhatóságok tisztjei kutattassák fel az eddig elrablott árukat, s adassák vissza a megtaláltakat.

zetten helyi jellegű intézkedés,²³⁴ s az 1667. január—februári IX. tc.-re ugyanez áll.²³⁵

Az magától értetődő, hogy a *küliügyek* kevéssé foglalkoztatták a rendek törvénykezdeményező fantáziáját; a küliügyek intézése gyakorlatilag mindig fejedelmi jog volt, e kérdésben a fejedelmek még nagyon súlyos pillanatokban is (1672 októbere) határozottak tudtak lenni. E téren egy-két törvényt írhatunk csak a rendek javára: az 1630. január—februári LV. tc.-et, a székely rendek kérésére, a külföldre küldött követeknek adandó útiköltségről és az 1641. április—májusi IX. tc.-et — aminek rendi kezdeményezéséhez egyébként is némi megfontolások férnek. A Partium ti. a császári oldalról esett sérelmeit panaszolja (jóságfoglalás, jobbágyaik elvétele, hajdúk közé állítása, marhák elhajtása stb.). Erre a gyűlés követség küldését határozza el a császárhoz, s felhatalmazza a fejedelmet arra, hogy közben írasson a főkapitánynak, Szatmár, Ugocsa, Bereg megye főtisztjeinek s a szatmári kapitánynak eziránt. Az elkövetkező évek ismeretében a partiumi határincidensek ügyében *ilyen* pertraktálását aligha tekinthetjük pusztán helyi, territoriális kezdeményezés termékének.

A *gyűlés mint bírói fórum* tevékenységét két rendi indítású törvény illeti. Az első az 1663. február—márciusi XII. tc. Ez a Rákóczi—Kemény-párt előző évben megnotázott vezetőinek folyamodványára válaszul születik. A gyűlés törli notájukat (kivéve Kemény Simonét, akit egyelőre nem ereszt vissza Erdélybe), birtokaikat is visszaadhatja. A másik az 1678. októberi XIV. tc. A rendek elérik a kivégzett Bánffy Dénes fia, György (a Habsburg-kor első erdélyi gubernatora) 1674-i circumscriptionjának feloldását.

Ami még tárgyilag elkülöníthető a rendek által kieszközölt törvények csoportjából, azok az *országgyűlés rendjének ügyei*,²³⁶

²³⁴ Fehér megye kérésére születik az a végzés, hogy *ott* a főispán hivatali akadályoztatása esetén az alispán, főbírák, assessorok, notarius megtarthatják a székét.

²³⁵ Doboka megye kérésére a fejedelem hozzájárul, s az országgyűlés beikkelyezi, hogy azok kezes állítása s nemesi szabadságuk lekötése nélkül perelhetnek Szék városa lakosaival, s az ily pereket a fejedelmi táblára appellálhatják.

²³⁶ Ilyen az 1630. január—februári XXXVI. tc., a rendek kérésére: országgyűlés ne csak Gyulafehérvárott legyen; az 1666. februári VIII. tc., a székely natio kérésére: székely főrendeket ne hívjanak regalisszal az országgyűlésre.

általános rendelkezések (pontosabban ígéretek) a *sérelemek orvoslására*.²³⁷ Különleges eset az 1667. január—februári X. tc (a rendek kérésére, az Approbata megtartásáról). Ezeken a kategóriákba illeszthető törvényeken túl ti. ott van még a rendi panaszokra született vegyes tárgyú, egészen helyi érdekű tc.-ek egész garmadája. Kronológikus felsorolásuk tán még többet mond, mintha megpróbálnánk mégis valami tárgyi rendet teremteni köztük: az 1625. májusi XII. tc., Háromszék panaszára, azt mondja ki, hogy Kézdivásárhely tartsa magát az ország törvényéhez, az 1626. május—júniusi XV. azt, hogy Tapolca a helyén hagyandó (ha azonban ott bűntények történnek, s a latrokkal szemben nem járnak el a törvény szerint, a fejedelem pusztítsa el a falut, lakosait pedig büntesse meg), az 1630. január—februári XLII. tc. kártérítést biztosít a váradi szőlejükben a fejedelem által megkárosított nemeseknek, az 1640. április—májusi XX. tc. szerint a fejedelem higanyát s más árut Belgrádba vivő szekerek ne álljanak Karánsebesen hosszú ideig stb. — így megy ez még tucatjával, a dolog csak mennyiségében bír érdekkal, az összkép tónusán tesz erősebbé árnyalatokat.

Vizsgálódásunk e részének ti. az *egybevetés* adja meg végső értelmét a fejedelmi kezdeményezésre létrejött törvényekkel — s a mérleg nyelve e tekintetben tán még erősebben billen majd a fejedelmi iniciatívák felé, mint propositiók és postulatumok összehasonlításánál. Ott igen töredékes sérelemanyag állt szemben a rekonstrukciós úton is megnövelt előterjesztésanyaggal. Mint már eddig is kiderült: a mennyiségi növekedés nem javítja a rendek felelősségétéről alkotott képet.

Tárgykörönként vetve egybe a fejedelmi és rendi kezdeményezésre létrejött törvényeket, mindjárt kezdetben rendkívül erősen kileng a mérleg nyelve. A *fejedelmi tisztséggel* kapcsolatban ti. rendi (ill. — gondoljunk a conditiókra — *pusztán* rendi) kezdeményezésre egyáltalán nem jön létre törvény. A *rendi jogokat általában* illető törvények közül a legjelentősebbek (az unióeskü letétele, a székelység állapotának Bethlen Gábor korabeli rendezései, a székely- és szászöldi általános vizsgálat Apafi utolsó évtizedében) a fejedelem javára írandók, a rendek legfeljebb olyasmit tudnak ezzel szemben felmutatni, mint a

²³⁷ 1658 januárjában, trónjára való első visszatérte után, II. Rákóczi György biztosítja — a II. tc.-ben — a rendeket a sérelemeknek a legközelebbi országgyűlésen való ellátásáról, 1661 novemberében, a rendek kérésére válaszolva, Apafi tesz ígéretet a XI. tc.-ben a sérelemeknek a béke helyreállta utáni orvoslására.

nemesség megszerzését korlátozó rendszabályok. Ugyanakkor ott van a mérleg rendi serpenyőjében, nagy tömegű, de igen könnyű fajsúlyú anyagként, a helyi kiváltságok, jogok ügyében hozott törvények tömege, rendelkezések a nemesi sóról. A *vagyonjogi törvényhozás* képe is hasonló. A *birtokjogi* törvények sorában az egyik oldalon két elvi fontosságú rendelkezés, a másikon a sok helyi vagy éppen személyi vonatkozású közt két elvi jelentőségű — a székely örökség szabad adásvételéről és arról, hogy nemes nem háborítható birtokában törvény nélkül. Igen nagy (és kétes értékű) a túlsúlya a rendeknek a jobbágyrepetitívóval kapcsolatos törvények tekintetében; teljes a többi földesúri jogoknál (ezek azonban jelentéktelen részletkérdéseket érintenek), a tizedügyben (a rendi indítású tizedügyi törvények azonban legnagyobbrészt a tizedügyi visszaélések törlései, helyi panaszok ellátásai; csak a nemesnek mindenképpen való tizedmentességét kimondó tc. számíthat elvi értékű rendszabálynak). Tömege ellenére aligha nyom valamit a mérlegen a határvitaügyekben rendi sürgetésre hozott törvények csoportja — inkább csak a rendi kezdeményezésű termékek általános fajsúlyát hígítja fel. A *vallásügy* terén pedig ismét teljes a fejedelmi hatalom súlyfölénye. Ott a rendek erejéből legfeljebb visszaélések elleni egy-két általános rendszabályra telik, s helyi rendezések törvénnyel való ellátására. Fejedelmi kezdeményezésekből történik meg a zsidózók (s velük az unitáriusok) letörése. A rendeknek *az ország státusát és védelmét illető ügyekben* tanúsított érdektelenségéről már szólotunk: jelentéktelen rendszabályok a közterhek egészének kérdésében, helyi jellegű rendelkezések itt-ott általános érdekű törvényekkel megszakított hosszú sora az adóügyben; nagyjából ugyanez a hadügyben általában; a végvárak ügyének összesen két s nem is jelentős tc. szentelése stb. — szemben a fejedelem által kezdeményezett adóügyi törvények végtelen sorával, néhány elvi fontosságú hadügyi törvénnyel s a végházakról hozott tc.-ekkel, a közmunkaügyi egyes rendezéseivel, az 1688-i élésügyi törvénnyel. A kormányzat többi ügyei közül ismét csak a legfontosabb esetekben végezzük el az összehasonlítást. Óriási a rendi túlsúly olyan tárgykörökben, mint a nyomfelvétel ügye vagy épp a postálkodásé és gazdálkodásé, a rendek sürgette törvények véget nem érő sorával — s nem a fajsúlyhígulás jelenségével állunk-e szemben megint? Hatalmi többletet jelent-e a rendek számára az, hogy postaügyi sérelmek orvoslását sikerült elérniük — ill. csak újra meg újra törvényt hozhatnak ugyanazoknak a visszaéléseknek

AZ ORSZÁGGYŰLÉS JOGKÖRE

TÖRVÉNYALKOTÁS

E fejezetünk bevezetőjében, úgy hisszük, némi magyarázattal szolgálunk tárgyunkat és módszerünket illetően. Az országgyűlés jogkörét meghatározni ti. viszonylag könnyű dolog, ha igényeinket korlátozzuk. Törvényalkotás az élet minden ágában, bizonyos külügyi teendők ellátása, legfelsőbb bírászkodás (bizonyos meghatározott ügyekben), kérvények ellátása s hatáskörének esetenkénti átruházása — ezek a jogkör főbb részei, s ennél többet tételek jogszabályok sem tartalmaznak (még ennyit sem, hisz az országgyűlés legfellebb helyét, időpontját, összetételének s menetének egyes kérdéseit szokta meghatározni). A kérdés azonban ennyivel természetesen nem zárható le. Mi „az élet minden ága” egy adott korszakban, amire a törvényalkotás kiterjed? Mit von *egyáltalán* szabályozás alá, milyen *mélységű* ez a szabályozás? Mire terjed hát ki a törvényhozás (most már mint a két összetevő, fejedelem és rendek eredője) hatalma? Épp ez az, ami *koronként változik*, tehát időbeli összehasonlítás alapjául szolgálhat. (Arról, hogy országok közti összehasonlítás alapja is lehet a maga helyén, felesleges is szaporítanunk a szót.) S összehasonlítás alapja lehet a *fejedelmi kormányzat* tevékenységének mérlegre tételénél. Mit szabályoz az országgyűlés hozta törvény, és mi a fejedelmi kormányzat tényleges gyakorlata? Meddig hatol bele a társadalom valóságába az egyik s meddig a másik? Ezzel válik (véleményünk szerint) történetivé az országgyűlési jogkör vizsgálata.

A kérdés gyakorlati megoldása persze távolról sem oly egyszerű, mint amilyen vonzó az ilyen megoldás perspektívája. Arról van szó ti., hogy az országgyűlés *összes* intézkedését vizsgálóra kell vennünk; így kell kialakítani általános képet a jogkör egyes ágairól s azok egyes részeiről. Nem az egész fejedelemség kori erdélyi jogrendszert ismertetjük (hisz abba egyébként is beletartoznának a törvényhatóságok statútumai és a szokásjog), hanem a törvényhozás jellegét. Mire s hogy

terjed ki a törvényhozás? Ugyanígy vizsgáljuk az országgyűlés jogkörének egyéb ágait is.

Vizsgálatunkat az országgyűlések törvény- és végzésanyagának lehető teljes feldolgozásával igyekeztünk elvégezni. Az anyagban levő hézagokat a vizsgált anyag mennyisége, úgy hisszük, viszonylag jelentéktelenné teszi.

A TÖRVÉNYALKOTÁS

Az országgyűlés törvényalkotói jogkörét ugyanúgy tárgykörök szerint fogjuk vizsgálni, mint az előbbieken a fejedelmi előterjesztéseket, postulatumokat stb. Itt azonban nem követhetjük azt a módszert, amit másutt alkalmaztunk: a kb. 5000 törvény elemzésének részletes *bemutatását*. Ettől egyébként is mentesít bennünket az, hogy a 16–17. századi erdélyi államisággal foglalkozó egy másik munkánkban („A fejedelmi Erdély országos jogának kialakulása”) teljes részletességgel mutatjuk majd be ezt a tárgyilag rendszerezett törvényanyagot. Itt meg kell elégednünk azzal, hogy az elemzés *eredményét* tárjuk olvasóink elé.

A *fejedelmi* (és gubernatori, helytartói) *jogkör* szabályozásai általánosságok, körük a hatalmi helyzet szerint változik. S melyik fejedelem tartotta be *conditióit*? Aki tehette, áthágta az alapmegkötést, a *libera electióra* vonatkozót (Báthory István, Kristóf; Bocskai is megtette, szándékát az 1607 eleji hatalmi helyzetben az erdélyi rendek meg tudták akadályozni; Bethlen, a két Rákóczi György, Apafi egyaránt megválasztatja utódját). A fejedelmi tanács hatalma jelentős fejedelmek idején vajmi kevés volt. Még az oly általánosan (és csak részben alappal) lebecsült Apafi is el tudta érni azt, hogy politikájának éppen legkényesebb részében, Habsburg-ellenes külpolitikájában, függetleníteni tudta magát a tanács egészétől, csak néhány tanácsúr (a leghatalmasabbak) véleményét kérte ki ez ügyekben, nem is beszélve arról, hogy az *országgyűlésnek* aztán éppen nem engedett beleszólást külpolitikájába (gondoljunk az 1672. októberi gyűlésre). Az ország területi épségének védelmét maga Bethlen Gábor tartotta kevésbé fontosnak az ország *egésze* megmaradásánál (Lippa átadása!). A tisztségekre elsősorban hazafiak alkalmazása is ingatag elv. Ha a *conditiók* egyáltalán szólnak is kincstartói tisztségről, az *kéréséletű* vagy formális. A *rendek jogait* általánosságban szabályzó törvények közül az *unió-törvények* ereje ismét kétséges valami. Az első unió-

törvény, az 1607. februári IV. tc. még megakadályozza Honnmai Bálint fejedelemségét — egy évre rá Báthory Gáborét már nem. Az 1630. eleji, kibővített értelmű uniót I. Rákóczi György csak tetszése szerint tartja meg. A 4 recepta religio elvének nem kis sérelmével háttérbe szorítja az unitáriusokat. Arról szó sincs, hogy a törvényhatóságok közös akcióba kezdjenek (*kezdhessenek*) rendi jogok védelmére, hogy az uniót 10 évenként megújítsák. S ugyanez áll utódaira is. Az 1674-i *liga*-törvény még alkalmas a Bánffy Dénes megbuktatásának legalizálásához való hozzájárulásra, arra azonban nem, hogy nem egészen másfél év múlva tulajdonképpeni életrehívóit megvédje a ligába belekényszerült ellenpárt visszacsapásától. Arra már utaltunk, hogy a sérelmek orvoslására tett általános ígéretek többnyire teljesítetlenek maradtak.

Az egyes natiók jogállását szabályozó törvények a magyar natióról alig mondanak valamit; a székelyekről már inkább, elsősorban a János Zsigmond- és a Báthory István-kori, majd az első nagy uralmi válság alatti háborgásai kapcsán; a szászokról voltaképpen csak jelentéktelen részleteket illetően.

Az egyes rendek helyzetét szabályozó törvényekről sem lehet sokkal jobb véleményünk. A nemesi alapjogok a fejedelmi kor kezdetére már kialakultak — s mit tud ezekhez hozzátenni a fejedelemség másfél évszázada? Az una eademque nobilitas elvéből folyóan urak s nemesek jószágai terheinek azonosságát, sorozatos (s éppen ebből kitűnően kevés hatályú) törvényeket a nemesi házak kvártélymentességéről, két tc.-et a nemesek marháinak vecturára nem vihetéséről, néhány rendelkezést arról, hogy nemes nem kötelezhető tisztség viselésére (az Apafikorban ezt már a falusbíróságra nézve is ki kell mondani), néhány, végül is igen kevésbé határozott intézkedést a *salvus conductus* jogáról, korábbi bíraskodási mentességeik bizonyos megerősítéseit — s egy sor, még ezeknél is jelentéktelenebb részletintézkedést — s néhány rendelkezést arról, hogy az egyházi nemesek jogai a többi nemesékével azonosak. A hajdúkról csak az 1614. február—márciusi gyűlés hoz nagyobb súlyú rendelkezést, a megye alá rendelve az *Erdélyben* lakókat, s a nemességbe sorolva. Ad hoc intézkedés, pártharcok szüleménye a nagyurak hatalmaskodásai ellen hozott 1675. május—júniusi XVIII. tc. A városokban élő nemesség s polgárság viszonyát szabályozó törvények három város helyi ügyeinek rendezései. A székely szabadrendűek helyzetét összesen két törvény rendezi (azok közül is csak az 1592. áprilisi, a szolgálatra alkalmatlan új lófők lefokozása a jelentősebb). A köz-

földek használatát szabályozó két törvény is időleges jelentőségű, ill. visszaélés törlése. Az egyházi rendek helyzetét, jeleztük, nem elsősorban a törvények határozzák meg, hanem a felekezetükhöz tartozó nagyurak (ill. maga a fejedelem) vagy a szász universitas hatalmi állása. Az e vonatkozású általános törvények közül csak az egyházi személyeket támadástól védő 1615. szeptember—októberi XXXVI. tc. a jelentős (s némileg a kvártélymentességüket biztosító törvények is), az egyes felekezetek papságának helyzetét szabályozók közül pedig csak a göröghitű papság jogállásának néhány rendezése (1600. júliusi XXIV. tc.: szolgálatmentességük, ugyanaz év október—novemberi XIII. tc.: a 2 román fejedelemségből román pap be nem engedése, a kalugerek kitiltása, az 1639. májusi V. tc. a román papok földesúri honorariumáról s jobbágyrendű pap fia jobbágnak maradásáról). A városi rend egészének jogállása csak vagy teljesen általánosságban, vagy jelentéktelen részletkérdésekben kerül szabályozásra — az egyes városoké annál bővebben (ott azonban ismét csak elsősorban kiváltságok felülvizsgálatáról, megerősítéséről vagy részletkérdések szabályozásáról van szó). Ugyanez áll a többi kiváltságos helyekre is. A többi kiváltságos elemek helyzetének szabályozásába sem avatkoznak be jelentősen a rendek. A sóvágókról néhány helyi vonatkozású intézkedés a mondanivalójuk: sóbányahelyi vizsályok elcsitítása vagy kiváltságok megtartatása. Az anabaptistáknak csak fejedelmi kiváltságát erősítik meg. A rácokról csak két végrehajthatatlan jogszabályt hoznak (1583, 1601). A külföldi kereskedőkről hoznak egy sor általános rendszabályt (behocsátásukról, ill. kereskedésük megszorításáról), Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korában azonban helyzetük elsősorban a fejedelmi rendelkezések (ill. propositiók) függvénye. A zsidó kereskedők helyzetét alapvetően a fejedelmi privilégium szabályozza. A Keleti Kereskedelmi Társaság és a görögök harca pedig a rendek minden szigorú intézkedése ellenére az utóbbiak javára dől el. A városi kereskedő- és mesterlegényekről hozott egyetlen törvény csak a status quo jóváhagyása. A liber baronatusról szóló törvényekkel már több a szerencséje a rendeknek — amíg ti. csak az una eademque nobilitas elvéről van szó s nem a többnyire fejedelmi családtagok kezén zálogban levő Fogarásról. A honfiúsítások eléggé gyér sorozata is arra bizonyos, hogy e ténykedést jórészt a fejedelem látja el. Az viszont ismét csak jellemző dolog, hogy a rendek közel 40 törvényt hoznak egy oly jelentéktelen ügyről, mint a nemesi só kiadása. A jobbágság helyzetének rendezésébe az ország-

gyűlés még nem nyúl bele mélyebben — igaz, a fejedelem se. Fegyverviselésük szabályozásai a legérdemibb intézkedések e téren. Annál jellemzőbb viszont a 165 törvény hozatala a jobbágykeresésről, azon belül is egészen helyi jellegű ügyek szabályozásaival.

A rendek *vagyonjogi* ügyeit illető törvények közül a birtok-ügyek szabályozásai nem érintik a fejedelem adományozási jogát. Inkább csak adományai megerősítéseiről, ellenfejedelmek stb. adományainak törléséről van szó. A tizedügyi törvények hordereje sem jelentős. A tized- és tizedbérlet-rendszer már 1540 előtt kialakult, a továbbiakban vagyonjogi tekintetben a fejedelem adományozási jogának volt a függvénye. A tizedelés módján a törvények keveset változtattak (a fejedelmi tizedinstructiók inkább). Ismét a rendek hatalmi súlyára, látókörére jellemző a határvitákról hozott 66 törvény (ebből 62 egyedi ügyekben); a rendek ilyen ügyek szabályozásában élik ki magukat.

A *vallásügyben* az első 3 évtized viharaiiban valóban van hatalom a rendek kezében. Persze a rendi hatalom csak a gálya, s a reformáció nagy lendületű előretörése a víz dagálya. Mindenesetre ekkor még legalábbis szabályozó szerepe van a rendeknek. A nagy kifutás után azonban a fejedelmi hatalom lesz a döntő szabályozó tényező. A Báthoryak maguk irányítják a rekato-lizációt, a rendek csak az 1588-cal kezdődő mozgalomban jutnak szóhoz, hogy aztán a fejedelem 1594. évi ellenakciója után alakuljon ki 1595-ben, lényegében végleges formájában, a 4 recepta religio rendszere. A rendek utolsó nagy nekifutása e téren 1607, a jezsuiták újabb kitiltása. Azokat azonban a nagy korszak szigorú református fejedelmei is beengedik a hátsó kapun. A négy recepta religio rendszerének végleges lezárását már a fejedelmek intézik, a zsidók stb. legalább a felszínen teljes kiirtásával — a rendek azonban készséggel iktatják törvénybe az anabaptisták kiváltságait is. A rendszeren belül pedig a fejedelemnek úgyszólván teljes mozgási szabadsága van — el egészen a negyedik bevett vallás, az unitáriusok alapos háttérbe szorításáig. Az *uralkodó egyház* (a katolikus, majd a református) *kormányzata* ténylegesen a fejedelem irányítása alatt áll; az evangélikusokat pedig mindenfajta beavatkozás ellen eléggé hathatósan védi a felekezeti határnak a szász natióéval nagyjából való egybeesése.

A kormányzat kiemelten tárgyalt ügyeire vonatkozó törvények közül az *adóügyekről* ismét nem sokat szólhatunk a rendek javára. Az adórendszer (kapuadó) lényegében az egész

korszakban változatlan, csak néhány esetben történnek rajta időleges változtatások. Az adó hovaforrása jórészt adott: a török adót fizetni kell, azon is kevés a vita lehetősége, hogy a védelmi költségeket ki fizesse. Adómehtagadás érdemi csak egy van, az 1588. őszi. Az adóval való rendelkezésre tulajdonképpen csak a rendi pénztár 1593—1594-i létrehozásakor van kísérlet — meg a szórványos kincstartó-választások esetében; a kísérletek sorsa ismeretes. Ezeken kívül legfeljebb arra születik néhány rendelkezés, hogy az adót ne lehessen más célra fordítani — a rendeknek azonban voltaképpen nincs ellenőrzésük az adó hovaforrásáról, legfeljebb az utólagos *számvétel*. Az erről hozott törvények dátumaiban azonban egy sokatmondó törvényszerűség figyelhető meg. 1559 júniusától 1571 májusáig nincs szó számvételről a törvényekben, ugyanez a helyzet 1572 májusától 1576 márciusáig és 1576 augusztusától 1583 szeptemberéig is. Bethlen Gábor korában egyáltalán nem hoznak ilyen törvényt, I. Rákóczi Györgynek is csak első éveiben, fia uralkodása alatt pedig már egyáltalán nem. (Az Apafi-korban sűrűbb az ilyen törvények hozatala.) A fejedelmi hatalom erős volta esetén a rendek még a számvétel kérdésébe se szólhatnak bele. A számvételi törvények egy része pedig a fejedelemnek adott felhatalmazás.

A *hadügyi* törvényanyag elemzése is a fejedelmi hatalom túlsúlyát bizonyítja ebben a kérdésben. A háború és béke joga a fejedelmé; a rendek csak elvétve, a korszak elején határoznak hadjáratot. A sereg felett a fejedelem (és tisztjei) rendelkeznek, rendi hadsereg létrehozása, a rendekre való felesketés kivételének számít. Hadkiállítás *érdemi* mehtagadásáról nincs szó, csak a viszonylag jelentéktelen 1678-i esetről. A hadszervezetről a legritkább esetben hoznak törvényeket; azok is legfeljebb addig mennek el a kérdésbe való beleszólásban, mint az 1623. május—júniusi II. tc. s megerősítései a mentesített portális katonaságról. Mustrákat jórészt fejedelmi rendeletre s tisztjei vagy maga előtt tartanak. A hadak fegyverekben tartását sürgető törvények is számos ízben csak fejedelmi ígéretek becikkelyezései, vagy a fejedelem felkérése intézkedésekre. A *várak* építésébe a rendek jórészt csak az e célra fordítandó adó megszavazásával folynak bele; számos ízben *kifejezetten* a fejedelmet kérik fel az építésre, abban rend tartására. A várak fenntartásáról zömmel a fejedelem intézkedik. A végvárak feletti rendelkezésre csak az 1671. november—decemberi rendi előretöréskor hoztak törvényt, hogy aztán Teleki Mihály is fittyet hányjon erre 1672-ben (büntetlenül)

s Bánffy Dénes is — aki ellen ez is „érv” 1674 őszén, de való-
jában (tudjuk) nem erről volt szó. 1675 nyarának elején pedig
a Rákóczi—Kemény-párt ismét a fejedelem (s tanácsa) alá
rendeli a végbeli tiszteket. A *határvédelem* az Apafi-kor első
évtizedétől eltekintve elég kevésbé érdekelte a rendeket, az
1669. júniusi általános rendezés pedig kevésbé fűzhető a *rendek*
nevéhez, mint egyetlen tanácsúréhoz: Bánffy Déneséhez (ami-
ben persze a fejedelemre támaszkodó Rákóczi—Kemény-párt
is támogatta). A *közmunkaügyi* törvények vagy a várak építését
szolgálják (ezekre ugyanez áll, ami a városépítésre általában),
vagy a *fejedelmi székhely* Gyulafehérvárét — ezenkívül néhány
általános jellegű mentesítés születik a nagy rendi hullámok
idején s pár jelentéktlenebb részintézkedés. Az *élésügyi* tör-
vények zöme rövid életű (vagy kifejezetten ad hoc) szabályozás
a háborús időszakokból.

Az ország *területi* ügyeibe a rendek elvéteve sólnak bele,
akkor is a jelentősebb ügyekben elsősorban a fejedelem intéz-
kedéseit fedezve, vagy őt hatalmazva fel.

A *kormányzat szervezetének, hatáskörének, az országos főtiszt-
ségek betöltésének, fizetésének, visszaéléseinek* ügyeit szabályozó
törvények elemzése szintén nem mutat más képet. A *fejedelmi*
tanács választásába alig van beleszólása a rendeknek, felelni
nem felelnek nekik a tanácsurak, hatáskörüket, működésüket
lényegében nem a rendek szabják meg. Az *országos főtiszt-
ségeket* (amennyiben nem korábbról öröklöttek) általában a fejedelem
hozza létre s tölti be, instructióval ő látja el viselőiket. Tény-
leges feladatkörüket ő határozza meg. A rendek felhatalmazást
is adnak neki erre, a tisztségek betöltésére felkínált lehetősé-
geket nem fogadják el (1659. május—június, 1662. március)
— vagy végrehajthatlan (s végre is hajthatatlan) döntéseket
hoznak betöltésükre. A *főispánok* kinevezése fejedelmi jog volt
(legfeljebb esküt tettek a rendeknek), a *törvényhatóságok igaz-
gatásáról* a törvények kevés érdemít mondanak, elsősorban
jelentéktelen területi kérdések, különleges jogállású helységek-
nek és területeknek a megyének való alárendelése a tárgyuk.
A *helységek igazgatását* szabályozó törvények a falusbíróság
viselésén kívül csak egyedi kérdésekre terjednek ki.

A *közigazgatás* ágainak egyes szabályozásai közül a rendészeti
vonatkozású törvények legjelentősebb csoportja a nyomfel-
vételt (s a kóborlott, elveszett marhák ügyeit) szabályozóké.
A rendészet érdemi kérdéseiről alig van szó; a rendfenntartást
országos arányokban a fejedelmi katonaság látja el (s bizonyos
önkormányzati szervek). A *postálkodás, gazzálkodás* kérdés-

komplexumának jelentéktelenebb részében (postaló, szekér adása, visszaélések tilalma, helyi mentességek, egyedi ügyek) nagyszámú törvény jön létre, az érdemi részben (postaszervezet, működése) úgyszólván semmi. Az út-, hídépítésről, révtartásról szóló törvények néhány általános, eléggé semmitmondó rendelkezés és egyedi szabályozások. A gazdasági tárgyú törvények közül néhány részletrendszabály vonatkozik a mezőgazdaság rendjére; a bányaugyi törvények közül csak a Bethlen Gábor gazdaságpolitikáját szolgáló 1618. áprilisi VII. tc. (annak I. pontja) a jelentős (a bányanyitás szabadságáról), s elvileg az lehetne az 1659. szeptember—októberi VII. tc. is (lényegében ugyanerről), ha 1660-ban meg nem semmisítenék az 1659. őszi gyűlés összes intézkedését. A kézművesek ügyeit szabályozó törvények csak szórványosan szólnak céhkiváltságok, céhrendtartás ügyéről, másról még kevésbé. A kereskedelmi tárgyú törvények közül az árszabályozásokra vonatkozóak közel fele csak az árszabályozások betartását rendeli el, más törvények az országgyűlésen kívül készült árszabások betartására kötelezik az országot, felhatalmazást adnak a limitatio kidolgozására (ill. kidolgoztatására) a fejedelemnek és tanácsának, biztosoknak, helyi igazgatási szerveknek. A szabályozás munkája tehát lényegében nem a rendké; a limitatiók betartásának ellenőrzését is a fejedelem vagy a helyi hatóságok látják el. A mértékügyi törvények is lényegében csak visszaélések elleni védekezésre szolgálnak (kialakult szokások, mértékek megerősítésével). A pénz értékét meghatározó törvények zöme Bethlen Gábor-kori, jórészt fejedelmi propositióra jött létre (egyébként is a fejedelem politikájának függvényei). A belső vámokról hozott törvények közt néhány általános rendelkezést találunk (azokban is szerepel azonban a fejedelmi engedélyhez, kiváltsághoz kötés), néhány intézkedést a vámok felülvizsgálatára — a zöm azonban nemesi (és más) mentességek rögzítése és egyedi ügyek rendezése. A kiviteli és behozatali tilalmakat, ill. korlátozásokat tartalmazó törvények közül a koraiak néhány árucikk tilalmának variálásai, csak a Báthory-kor bizonyos premerkantilista kísérletei (elsősorban az 1571. november—decemberi XXXI. tc.) jelentenek érdekességet e téren. Bethlen Gábor uralmának egy jó évtizedében (1618 és 1628 tavasza közt) csak a pénz- és nemesfémkivitel tiltják el törvények (a fejedelem gazdaságpolitikájának függvényeként). I. Rákóczi György uralmának nagyobb részében egyáltalán nem hoznak ilyen törvényeket, II. Rákóczi György alatt 1651 tavasza után nem, Apafi alatt is ritkán (s ez utóbbiaknak majd fele a dohány-

behozatalt tilalmazza). Rendi külkereskedelmi politikáról nem beszélhetünk hát (legfeljebb bizonyos kísérleteiről a Báthory-korban). A *fejedelmi monopóliumokról* hozott törvények már tárgyuknál fogva sem rendi termékek. A Báthoryak alatt becikkelyezésekről van szó, Bethlen Gábor korában csak egy érintésükről, a Rákócziak idején becikkelyezésekről és alku-dozásokról, Apafi alatt pedig a monopólium fenntartásáról szóló utalásról. A *többi kereskedelmi tárgyú* törvény közül csak a szabad kereskedelem elvének a rendi előretörések idején újra s újra kimondásai a jelentősek — hatékonyságuk azonban ismeretes. Nem jelentős a *hitelügyi* törvényhozás sem. Az *iskolaügyi* törvények közül az egyik jelentős, az 1556. november—decemberi (iskolák létesítése, elsősorban Kolozsvárott és Marosvásárhelyen) a reformáció nagy előretörésének terméke. Ezt azonban már a fejedelmi intézkedésekért szavazott köszönetek vagy a fejedelmeket noszogató határozatok követik. A Bethlen Gábor-kori nagy jelentőségű törvények közül az 1622. májusi VI. tc. köszönet az akadémiát létrehozó *fejedelmi* intézkedésért (s annak támogatására egy puszta kolostor kijelölése az akadémia helyéül). Az az év szeptember—októberi I. tc. a fejedelem által alapított akadémia védelmét szolgálja. A legfontosabb pedig (a fejedelemség-kori erdélyi törvényalkotásnak nemcsak az iskolaügy vonatkozásában, hanem egészében is egyik legértékesebb terméke), az 1624. június—júliusi VI. tc. a jobbágyfiak iskoláztatásának jogi biztosításáról az *egyházi* rendek panaszára jött létre, kifejezetten a *nemesség* elleni éllel (tehát eléggé evidensen fejedelmi intencióra). I. Rákóczi György korának iskolatörvényei csak a Bethlen-koriak megerősítései, felmelegítései. S az 1664. novemberi VII. tc. ugyan megszorítja a jobbágyfiak tanulási lehetőségeit — de az 1624-i törvény lényege érdemben megmarad. A későbbi törvények részrendszabályok. A *hiteleshelyi levéltárakról* hozott törvényekben kezdettől megtalálhatjuk azt a tendenciát, hogy a fejedelemre hárítsák a requisitorok beállítását és fizetését (bár még 1575-ben is megtörténik, hogy a rendek választanak requisitort), 1575-től azonban az országgyűlésnek lényegében nincs beleszólása a hiteleshelyi levéltárak ügyeibe. Az 1607—1612-i intézkedések jórészt a fejedelem felszólításai, sürgetései a levéltárakról való gondoskodásra. Onnantól 1649-ig néhány jelentéktelen törvényt hoznak. 1649-ben a protocollumokat tétetik vissza a levéltárba. Az Apafi-kor fő témája a királyi könyveknek a gyulafehérvári káptalani levéltárba való beadásának (eredménytelen) sürgetése.

A *kincstári* ügyekről a rendek a dolog természetéből következően, de mégis jellemzően aránytalanul kevesebb törvényt hoznak, mint a közigazgatás ügyeiről. A témakör *általános* vonatkozású törvényei közül csak az 1615. szeptember—októberi IX. tc. a jelentős (a fiscalisok meghatározásáról), az is pontatlan. A *kincstári* jövedelmekről való *számvételről* csak a rendi előretörések idején vagy konszolidációs folyamatok közben hoznak törvényeket — egyébként nyoma sincs ilyen követeléseknek. A *kincstári javak és jövedelmek visszaszerzéséről* szóló *általános* törvények végeredményképpen mindig a *fejedelmi hatalmat* erősítik (bár közben a rendeket is mentesítik bizonyos terhektől). A *fejedelmi uradalmakat* illetően csak az 1649—1650-i rendezés a jelentős — de bármennyire is igyekeznek ez megszerezni a fejedelmi hatalom birtokalapjait, az továbbra is megmarad; Apafi is gyarapítja (a visszavételek után) saját (azaz családja) és hívei birtokait. Az uradalmak *visszaszerzésére* az áll, ami a *kincstári javak és jövedelmek visszaszerzésére* általában. A *fejedelmi birtokok elzálogosításai* (amelyek ti. a törvényekben szerepelnek) kivétel nélkül a fejedelmi hatalom erősítései (még a Kákoni-eset is); a törvények vagy fejedelmi intézkedések tudomásulvételei, vagy a fejedelem sürgetésére jöttek létre. (Az ily zálogosításoknak persze — még a nagy fontosságúaknak is — csak kis része került tc.-be.) A *fiscus birtokfoglalásai elleni törvények* a rendi előretörések termékei — eredményük kevés. A *sóügyet* általában érdeklő törvények közül csak a *kincstár védelmére* szólók (a magánsóbánya nyitását tilalmazók) a jelentősek. A *sóbányák visszavételéről* hozott törvényekre ugyanaz áll, ami a többi *kincstári jövedelmekről* hozott ily törvényekre. A *portusokról* hozott törvények közül az 1659-iek kényszerintézkedések, az 1671-iek a rendi rezgélődés hatástalan termékei. A többi *sóügyi* törvény zöme is fiscalis érdekeket véd. A *nemesfém-ügyből* csak az *aranyváltásé* érdeklő a rendeket — ott is csak a meglévő gyakorlatot rögzítik törvényekben. A *pénzverési* törvényeket vizsgálva, a 16. századot úgyszólván üresnek találjuk. A 17. század első másfél évtizedének zavarain *Bethlen Gábor* lesz úrrá, nem a rendek; az 1618. áprilisi nagy rendezés elsősorban a *nemesfémeket beadók* jogainak biztosítását szolgálja. Csak az Apafi-korban hoznak a rendek valóban érdemi intézkedéseket a rossz pénz ellen. A *huszad- és harmincadügyi* törvények jelentős része a nemesi mentességek újra és újra biztosítása, vectigalok megtartatása, viszszaélések elleni fellépések. Új vectigalt, érdemi harmincadhálózat-rendszabályt a rendek nem dolgoznak ki. A többi *kincstári*

vonatkozású törvény (királyföldi ügyek stb.) már jelentéktelen. A bíraskodási törvények áttekintése szintén nem ad lényegesen más képet. *Általánosságban* csak néhány intézkedést hoznak e kérdéskörben a rendek — azok jórészt a törvénykezés rendjének általában való helyreállítására szolgálnak, vagy a fiscus kiváltságos helyzete ellen szólnak. A *bírói szervezetről, működéséről, illetékességéről általában* szóló törvények többnyire a fejedelem felhatalmazásai a személyek kiválasztására, fizetésére (vagy fejedelmi intézkedés becikkelyezése). A *fejedelem bíraskodását, kegyelmezési jogkörét* úgyszólván kizárólag a korszak korai évtizedeiben szabályozzák. A *fejedelmi táblát* illető törvények legnagyobb része a törvénytisztségek meghatározása; a tábla működéséről, illetékességi köréről rendkívül kevés intézkedés szól. A *büntetőjog* törvényi szabályozásai közül a nota-törvények *általában* a fejedelmi hatalom megerősítését szolgálják — legnagyobb részük egészen közvetlenül (1573. október, 1633. április—május, augusztus, a második nagy uralmi válság törvényei). A büntetőjog többi területeit viszonylag kevés új törvény szabályozza: a büntetőjog fő vonalaiban már kialakult ekkorra. Az egyelőre tisztázatlan, hogy mit adnak ehhez a fejedelmi tábla döntvényei vagy az usust alakító más tényezők. Mutatis mutandis ugyanez áll az egyébként lényegesen terjedelmesebb *perjogi* törvényanyagra; ott is a már kialakult gyakorlat kisebb-nagyobb módosításairól van szó. Az azonban tény, hogy a korszak nagy perjogi alkotásai közül az 1619-i perjogi kódex *Bethlen Gábor* nevéhez fűződik (a rendek csak becikkelyezik), a másik két törvénykönyv ily rendelkezéseire is áll az, amit általában elmondottunk róluk. A *cirkál-tatásra* vonatkozó te.-ek sem mondanak lényeges újat, a latrok kergetése a régi gyakorlat szerint történik. A *törvényhatósági bíraskodásról* hozott törvények elsősorban a sedriák tartásának sürgetései, s részletintézkedések.

Ennyit a törvényanyag tárgyi jellemzéséről. A nagyarányú törvényalkotás, láttuk, távolról sem fogja be a szabályozandó (és szabályozható) ügyek teljességét; igen sok teret hagy a fejedelmi hatalomnak. Az a *lényeges kérdésekben* alig korlátozott. Több ízben szoltunk róla: a fejedelmi conditiókat a helyzetüket már megerősített uralkodók nem tartják be. A szorosabban fejedelmi jogkörbe tartozó ügyekben (hadügy, pénzügy — a külügyről, az országyűlés külügyi jogkörének elemzésére később kerülvén sor, csak azután szólhatunk —) a törvényalkotás köre eléggé korlátozott. Az adót a rendek (lényegében csak az 1588-i kivételtől eltekintve) megszavazzák,

felhasználásába nem szólnak bele (az 1593–1594-i kísérlet hamar megbukik), a róla való számvetelhez is általában csak a fejedelmi hatalom időleges meggyengülései idején van közük. A háború és béke kérdésében (kivételektől eltekintve) a fejedelem dönt, a hadsereg az ő kezében van, a hadkiállítást (egy viszonylag jelentéktelen esettől eltekintve) nem tagadják meg a rendek, hadszervezeti kérdésekbe alig szólnak bele, a várak építésére csak a pénzt és közmunkát adják, a végvári hálózat a fejedelem kezében van. A kincstári jövedelmekre pedig csak kivételképpen, egészen rövid időszakokra terjed ki a rendek ellenőrzése — a legtöbb, amit e tekintetben tehetnek, saját terheik csökkentése érdekében épp a fejedelmi hatalom erősítése. De a kormányzat többi területeiből is keveset mondhatnak a saját rendelkezésük alatt állóknak a rendek. A fejedelem úgyszólván teljesen maga választja meg a tanácsurakat, a fejedelmi tanács működése az ő akaratához van kötve, az országos főtisztviségeket ő hozza létre (ha korábban nem voltak meg), ő szabja meg hatáskörüket stb., a főispánokat ő nevezi ki. A közigazgatás és bíráskodás területén is tág teret hagynak a törvények a fejedelmi hatalomnak. A rendészetet lényegében az ő katonasága látja el (vagy a helyi önkormányzati szervek), a postaügy az ő kezében van, az árszabályozás és árellenőrzés szintén (vagy a helyi hatóságokéban), a pénz értékének szabályozásába is elsősorban ő folyik bele, a kivitel-behozatal kérdésében, legalábbis a 17. században, már többnyire hallgatnak a rendek, a fejedelem szabad akarata szerint hoz létre monopóliumokat (a rendek legfeljebb valamit elalkudhatnak ezekből), az iskolaügy az egyházak kezében van ugyan, de az *uralkodó* egyház mindig az uralkodóiban, Bethlen Gábor korának nagy iskolaügyi intézkedései (az akadémia létrehozása, a jobbágyfiak iskoláztatását biztosító 1624-i törvény) a fejedelemtől indulnak ki (közvetlenül vagy közvetve). A bírói szervezet fenntartását a fejedelem látja el, a bíráskodás felső fokán az ő kezébe (ill. táblájába) fut össze, a hatalom kérdését érintő büntetőjogi ügyek szabályozásában az ő érdekei a döntőek.

Mindehhez jegyezzük meg: a fejedelmi hatalom túlsúlya általában véve persze relatív dolog; attól függ, hogy kivel áll szemben ez a hatalom. Nos, erről az erdélyi rendiségről, amelynek *viszonylagos* gyengeségéről a fejedelmi hatalommal szemben az imént fejtettük ki nézeteinket, nem állíthatnánk, hogy *abszolút* értelemben is gyenge. Ez a rendiség háromszorosan is szervezett. Szervezi elsősorban (bár nem legerősebben) a rendiség általános elve, az azonos jogállású társa-

dalomelemek rendbe tömörülése. A 16—17. századi Erdélyben azonban erősebb ennél az elvnel egy másfajta azonosság: a natióké. Egy-egy natiót sem a nyelvi hovatarozás fog elsősorban össze (a magyar és székely natio zöme egyaránt magyar anyanyelvű, a magyarba azonban beletartoznak a román nemesek is; csak a szászoknál határozottabb a nyelvi és natiohatár egybeesése — bár ekkor már jelentős szász szörványok vannak a magyar natio területén), hanem a jogállás azonossága. Ez a jogállás azonban ekkor már elsősorban territoriális, nem elsősorban a társadalmi helyzetnek megfeleelő. Ismételjük: ez a szervező elv a 16—17. századi Erdélyben erősebb a rendiség általános szervező elvénél. A harmadik elv, a 4 recepta religióé, természetesen mindkét másikat keresztezi — csak a szász önkormányzat és az evangélikus vallás határa esik többé-kevésbé egybe a felekezeti rendszer határozottabb kialakulása óta. Ilyen szervezett rendiséggel áll szemben a fejedelmi hatalom — még hozzá olyan erőkkel, akik közül a magyar natiohoz tartozó nagyurak néha több törvényhatóság s egész végvonalszakaszok feyveres erejével, a székelyek katonáskodó elemek tízezreivel rendelkeznek, a szászok pedig jól megerősített városokkal (s még falvaik egy részében is erősségekkel) és pénzzel zsoldosok fogadására. S ebben a helyzetben kell azt tapasztalnunk, hogy a rendek a hatalom legfontosabb területeit nem tudják meghódítani.

Úgy hisszük: a 16—17. századi erdélyi országgyűlések történetének vizsgálata nemcsak ily jellegű áttekintésre ad alkalmat az erdélyi rendiségről, hanem annak időbeli fejlődéséről is enged következtetéseket levonni. Mielőtt azonban erre térnénk, előbb foglalkozzunk még az országgyűlés jogkörének további elemeivel: a külügyi, bíraskodási, jogkörrel, a gyűlések egyéb teendőivel.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS KÜLÜGYI JOGKÖRE

Az országgyűlés e jogköre már aránytalanul kevésbé jelentős, mint a törvényalkotó jogkör. Nemcsak arányaiában; súlyában is. A külügyek intézése egészében véve kevésbé engedi meg egy képviseleti szerv tevékenységét, mint más ügyeké. S az a viszony, amit Erdélyben a fejedelmi és rendi hatalom közt az eddigiekben konstatáltunk, már eleve bizonyos feltevésekre jogosít a külügyi jogkör területén is.

Az országgyűlések leggyakoribb ismert külpolitikai ténykedése a *külpolitikai levelezés*. Itt azonban előre meg kell jegyez-

nünk: ennek még csak oly viszonylagos teljessége ismeretéről sem beszélhetünk, mint a törvények esetében. Az a kb. 100 levél, amelyet a rendek intéznek külállamok uralkodóihoz, főméltóságaihoz vagy rendjeihez, valószínűleg csak kis hányada a gyűlések teljes külpolitikai levelezésének. Még akkor is, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a rendek általában csak olyankor kezdeményeznek ily levelezést, amikor a *fejedelem* külpolitikai akcióinak kívánnak így nyomatékot adni. A fejedelem politikájával szemben álló rendi külpolitikai levelezés nincs — legfeljebb a rendek *nevében*, de *nem országgyűlési döntésük alapján* tett, amelyet aztán a legális formák közt összegyűlt rendek nem is ismernek el a magukénak (1677—1678: Béli Páléknak a rendek nevében a portára írása és küldése). Külállamok uralkodóinak, főtisztviselőinek, rendjeinek az erdélyi rendekhez írt levelei is vagy nyomatékul szolgálnak a fejedelemhez küldött megkereséseiknek, vagy különleges helyzetek termékei, amelyekben ti. a megkereső fél kétesnek ítéli a *fejedelem* helyzetét, vagy nem akceptálja azt.

Ez a meglehetősen járulék jellegű külügyi levelezés kb. egy tucatnyi típusra bontható tárgyát tekintve. Az első az *ország általános külpolitikai státusát* illető levelezés.¹

Külön kategóriát alkot a *fejedelemváltozásokkal* kapcsolatos levelezés.²

¹ Olyan akciók tartoznak ide, mint I. Ferdinánd 1540. decemberi levele a rendeknek a töröktől ajánlott fejedelemválasztás s a törökkel való egyezkedés ellen, segély-ígéretekkel, 1542. október 1-i válasza Erdély helyzetét általában illetően s a rendek az év decemberi újabb levele hozzá: ne döntse veszélybe Erdélyt, 1543. februári újabb levelük hozzá s V. Károlyhoz, *Izabella, Fráter György és a rendek* követeinek 1548. februári megkeresése V. Károlyhoz Erdély helyzetéről, a törökhöz való viszonyról és a császár válasza, Szolimán 1550. júliusi levele elsősorban Fráter György „árulásáról”, Rudolf 1599. júliusi megkeresése a rendekhez hűségre felhívásuk stb. iránt, Mátyás főhercegé 1607 januárjában Erdély helyzetéről Bocskai halála után s a rendeké hozzá már mint II. Mátyáshoz 1614 tavaszán az ország helyzetéről, a budai pasa 1657 végi — 1658 eleji intő levele a rendeknek a szultánnak való engedelmességről, a rendek 1659. októberi levelei I. Lipóthoz és Wesselényi Ferenc nádorhoz portai közbenjárás és segély iránt vagy 1688. október 8-i hűségnyilatkozatuk és segélykérésük.

² Ha a szultán 1571. májusi levelét a rendekhez Báthory István fejedelemségéről nem is tekintjük (vagy csak félig-meddig) idetartozónak, akkor is olyan akciókról számolhatunk be, mint a rendek 1607. február — áprilisi levelei Rudolfhoz és Mátyás főherceghez Rákóczi Zsigmond fejedelemségéről, 1613. októberi értesítésük Forgách Zsigmondnak Báthory Gábor lemondásáról s ugyanakkortájt Dóczy András szatmári főkapitánynak a fejedelemváltozásról. 1613 őszén azonban a portára már *együtt* írnak a rendek és az új fejedelem a változás s az új atnámé ügyében, az

Ehhez a csoporthoz áll közel a *trónkövetelések, trónharcok* ügyeit tárgyzó levelezés.³

Más országokkal való szövetségi, jószomszédi viszony a második nagy uralmi válság idején tárgya a rendek külpolitikai levelezésének.⁴

Elvétve szerepel az ismert levelezésben a *török adó* ügye.⁵

A korszak egészében találkozunk a rendi levelezéssel az *ország területének ügyében*.⁶

A második nagy uralmi válság idején több ízben tárgya a rendek levelezésének a *lengyel háborús kártérítés s a török sarc* ügye.

Két ízben szerepel ebben a levelezésben a *vallásügy*.⁷

Az 1670-es években fordul I. Lipót, ill. Sobieski János a rendekhez *külföldi kereskedők* ügyeiben (követeléseik, menlevél).

év novemberében pedig *párhuzamosan* II. Mátyásnak. A későbbiekben már kevesebbet találjuk nyomát ennek a tevékenységnek — legfeljebb olyan leveleket, mint a szultáné 1657 őszén, II. Rákóczi György eltávolításának és új fejedelem választásának követelésével.

³ A rendek 1607. februári levelei a császárhoz s Mátyás főherceghez a trónkövetelők fékentartását is sürgetik. Ez a kérdés azonban Homonnai György trónkövetelésekor kap nagyobb súlyt a rendek ismert levelezésében (Thurzó György nádorral váltanak levelet e tárgyban, Homonnainak magának is írának), majd 1630 október – novemberében (akkor Eszterházy Miklós nádor ír kétszer is az erdélyi rendeknek Rákóczi György fellépése ügyében). A második nagy uralmi válság harcai idején természetesen témája ez a rendek levelezésének, 1667–1668-ban pedig Zólyomi Miklós szökése ad alkalmat erre.

⁴ A román fejedelmekkel, ill. ez országok rendeivel vannak ily kapcsolatban.

⁵ 1551 februárjában a szultán követel magas adót, 1663 februárjában a rendek (s velük egyidejűleg a fejedelem is) alkudoznak a szultánnál a magas adó leszállításán, mentegetve fizetésük késését.

⁶ 1547. november 12-én Becse meghagyását kéri a szultántól, 1557 nyarán az követeli tőlük Váradot tartozékaival. 1607 februárjában az országgyűlés Rudolftól kér intézkedést Huszt visszaadására. Az 1610-es évek közepén Lippa ügye is tárgya az erdélyi rendek és a nádor levélváltásának. A második nagy uralmi válság idején írogat a szultán s a nagyvezér Jenő átadása ügyében a rendeknek. Várad eleste után pedig (az 1660-as évek közepéig) az azzal szembeni határvonal ügye a rendek és török méltóságok közti levelezés tárgya. Formailag ide sorolható (a valóságban, jeleztük, másról van szó) az az 1642. március 10-i megkeresés a nádorhoz, amelyben a partiumi határvillongások ügyében a császárhoz való követküldést jelzik.

⁷ Előbb 1607. június 20-án írnak a rendek Mátyás főhercegnek a jezsuiták akkori kiűzése kapcsán, majd 1666. február 15-én I. Lipótnak az erdélyi katolikusok helyzetéről.

A többi levelezés tárgyilag már vegyes.⁸

Ismételjük: ez a rendi külpolitikai levelezés akkor, ha a rendektől maguktól indul ki, csak *nyomaték* vagy *helyettesítő* (ha ti. a forma kedvéért helyesebb, ha a *rendek* közlik a *fejedelem* álláspontját). Ugyanakkor pedig, jegyezzük meg, az 1550-es évek második felében a rendek kétszer is törvényt hoznak arról (1556. november—decemberi és 1558. júniusi törvény), hogy az uralkodók hozzájárulása nélkül senki se érintkezhessenek a külfölddel. Arra is alkotnak egy törvényt Báthory Gábor bukása után (1613. októberi XIX. tc.), hogy a fejedelem adja át a rendeknek a külsországokból nekik küldött leveleket. Ez azonban, épp Bethlen Gábor korában, nem biztosít nekik érdemi beleszólást a külpolitikába.

Az országgyűlés külügyi jogkörének többi eleme pedig még súlytalanabb. *Külállamok uralkodóihoz vagy főtisztviselőihez követeket* ez esetek óriási többségében a fejedelem küldött. Ha a rendek mégis intézkedést hoztak ily ügyekben, az nemegyszer csak a *fejedelem intézkedésének tudomásulvétele vagy jóváhagyása*.⁹

Még gyakoribb az az eset, hogy az országgyűlés a *fejedelmet hatalmazza fel* követküldésre.¹⁰

⁸ 1543 elején a szultán táborába rendeli az erdélyi hadakat, jelezve a román fejedelmek seregeinek Erdélyen átvonulását, az 1550-es években a helytartóság, ill. kormányzóság ügye szerepel a portáról jött levelekben. Idetartozik még a második uralmi válság éveiben román fejedelem töröktől elállásának bejelentése, az erdélyi várakban tartózkodó német őrségek ügyei (elsősorban kivitelüké onnan), török élés-sürgetés, 1670 elején még I. Lipót, Nádasdy Ferenc és a 13 vármegye egyidejű megkeresése a rendekhez Thököly Imre erdélyi birtoklása érdekében, s a korszak végén a rendek levele Csarafaöz élés-ügyben.

⁹ Ilyen a 1573. januári I. tc.: a rendek tudomásul veszik azt, hogy a fejedelem „tiszti szerént és az közönséges állapotnak kívánsága szerint” követet küldött a portára; az 1630. decemberi törvény: az országgyűlés köszönettel veszi tudomásul azt, hogy az újonnan fejedelemmé választott I. Rákóczi György követeket akar küldeni a portára s a császárhoz; az 1679. május—júniusi XXVIII. tc.: a Bécsbe induló követek kiválogatásának jóváhagyása s egyben a fejedelem s tanácsának felhatalmazása utasításuk s más okmányaik összeállítására; az 1685. október—novemberi I. tc.: a rendek jóváhagyják a császárhoz küldött követnek a fejedelemtől nyert plenipotenciáját és utasítását.

¹⁰ Így hatalmazza fel az 1543. februári országgyűlés Izabellát a moldvai fejedelemhez való követküldésre a két ország korábban is ápoltszövetsége s jószomszédi viszonya ügyében, rá s a tanácsurakra bízva a követ által viendő üzenet összeállítását. Így hárítja az 1550. februári VIII. tc. a portára küldendő követek kiválasztását s az általuk viendő irományok összeállítását Izabellára. Így adnak felhatalmazást neki s fiának sorozatosan, 1559-cel kezdődőleg. Ezek az intézkedések a 1559.

Néhány esetben az *uralkodó és a rendek együtt* küldenek követeket.¹¹

júniusi törvény: Izabella mielőbb küldjön követeket I. Ferdinándhoz megtudakolni: az vele is meg akarja-e tartani a törökkel kötött 7 évi fegyverszünetet; a 1562. novemberi törvény: a Balassi Menyhért árulása folytán elvesztett területek ügyében János Zsigmond küldjön követet a portára, s vegye rá a szultánnak a császárhoz küldendő főcsauzát, hogy az jelezze János Zsigmond vele levő emberének: a császár a békében vissza akarja-e adni a területeket Erdélynek; az 1563. júniusi törvény: a követek kiválasztását a rendek János Zsigmond ítéletére bízzák, az lássa el őket instructióval s pénzzel is — a törvényszöveg itt különösnek tűnő logikával hozzászéli: a rendek ezt már csak azért is szükségesnek látták, „nehogy valaki idők folyamán azt vethesse ő szent felsége szemére, hogy a rendek nélkül, vagy a rendeknek, hogy ő szent felsége nélkül tárgyaltak és határoztak az ország s az alattvalók ily súlyos és igen szükséges ügyeiről” —, az 1566. november—decemberi II. tc.: a szultánvaltozással kapcsolatosan a portára küldendő követek kiválasztásának János Zsigmondra ruházása — az egyébként már korábban, *tanácsával* tárgyalva meg az ügyet, követeket küldött oda ez ügyben, ezek útját azonban keresztezte az új szultán főcsauzáé. Báthory Gábor, uralma elején, mindjárt 2 tc.-el is felhatalmazást kap követek küldésére (1608. márciusi—áprilisi IV. tc.: a portára, V. tc.: meg nem határozott helyre — ismét a fejedelem e jogkörének hangsúlyozásával), s az 1620. március—áprilisi gyűlés is visszautasítja (I. tc.-ében) a Magyarországból várható követekkel tárgyaló erdélyiek megválasztásának a fejedelemtől felkínált lehetőségét, ismét csak annak tetszésére bízva kiválogatásukat. 1622 májusában a rendek (az I. tc.-el) Bethlen Gáborral hatalmazták fel arra, hogy ő küldjön követeket a béketárgyalásokra. De ilyen felhatalmazást kap Barsai Akos is az 1659. február—márciusi IX. tc.-ben a nagyvezérhez küldendő, ill. magával viendő követek kiválasztására. II. Rákóczi György is eléri az év októberében (eléggé nyersen lépve fel az ellenkező rendekkel szemben) azt, hogy a rendek biztosokat nevezzenek ki mellé az általa sürgetett szövetségkötésre. Itt kell említenünk az 1588. decemberi országgyűlésnek (az ismeretesen a rendi mozgalom jegyében folyik) azt a tc.-ét (XVIII.), amellyel azt *kéri* a rendek, hogy a fejedelem ország dolgában ne küldjön „idegen nemzetet” a portára, hacsak igen sürgető szükségben nem — ezzel mintegy hallgatólag elismerve az ily követküldéseknek a fejedelmi jogkörbe tartozását.

¹¹ 1543 februárjában a királynő és a rendek (a portára az adóval s János Zsigmond királysága ügyében), 1551 márciusában Izabella, Fráter György s a rendek együtt teszik ezt (a portára küldve be az adót). Az 1614. február—márciusi országgyűlés (amely pedig általában a *rendi* hatalmi pozíciókat erősítgetné) úgy határoz (XL. tc.), hogy a portára s a császárhoz küldendő követek kiválasztása s elküldése „fejedelem consensusából” legyen. Az 1641. április—májusi IX. tc. is arról beszél, hogy a császárt a rendek keressék meg a partiumi sérelmek ügyében, de a fejedelmet is meg kell kérni, hogy küldje velük emberét, s írjon is az ügyben a császárnak. Arra pedig már utaltunk, hogy a partiumi határsérelmek ügyének kiélezése I. Rákóczi György számára készíti elő a jogalapot. A fejedelem propositiójára, a fejedelem követével együtt küldik a sajtáikat a portára a rendek az 1678. február—márciusi ország-

Ismeretesek oly esetek is, amelyekben a *rendi* követküldés kifejezetten *fejedelmi intencióra* történik.¹²

Az 1540-es években törvények sora tiltja el a *helytartó vagy helyettese tudta s engedélye nélkül külföldre követ- (vagy csak levél-) küldést* (1542. márciusi, 1545. áprilisi, 1548. szeptemberi törvény). 1571-ben (a november–decemberi XIV. tc.-el) fel-újítják e rendelkezéseket, s 1573 októberében (Békes ügye kapcsán; II. tc.), 1587-ben (áprilisi IV. tc.), 1591-ben (novemberi XXI. tc.) és 1592-ben (áprilisi X. tc.) megerősítik.

Mindezek mellett eléggé jelentéktelen azoknak az ismert eseteknek a száma, amelyekben a *rendek viszonylag önálló követküldési* vagy *-instruálási szándékáról* beszélhetünk.¹³

gyűlésről Béliéki ügyében. Valójában azonban a követség messze legnagyobb súlyú embere a *fejedelem* képviselője, az újonnan kinevezett kancellár Bethlen Farkas, s a rendek három embere közül is a legtekintélyesebb, Mikes Kelemen, a *fejedelemmel* fogódzó Rákóczi–Kemény-párt egyik exponense. Kisebb jelentőségű ügyben, Háromszék meg Csik-Gyergyó-Kászonszék Havasalföldével és Moldvával való határvitájában küldenek követet a rendek (az 1682. február–márciusi XXI. tc.-el) azzal, hogy a *fejedelem expedálja* őket.

¹² Nyilván Fráter György akaratából határozzák a rendek portai követ küldését 1549 decemberében (I. tc.) többek között az ő helytartóságáért is haláljukat nyilvánítani. 1606 áprilisában (a II. tc.-el) Boeskaí propositiójára küldenek a rendek követeket a béketárgyalásokra. 1614 őszén Bethlen Gábor a császárhoz akarván követeket küldeni, a rendekkel kívánja megválasztatni ezeket. A rendek visszahárítanak rá ezt, s csak ismételt kívánságára választanak követeket erre, első helyen Pécsi Simon főkancellárt (1614. szeptember–októberi VI. tc.), 1620 áprilisában a rendek a fejedelem utasítására küldenek követeket a besztercebányai országgyűlésre. 1633 augusztusában az országgyűlés küld ugyan követeket a portára s a budai vezérhez Székely Mózes és társai szökése kapcsán, minthogy azok azzal „kérkedtenek”, hogy „Erdélyből sok pecsétű leveleket vittek utánnok és azok is consentialtanak véleek” (1633. augusztusi III–V. tc.) — de itt I. Rákóczi György trónjáról van szó. Ott pedig fiáéról, amikor 1658 áprilisában a rendek a budai vezér megkeresésére válaszolva) követeket jelölnek ki „szegény hazánknak jövődöbéli békeségének tractálására”. 1682 tavaszán sem egyszerűen a rendek kívánnak tiltakozni a magyarországi hadjáratban való (Erdély külön érdekeit immár nem szolgáló) részvétel ellen, mikor az április–májusi I. tc.-el követeket rendelnek a nagyvezérhez.

¹³ Az 1557. júniusi törvény szerint az uralkodók portai ügyvivője (orator) mellé egy rendi orator is kell választani, aki Konstantinápolyban Izabella s János Zsigmond ügyvivőjével együtt lássa el a rábizottakat (kérdés: küldtek-e ki ilyen rendi oratort akkor; a későbbiekben csak a *fejedelem* oratora ismeretes). Az 1600. október–novemberi gyűlés egyenesen rá van kényszerülve arra, hogy maga küldjön követeket a császárhoz — fejedelem ti. nincs. Ugyanilyen helyzetben küld követeket a portára s a magyarországi rendekhez az 1607. januári országgyűlés. Az 1660. október–novemberi gyűlés pedig láthatólag fejedelmi sürgetésre vállalja

Követek országgyűlés előtti jelentéstétele ismét csak elvétve fordul elő.¹⁴

Az is viszonylag ritka eset (s általában csak rendkívüli helyzetekben előforduló jelenség), hogy az *országgyűlés fogad külföldi követeket*.¹⁵

Nem egy esetben csak az az országgyűlés külügyi teendője, hogy *államközi egyezményeket becikkelyezzen*.¹⁶

el — nem a portai követek instruálását, csak bizonyos irányelvek leszövezését utasításukhoz (adó, sarc csökkentése vagy az utóbbira legalább haladék, határkérdések, atnámé sürgetése). 1664 novemberében azonban már a rendek nevében kél a császári biztosként a vasvári béke végrehajtására s Kelet-Magyarország ügyeinek rendezésére Szatmára érkezett Rottalhoz küldött erdélyi követ (Teleki Mihály) instructiója. Akkor ti. olyan a hangulat Erdélyben e kérdésekkel kapcsolatban, hogy Apafit később törvénnyel kell felmenteni Székelyhíd vára lerontásának felelőssége alól. Az egyedi esetnek számít, s csak az első évtized zavarai közt képzelhető el, hogy a rendek (az 1549. decemberi XI. tc.-el) azzal rendelkeznek követeket a budai pasához s a szegedi szandzsákbéghoz, hogy azok mentsék őket: „ea, quae illis nunciata sunt, non eorum voluntate esse nunciata.”

¹⁴ 1609. február 3-án elsősorban avégett ül össze Kolozsvárott részgyűlés, hogy a pozsonyi országgyűlésre felküldött főkövetek jelentését meghallgassa. 1668. január 31-én Nemes János portai főkövet tesz röviden jelentést a rendeknek követsége eredményéről (a porta az adó idejében való beküldése esetén biztonságot ígér Apafinak és a rendeknek). Bánffy Dénes bukásakor az 1674. november—decemberi országgyűlés (III. tc.-ében) kimondja azt, hogy a rendek által, ország költségén kiküldött követek elöttük tegyenek jelentést. E törvény azonban a gyakorlatban végrehajthatlan marad.

¹⁵ 1657 október—novemberében a portának II. Rákóczi Györggyel szembeni álláspontja indokolja a török követ országgyűlési fogadását, 1658 januárjában a helyzet akkorra már teljes bizonytalansága a török, havasalföldi és lengyel követ tárgyalását a rendekkel. Kászoni Márton 1666. februári követségének tárgyaról a fentiekben (külpolitikai levelezés) már szóoltunk. 1675. június 22-én is a rendek fogadják az öt vármegye tizedelése ügyében járó török követet. Állásfoglalásuk ugyanaz, mint az ez ügyben idestova egy évtizede a portára járó fejedelmi követeké. 1678 februárjában ismét a rendeknek kell fogadni a Béliéi által kieszközölt s aztán őket elejtő kapucsit — a *fejedelem* (és a vele fogódzó párt) politikájának igazolása végett. 1686 őszén (október—novemberi gyűlés) ismét csak rendkívüli helyzetben fogadják a váradi törökök követeit, „megmagyarázandó” nekik: miért nem fizetik a Várad környéki falvak az oda járó adót.

¹⁶ Így iktatja törvénybe az 1595. április—májusi országgyűlés III—IV. tc.-e a császárral kötött szerződést, az 1610. szeptember—októberi gyűlés (III. tc.-ével) az 1610. augusztusi 15-i kassai egyezményt, az 1613. májusi (a II. tc.-el) az az évi pozsonyi egyezményt. Az 1615. májusi I. tc. egyenesen csak köszönetet szavaz a nagyszombati egyezmény megkötéséért. 1620-ban (szeptember—októberi III. tc.) a fejedelem con-

A rendek *egyéb külügyi teendői közül* külön említjük még a *fejedelem (és egyes főtisztjei) útleveladó jogkörének* újabb és újabb megerősítéseit.¹⁷

Néhány különleges esetben a *fejedelem kap felhatalmazást a rendektől eljárásra.*¹⁸

A többi külügyi vonatkozású rendelkezés már *egyedi.*¹⁹

foederatióját erősítik meg. Némileg idetartozik az 1662. márciusi VII. tc.-nek az a kitétele, amely szerint a fejedelem a két román fejedelemséggel való szövetség megerősítését ígéri.

¹⁷ Ilyen a 1562. novemberi törvény: fejedelmi engedély nélkül senki nem mehet külföldre; az 1609. április–májusi XXVII. tc.: útlevel nélkül senki ne menjen ki az országból; az 1633. április–májusi IX. tc.: ennek újra kimondása, az 1635. május–júniusi VI. tc. és 1643. április–májusi V. tc.: az 1633-i törvény megerősítései, az 1646. márciusi VIII. tc.: Szörény megyében a lugosi-karánsebesi főbán adhat útlevelet. Különleges helyzet terméke az 1600. október–novemberi XIII. tc., amely szerint a *fejedelem és rendek híre nélkül senki ne menjen szolgálni a 2 román fejedelemségbe.*

¹⁸ Idesorolható a 1631. június–júliusi XXV. tc.: a fejedelem tartassa meg a partiumi jobbágyság török földre járásában, ill. a törökök oda bejárásában, jobbágyságok onnan török földre vitelében a korábbi rendet; az 1646. márciusi XI. tc.: a fejedelem keresse meg a román fejedelmeket a háromszékiek ottani, ill. határsérelmei ügyében; az 1660. decemberi – 1661. januári XIV. tc.: a fejedelem és a tanács felhatalmazása a szomszéd országok jóindulatának megszerzésére; az 1670. decemberi X. tc.: a magyar határszéli határviták ügyében a fejedelem felhatalmazása.

¹⁹ Az első két évtized törvényei közt találunk olyanokat, mint az 1542. márciusi arról, hogy a csík-, gyergyó-, kászon- és háromszéki székelyek Moldvába vagy Havasalföldre szándékozáván menni vásárlás végett, a széknek tegyenek erről jelentést, az pedig a helytartónak jelentse be a kiutazó nevét s az utazás okát, vagy az 1543. novemberi IX. tc. (a helytartó vizsgálta ki Háromszékben egy, a havasalföldi fejedelem szerint onnan országába történt beütés ügyét, büntesse a vétkesnek találtakat, s térítse meg a károkat), az 1549. decemberi V. tc. egy rendelkezése a román fejedelemségekből Erdélybe futott személynek a jószomszédi viszony érdekében a határszélekről való bellebbezéséről s egyesek ugyanévégett büntetéséről, az 1558. szeptember–októberi törvény a moldvai fejedelem birtokainak teherviseléséről s az erdélyi törvénykezés alá tartozásáról, valamint a havasalföldi menekülteknek az erdélyi rendek birtokairól való kiutasításáról, az 1559. júniusi országgyűlés deklarációja arról, hogy a török hűség ügyében jóban-rosszban osztozni fognak az uralkodókkal. A sor a 17. század közepén folytatódik. Az 1643. április–májusi XXXVI. tc. az inség idején Szörény megyébe telepedett s később visszakövetelt munteanok marháiról intézkedik: ha ezek vissza akarnak menni, javaik 1/3-át vihetik el; a fejedelem ily értelemben írásson a havasalföldi fejedelemnek. Az 1664. január–februári XXIV. tc. szerint idegen követeket ne szállítsanak be kulcsos városokba, várakba. Az 1668. január–februári VIII. tc. a máramarosiaknak a lengyelekkel való külön egyezésének megsértése miatt intézkedik, elégtétel adására kötelezve a kihágót. Az az évi júliusi III. tc. a két román fejedelem viszályának rendezésére (a *fejedelem „dispositiója szerint”*) rangos biztosokat küld ki

Ennyi a rendek külügyi hatásköre — úgyszólván semmi. Az országgyűlés általában csak a fejedelem lépéseinek nyomtérképét folytat külpolitikai levelezést. Ha egyáltalán hozzászólhat követek külföldre küldéséhez, akkor vagy tudomásul veszi és jóváhagyja a *fejedelem* intézkedését, vagy azt hatalmazza fel eljárásra, vagy azzal együtt küld követeket (s a közös követség legtekintélyesebb embere a fejedelem megbízottja), vagy kifejezett fejedelmi intencióra tesz erre lépéseket. Viszonylag önálló követküldési vagy -instruálási joga úgyszólván alig van. A követek elvétele tesznek neki jelentést (bár ezt törvénnyel próbálná biztosítani). Külföldi követeket csak rendkívüli esetekben fogad (s olyankor is esetleg csak a fejedelem álláspontjának támogatására). Nemegyszer csak becikkelyezheti a fejedelmi diplomácia eredményeit. Sorra hozhatja a törvényeket a fejedelem (és főtisztjei) útlevéladási jogáról, adhat különleges ügyekben felhatalmazásokat a fejedelemnek. A külpolitika *irányításába* a rendeknek nincs érdemi beleszólásuk; az fejedelmi jog. A fejedelem legfeljebb tanácsát kérdezi meg ily ügyekben, vagy a tanácsuraknak csak egy részét. Még oly (jeleztük: csak részben alappal) „gyengé”-nek ismert fejedelem is, mint Apafi, a néhány legjelentősebb tanácsúr (Bethlen János, Bánffy Dénes, Béli, egy ideig a szász comes) bevonásával intézi a Wesselényi-összeesküvéssel való kapcsolat kényes ügyeit (meg két, akkor még nem tanácsúr „szakértővel”, Bethlen Miklóssal és Teleki Mihállyal), s az 1672. októberi országgyűlésen a Teleki Mihály magyarországi támadása körüli viharban egy ideig enged a rendek követeléseinek, de amikor alapvető fejedelmi jogáról van szó, néhány kemény mondattal úgy utasítja ki a rendek küldöttségét, hogy az országgyűlés félórás pusmogás után jobb-

(Béldit, Haller Jánost, Szentpáli Jánost, Kun Istvánt, Nemes Jánost és Lázár Istvánt). A máramarosiak és a szomszéd lengyel urak „pacificatio”-ját erősíti meg az 1669. január—márciusi XV. tc. A lengyel sarcért kezés Győröffi György kárának Báthory Zsófia által való megtérítését írja elő az 1670. februári XIII. tc. (a Rákócziakon kártérítést követelő többi személyeket a törvények szerinti eljárásra utasítva). Az az év decemberi XXV. tc. a fejedelem ígéretét tartalmazza arra, hogy a moldvaiak által okozott károk ügyében megkeresi az ottani fejedelmet. Az 1671. november—decemberi XXVIII. tc. a dévai *jószágos* nemeseket mentesíti a török követek kíséretéről. Csak félig-meddig külügyi vonatkozású az 1678. októberi XI. tc. a magyarországi bűjdösök határszéli prédálásainak megfékezéséről (a *fejedelem* ígér rendelkezést eziránt) s Wesselényi Pál eltiltása a császári oldalra való portyáktól. A moldvaiak által elkövetett határszéli „insolentiák” orvoslására vonatkozó *fejedelmi* ígéret becikkelyezése az 1687. július—augusztusi XII. tc. Az utolsó ilyen törvény, az 1688. májusi—júniusi VI. tc. is a román fejedelemségek-

nak látja felhagyni a Teleki-támadás ügyének fessegetésével. Az országgyűlés külgügyi jogkörére *hatványozottan* áll az, amit törvényalkotó jogköréről elmondottunk.²⁰

AZ ORSZÁGGYŰLÉS BÍRÓI JOGKÖRE

A fejedelmi korszak országgyűléseinek érdemi jogkörei közül utolsónak hagytuk a bírói jogkör ismertetését. (Félreértések elkerülése végett szögezzük le: az országgyűlés bíraskodásáról beszélünk, s nem a *fejedelmi tábla országgyűlés alatti* tevékenységéről.)

Ezt a jogkört nem szabályozta külön törvény a fejedelemség korszakában. A gyakorlat azt mutatja, hogy a gyűlések bírósága előtt tárgyalt perek legnagyobb része *nota-* vagy *felsőrséertési per*. A viszonylag hosszú sort Bebek Ferenc s a Kendyek 1558-i lemészároltatásának *utólagos* tudomásulvétele nyitja meg. A makacs trónkövetelő Bebeknek 1558 júniusában Izabella s János Zsigmond (vétkei elismerése s bocsánatkérés után) még meg-bocsát, az 1558. augusztus 31-ről szeptember 1-re virradó éjjel azonban Kendy Antallal s Ferencel együtt lekasztoltatja (Balassi Menyhárt irányítja az akciót). A felkoncolt urak szál-lásának felprédálásakor mérget találnak, amely állítólag Iza-bellának s fiának volt szánva. Ez s a három nagyúr valószínűbb szándéka fegyveres fellépésre az uralkodók ellen volt a jogalap arra, hogy az 1558. szeptember—októberi országgyűlés utólag felségsértőknek s a közbéke megzavaróinak nyilvánítsa őket, s vesztüket méltó bűnhődésnek. A következő országgyűlési nota-ítélet Békes Gáspárt sújtja 1573. októberében (I. tc.); a rendek a fejedelemnek adnak megbüntetésére s a pártos-kodók kiirtására teljhatalmat. A Békesékkal való leszámolás azonban ismeretesen 1575 nyarán következik be; a rendek az az év július—augusztusi XIV. tc.-ben cikkeznek be az ellenük hozott nota-ítéletet, a XV. tc.-ben a notatusok vagyonát rej-tegetők ellen intézkedve.

Az országgyűlés most újabb két évtizedig nem foglalkozik nota-ítéletekkel; csak az 1595. április—májusi gyűlés foglalja *utólag* törvénybe (XL—XLIII. tc.) a fejedelemnek a Kendy—Báthory Boldizsár-párt felszámolására tett lépéseit, felségsér-

kel való viszony megjavítását célozza (a moldvaiak javainak erdélyi arestálását eltiltva, s vizsgálatot rendelve egy havasalföldi klastromfelvé-rés ügyében).

²⁰ Az országgyűlés külgügyi jogköréről elmondottakat vö.: BV: Efj 43—6., Efh. 26.

tőknek nyilvánítva a bukott párt vezetőit. Az ellenpártból életben maradt Báthoryakat, Andrást s Istvánt az 1599. márciusi országgyűlés rehabilitálja (XI. tc.-ével), ez a gyűlés választván Báthory Andrást fejedelemmé. Rákóczi Zsigmond egy évében Pernyeszi Gáborra esik nota büntetése Kővár idegen kézbe ejtése miatt (1607. júliusi LXIII. tc.) — hogy aztán 1608 szeptemberében a rendek (V. tc.-ükkel) az új fejedelem „authoritásából” eltöröljék ezt az intézkedést. Annál bővebb azonban Báthory Gábor további uralma nota- és crimen laesae-ítéletekben. Az 1610. március—áprilisi országgyűlés (VIII. tc.-ével) a Kendy—Kornis-összeesküvés vezetőit marasztalja el, az 1612. novemberi V. tc. Bethlen Gábort s vele együtt Géczy Andrást „és több complicesit” nyilvánítja notába esettnek. Bethlen Gábor uralmának ez ítéletek törlesztésével kell elkezdődnie. Az 1613. októberi I. tc. őt magát menti fel a nota alól, a II. tc. Brassót s a benne levő nemeseket (Géczyt nem nevezi meg a tc.). 1614 elején folytatódik a rehabilitációk sora. Az az év február—márciusi XI. tc. a Báthory Gábor által proskribáltatott többi személy büntetését törli, kivéve Kendy Istvánét, Kornis Boldizsárét és Sennyei Pongrácét, akiknek (ill. a két utóbbi árváinak) visszafogadásáról a XIII. tc. gondoskodik. Egészen külön ügy Szilvási Boldizsáré, akit Báthory Gábor idejében el sem ítéltek, de még csak nem is proskribáltak, Báthory Gábor azonban mégis per notam elosztogatta birtokait. Róla a XV. tc. veszi le a bélyeget, birtokai ügyében lényegében a peres útra igazítva. A rehabilitációs folyamat az 1615. szeptember—októberi országgyűlésen fejeződik be a XLIII. tc.-el (a fejedelem propositiójára, s az is tanúskodván a rehabilitálandó mellett): Kornis Györgyöt is felmentik az ellene levágotása után emelt vád s hozott ítélet alól.

Egy év múlva azonban, Homonnai trónkövetelése kapcsán, ott az újabb nota-ügyek: Sarmasághi Zsigmondé, Szilvási Boldizsáré (és feleségéé) s Kornis Zsigmondé, Benkneré, Kálnokyé, Daczó Pálé — a Homonnaihoz átszökött Sarmasághit el is ítélik, a többiek (Kálnoky kivételével, aki fogva maradt) kegyelmet kapnak, csak birtokaik jó részét veszik el. Kérdés, hogy valóban notán marasztalják-e el 1628 májusában Vajda Ferencet, ahogy egy százsz feljegyzés írja (törvényben nincs nyoma a dolognak) — a cselekményt ti. ott testvére megvérsítésében jelölik meg. Biztosan nota-ítélet azonban, Haller György és Szombathelyi Mártoné (1629. áprilisi I. tc.): Haller vétke az volt, hogy Bethlen tudta és beleegyezése nélkül állt a császár szolgálatába, amit pedig még a császár és Erdély

közti béke is tiltott. Őt távollétében ítélték el. Szombathelyi ügye volt a súlyosabb. Az évtizedeken át szolgáltatót ki erdélyi államtitkokat a császárnak, aztán át is szökött, Eszterházy megbízásából ment a portára Bethlen megbuktatásán ügyködni. Bethlen 1628 végén mégis megkegyelmezett neki, tisztiséget adományozott számára. Az azonban a vád szerint újból államtitkokat játszott a császáriak kezére. Letartóztatása s kihallgatásai után apránként mindent bevallott, így érte a nota büntetése (az ítéletet végre is hajtották). Haller notáját (az igazolván, hogy szolgálatvállalása nincs Erdély ártalmára) az 1630. január—februári VIII. tc. törölte.

I. Rákóczi György korának első nota-pere azonban (eltekintve Brandenburgi Katalinnak Schulitz megöletése miatti, formailag le sem folytatott perétől, amelyből a volt fejedelemszony hatalmas anyagi áldozat árán szabadult) ismét egy Haller, István ellen indul. Minthogy a fejedelem „az nyughatatlan elméjű embereknek ártalmas igyekezeteknek refrenálását” követeli, s a rendek tudakozódására Haller Istvánt nevezi meg, az pedig ártatlanságát hangoztatja, a rendek megidézttetését mondják ki (1631. június—júliusi I. tc.), egyben a nota gyanújába eshető személyek elleni eljárásról is rendelkezve: eleve gyanús az, aki az országból távozása előtt eladja birtokait (az ily átruházások érvénytelenek is), aki pedig evocatio után indul ki az országból, tetten értnek számíton (s így akár jobbagyok által is elfogható legyen). A rendek csak azt kérik a fejedelemtől, hogy alaptalan gyanúra ne tartóztasson le senkit. Haller ügyénél súlyosabban kell már nem idéztetést elrendelnie, hanem ítélnie az 1633. augusztusi gyűlésnek: I. tc.-ével Székely Mózesre s a vele a portára szököttekre mondja ki a *crimen laesae majestatis* ítéletét, VI. tc.-ével Zólyomi Dávidot marasztalja notán. A hűtlenségi perek sorában egészen különleges helyet foglal el a Mikes-fiak ismeretes leányrablási ügye miatt indított (1638. május). A notát ez esetben az akció viszonylag jelentős fegyveres erővel végrehajtása mellett (amit a közbéke megzavarásának lehetett felfogni) az is indokolta, hogy a leányrablók távol maradtak a fejedelem által indított hadból — s Vasile Lupu moldvai fejedelemhez szöktek ki, aki ellen Rákóczi épp az előtt hirdetett hadat, hogy a leányrablás megtörtént. (A Mikesek később kegyelmet kaptak.) Ugyanez az országgyűlés ítéli Kun Gothárdot jószágvesztésre, az „a fejedelmet spoliatornak nevezvén”.²¹

²¹ ETA IV. k. 46.

Ha az 1638. májusi nota-pereknek még politikai jellege van (vagy az is), az 1641. májusiaknak már egyáltalán nincs; a partiumi fiscalis director több főrangú személy ellen nyújt be nota-keresetet a tizedarenda meg nem adásáért, az Eheni testvérek perében vértétel miatt nota fenyegeti a vádlottat, ha tizedmagával nem mentheti magát.²²

I. Rákóczi György uralmának további szakasza, egészen az utolsó hónapokig, mentes az ilyen perekől. Csak az 1648. március—áprilisi országgyűlésen indított a fejedelem pert Nadányi István ellen azzal a váddal, hogy az „diffamáló írásai-val s szavaival” megsértette fejedelmi méltóságát. Notát követel rá. Nadányi védekezik is, a rendek közbenjárását is kéri. Azok erre nem hajlandók, de notán sem marasztalják, csak a tábla következő törvényszakára evocáltatják azzal, hogy elmarasztalása esetén *főváltáságra* és jószágvesztésre ítéendő (tehát nem a nota rendelt büntetésére), ezt a büntetést szabva ki a fejedelmek jövőendő diffamálóra is. A törvény általános részét az 1649. január—márciusi X. tc. eltörli; a Nadányit illető részeket érvényben hagyja.

Innen kezdve egy jó évtizedig nem kerül sor az országgyűlésen nota-perekre. A második nagy uralmi válság idején s az Apafi-kor pártharcaiban már többet foglalkozhatnak ily ügyekkel a rendek. Az első ilyen törvény egy kegyelmezés, Kövér Gáboré (Barcsai közbenjárására), csak személyére, közben már eladományozott javaira nem (1659. május—júniusi XXI. tc.). Lényegében ítéletnek számít Nadányi Mihály ítélőmesternek és Mészárosnak az 1659. szeptember—októberi III. tc. által hirdetett amnesztiából való kivétele. A még Barcsai-párti 1659. augusztusi keresztesmezei tábori országgyűlésből Havasalföldébe követül küldött Nadányit útjában fogják el s ölik meg Rákóczi emberei, s csak az 1660. október—novemberi XXI. tc. veszi le róla a felségárulás gyalázatát. 1661 első felének Barcsai-ellenes törvényeiről már más helyütt szólottunk; ezek is gyakorlatilag nota-ítéletek. Az Apafi-korszak, Kemény János bukása után, a dolgok természete révén, nota-ítélettel kell hogy induljon. A Rákóczi—Kemény-párt vezetői Magyarországra futnak, ott a határszélen szervezkednek, úgyhogy a fejedelemnek joga is van a notát kimondatni rájuk azzal, hogy a fejedelem is csak az országgyűlés „nagyobb és számosabb voxá” alapján adhasson nekik kegyelmet. Az Erdélyben maradt, de ismeretesen a Rákóczi—Kemény-párthoz tartozó Mikes

²² Uo. 69—70.

Kelemenre is ez az ítélet vár, ha nem tudja menteni magát (1662. márciusi XVII. tc.). Ezt a nota-ítéletet faragják le apránként (egészen a teljes megsemmisítésig) az elkövetkező évek törvényei. A Rákóczi—Kemény-párt első fecskéje Erdélyben Kapy György; ő már az 1662. október—novemberi gyűlésen kegyelmet kap (XXVII. tc.). Az 1663. február—márciusi XII. tc. pedig általában kegyelmet ad a Rákóczi—Kemény-párt megnotázott vezetőinek (csak Kemény Simont — az elesett fejedelem fiát, az emigrációnak inkább csak formailag fejét — véve ki ebből, „mivel hazánk veszedelme forog benne”), birtokaikat is visszaadja, csak hitlevelet vár el tőlük addig is, míg királyi területről vagy a császári hadak által megszállt várakból bejöhettek Erdélybe. Kemény Simonnak csak az 1663. szeptemberi gyűlés ad kegyelmet (IX. tc.-ével), egyelőre azonban nem tartja alkalmasnak az időt Erdélybe jövetelére, birtokai közül a fiscus kezén levőket illetően csak közbenjárásukat ígéri a fejedelemnél, a magánkézen levőket (bizonyos feltételek mellett) visszaadja. Az 1662. márciusában megnotázottokról csak az 1664. novemberi I. tc. veszi le végképp a bélyeget — hogy számosan közülük rövidesen egyre jelentősebb szerepet játsszanak az Apafi-kor Erdélyében.

Pár évre rá trónkövetelő ügyében kell nota-törvényt hozni. Az Apafi-kor addigi trónkövetelői közül Haller Gábort a török végeztette ki, Ugron András trónkövetelése nem volt veszedelmes dolog, az Erdély fejedelmének törvényesen megválasztott I. Rákóczi Ferenctől inkább csak tartottak az erdélyi rendek, gyanújuk alapját eddig nem mutatták ki. Az 1667. áprilisi I. tc., Székely Mózes és társai esetére hivatkozva, Zólyomi Miklós ellen utasítja a directort a törvény útján való eljárásra, arra az esetre el is marasztalva, ha az nem tér vissza a portáról. Zólyomi, tudjuk, a töröknél marad, csak jószágai esnek a fiscus kezébe.

Az 1671. őszi rendi rezgelődés azonban majdnem nota-sorozatot produkál. Az októberi gyűlésen a tanácsurakat éri az első támadás. Azok erre a fejedelem közvetlen környezetének (részben központi hivatali apparátusának) egyes tagjaira hárítják a felelősséget az ország bajaiért, s a fejedelem a rendek követelésére hozzá is járul Boér Zsigmond volt portai ügyvivő, Székely László főpostamester (s a rendek által perbe idézendő más személyek) perbe fogatásához. A fejedelmi udvar védekezik, Apafi melléjük áll a tanácsurak ellen, akik önvédelemből a zúgolódó rendekkel tartanak. Az 1671. november—decemberi gyűlésen ott a kompromisszum: a rendek előbb a

fejedelem közbenjárására a Ghillányi Gergely (Apafi sógora), Naláczai István főudvarmester, Lázár Imre és Székely László elleni pert ejtik el, a fejedelemnek teendő hűségeskü mellett a rendeknek is ezt követelve tőlük, majd a fejedelemasszony közbenjárására a Balog Máté (Várad védője, ekkor Bornemissza Anna udvarmestere), Belényessy Ferenc praefectus és mások ellenit. Végül csak Boér Zsigmond marad perbe fogva. A vád ellene az, hogy mint portai orator azt jelentette a fejedelemnek (s hirdette mások előtt): Bethlen János, Bánffy Dénes és Fleischer százsz comes Zólyomi-pártiak, azok tartják mindennel a portán. A director nota-ítéletet követel. Boér a neves országgyűlési ügyvéd, Péles István védi; először el akarja távolíttatni az ülésről az érdekelt három nagyurat (a per *egész tárgyalása* 1671. december 17-én zajlik le). A rendek nem járulnak hozzá ehhez. Erre az ügyvéd kifogásokkal élne. A „közbeszóló ítélet” csak érdemi kifogásokra ad módot. Így Boér röviden úgy nyilatkozik: mint a fejedelem reversalisos szolgájának kötelessége volt minden, a fejedelemre veszélyes dolgot (a hír alapján vizsgálata nélkül) jelenteni urának, de nem kívánt ezzel ártani Bethleneknek. Ezek után mindkét fél beterjeszti tanúvallatásait. Az ügyvéd cáfolni tudja a vád egyes bizonyosságait, az alperesi bizonyságok azonban inkább ártanak benyújtójuknak, s végül is Boér ellen bizonyos vádak beigazolódnak. A gyűlés a peres felek kiküldése után, hosszas vita végén hozza meg nota-ítéletét, egyben kegyelmet is adva a volt ügyvivőnek. Annak azonban be kell ismernie vétkét, meg kell követnie a sértetteket, s arra kell köteleznie magát, hogy bárkit is vádoljon meg a jövőben hamisan, a nota-ítélet legyen rajta (1671. november—decemberi XXIV. tc.). Boér ettől még továbbra is szereplő alakja marad az Apafi-korszaknak, az 1671 őszi nota-ítéletet sohasem hajtják végre rajta.

Más sorsra jut a következő nota-ítélet sújtottja, Bánffy Dénes. A nagyurat a Bethlen—Béldi-párt fegyveres felkelése dönti meg, saját pártja a liga akciója kibontakozásának láttán jobbnak látja elejteni. Béldiek végezni akarnak kerükbe került ellenfelükkel. A Bánffy ellen hozott nota-ítélet s az azt becikelyező 1674. november—decemberi XXVIII. tc. egy hatalmi harc lezárásának szánt lépés. Valójában csak egy mozzanata volt ennek a harcnak, amely épp az 1674 végén diadalmos párt teljes szétveretésével végződött. 1674 november—decemberében még két további törvény is intézkedett a kivégeztetett ellenfél ügyében. A XXIX. tc. fiát, Bánffy Györgyöt (a majdani Habsburg-Erdély első gubernatorát) zárta el egyelőre az udvar-

nál való neveltetéstől, a későbbiekre pedig a Bornemissza Anna utáni esetleges örökléstől (kivéve a fejedelemszony kezére osztállyal vagy Szentpáli Jánosné örökségéből jutottakat) s a fejedelemtől való adományyeréstől. A XXXI. tc. pedig Bánffy Dénes szerzett jószágairól s a kezén volt oklevelekről rendelkezik. Bánffy György e circumscriptiója csak pár évig tart. Az 1678. októberi országgyűlés (ugyanaz, amely leszámol az akkorra már csak Béldi-párt otthon maradt vezetőivel) XIV. tc.-ével megszünteti a korlátozást (eltörölve az 1674. november—decemberi XXIX. tc.-et). Az 1684. márciusi XV. tc. megerősíti ezt az intézkedést.

Közben pedig már lezajlik a Rákóczi—Kemény-párt visszaütése. A Bethlen—Béldi-párt három feje közül Béldi Pál és Bethlen Miklós 1676 áprilisában fogságba kerül, Bethlen Jánost birtokára internálják. Az ellenük tartott esketések talán elégségesek volnának egy nota-perhez, híveik azonban még fel tudják kelteni annyira a rendek indulatait, hogy az Apafira támaszkodó s azt támogató másik párt ne kockáztassa az országgyűlésen viendő pert. A Béldiék elleni intézkedéseket akkor meg kell szüntetni, azok azonban hatalomban jócskán vesztenek. S amikor a volt generális és pártjának vezetői 1677 végi—1678 eleji felkelésük katonai veresége után a portára futnak, ügyük még el sem dőlt végleg, amikor Apafi 1678 februárjában az 1677 őszén Béldiéktől a portára küldött Paszkóval való együttműködés vádjával perbe fogatja az ugyanakkor hivatalos főkövetként ott járt öreg Kapy Györgyöt, korábban a Rákóczi—Kemény-párt egyik vezetőjét. Az 1678. február—márciusi országgyűlésre beküldött propositióinak 2. pontja tartalmazza a Kapy elleni vádakat. Az a jogi formákat eléggé ügyesen kihasználva védekezik, s egyben több ízben is a rendek közbenjárását kéri fejedelmi kegyelemért. Azok hájlanak is erre, Apafi azonban nem enged. Végül is ítélet sem születik, de Kapy sem kerül szabadlábra, s még ügyének lezárása előtt börtönben hal meg. Mikor aztán a portán Apafi diplomáciája és pénze — s a status quo fenntartásának az adott pillanatban a porta számára oly fontos érdeke — erősebbnek bizonyul Béldiék ígéreteinél, s a Konstantinápolyba futottak a Jedikulába kerülnek, Erdélyben is lefolytatják ellenük a nota-pereket, az ítéleteket azonban ekkor még nem cikkelyezik be. Még az év októberében sem, amikor notán marasztalják a Béldi-párt Erdélyben maradt főbjeit: Haller Jánost, Lázár Istvánt, Daniel Istvánt, Keresztessi Sámuel, Gotzmeister Kristófot. Akkor még csak a portai fogoly Béldi és a vele szökött sógora, Belényi

kezességi összegének felvételéről intézkednek (1678. októberi LII. tc.). A kérdést az 1679. május—júniusi országgyűlés zárja le, törvénybe (XI. tc.) iktatva a kiszököttek, az 1678 októberében elítéltek s az ez ügyben a folyó országgyűlésen elmarasztalt Cserai János notáját, s ugyanakkor tudomásul véve (X. tc.) a fejedelem által a Béli-féle felkelés többi részesének adott feltételes amnesztiát (ha ti. azok a jövőben „afféle árulatlásban találatnak”, irgalom nélkül bűnhődjenek).

A korszak utolsó nota-perei Thököly és legfőbb erdélyi pártbívei ellen céloznak. A fejedelem és vezető kormányfériai leszámolnak a magyarországi ügyet Apaí kezéből kivevő (s ezzel annak magyar királyi ambícióit meghiúsító), hatalma tetőfokán Apafit erdélyi fejedelemségében is veszélyeztető, de 1683 szeptembere óta lényegében már bukott kuruckirályyal. A főper természetesen magáé Thökölyé, de a perkomplexum tárgyalását mégis Barcsai Mihályéval kell kezdenünk. Az az 1658-ban fejedelmet adott, s 1660—1661-ben rettentő vér- (és pozícióbeli) veszteséget szenvedett család tagja, régtől a fejedelem udvari hadainak kapitánya. Ilyen minőségében van szerepe Béli felkelő hadainak 1678. januári szétverésében, 1683 tavaszán, bukásakor, már tanácsúr, és Fehér megye egyik főispánja. Ő Thököly embere az udvarban. Feltehetőleg valami familiáris-féle kapcsolat fűzte ahhoz (Thököly erdélyi fő birtoka a vajdahunyadi óriásuradalom volt, Barcsai birtokai pedig Hunyadban s Alsó-Fehér vele szomszédos részében feküdtek). Az Apafikornak a fejedelem mérsékelt munkabírása miatt bevett szokása szerint ő járt el a fejedelemnél Thököly ügyeiben. Az ti., másokhoz hasonlóan, csak röviden terjesztette ügyét a fejedelem elé, bővebben a szóban eljárót utasította. Ez a kapcsolat okozta 1683. márciusi elfogatását. Előbb az 1683. márciusi országgyűlés bírósága elé kerül a Thökölyvel való egyetértés vádjával. Végül is beismerő vallomásra kényszerül. Ítéletet azonban egyelőre nem hoznak perében (Thököly hatalma csúcspontján van), csak fogságban tartják. 1684 márciusában, már a török 1683. szeptemberi, Bécs alatti veresége s további kudarcai után s Thököly ezt követő hanyatlása közepette veszik elő újra a pert. Barcsai azonban halálraszántan, de szívósan és okosan védekezik. Terhelő tanú pedig csak kettő van. Azok közül is csak Vajda László fejedelmi főpostamester vall súlyosabban a volt udvari kapitány ellen. A rendek kérését intéznek Barcsai mellett Apafihoz. Az nem enged, s a per újra félbeszakad. Mikor 1685 elején újra számítani lehet folytatására, Barcsai ügyvédjei majdnem 130 mentő- (vagy legalábbis

nem terhelő) tanú vallomását sorakoztatják fel védencük mellett. A vádlott maga Telekin s Naláczin is próbál hatni Apafira. Ez az országgyűlés azonban elítéli Thökölyt, Barcsai pere ezután kerül tárgyalásra. A rendek notán marasztják, csak azt tudják elérni, hogy Apafi megkegyelmez fejének, de fogságban marad. Notáját csak az 1685. október—novemberi országgyűlés cikkelyezi be (VIII. tc.).

Az 1685. február—márciusi országgyűlésen kerül sor Thököly perére is. A jogalapot Thökölynek (mint az 1670-es években — s jogilag később is — Apafi alattvalójának) a fejedelemnek adott reversalisai szolgáltatják arról, hogy nem ártja magát ellene való dologba. Apafinak viszont 1683 ősze óta a kezébe kerül több olyan okmány, ami e kötelezvények be nem tartását bizonyítja: Thökölynek egy 1683. júliusi, Apafi lejáratását célzónak tekinthető levele, 1683 decemberében Apafihoz küldött követte utasításának fenyegető záradéka s 1684. őszi portai feljelentése a fejedelem ellen (a császáriakkal és lengyelekkel való összejátszással, Thököly dolgainak akadályozásával vádolja, s szabad kezet követel ellene). A per a fejedelem és kormányférfiak hosszú vitája után indul meg. Azoknak ti. mérlegelniük kell azt, hogy Thököly a Hajdúságban áll saját hadaival s török segélyhaddal, újabb török segélyerőket is várva, de a Thökölytől való elhatárolódás szükségét is. A gyűlésnek eléggé a vége felé kezdődik meg formailag is a per, nem kis mértékben amiatt, hogy Teleki nem kívánván jelen lenni a Thökölyvel való *közvetlen* leszámoláson, halogatja a gyűlésbe jövetelét — a rendek azonban megvárják a perrel. Thököly személyes megjelenésre van meghíva, de csak erdélyi jószágigazgatója s ügyvédje képviseli. Ezek perhalasztást kérnek. A rendek pártolják a kérést, Apafi nem enged. Erre a jószágigazgató kijelenti, hogy urától nincs teljhatalma vagy ügyvédi megbízatása. A fejedelem s a rendek engedélyeznék Thököly ügyének ügyvéd által védtetését, a személyes megjelenésre meghívás ellenére. A jószágigazgató nem hajlandó erre, s mikor az országgyűlés határozattal kötelezi erre, eltávozik az országgyűlés törvényszéke elől. A rendek erre kimondják a jószágvesztést. Ezt az ítéletet azonban nem cikkelyezik be, törvény csak közvetett formában utal rá (aszerint az elkobzott Thökölybirtokok egy része az ifjabb Apafi Mihálynak adományozható). A Thököly-párttal való leszámolás utórezgései az 1686. augusztusi gyűlés két nota-ítélete Pekry Lőrinc, Thököly ismert híve ellen (V. tc.), Daczó János ellen a Thökölyékkal való összejátszás, államtitkok nekik kiszolgáltatása miatt (VII. tc.) s a

szász natio kérésére hozott VI. tc. a natio Thököly 1686. tavaszi Erdélybe nyomulása s felveretése kapcsán vitt szerepe tisztázására vizsgálat indításáról.

A nota- és felségsértési ítéletekkel rokon (bár enyhébb) eset az, amelyben az országgyűlés *száműzetésre* ítél egyeseket. Összesen három személy ellen hoznak ilyen ítéletet: Tomory Miklós ellen az 1540. augusztusi X. tc.-el (az 25 napon belül hagyja el az országot), Bocskai ellen előbb az 1600. október—novemberi XX. tc.-el (formailag Báthory Zsigmond 1598-i visszahozatala miatt), majd az 1601. január—februári XXVIII. tc.-el (ez az előbbi egyszerű megerősítése annak ellenére, hogy akkor már ismét Báthory Zsigmond a fejedelem) s Náprágyi Demeter erdélyi katolikus püspök ellen az utóbbi országgyűlés XXIX. tc.-ével (azzal az indokolással, hogy a püspök Báthory András alatt mindenről tájékoztatta a császárt, Vitéz Mihállyal megsemmisítette Báthory Zsigmond donatióit, a nemességre s az országlakókra bajt hozott, különösen a kolozsváriakat háborgatta).

Hamispénzverők ügyének országgyűlési tárgyalásáról csak az 1676. november—decemberi gyűlésről (Bakos István pere; halálra ítélik) és az 1678. február—márciusi gyűlés esetében van tudomásunk (a per ott nem jut el az ítéletig).

Az országgyűlés által tárgyalt perek egy külön csoportját teszik *súlyos büntények*. Az 1614. február—márciusi országgyűlés vérfertőzés, paráznaság, boszorkányság vádjával ítéli halálra Báthory Gábor egykori kancellárjának, Imreffinek özvegyét, Ifjú Katát. A fejedelem 1614. május 16-án a megjavulás feltételével megkegyelmez neki, de kitiltja Erdélyből s Bihar megyei birtokaira konfiniálja. Az 1676. november—decemberi gyűlés három ilyen ügyben is határoz. Egy férjét láb alól eltétető asszonyt halálra ítélt, az azonban már Moldvába szökött. Egy bigámia miatt elítélt személy ítéletét (az elhalván) nem tartja végrehajtandónak. Végül a következő országgyűlésre vagy táblai időszakra napolja el (sedriára sem engedvén szállani) egy mérgezéssel gyanúsított asszony ügyét. Nagyobb horderejű ügy volt ennél a fejedelemasszony betegeskedését hite szerint okozó boszorkányoké. Az 1685. október—novemberi országgyűlés (IX. tc.-ével) különbírátságot küld ki a per ellátására (a tanácsi rendet, a tábla többségét, a 3 natióból 12, részben főrangú személyt delegálva bele). Ezt a bíróságot egészíti ki az 1686. április—májusi III. tc.

Vagyonjogi perek az előbbihez hasonlóan szintén eléggé ritkán kerültek az országgyűlés törvényszéke elé. Voltaképpen ily

jellegű a Bokus Simon—Báthory György-ügy az 1558. júniusi országgyűlésen. Az előbbi a Báthorytól sorozatosan elszenvedett károk s hatalmaskodások miatt panaszkodik, amelyekért nem kapott elégtételt. A rendek Báthorynak az uralkodók nevében való megintetését határozzák az elégtételadásra, ellenkező esetben ítéletével kiadásával s végrehajtásával fenyegetve. Súlyosabb ügy volt ennél Báthory Gábor és Bocskai Miklós pere Görgény és Vécis várát illetően. Bocskai Miklós ti. a két fontos vár birtokosaként annak tisztjeit arra esketi fel, hogy oda nála hatalmasabb személyt senkit ne bocsássonak be, a fejedelmet se, s azok 1609-ben valóban nem engedik be a várakba Báthory Gábort. Az erre „kezéhez veszi” a két várat, a Magyarországon élő Bocskai viszont belevéteti az 1610. augusztusi kassai egyezménybe, hogy ez ügyben a legközelebbi erdélyi országgyűlés bírósága döntsön. A kassai egyezmény ratifikálni kellvén, Báthory Gábor az 1610. szeptember—októberi országgyűlés elé viszi az ügyet. Ott azonban Bocskai sem személyesen nem jelenik meg, sem ügyvédje által nem képviselteti magát. Báthory viszont előadja foglalása okát s Bocskai Miklóssal szembeni egyéb sérelmeit (az magánál tartotta Bocskai István bizonyos értékeit). Az országgyűlés azon a jögeimen, hogy a felperes meg nem jelenése esetén az alperes egyszerűen felmentendő, felmenti a fejedelmet a kereset alól (IV. tc.). Mintegy semmitűszékként szerepel az országgyűlés Szemere Boldizsár Ibrányi Mihály váradi alkapitány elleni perében. Szemere egy, a váradi várba 1637 előtt drabantnak állt jobbágy feleségét követelte onnan vissza, s Ibrányi nem adván ki, ítéletet is eszközölt ki ellene a vármegyétől. Az 1639. májusi országgyűlés (XXIII. tc.-ével) megsemmisítette az ítéletet (arra hivatkozva, hogy a jobbágy 1637 előtt állt drabantnak). Részben vagyonjogi, részben bírósági szervezeti ügy az 1655. februári XXI. tc. tárgya. Az országgyűlés tudomásul veszi a fejedelem által fiscalis per rendelését a zetelakiak ellen, akik egy birtokperben nem voltak hajlandók akceptálni saját ítéletükkel szemben a sedriáét. Egy vitatott jellegű út ügye a tárgya Mikola Zsigmond és Gyeróffi György perének, amelyben az 1675. november—decemberi gyűlés hoz ítéletet (XIV. tc.), a főispánt s biztosokat küldve ki helyszíni vizsgálatra azzal: az út között jellegének bebizonyosodása esetén szabadítsák fel azt. Az 1676. november—decemberi gyűlésen folyik Balassa Imre pere Kapy György ellen bizonyos értékeinek erőszakos elvétele s a Barcsaiak ellen Nagy-Barcsáról erőszakkal való kizárása miatt.

Két ismert esetben törvénykeznek a rendek *diffamatio* ügyében. Az első Nemes Jánosé. Őt 1686 novemberében ítélik el Teleki és Mikes Kelemen diffamációjáért. A másik ítélet homoródszentmártoni Bíró Bálintot sújtja. Az többek között az 1687-ben már tanácsúr, udvarhelyszéki főkirálybíró és főgenerális-helyettes Bethlen Gergelyt „diffamálta és mocskolta rendkívül való dolgokkal”. A fejedelem a dolgot az egész tanácsi rend sérelmének fogta fel. Erre a rendek is jónak látták a sajátjuknak tekinteni. A székely natio sietett elhatárolódni a „mocskos nyelveskedéstől”, s maga sürgette az ítéletet. Az már a büntetés enyhített formája volt, hogy Bírónak szalmasüveggel a fején kellett visszavonnia Bethlen Gergely elleni „mocskos diffamációját”, majd a piacon el kellett ezt ismételnie, utána a pellengér alatt megverték. Még Udvarhelyszék gyűlésén is el kellett ismételnie a visszavonást, „nyelveskedése” esetén újra s újra hasonló büntetés várván rá (1687. február—márciusi XI. tc.).

A második nagy uralmi válság idején történik meg néhány-szor az, hogy a rendek a *fejedelemnek* adnak felhatalmazást bíróság elé tartozó kérdésekben. Így hagyja az 1660. október—novemberi XXIII. tc. a fejedelem döntésére az Erdélyből kiment Rákóczi-pártiak „állapotának” és vagyonának ügyét. S ily jellegűek a Kemény Jánosnak Barcsai ellen adott, már ismeretett felhatalmazások.²³

Ennyi az, ami az országgyűlés bírói funkciójáról összeállítható. Már bevezetőben jeleztük: ennek a bíráskodásnak legnagyobb részét *nota-* (vagy *felsőértési*) perek ellátása teszi; a többi perek száma együttvéve is aránytalanul kisebb ezeknél. A nota-perek azonban általában az uralkodói hatalom erősítésére szolgálnak; így van ez a 16—17. századi Erdélyben is (olyan kivételtől eltekintve, mint Bánffy Dénes elítéltetése). Paradoxul hat, de még a nota-ítéletek megsemmisítései is részben a fejedelmi hatalom erősítései — gondoljunk itt az 1614 eleji rehabilitációkra, amelyek épp Bethlen Gábor konszolidációjához szükségesek, vagy a Rákóczi—Kemény-párt 1662. márciusi notájának feloldására, aminek révén a rövidesen Apafi fő támaszává váló Rákóczi—Kemény-párti vezetők politikai szerepe elől hárul el az akadály. A száműzetést kimondó ítéletek közül a három ismertebb körülmények közt kimondott (a Bocskai és Náprágyi elleniek) az uralmi válság

²³ Az országgyűlés bíráskodásáról elmondottakat vö.: BV: Efj. 74., Efh. 43., 75.

ama szakaszának terméke, amelyben a frontok a legjobban össze vannak kavarodva, a pozícióharcnak, uralkodói érdekek szolgálatának és rendi bosszúnak egyaránt termékei. A hamispénzverők elleni perek *fejedelmi jog* megsértése miatt folynak. Az országgyűlésen súlyos bűncselekmények miatt folyt büntetőperek közül azokban, amelyekhez bármilyen politikai érdek fűződhet (Imreffiné pere, majd a Bornemissza Annát megrontó boszorkányoké), a *rendi* bíráskodás ismét csak *fejedelmi* érdekeket szolgál (Imreffiné esetében is a Báthory-uralom nyomait felszámoló konszolidációt). Még vagyoni jogi perek közül is abban, amelyben a legnagyobb a tét (Boeszkai Miklóssal Báthory Gábor ellen), a rendek a *fejedelem* javára ítélnak. A *fejedelemnek* bíróság elé tartozó kérdésekben adott *felhatalmazásairól* pedig e tekintetben kár is a szót szaporítani. Az országgyűlés bíráskodásának egészében véve elsődleges tényleges funkciója a *fejedelmi hatalom erősítése*; fejedelem és rendek erőviszonyairól a bíráskodás tekintetében ugyanazt tapasztalták, csak még fokozottabban, amit az országgyűlés korábban ismertetett jogkörei tekintetében.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS EGYÉB JOGKÖREI

Az országgyűlés egyéb jogköreiről már röviden számolhatunk be — nem lévén ezeknek jelentős súlya sem, s az e területekre vonatkozó forrásanyag egyébként is aránytalanul kevésbé teljes, mint a törvényanyag vagy a bíráskodási jogkör gyakorlásának termékei. Három feladat ellátásáról kell itt szólnunk (a többiek jelentéktelenek): a gyűlés elé terjesztett *kérvények* intézéséről, a *nem külpolitikai levelezésről* s végül a törvénnyel el nem rendelt *számvételről*.

Az országgyűléshez benyújtott *kérvényanyag*nak csak tötrésze ismeretes, annak is közel 90%-a az Apafi-korból (részben csak országgyűlési beszámolókból, feljegyzésekből). Amennyire ennek alapján képet lehet alkotni az országgyűlés kérvényellátó munkájáról, a hozzá terjesztett ügyek legnagyobb kategóriáját a *birtokügyek* s a *magánjogi ügyek* teszik ki (kb. 30, ill. kb. 11%). A többi tárgykörök közt még 10–10%-kal vannak képviselve a büntetőperes ügyek, ill. a vallásügy, a fennmaradó 40% már tárgykörök hosszú sora közt oszlik meg.

A *nem külpolitikai levelezés* fennmaradt részének túlnyomó többsége a második nagy uralmi válság időszakának terméke: a rendek levelezése az éppen birtokon kívül levő ellenfejedelemmel vagy családtagjaival, személyek állásfoglalásai a trónhar-

cokban, az ellenfélhez küldött követek jelentései s a nekik küldött rendelkezések, portai követek és ügyvivők jelentései a rendeknek. A többi fennmaradt anyag egészen vegyes természetű (a volt fejedelem, Rhédei Ferenc megkeresése a rendekhez a huszti kocsmajog ügyében, a hajdúk kérvénye adóügyben, a rendeknek a *fejedelemével egyező értelmű* levelei 1688 májusában a felzendült Brassóhoz stb.).

Az országgyűlés számvételi vonatkozású törvényeiről a maguk helyén már szólottunk. A *külön törvénnyel el nem rendelt számvételről* a forrásanyag természeté révén az Apafi-korból van a legtöbb nyomunk (korábról csak az 1659. május—júniusi gyűlésen említik számvevők választását az Ugron Andrásból való számvételre). Ilyen számvevő tevékenységről az 1663. február—márciusi, az 1665. szeptemberi, novemberi, az 1666. februári, az 1668. január—februári, az 1669. január—márciusi, az 1670. márciusi, az 1671. november—decemberi, az 1676. november—decemberi, az 1678. júniusi és az 1689. májusi gyűlésről van tudomásunk (vagy magáról a számvételről, vagy legalább számvevők kijelöléséről, számvételre kötelezéséről vagy annak sürgetéséről) — az Apafi-kor általunk feldolgozott kb. 80 gyűléséből 11-ről, ott is elsősorban a pénzügyi tekintetben is oly nehéz első évtizedből.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS JOGKÖRÉNEK ÁTRUHÁZÁSA

Mielőtt azonban az országgyűlési jogkör ismertetését lezárnánk, szólanunk kell egy, a korábbiakban számos ízben említett kérdésről: az országgyűlési jogkör átruházásáról. Ez többféleképpen történhet: az országgyűlés felhatalmazza a fejedelmet vagy vele együtt tanácsát, vagy csak az utóbbit bizonyos intézkedések megtételére, deputatiót vagy biztosokat küld ki. Mindennek a fonákja a fejedelem s tanácsa intézkedéseinek utólagos megerősítése, becikkelyezése.

A nagy arányú ismétlések elkerülése végett itt csak az ilyen átruházások legfontosabb eseteit soroljuk fel. Ezek elsőnek említendő típusa a *fejedelem (s vele együtt esetleg tanácsa)* felhatalmazása.

Elsőnek az 1542. decemberi törvénynek azt az intézkedését említjük közülük, amely Izabellát és tanácsát kéri fel a török adó ügyében való rendelkezésre. Az 1543. februári országgyűlés két külügyben is felhatalmazza a királynőt s tanácsát: a portára az adót bevívő követségnek (azon túl, hogy az János Zsigmond királyságának elismerését s annak elhalta

esetére az erdélyiek magyar nemzetbeli fejedelem választására való jogának biztosítását kérje) ők adjanak instructiót; a moldvai fejedelemhez (a confederatio és szomszedság ügyében) Izabella küldjön követeket, s ő és a tanács állítsa ki az általuk viendő okmányokat. Az 1557. júniusi országgyűlés Bebek Ferenc trónkövetelése ügyében (az a portán Magyarország és Erdély kormányzóságát eszközölte ki magának) ad felhatalmazást eljárásra a királynőnek és tanácsának. Utaljunk most röviden az 1559—1566-i külügyi felhatalmazásokra (1559. június: Izabellának a fegyverszünet ügyében I. Ferdinándtól való tudakozásra, 1562. november: János Zsigmondnak a Balassi Menyhért árulása révén elveszett területek ügyében teendő diplomáciai lépésekre, 1563. június: követek kiválasztásának, instruálásának s pénzzel ellátásának az uralkodóra bízása, 1566. november—december: a szultánváltozás kapcsán a portára küldendő követek kiválasztásának ráruházása). A Báthory Istvánnak (és tanácsának) adott fontosabb felhatalmazások: az 1571. november—decemberi XXVII. tc. az árszabás kidolgozása végett biztosok kiküldetésére s az árszabálytervezetnek tanácsával együtt való megvizsgálására, az 1573. májusi VII. tc. a végvárok őrzésére, az az év októberi I. tc. a Békesre kimondott nota-ítélet végrehajtására s pártjának kiirtására, az 1574. júniusi IV. tc. az ország kincsenek felhasználására (Báthory eddig tett ily lépései jóváhagyásával). Báthory Kristóf többek között felhatalmazást kap a vallási újtók elleni vizsgálat elrendelésére, az újtónak bizonyult személy tisztétől megfosztására s makacssága esetén büntetésére (ezt a tanáccsal együtt tegye) (1578. április—májusi I. tc.), a román református püspök megerősítésére (1579. októberi VII. tc.), annak kivizsgálására, hogy katolikus papot kérő helységeknek többsége kéri-e ezt, s annak alapján (a tanáccsal együtt) a helységben katolikus vagy protestáns pap tartásának meghatározására (1581. májusi II. tc.). Báthory Zsigmond nemcsak a tábla ülnökeinek kinevezésére nyer felhatalmazást, mint két elődje, hanem táblai elnökére is (1588. decemberi XIX tc.), s korábbi gyakorlat felújításaképpen az árszabályozásra biztosok kiküldetésére (1591. novemberi XXXI. tc.).

Az első nagy uralmi válság idején, a Vitéz Mihály elleni rendi felkelés után is történnék olyan felhatalmazások, mint Csáky Istváné és a tanácsuraké a két lerombolt székely vár újrafelépítésének „elrendelésére” (1600. október—novemberi XII. tc.), a generálisé az 1601. január—februári országgyűlésen (VI. tc.) a kémek s más gyanús személyek elfogatására és büntetésére. Az ezek után már természetesen vehető, hogy Bocskai is felhatalmazást kap ítélőmesterek és táblai ülnökök kinevezésére s törvényszak kijelölésére (1606. áprilisi IX. tc.). Rákóczi Zsigmond rövid uralma alatt egy lényeges felhatalmazást nyer: az 1607. márciusi XIV. tc. az adó és fiscalis jövedelmek restantiáinak felkutattatását (s Báthory Zsigmond állítólag Kolozsvárott hagyott majd 20 000 frt-ja felkeresztetését s felvételését) ruhazza rá. Báthory Gábor 1608 szeptemberében (X. tc.) a hadiszigetát elől jobbágnak állt székelyek felcirkáltatására s korábbi állapotukba való visszahelyezésére nyer felhatalmazást a rendektől.

Bethlen Gábor legfontosabb felhatalmazásai: a fiscalis javak és jövedelmek visszaszerzésére (tanácsával együtt; 1613. októberi XVII. tc.), az 1588 decembere óta nyert zálogbirtokoknak az adományos kezénél hagyásának vagy visszavételének eldöntésére, ill. a már visszafoglaltakért az arra érdemeseknek kártérítés adására (tanácsával együtt; 1615. szeptember—októberi IX. tc.), a székelyek helyzetének rendezésére (ugyanakkori VI. tc.) és a limitatióra (1624. június—júliusi V. tc.). I. Rákóczi

Györgynek a Bihar megyei hajdúknak constitutio adására (1632. májusi XVIII. tc.), a görögök állapotának rendezésére (1633. április—májusi IV. tc. és annak az 1635. május—júniusi XLIII. tc.-el való megerősítése), törvénytár összeállítására s a rendek elé terjesztésére (1635. május—júniusi XVIII. tc.), a partiumi sérelmek ügyének rendezésére (1643. április—májusi XXVI. tc.) adják a rendek legfontosabb felhatalmazásait. II. Rákóczi György 1657 előtti uralma idején egyetlen fontosabb felhatalmazást nyer az 1650. márciusi XXVII. tc.-el a zsidók állapotának rendezésére.

Annál sűrűbbek a fontos felhatalmazások a második nagy uralmi válság idején. Az 1659. február—márciusi IX. tc. Barsait hatalmazza fel arra, hogy szükség esetén bárkit küldhet követül a törökhöz, vagy vihet magával. Az 1659. őszi gyűlés október 6-án az ország ügyében való mindenféle levelezésre felhatalmazza (a következő országgyűlésig) a tanácsurakat és II. Rákóczi Györgyöt. Az 1660. október—novemberi gyűlés XXIII. tc.-ével a Rákóczi—Kemény-párti emigráció tagjainak „állapotja” és birtokai ügyében ad szabad kezet Barcsainak, XXIV. tc.-ével pedig a portára küldendő követek instruálására neki és tanácsának (bizonyos irányelveket határozva meg az utasításhoz). A Barcsai helyébe Kemény Jánost megválasztó 1660. decemberi—1661. januári országgyűlés mindjárt egy sor nagy fontosságú felhatalmazást ad az új fejedelemnek s tanácsurainak: a XII. tc.-el a tartandó hadak számára s elhelyezésére nézve, a XIV. tc.-el a porta s más szomszéd országok barátságának megnyerésére, a XVIII.-kal a Partium s vele Székelyhíd ügyében való eljárásra. Még számosabb és súlyosabb felhatalmazást ad a fejedelemnek s tanácsának az 1661. április—májusi országgyűlés: II. tc.-ével a várak erődtítésére, a VI.-al (ez az 1660. decemberi—1661. januári XII. tc. bizonyos korlátozással megerősítése) a hadak tartása ügyében, a VII. tc.-el arra, hogy szükség esetén a török sarera begyűlt pénzhez is hozzányúlhasson, a VIII. tc.-el a fiscalis helyekre megszavazott éles begyűjtéséről való rendelkezésre s két tc.-ben (V., XVII.) a Barcsai elleni, korábban már ismerttetett intézkedésekre. Az 1661. júniusi I. tc. már általános felhatalmazást ad a fejedelemnek s tanácsának, hogy „minden hazánk megmaradására nézendő utakat módokat elkövethessen”; az V. tc. erősíti meg a Barcsai ellen adott végzetes felhatalmazást.

Apafi első felhatalmazásait a második nagy uralmi válság során előállt helyzetből való kibontakozás egyes lépéseire kapja. Az 1664. január—februári XXXIX. tc. őt, a mellette levő tanácsurakat, egyes további főrendeket, szász tisztségviselőket s városi tanácsnokokat hatalmaz fel a kolozsvári német őrséggel való egyezkedés lezárására. Az 1664. novemberi országgyűlésen a rendek előbb (november 6-án) még visszautasítják a fejedelem azon javaslatát, hogy amennyiben nem kívánnák megvédeni a császár követét, delegáljanak bizonyos személyeket avégett, hogy a fejedelem s tanácsurai ezekkel együtt tárgyaljanak a követtel. A gyűlés végén (november 19-én) azonban felhatalmazzák Apafit és a tanácsot a székelyhídi ágyúk és munició egyelőre Nagykárolyba mentése módjának meghatározására. 1665 országgyűlései is tele vannak ilyen felhatalmazásokkal. A májusi gyűlés XXV. tc.-ével az állandó mezei sereg elhelyezését bízza a fejedelemre s a tanácsurakra. A XXVI. tc. (az ország védelmi érdekeire való hivatkozással) a magánszemélyek által birtokolt fiscalis jószágoknak és jövedelmeknek a fiscalis várakhoz foglalására jogosítja fel Apafit, a XXXV. tc. a váradi menekültek megtelepítéséhez szükséges pusztatelek-összefrásról való rendelkezésre (tanácsuraival együtt). A szeptemberi gyűlés Kolozsvár helyzetének rendezésében ruház jogköröket

rá XII. tc.-ével (a főkapitány kinevezését annak régi jogaként említve, ezenkívül annak beiktatására s a város új helyzetének elrendezésére jogosítva fel biztos kiküldésére). A novemberi I. tc. ismét csak Kolozsvárra küldet biztosokat Apafival s a tanáccsal a végvárhálózat új központjául szolgáló város lakossága jogállásának rendezésére s hadnéppel ellátására; a fejedelem s a tanács határozza meg kiszállásuk időpontját is. A *Compilatae Constitutiones* szerkesztése kapcsán a fejedelemnek s tanácsának adott meghatalmazásokról már szövegtünk. Az 1668. január—februári gyűlés árszabályozásügyi felhatalmazást ad Apafinak s a tanácsuraknak. Apafi tanácsa utolsó jelentős felhatalmazására az 1669. január—márciusi országgyűlés elején kerül sor. A rendek január 31-én rájuk bíznák a váradi pasa Sebesvár ügyében írt piszkolódó levelére való választ. A tanács nem vállalja a megbízatást, úgyhogy végül is egy, a tanácsurakból s egyes választott személyekből álló szűkebb testület tárgyalja meg, titkos ülésen, az ügyet.

Ritkább az az eset, amelyben nem a fejedelem, hanem *tanács* nyer felhatalmazást.

Az 1560-as évekből ismerünk ilyen eseteket. Ezek általában nem nagy fontosságú ügyek intézésére szólnak: a bőrfelhalmozók ellen a tanácsurak előtt folyó vizsgálat, az uralkodó a tanácson át rendelkezzeik a cigányvagdákhoz a cigányok enyhébb, szokásukhoz s szabadságaikhoz képesti kezelése iránt, fétlőmesterek vizsályában a tanács — és a tábla meg további jogi szakértők — döntsének. Nagy súlyú általános felhatalmazást a tanács csak az Apafi-kor első évtizedében kap. Az 1667. január—februári XXXII. tc. az ő feladatává teszi az országgyűlés időpontjának s helyének meghatározását, a fejedelmi propositiók összeállítását s a két országgyűlés közt az egész országot illető ügyek intézését. (Ezt a törvényt aztán épp a leglényegesebb kérdésekben nem tartották meg; a *fejedelem* azokat kérdezte meg a tanácsurak közül, akiket jónak látott.) Az 1679. május—júniusi XXVIII. tc. a császárhoz küldendő biztosok instructiójának s egyéb okmányainak összeállítására jogosítja fel a tanácsot.

Külön kérdés e vonatkozásban az Apafi-kori *deputatio* ügye. Ezzel a szervvel „Erdély kormányzata 1540—1690” c., a közeljövőben megjelenendő munkánkban foglalkozunk részletesen.

Ugyanebbe a kérdéscsoportba tartoznak azok az esetek is, amelyekben az *országgyűlés utólag hagyja jóvá a fejedelem (vagy az a tanácsa) intézkedéseit*.²⁴

E fejezetünk tanulságai sem térnek el a korábbiaktól. Az országgyűlés ugyan, törvényhozásának méreteihez képest, viszonylag kisszámú esetben ruház át feladatokat a fejedelemre,

²⁴ Itt is csak a legfontosabbakat soroljuk fel újra. Így akceptálja az 1558. szeptember—októberi országgyűlés azt, hogy Izabella levágatta Bebeket s a két Kendy, az 1574. júniusi IV. tc. azt, hogy a fejedelem az ország kincseiből egy részt ország szükségére fordított, az 1622. májusi VI. tc. az akadémia alapítását, az 1626. május—júniusi V. tc. Fogaras

ill. arra s tanácsára — vagy csak az utóbbira. Ezek között az ügyek között azonban a legfontosabb országos ügyeket találjuk.

Itt említjük meg végül, hogy különösen a 17. század második felében erősödött meg az a gyakorlat, hogy az országgyűlés *bizottságot, biztosokat* küldött ki valamely kérdés intézésére. Az ily ügyek legnagyobb része határvita-ügy, a többiek is szinte egyszókbán helyi viták, vallási viszálykodások stb. ügyei.

Elmondjuk a forrásanyag által engedett teljesítmények a lefedés
tömegével az országgyűlési jogkörök. Az előzetes most
külön bizonygatni, hogy az országgyűlésnek a jogok
bizonyos körét adjuk a fejedelmi körből eredő részleg
részben alakításával. A jogok elemzése közben szemlélés
utalunk az 1588-1594 közötti törvényekről, a Bátor
közvetlen fejedelmi az 1600-1601-évi törvényekkel szemben a Bátor
Gábor helyére határtulajdonos 1613. október: országgyűlés
az 1614. február — márciusi gyűlés rendi jogkörök átadására.
az 1630-évi rendi fejedelmi törvények. Az országgyűlés
országgyűléseknek elsősorban törvény-, az országgyűlés
is az országgyűlési határvita törvények, pontosan a fejedelmi
és a rendi határvita törvények közötti különbségek
legfontosabb törvények. Amikor azt látjuk, hogy a kérdés vég-
leges lezárására igényt tartanak (hisz a törvények közötti tör-
vényeknek is inkább csak a fejedelmi törvények közötti
kérdés pedig még a fejedelmi is áll), az általában megjelöl-
jük a vonatkozásban elvett eredményeket kronológiailag is
összegezve.

Az első törvények azok, amelyekről a dolgok természeténél
többnyire a leképezés lehet a mondanivaló. Az 1627-es törvény
ben a kép kialakítását mindig is követjük az a tény, hogy nem
egy fejedelmünk kell kialakításunk, hanem kétőnk, a király-
nővel és Péter Györgyvel (ha ti. harmadikkal még melléjük
nem vesszük Péter — inkább történelmi jellem
— hatalmat). Még így is megállapítható annyit, hogy 1613 — 1614
tájt Péter György már hatalmi érdeklődésű volt.
1566-1567-évi törvények bizonyos megismeréséből látható
uradalmának Brandenburgi Katalinnak való elzálogosítását, az 1627.
áprilisi IX. tc. a zsidóknak adott fejedelmi privilégiumot, az 1635. má-
jus — júniusi XVIII. tc. a fejedelem lépéseit törvénytár összeállítására.
Az 1676. november — decemberi gyűlés — december 19-én — a fejedelem
általt Teleki Mihálynak mint kovári főkapitánynak a hódoltató törökök
elleni eljárásra adott instructiót erősíti meg.

FEJEDELEM ÉS RENDEK HARCÁNAK IDŐRENDI MENETE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

Elemeztük, a forrásanyag által engedett teljességgel s a lehető tömörséggel, az országgyűlés jogkörét. Azt felesleges most külön bizonygatni, hogy ez az anyag alkalmas arra is, hogy bizonyos képet adjunk a fejedelmi korbeli erdélyi rendiség *időbeli* alakulásáról. A jogkör elemzése közben számtalanszor utaltunk az 1588-cal kezdődő s 1594 nyaráig tartó nagy rendi mozgalom létre, az 1600. őszi rendi megmozdulására, a Báthory Gábor helyébe Bethlent ültető 1613. októberi országgyűlés s az 1614. február—márciusi gyűlés rendi jogvédő intézkedéseire, az 1630 eleji rendi fellélegzésre stb. Úgy hisszük, hogy az országgyűléseknek elsősorban törvény-, de egyéb forrásanyaga is az erdélyi *rendi hatalom* történetének, pontosabban a *fejedelmi és a rendi hatalom egymáshoz viszonyított súlya változásának* legfontosabb forrásanyaga. Anélkül hát, hogy a kérdés végleges lezárására igényt tartanánk (hisz a korszak *politikai* történetének is inkább csak a felszíne ismert, *társadalomtörténetének* pedig még a felszíne is alig), az alábbiakban megkíséreljük e vonatkozásban elért eredményeinket kronológikusan is összegezni.

Az első évtizedek azok, amelyekről (a dolgok természete révén) a legkevesebb lehet a mondanivalónk. Az 1540-es években a kép kialakítását amúgy is zavarja az a tény, hogy nem *egy* főhatalommal kell kalkulálnunk, hanem *kettővel*: a királynővel és Fráter Györggyével (ha ti. harmadiknak még melléjük nem vesszük Petrovics Péter — inkább területiális jellegű — hatalmát). Még így is megállapítható annyi, hogy 1543—1544 tájt Fráter György már hatalmi túlsúlyra tud szert tenni. Az 1556-i változást ismét a rendek bizonyos megerősödése követi, ez azonban csak kb. 1558-ig tart.

Élesebben nyomon követhető a folyamat Báthory István trónralépte után. Ott a rendek János Zsigmond halála utáni fellélegzésére kevés mód van. A bonyolult nemzetközi helyzetben (Erdély egész státusa, viszonya Magyarországhoz, a

fejedelem portai kijelölése vagy választása) s a székelység felzendülése közt éppen hogy szükség van a fejedelmi hatalom megerősítésére. Csak az év végén, az 1571. november—decemberi országgyűlésen jutnak hozzá a rendek ahhoz, hogy érvényesíteni próbálják igényeiket. A fellelegzés azonban inkább csak a törvényhozás *arányaiban* nyilvánul meg (45 törvény), mintsem *szellemében*. A rendek legnagyobb „vívmánya” az 1571 tavaszi székely „seditio” részesei elleni intézkedések. A fejedelem ugyanakkor eléri külügyi felségjogai biztosítását (XIV. tc.), az ő tekintélyét erősíti a János Zsigmondot holtában szidalmazók ellen hozott XVI. tc., hatalmát a Csáky Mihály elszámoltatásáról s Huszt dolgáról hozott V., ill. VII. tc., az árszabás dolgában már ő kap felhatalmazást biztosok kiküldésére.

Utána pedig? Az 1572. májusi részgyűlésre Báthory hatalma már teljesen megszilárdul. A gyűlés összesen 10 tc.-éből 2 adóügyi (egy sablonos kivetést tartalmaz, egy új adóösszeírás helyett a rovás hibáinak kijavításáról rendelkezik), 2 az országgyűlés rendjét illeti (a regalisták megyéjükben ne fizessék a gyűlés költségeit, a követek pontosan jöjjenek a gyűlésre). A többi törvény: János Zsigmond egy bíraskodási törvényének megerősítése, a limitatio ügyének elhalasztása, korábbi vallásügyi törvények megerősítése, Csáky Mihály örökösének elszámoltatása, tc. a latrok kergetéséről s Bogdan-Vodă moldvai fejedelem s hívei támogatásának (a szultán követelésére való) eltiltása. A rendek szerepének eljelentéktelenedése a továbbiakban is erősödik. Az 1573. januári részgyűlés fő tárgya ismét az adó és közmunka megszavazása (III—IV. tc.). A továbbiakban a gyűlés megerősíti a korábbi tized-, ill. harmincadügyi rendszabályokat (V., ill. VII. tc.), ismét elrendeli a latrok elleni cirkálást s az ispánok elszámoltatását a váltságdíjaikról (VI.), hoz egy, a vallási újítások meghatározását s az ily ügyekben való eljárást részletesebben körülíró (s a fejedelmet a büntetés módját illetően felhatalmazó) törvényt (VIII.), s tudomásul veszi a fejedelem portai követküldését (I. tc.), és általános nyilatkozatot tesz a „visszavonás” ellen, a fejedelem iránti engedelmisséget hirdetve (II. tc.). Az 1573. májusi részgyűlés is e keretek közt marad. Megszavazza a hadikészültséget a szokásos mód szerint (I. tc.), az adót (II. tc.), a fejedelemre „támasztja” a végvárok őrzésének ügyét (VII. tc.), újabb törvényt hoz a vallásbéke fenntartására s az újítók ellen (ezek büntetésére a fejedelmet hatalmazva fel) (III. tc.), elnapolja az új rendelkezést a jobbágykeresés és az árszabás ügyében

(IV., ill. VI. tc.), s hoz egy-egy törvényt a kolozsmonostori konventbe requisitorok beállításáról (V. tc., a fejedelem lássa el ezt, fizetésükről is ő gondoskodjék) s a szászvárosi harmincadolás rendjének megtartásáról (VIII. tc.). Az az év októberi országgyűlés pedig lényegében véve egészében a fejedelmi hatalom erősítése jegyében folyik. Az I. tc. Békest notázza meg, s ad szabad kezét ellene a fejedelemnek, a II. tc. ennek kapcsán a pártoskodást tiltja el, s a fejedelem külügyi felségjogait erősíti meg, a III. tc. a nota-pert illető perjogi előírás (a IV. tc. az előbbieket némi ellensúlya: a pártoskodás vádját alaptalanul támasztók büntetése), az V. tc. a helyzet által indokolt hadi készültséget rendeli el, a VII. tc. helyeslőleg tudomásul veszi az esedékes törvényszaknak a hadi készülétek miatt elhalasztását — s az országgyűlés megszavazza az adót (VI. tc.). 1574 januárjában csak hadi készültséget (I. tc.), Várad építésére adót s közmunkát (II. tc.) szavaznak meg, s köszönettel tudomásul veszik a fejedelem intézkedéseit a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent levéltára requisitorainak kijelöléséről és fizetéséről (III. tc.). A rendek hatalmi súlya ugyanezen a nullszinten marad az 1574. júniusi részgyűlésen. Adót szavaznak a hadak tartására (I. tc.) és a portának (III. tc.), készültséget rendelnek el (II. tc.), jóváhagyólag tudomásul veszik azt, hogy a fejedelem ország szükségéből az ország pénzéhez nyúlt, s felhatalmazzák erre a továbbiakra is (IV. tc.), tudomásul veszik azt, hogy a fejedelem a „tized puskások” ügyét elnapolta (V. tc.), köszönettel veszik a fejedelem azon ígéretét, hogy a törvénykezési előírásokat betartja (VI. tc.) s a végvárak ügyében való munkálkodását (egy részletkérdésben felhatalmazást adva neki: VII. tc.). Ugyanez az 1574. decemberi részgyűlés képe is. A 10. tc.-ből 4 (IV–V., VIII–IX.) szól az adóról s Várad erősítéséről, egy (a X.) az illyei végvár ügyéről, a továbbiak a törvényszakok pestis miatt megtartásáról vagy elhalasztásáról (II.), a latrok kergetéséről (VI–VII.). Egy tc. a tábla kiegészítésére jogosítja fel a fejedelmet, s a fiscalis director tekintélyének biztosítását sürgeti (III.), egy pedig (az I.) a fejedelemnek tett hűségnyilatkozat. Az 1575. július–augusztusi országgyűlés pedig ismeretesen Báthory kerelőszentpáli győzelme jegyében zajlik. A 15 törvény legjelentősebbjei a Békesék elleni intézkedések (I. tc.: hála- és hűségnyilatkozat Békes leveréséért, II.: köszönet azért, hogy a fejedelem törvény útján akarja elláttatni a zendülők ügyét, „noha mind az isten és mind a dolog más utot és módot lehetőséget is mutatott volna te nagyságodnak eleibe”, XIV. tc.: a

Békesék elleni ítélet becikkelyezése, XV. tc.: rendelkezés az elítéltek elrejtett jószágainak kiadásáról), 5 tc. (III—VII.) tárgya a készültség és adó, a többieké olyan sablonos ügyek, mint a jobbágykerestetés (IX. tc.) és a latrok kergetése (XI. tc.), vagy olyan súlytalanok, mint a nemesi sóé, a hiteleshelyi requisitoroké, helyi harmincadisérelmeké, a kérvények elintézéséé. Báthory István utolsó országgyűlése, az 1575. decemberi pedig már a fejedelem lengyel királysága menetele jegyében folyik. A rendek mustrát határoznak (II. tc.), váratlan támadás ellen állandó sereget állítanak fel (III. tc.), azonkívül adót szavaznak meg (VI. tc.), Várad építéséről gondoskodnak (irányítását a fejedelemre bízva) (V., VII. tc.), a többi törvények ismét sablonos, ad hoc vagy jelentéktelen ügyekről rendelkeznek. Erdély első csak Erdély által választott uralkodója nem egészen öt esztendő után azzal adhatja át trónját testvéreinek (lényegében fősége alatt tartva Erdélyt), hogy az erdélyi rendek szigorú engedelmességre vannak szoktatva.

Báthory Kristóf évei pedig szintén nem hoznak mást a rendek számára. Az 1576. január—februári országgyűlés szó nélkül tudomásul veszi a lengyel király intézkedését arról, hogy az „in sua absentia hagyta előttünk Báthori Kristóf urunkat ő nagyságát” (választásáról szó sincs), s a további országgyűlések is kevés helyet hagynak a rendi hatalmi törekvéseknek. Az 1576. májusi részgyűlés I—IV. tc.-e adóról, hadi készületről, Kolozsvárott őrsereg tartásáról s Várad erődítéséről gondoskodik, további 3 törvénye bíraskodási tárgyú, nem jelentős intézkedés, egy a reformátusok és unitáriusok egymással szembeni helyzetét rendezi, egy a jobbágykeresését, egy a regalisták mentességét erősíti meg az országgyűlési költségekre való megyei kivetéstől, egy a fejedelmet hatalmazza fel a cimentezés ügyében — s csak egy van, ami némileg rendi sérelem orvoslásának is tekinthető: a vectigal s harmincadinstructiók másolatát a törvényhatóságoknak kiadató s a vectigaltól eltérő harmincadosok elmozdítását s büntetését előíró V. tc. Az 1576. októberi részgyűlés törvényeinek tárgyköre: hadfelkelés (I—II.), adó (várépítésre is: III—V.) és a törvény szolgáltatása: (a korábbi rendelkezések szerint: VI.). Az 1577. áprilisi részgyűlés egyetlen, a fejedelem és rendek hatalomviszonyát illetően érdemi törvénye, a II. tc. a *fejedelmet* szólítja fel: szerzetesse vissza a kincstár elidegenített javait, hogy az ezáltal alkalmas legyen a megnövekedett portai adó viselésére. A többi 11 tc.-ből egy adót szavaz meg, egy szükség esetére segílyt kér a császár ellen, *néggy* a latrok elleni eljárásról szól, a többi a román reformátu-

sok püspökválasztásáról, régi fellebbezett perek tárgyaltatásáról, jobbágykereséséről, posták szabálytalanságainak eltiltásáról. Az 1577. májusi II. tc. mellett egyedül jelentős tc., a IV. a külföldre irányuló marhakereskedelem e tekintetben érdektelen kérdését tárgyalja. Az 1577. októberi gyűlés törvényeinek tárgyköre: szükség esetén hadisegély, mustra, adó, Várad építése, latrok kergetése, korábbi vallásügyi és külkereskedelmi törvények megtartása (csak annyi novum, hogy a reformátusok valamit előretörnek az unitáriusokkal szemben), a fellebbezett perek restanciáinak felszámolása s helyi mértékviSSzaélések meggátlása. Az 1578. április—májusi országgyűlés 29 törvényének majd fele, 13 a bíraskodás szabályozása, 3 ezenfelül még a latrokról intézkedik. A gyűlés másik fontos tárgya a kereskedelem ügyei (a később említendő XXII. tc.-en kívül 5 ilyen törvény). Az országgyűlésnek azonban három törvénye is a fejedelem további hatalomgyarapodását jelenti. Az I. tc. rá s tanácsára bízza a makacs vallási újítók büntetését, s részben a fejedelemre a tisztükben levő újítók elleni vizsgálatot is. A II. tc. (helyeselve Görgény visszaszerzését a kincstárnak) újra felhatalmazza a fejedelmet a kincstári jószágok visszaszerzésére s a magszakadás vagy nota útján rászállottak megtartására (vagy eladására). A XXII. tc. pedig fejedelmi monopóliumnak nyilvánítja a bőrkereskedelmet. (A gyűlés persze hoz olyan sablonintézkedéseket is, mint az adó megszavazása, jobbágykeresetető törvény stb.).

Utána ismét ott a törvényalkotói kedv visszaesése. Az 1578. októberi részgyűlés a sablontörvények meghozatalán túl (hadi készütség, adó, Várad építése, latrok kergetése) csak a fejedelemnek a bőrkereskedési monopóliumot feloldó rendeletét cikelyezi be, egy-két kiviteli rendelkezést hoz, ill. erősít meg, s végül az utak s hidak karbantartásáról intézkedik. Az 1579. októberi részgyűlésnek is csak egyetlen törvénye jelentős a fejedelem és rendek hatalomviszonya tekintetében: a jezsuiták behozatalát illető lengyel királyi, ill. fejedelmi akaratot becikelyező V. tc. (a rendek csak azt kérik, hogy azok maradjanak a tanítás terén). Egyetlen törvényt érdemes e tekintetben említenünk az 1580. áprilisi részgyűlés törvényei közül is: a III. tc. az arany- és ezüstváltás fejedelmi jogát erősíti meg. Az 1580. novemberi részgyűlés teljességgel „szürke”. Az 1581. májusi országgyűlés pedig tudomásul veszi Báthory István és Kristóf üzenetét a trónutódlásról, s megválasztja fejedelemnek Báthory Zsigmondot (I. és III. tc.), egyben pedig húzódozva bár, de enged a Báthoryak ellenreformációs törekvéseinek,

tudomásul véve a jezsuiták Kolozsmonostorra, Kolozsvárra s Gyulafehérvárra szállítását (bár oda is kívánja korlátozni őket), s lehetővé teszi katolikus pap választását a helységeknek (II. tc.).

Báthory Zsigmond megválasztása apja életének utolsó napjaiban történik; a fejedelem gyermeki állapota azonban semmiféle lehetőséget nem jelent a rendek számára. Báthory István lengyel királysága Erdélyben is biztosítja a dinasztia stabilitását. A Báthory Zsigmond kiskorúsága alatti első országgyűlés, az 1581. szeptemberi részgyűlés törvényanyaga teljes nyugalmi állapotot jelez. A tc.-ek tárgya az adó és hadi készütség megszavazása s a friss hatalmaskodások elleni perjogi intézkedések. Ugyanez a kép az 1582. április—májusi részgyűlésen (adó, Várad építése, jobbágykeresés, törvények a hatalmaskodási ügyek s a parasztnép közt 1581 nyara óta történtek megítélésére) és az az év szeptemberi részgyűlésen (szükség esetén hadfelkelés, adó, latrok kergetése). Az 1583. márciusi országgyűlés pedig pár napig huzakodik ugyan a Báthory István által unokaöccse helyett kormányzásra kiküldött hármas kormányzótanácson, de végül is akceptálja. A törvényanyagon pedig semmi nyoma nincs annak, hogy a rendek saját maguk számára próbálnának nyerni a változáson, ill. alkudozáson. A tc.-ek tárgya a vallási újítások tilalmának megtartatása, az adó, a perfolymat, törvényszakok, jobbágykeresés, latrok kergetése, hadi készütség elrendelése, egy különleges ügy: a rác betelepedés kérdésének szabályozása. Legfeljebb azt a tc.-et tekinthetjük rendi „eredménynek”, amely a harmincadügyi visszaélések megszüntetését sürgeti. 1583 szeptemberében megint csak a sablonos törvényanyaggal találkozunk: mustra, adó, Várad építése, latrok kergetése, jobbágykeresés. Alig valami az eltérés ettől 1584 április—májusában: nem szerepel Várad ügye, többlet viszont a korábbi vallásügyi törvényeket megerősítő, a vallási újításokat sokadszor eltiltó tc., intézkedés a nemesi só kiadásáról, egy kisebb horderejű kereskedelmi rendelkezés, végül egy ítélmester halála következtében felmerült teendőik ellátása. Az adó — Várad — latrok kergetése — jobbágykeresés „alapanyaghoz” keveset ad hozzá az 1584. szeptemberi részgyűlés is: a törvényhatóságokban rendszeresen folyják a törvényszolgáltatás, a sedriákról a 3 ft feletti pereket (a büntetőperet kivételével) fel kell boesítani. Az 1585. májusi variáns: a korábbi vallásügyi törvények megerősítése, adó, törvényszakok, jobbágykeresés (és az ezt illető perek ellátása). Némi bővülés tapasztalható az év szeptemberében: az adó,

Várad, cirkálás sor mellé a törvényszakok helyének meghatározását s a nemesi só kiadását elrendelő tc.-en túl egy sereg kiviteli és behozatali tilalom járul (köztük a „velencei marha” behozásának tilalma) s a görög és olasz kereskedők működésének fejedelmi engedélyhez kötése és egyébként is korlátozása, meg egy-egy tc. a rác betelepülőkről és a szászok közti szekeradásról és gazdálkodásról. 1586 májusában megint egyszerűbb a lista: adó, hadi készütség, latrok kergetése, nemesi só kiadása, szökött jobbágyok adója — s hozzá még számvétel egy rendkívüli adóról és a vásárvámok eltörlése. Az alaptematikát alig variálja az 1587. áprilisi részgyűlés is (az adón, hadi készületen, jobbágykeresésen és cirkálásán, a nemesi só kiadásán túl csak a fejedelem külügyi felségjogainak megerősítése, a háta- és szekeres ló kivitelének tilalma s végül intézkedés a nova donatiókról s Báthory István adományairól). Még ennél is szerényebb igényű az 1587. októberi részgyűlés (adó, Várad építése, hadi készütség, latrok kergetése, jobbágykeresés, ezen túl csak a vármegyék felszólítása statutumok alkotására a szitkok megtiltásáról s büntetéséről, s köszönet szavazása a marosvásárhelyi iskolának adott fejedelmi subsidiumért). Még 1588 április—májusa (adó, hadi készütség, latrok kergetése) sem sejtet semmit abból a viharból, ami az év őszén kitör, a 16—17. századi erdélyi rendiség legnagyobb demonstrációját produkálva.

A külső szemlélő a Báthory-kor országgyűléseinek eddigi menetén végigtekintve teljesen értetlenül állhat szemben azzal, ami 1588 ősze után közel hat évig következik. Az előző majd két évtizedben alig van nyoma komolyabb rendi aktivitásnak — hacsak a nagyvonalú, a külpolitikában is merész játékos trónkövetelő Békes Gáspár melletti megmozdulásokat nem tekintjük annak. Az a háromszorosan szervezett erdélyi rendiség azonban, amelyről már szólottunk, *van*, s most, a Báthory István halála utáni helyzetben, felszínre tör. A 16. század végi kelet-európai történet egyik legjelentősebb — s következményeiben igen messzire ható — eseménye a Báthory-hatalom összeomlása a lengyel király nemhogy gyermektelenül, hanem utód-talanul is elhalta után. A család egyetlen trónon ülő tagja, Zsigmond, még kiskorú, s egyébként sem rendelkezik olyan személyi adottságokkal, amelyek a Báthory István által kialakított hatalmi bázis fenntartására elégségesek volnának, a bíbornok Báthory András és Báthory Boldizsár (vagy éppen testvérük, István) szintén nem, s ők ráadásul még fejedelmi trónon sem ülnek. A dinasztia igazi politikai és katonai kapa-

citásai „benősült”, ill. sógorság révén a család közelébe került emberek, Lengyelországban Zamoyski, Erdélyben Bocskai, s ezek közül az utóbbi ekkor még távolról sem Kendyvel, Kovacsóczyval mérkőzhető tekintély. A két nagy politikus azonban ekkor maga nem állhat uralkodóként még csak az egyik volt Báthory-ország élére sem. Zamoyski később sem teheti meg ezt, Bocskai is csak a dinasztia egyéb lehetőségeinek kimerülte után. Más kérdés az, hogy a lengyel nagykancellár az 1590-es — 1600-as években több ízben kísérli meg hallatni szavát Erdély politikája s főhatalma kérdésében; híres tanácsát a törökpártiság fel nem adásáról a 17. században az erdélyi politika alapelveként emlegetik. Mindez azonban már csak ideig való eredményeket szülő törekvés, nem eredményes hatalmi pozíció-tartás. S a Báthory-dinasztia lengyelországi pozíciójának összeomlása Erdélyben többszörösen is válságos helyzetet idéz elő. Nemcsak hogy a kis ország helyzete gyengül meg egészében véve, a lengyel támasz lényegében mégis csak elvesztésével, hanem a fejedelemé is, aki most már nem az akkor leghatalmasabb kelet-európai uralkodó védenca és mintegy helytartója, hanem csak egy nagyhatalmak közé szorult kis ország uralkodója. A dolgot bonyolítja még az is, hogy a Báthory-dinasztia többi tagjai (Boldizsár, István, András), akiknek ambíciói egy 1580-as méretű Báthory-birodalom valamely fő-tisztségében kellően kielégültek volna, most lényegében Erdélyre szorulnak ezekkel (miután Báthory András lengyel trónköveteléseit, csakúgy, mint Zsigmondét, nem kísérte szerenese), s a válság során egymás után lépnek fel erdélyi trónkövetelők-ként. Erdélyben pedig a főhatalomra rajtuk kívül még mások is szemüket vetették: a Kenedyek, elsősorban a család feje, Sándor. A Kendyek igényeit a család 16. századi, sikerekkel s véres bukásokkal már eddig is teli története teszi érthetővé. Az idősb Kendy Antal már vajda. Fiai közül Ferenc szintén viseli ezt a méltóságot, az s az ifjabb Antal játszanak nagy szerepet Izabella és János Zsigmond visszatérése és Erdélyben megerősödése körül — s a királynő 1558-ban együtt vágatja le őket azzal a trónkövetelő Bebekkel, akinek előző trónkövetelését épp ők hiúsították meg. A Kendy-fiak még évekig járhatnak birtokaik visszaszerzése után. Közben azonban egy unokatestvérük, Sándor kezd el emelkedni, szerepe a Báthoryak alatt, különösen az 1580-as években, ismeretes, tekintélye rendkívüli, s családi szövetség kapcsolja össze két másik súlyos politikai tényezővel: Báthory Boldizsár és Kovacsóczy Farkas kancellár egyaránt az ő veje. Ez a szövetség elég erősnek

látszik arra, hogy a regnálását megkezdő Báthory Zsigmond hatalmát ellensúlyozni tudja — vagy akár meg is próbálja azt kivenni a választott fejedelem kezéből. Ez a helyzet *fenn*, a főhatalomra igényt tartó erők közt — s mindez kihat a többi rendek aktivitására is. A bizonytalan helyzetben ti. azok inkább mernek mozgolódni, annál is inkább, mert a Kendy-párt bátorítja is erre őket. Mindehhez még ott van külön gyűjtőanyag-nak a felekezeti kérdés, a Báthoryak erdélyi ellenreformációs politikájának hatása a rendekre. A protestáns rendek tiltakozása egybemosódik a Kendy-párt törekvéseivel, pedig a „fenti”, a főhatalomért vívott harcokban a felekezeti szempontok már mellékesek: a Kendy-párt több vezetője katolikus, Báthory Zsigmond fő támasza, Bocskai pedig református.

Ebben a helyzetben tör a felszínre 1588 őszén a rendek elégtelensége, s a támadás először az ellenreformáció élgárdája, a jezsuiták ellen irányul. Az 1588. októberi részgyűlés kiűzetésüket követeli Báthory Zsigmondtól. Az nem enged. A rendek erre megtagadják az adót, s a gyűlés, „elbomlik... semmi nélkül”. A decemberi országgyűlésen (ahol ténylegesen fejedelmi jogaiba helyezték Báthory Zsigmondot) a rendek már megtörték az ellenállást. A nagyarányú törvényalkotás (48 tc.) legfontosabb darabjai a jezsuiták kiűzését s a katolikus vallás korlátozását kimondó törvények (IV—X. tc.); ezenkívül a rendek csak egyes kisebb sérelmek orvoslását érik el. Utána a rendi mozgalom lendülete megint alábbhagy. Az 1589. április részgyűlés csak adót és készütséget szavaz meg, az az évi októberi részgyűlés is alig ad többet a korábbi adó, Várad, hadi készütség, latrok kergetése-tematikánál (csak a szószállításról intézkedik, bizonyos perjogi kérdéseket szabályoz, eltiltja a bőr kivitelét, s a limitatio szerinti áron való eladásra kényszeríti a bőrfeldolgozó iparosokat, tizedelők visszaélései ellen lép fel, a nemesi harmincadmentességet erősíti meg). Az 1590. április—májusi részgyűlés ismét csak adót szavaz meg, és hadi készületeket meg mustrát rendel. Az az évi szeptemberi részgyűlés az adón s Váradon kívül csak az új naptár bevételeiről gondoskodik. Az 1591. április részgyűlés csak adót szavaz meg.

Az 1591. novemberi országgyűlés azonban a rendi előretörés egy újabb fontos mozzanata. A gyűlés I. tc.-e útját állja (csak az elkerülhetetlen esetekben kötve kompromisszumot) a katolicizmus újabb megerősödésének, további törvények pedig most már a fejedelmi hatalmat magát korlátoznák (XXXII. tc.: a fejedelem országos ügyekben nem járhat el tanácsi határozat

nélkül, a bejövételben akadályozott urak véleményét írásban kell kérni; II. tc.: a fejedelemnek legyen gondja rá, hogy a kincstári és országos jövedelmeket „jó, szükségés és hasznos helyekre” költse; idesorolhatjuk a XXXIII.-at is, amely szerint a fiscalis director „csak az ő tisztiben járjon el”). Mindezzel szemben eléggé kevés az, hogy újra törvénybe iktatják a fejedelem külügyi felségjogait (XXI. tc.). A második jelentős rendi előrelépést újabb stagnálás követi. Az 1592. áprilisi részgyűlés a sablonügyeken kívül elsősorban a szolgák helyzetével foglalkozik. Az az évi szeptemberi részgyűlés tematikája épp ily szürke (adó, Várad, lustra, latrok kergetése és a fejedelem által tett s az előző országgyűlésen megtartatni rendelt árszabás megtartásáról való újabb rendelkezés). Még 1593 áprilisában sem érzik: mire kerül majd sor az elkövetkező hónapokban. Az áprilisi részgyűlés törvényalkotásának tárgyai az adó mellett az árszabás megtartatása, bizonyos kiviteli s más kereskedelmi korlátozások, a jobbágykivándorlás megakadályozása a román fejedelemségekbe s a rác papok s a román püspök visitatiói törvényességének biztosítása.

A rendek újabb nagy előrelépésének már külpolitikai tényezők a mozgatói: a tizenötéves háború kirobbanása s a török azon követelése, hogy Erdély mellette vegyen részt a hadjáratban. Ilyen feltételek közt hozza meg az 1593. szeptemberi országgyűlés intézkedéseit a rendi pénztár megalapítására. A III. tc.-el megszavazott kalongyapénzt vagy kalongyaválságot a fejedelmi tanács és a 3 natio 4—4 megbízottja ellenőrzése alá helyezik, s közvetlenül a rendek által választott conservatorok (köztük *Kendy Gábor*) kezébe adják; a pénzt *Kolozsvár*ott, *Bornemissza Gergely* házánál őrzik. Itt tehát a rendi pénztár hadfogadási célra a válságos külpolitikai helyzetben. Az elkövetkező hónapok csak erősítik ezt a tendenciát. Pénz kell a hadfogadásra, akárki mellé álljon Erdély a már elkezdődött összecsapásban, s a rendek 1594 februárjában azzal szavaznak meg újabb rendkívüli adót (II. tc.), hogy ez is a conservatorok kezéhez kerüljön, s ebből ugyan a *fejedelem* és 6 tanácsúr rendelkezésére fizessenek ki, de akár ebből a pénzből, akár a kalongyapénzből fogadjanak hadat, *ez külön legyen* a fejedelem udvari hadától. Itt tehát a külön rendi hadsereg, választott s a fejedelemnek és a rendeknek egyaránt hittel köteles fizetómesterrel. Az év májusában pedig, amikor a törökpártról elállást elejtik, *Báthory Boldizsárt* állítják e sereg élére generálisként. Még fizetómesternek is a *Kendy-párt* egyik vezetőjét, *Gerendy Jánost* állítják be. Innen már csak egy lépés

Báthory Zsigmond 1594. júliusi lemondásáig. A majd kétesz- tendős rendi mozgalom Kendy vejét, Báthory Boldizsárt viszi a főhatalomra — hogy a Kendyek hatalma pár hét múlva szörnyűképpen tűnjön a semmibe. A rendek visszahívják Báthory Zsigmondot, az pedig véresen számol le ellenfeleivel. A nagy rendi mozgalomnak vége, a Kendy-párt vezetőit ki- irtják, az elkövetkező jó egy évtizedben pedig fejedelmi hatalom és rendiség harcának kérdése háttérbe szorul más, primérből je- lenségek mellett, legfeljebb motiválva az események menetét. Ott már nagyhatalmak diplomáciájának vagy az általuk moz- gatott fegyveres erőknél az erdélyi hadszíntéren való össze- csapásáról van szó, s a Vitéz Mihály ellen felkelő erdélyi rendek a *császár* főkapitányát hívják segítségül Mihály kiveréséhez, utána pedig hol a császárral fogóznak, hol az akkor lengyel exponensnek számító Báthory Zsigmondot hívják vissza. A nagy kavargás végén a megoldást nem az erdélyi *rendek* hozzák, hanem egy nagyúr, a Báthory-dinasztia és rokonsága akkor legtehetségesebb politikusa és hadvezére, aki külpolitikai té- nyezők és saját helyzete mérlegelése alapján egyénileg vág bele abba az akcióba, amelyet a történelem a Bocskai-szabad- ságharc néven ismer, s amelynek Erdély ismeretes módon csak mellékszíntere.

A fejedelmi hatalom és rendiség harcának menetét Bocskai halála után figyelhetjük meg ismét pontosabban. A rendek a jó évtizede tartó kavargás, fejedelmek, ellenfejedelmek, fő- kapitányok stb. váltakozása, nemegyszer haddal (vagy hívek hadával) az országra telepedése után most elsősorban libera electiójuk védelmére indítanak harcot. 1607 első gyűlése, a januári részgyűlés a Bocskai által *kijelölt* trónutód, Homonnai Bálint fejedelemségének megakadályozására — s ezzel a rendek libera electiójának védelmére késlelteti Bocskai temetését, s választja gubernatorrá az addig csak Bocskai kinevezéséből kormányzó Rákóczi Zsigmondot, ezzel is mintegy elállni a kijelölt fejedelem trónra kerülésének útját. Ugyanezért küldet Rákóczival követséget a portára, hogy a szultán magánsze- mélyek kérésére ne adjon ki fejedelmi megerősítő jelvényeket, csak a rendek választása alapján, s a császárhoz ugyanevégett: ne engedje, hogy egyes alattvalói megháborítsák az erdélyi rendek fejedelemválasztási jogát, s inteti vele magukat a trón- követelőket az „efféle clandestina machinatióktól megszű- nésre” s ügyük országgyűlési előmozdítására. A várak foglalói s hadgyűjtőket a gubernatorral szembeni engedetlenség s a gyűlésen való meg nem jelenés esetén a haza ellenségeinek

járó büntetéssel fenyegeti. Pár hétre rá az 1607. februári országgyűlés a libera electio gyakorlati dokumentálására fejedelemmé is választja Bocskai gubernatorát, egyben (a Báthory Zsigmond gyermekként való megválasztásából eredő következményekre utalva, de általában is a dinasztikus törekvések ellen) általánosságban eltiltja „immaturus és gyermek fejedelem” választását. Egyben újabb unió-törvényt hoznak az első sorban a fejedelemválasztásban való egyetértésre, hűtlenségnek minősítve az unió-eskü megszegését. A fejedelemválasztó jog biztosítása és pontosabb meghatározása után a fejedelem kezének megkötése következik: az „országunk mindenféle dolgaiban tanácsaink értelmét adhibeálja és mindeneket azoknak tetszésével cselekedjék”; Rákóczit, az magyarországi lévén, még külön kötelezik arra is, hogy az Erdélyen s a Partiumon kívül lakóknak csak a tanács hírével adjon jószágot, tisztet. A márciusi országgyűlésen a fejedelem már ellentámadásba lép: a magánkézre került fiscalis jövedelmek iránt vannak követeléselei. A rendek annyit megszavaznak, hogy a sóaknákat azonnal adják vissza a fiscusnak, a többi zálogba vetett jószágok és jövedelmek még meg nem térült zálogösszegét (de csak azt, amit a zálogtartó valóban adott, nem az ebből esetleg jócskán eltérő formális zálogösszeget) fizessék ki a hitelezőnek, a fejedelem kutassa fel az elmúlt „zavarokban” behajthatlanul maradt fiscalis (és adó-) jövedelmeket, hajtassa be a restantiákat a fiscalis uradalmak tisztartóitól. Azt azonban kinyerik maguknak, hogy a fejedelem elengedi az 1606-i tizedből a hátralékokat s az 1607-i bérlet Szent Györgykor esedékes felét. Az 1607. júniusi országgyűlés azonban (63 tc.-ével a legtermékenyebbek közé számít az erdélyi történelemben) a rendek további megerősödését hozza. A fejedelem csak olyan esetekben könyvelhet el erőgyarapodást, ahol ez nem az erdélyi rendek, hanem a Bocskai-atyafiság (Miklós) és Homonnai Bálint rovására történik. A rendek megszavazzák a Bocskai Miklós által bírt Görgény visszafoglalását a fiscus számára, Huszt és Kővár visszavételét Homonnai Bálinttól. A rendek viszont első sorban saját sikerüknek tekinthetik (ha ugyan az *adott* fejedelemének is) Bocskai végrendeletének érvénytelenítését, a jezsuitáknak (a fejedelem helytelenítése ellenére való) újabb kitiltását, az 1599 októbere és Gyulaffy László bejövetele közti dúlások kivizsgálását (a dúlók, kóborlók közé állt egyházi személyek világi bíróság elé állíttatását is), a nemesség s egyházi rend kvártélymentességét, házuk felveretésének és égetésének büntetését, a szabad hajdúk kiirtásának elhatározását, a tized-

bérlet második felének elengedését is. Ez a rendi törvényhozás a nagyurak hatalmát is korlátozná a liber baronatus örökre eltörlésével, s a városokkal szemben is érvényesíti a nemesi jogokat: vagy a városiaknak ne legyen nemesi joga s jószág-bírása a városon kívül, vagy a nemesség is szerezhessen városi házat. A rendi jogok most alaposan körül vannak bástyázva; az erdélyi helyzet a magyarországinak az időbeli eltolódástól eltekintve eléggé szoros megfelelője. Pár hónap múlva azonban a dolgok újra összekavarodnak: kitör az új hajdúfelkelés, Rákóczinak magának amúgy sem biztos a trónja két olyan trónkövetelővel szemben, mint Homonnai Bálint és a Báthory-dinasztia exponense, Báthory Gábor, 1608 kora tavaszán pedig végül is jobbnak látja visszahúzódni az utóbbi elől.

Az utolsó Báthory fejedelem pedig valójában haddal hódítja meg országát, bármi is a dolgok jogi formája. A rendek már megválasztásakor is csak annyit mernek követelni tőle (az 1608. márciusi—áprilisi gyűlésen), hogy udvarát a fejedelmi uradalmakról tartsa, udvari népét ne szállítsa a nemesi jószágokra (s kieszközölnek bizonyos tizedbérlet-engedményeket), ugyanakkor azonban törvényekben ismerik el külügyi felségjogait, s szabad kezet adnak neki a Kővár, Huszt, Nagybánya visszaszerzésére való út megtalálásában. A rendek súlya a továbbiakban sem nőhet meg. Az 1608. augusztusi részgyűlés is csak az udvartartás költségeit hárítaná el (a szász tizedekre utalva a fejedelmet), az udvari hadnép számát korlátozná, a hadak fegyelmetlenségei miatt panaszkodik. Ez év szeptemberében pedig Báthory olyan törvények meghozatalát éri el, mint a jus ligatum felszabadítása (amelyben ő maga is érdekel volt, három Báthory — Boldizsár, István, András — is esvét a jus ligatum alá), Fogarásnak és Kővárnak neki, örököseinek s családjának való biztosítása és a Kővár ügyében megnotázott Pernyeszi notájának törlése. Igaz, 1609 tavaszán (az április—májusi gyűlésen) a rendek felfüggesztik a jus ligatum-perek tárgyalását, s ismét hoznak egy sereg sérelem-orvosló törvényt (a fejedelem tartsa egy helyen vagy udvarában a hadakat, azok pénzükön éljenek, a partiumi harmincadosok ne húzzák-vonják törvénytelenül az utazókat, törvénytelenül senki sem arestálható), s külön is kettőt a hajdúk ellen (a fejedelem, ország, megye vagy váradi kapitány híre nélkül a török közé jártatókról s összeesküvőkről, meg arról, hogy a megye széke elé idézett hajdú nemes annak ítélete alá tartozik). A sérelmi politika eredményességét azonban azon mérhetjük le, hogy az 1609. októberi országgyűlés újra törvényt hozhat a

hajdúk ellen, most éppen az általuk háborgatottak ügyének törvény szerinti intézéséről és a közjük szökött jobbágyok kiadásáról.

Az 1610. március—áprilisi országgyűlés pedig lényegében a Kendy—Kornis-összeesküvés leverésének jegyében zajlik le: a fejedelem döntő csapást mért a korlátlan uralmát egészen személyes okokból is sérelmező főúri ellenzékre. Az országgyűlés felségsértőként elítéli Kendy Istvánékat, s egyben ismét erős törvényt hoz a katolikusok ellen, szabad kezet ad Báthorynak a II. Mátyás és a magyarországi rendek követivel tárgyalandó erdélyiek kiválogatására. A rendeknek pedig megint csak arra marad erejük, hogy a kvártély és a hadak fegyelmetlenségei, a dézsmások visszaélései ellen panaszkodjanak, azt kérik, hogy az ítéleteket fejedelmi missilis rendelettel ne akadályozzák, olyan „eredménnyel,” hogy az az év szeptember—októberi országgyűlésen legalábbis a kvártély és a hadak zabolátlanságai ellen újra törvényt lehet hozni. A szeptember—októberi gyűlés ugyanakkor felmenti Báthoryt Bocskai Miklós Görgény és Vécs iránti keresete alól, s engedményt kénytelen tenni a hajdúknak (a bizonyos ideig hajdúnak álltakat meghagyva e helyzetükben). Az év decemberében pedig a rendek csak a fejedelem Szeben elleni lépéseit szentesíthetik — olyan intézkedéseket, amelyek az erdélyi rendiség egyik fő tartóoszlopát rendítették meg.

Az 1611. áprilisi országgyűlés lényegében háborús közjáték, egyébként tele a szokásos eredményességű törvényekkel a hadak fegyelemben tartásáról, a posták túlkapásainak meggátolásáról stb. Az év októberében pedig a háborús válságon úrrá lett Báthory diktál. Az országgyűlés megszavazza (törvénybe ugyan nem iktatja) a százsz tizedek (Beszterce-vidék és Kőhalomszék kivételével) három quartájának lefoglalását a fejedelem számára. A maga számára ismét csak a hadak fegyelemben tartásáért könyörög, meg az adónak a hajdúnak állások miatti csökkenésére hívja fel a fejedelem figyelmét. 1612 májusában a rendek újabb proscriptiókat cikkelyezhetnek be, s hálálkodhatnak Báthorynak kegyelmi aktusáért, közben pedig engedhetnek rést ütni a kolozsvári unitárius fellegváron, hozzájárulva a református vallás beviteléhez. Pár hétre rá, a júniusi gyűlésen pedig sietnek megtámogatni Báthorynak most Géczy András által megrendíteni próbált trónját. Rövidesen Báthorynak addig egyik fő támasza, Bethlen Gábor is kénytelen menekülni Erdélyből. Az az év novemberi országgyűlés együtt notázza meg Géczyvel, s a rendek csak annyit nyernek, hogy a százszok

visszakapják az előző évben lefoglalt 3 tizedquartát, s ismét lehet hozni egy törvényt a kóborló katonák s dúlásaik, meg a postálkodási visszaélések ellen. 1613 májusában Báthory helyzete szilárdnak tűnhet, a rendek becikkelyezik a pozsonyi egyezményt s a brassaiakkal való kiegyezést — hogy aztán éppen a császárral való megállapodás okozza az ellenfeleivel eddig merészen s sikeresen birkózó utolsó Báthory-fejedelem vesztét. A török beavatkozás dönti meg, nem a rendek, amelyeknek egyes elemei (Kendyék, a szebeniek, Brassó s az odahúzódtot nemesség) eddig külön-külön mindig gyengébbnek bizonyultak nála s azoknál az erőknél, amelyekre ez a taktikusnak nemritkán egyáltalán nem taktikus, de a hatalom alapkérdéseinek megítélésében távolról sem tehetségtelen uralkodó az adott esetekben támaszkodott.

A bukás után azonban úgy tűnik, mintha a fejedelemváltozás a rendek műve volna — azok oly erővel igyekeznek biztosítani jogaikat. Az 1613. októberi országgyűlés valami új rendi alkotmányozásba kezd. A fejedelem conditióit olyan megkötésekkel bővíti ki, mint az ország területének a tanács és ország tudta nélkül el nem idegenítése s Erdélynek személyi becsvágyból (címe növelése vagy változtatása végett) külpolitikai bonyodalmakba nem keverhetése, kimondja ellenállási jogát az esetre, ha a fejedelem megsérti conditióit, felújítja az uniót, követeli Báthory Gábor rossz tanácsadóinak megbüntetését, a rendeknek címzett levelek nekik való átadását, a hadaknak a fejedelem hűsége mellett a rendekére is megesketését. Magyarán: alapvető fejedelmi felségjogokat csorbítana meg, a rendek függvényévé tenné a fejedelmet. Amellett már ekkor törölnek a rendek számos Báthory Gábor alatti proscriptiót, megtámogatnak több fontos rendi kiváltságot s jogot (általános kvártélymentesség, a székelyek bizonyos tizedek alól mentes volta, ezek fejedelmi rendelet nélkül csak váratlan szükség esetén legyenek kötelesek felülni, királybíráikat — a fejedelmi jog sérelme nélkül — maguk választhatják). A fejedelem javára csak annyi történik, hogy feljogosítják a fiscalis jószágok s jövedelmek visszaszerzésére, s eltiltják a kincstári bányák és a harmincadok bérbeadását. Ezek az intézkedések persze, szólottunk róla, a rendek *egészének* érdekeit is szolgálják — *egyed személyekkel* szemben —: így több közterhet lehet a kincstárra hárítani. A rendi hullám azonban csak 1614 február—márciusában ér tetőpontjára. Az országgyűlés megerősíti a Báthory Gábor rossz tanácsosai elleni törvényt; csak arra utal, hogy nem minden tanácsos volt az (Bethlen is tanácsúr volt). Törvények egész sorát hozza a

Báthoryak alatt elítéltek vagy csak jószágaiktól megfosztottak visszafogadására és kártalanítására. Törli a Szeben ellen hozott törvényeket. Újra kimondja nemes és pap kvártélymentességét. Eltörli a liber baronatust. Biztosítja a szászok részvételi jogát a külföldi követségekben. A fejedelem mindezzel szemben csak annyit ér el, hogy a szászok követküldéséről szóló törvénybe belekerül külügyi felségjogainak valami halvány biztosítása, s hogy az ő propositiójára történik meg a publicum aerarium felállítása.

A rendek előretörése azonban csak néhány hónapig tart. A fejedelem egészen súlyos helyzetből indult. A Báthory Gábor nemcsak egyeduralma, hanem ráadásul erőszakos és háborús bonyodalmakkal terhes egyeduralma miatt felbőszült rendekkel, exponenseiket s részben vagyonukat vezetett főúri családokkal, porig aláztatásukért elégtételt követelő szász városokkal, sőt universitasszal állt szemben. Tehertételként viselnie kellett a török által történt behozatala miatti ellenszenvet. A Báthorypárt működött ellene. Géczy még a színen volt, ráadásul a Báthoryval való leszámolás érdemével. S Bethlen egész uralmát úgy tekintették az erdélyi főbbek, mint valami ideiglenes, kénytelen dolgot. 1614 nyarán azonban már szilárdan ül trónján. Az 1614. szeptember–októberi országgyűlésen már nyoma sincs rendi követeléseknek. A rendek a császárral való tárgyalásra felküldendő követek kiválogatását is a fejedelemre bízzák, s csak külön felszólítására választják meg ők a követeket — első helyen Pécsi Simont, a fejedelem főkancellárját. Hozzájárulnak Déva várának a fejedelemasszonynak való újabb elzálogosításához is. Az átváltás azért kb. egy évet igényelt. Az 1615. májusi országgyűlésen Bethlen nagyarányú kezdeményezéssel lép elő a fiscalis jövedelmek növelésére. Akkor azonban ennek még kevés a visszhangja. Az 1615. szeptember–októberi országgyűlés azonban már törvények egész sorát hozza a fiscalis jószágok visszaszerzéséről, el nem adományozásáról, zálogba vetése megszorításáról. Amellett a fejedelmet hatalmazza fel a székelyek helyzetének rendezésére. Az átváltásnak ezzel lényegében vége. Bethlen most már kibírja az 1616-os év összes nehézségeit (Lippa átadását, Homonnai György támadásait). A későbbiekben egyre inkább az ő nevéhez fűződik a fontos intézkedések is (a perjogi kódex, akadémiaalapítás, közvetve az 1624-i iskolaügyi törvény is). Dinasztikus hatalma egyre erősebb. Bethlen Istvánt már nem választatja gubernatornak első hadjárata idején, hanem *kinevezi*, aztán megválasztatja fejedelemmé második feleségét s mellé gubernatornak

testvérét, hatalmas fiscalis jószágokat juttat Bethlen Istvának. S — mint jeleztük — 1622 őszen eltörölteti a Szent Mihály-napi országgyűléseket.

Az ezek után várható, hogy a nagy fejedelem halála után erős rendi visszaacsapás következik be. Annál is inkább, mert Bethlen Gábor állama meggyengítéséhez komoly Habsburg-érdekek fűződnek, s mert a Bethlen által hátrahagyott uralmi rendszer (Brandenburgi Katalin fejedelemsége és Bethlen István meg a tanács kormányzása) magában véve is hagyna erre lehetőséget, az érdekelt személyek ellentétei s a határozott uralomra egyaránt képtelenségük pedig csak növelik ezt. A rendi hullám mindjárt a Bethlen Gábor halála utáni első országgyűlésen, 1630 január—februárjában magasra csap. A nagyarányú törvényhozás (74 tc. s külön végzés 3 honfiúsításról s a taxás városok adójáról) újabb rendi alkotmányozás, de az 1607-inél s az 1613—1614-inél sokkal komolyabb méretekben és súllyal. A rendek ekkor dolgozzák ki az ismertetett, jogaik foglalátát tartalmazó unió-formulát. Külön törvényben is kimondatják a nemesség és a városok kiváltságainak és mentességeinek megtartását. Eltörlik Bethlen bel- és külkereskedelmi monopóliumait (csak a bőrmonopólium marad fenn s az idegen kereskedők eltiltása az ökor- és viaszkereskedéstől). Külön is szabadnak nyilvánítják a só kereskedelmét. Törvényben biztosítják a rendek kvártélymentességét („elveszsen még neve is az quartérnak”). Korábbi füvelőhelyeire szorítják a fejedelmi katonaságot. Biztosítják a fiscus ellen a gyermektelenül elhalt nemes özvegyének öröklését, a nemesnek azt a jogát, hogy ne legyen köteles (hacsak ország dolgában nem) fejedelmi szolgálatra. Felülvizsgáltatják a Partiumban deponált egyházi nemesek ügyét. Eltörlik a fiscus öröklését a magtalanul elhalt egyházi személyek után. Alaposan visszaütnének a nagy fejedelem kincstári politikájáért: a praefectus tisztét eltörölnék, s bíróság elé állítanák a jelenlegit, törvényeket hoznak a fiscus által tett birtokfoglalások felülvizsgálatára és jóvátételére (a többi 1613 utáni foglalásokéra is), novum cum gratiát engedélyeznek az utolsó években fiscalis perbe fogott személyeknek. Egy sor törvényt hoznak a székelyek, ill. a szászok külön jogai biztosítására és sérelmei orvoslására. Újra törvénybe iktatják a székelyek királybíró-választási jogát, eltörlik köztük a közmunkát, postálkodási kedvezményeket adnak nekik, kimondják, hogy csak a fejedelemasszony rendelkezésére tartoznak hadra felülni, egy sor helyi kiváltságot erősítenek meg, székely székek sérelmeit rendezik. A szászoknak visszaadatják Szeben

és más városok ágyúit s más „lövő szerszámit”, a fejedelem-asszonyt kötelezik, hogy a szászságon készpénzben vásároltasson (s a portára a szászokkal csináltatott kupákhoz előre adasson ezüstöt és aranyat). Eltörlik a szászföldi borfoglalást. Eltiltják a fejedelemasszonynak lovak tartását a szászságon s a rövid utakra való szekéradást. A szászok követelésére lépnek fel a tilos utakon ki- s bejáró görög kereskedők ellen. „S ezzel Bethlen alkotása, egész pénz- és hadügyi rendszere össze volt rombolva” — írja Szilágyi Sándor az 1630. január—februári törvényekről.¹

A fejedelmi kor erdélyi történetének nagy bűvára mintha elfeledkezett volna arról, ami rövidesen bekövetkezett. Az ország külpolitikai helyzete (a porta nem nézte szótlanul a Habsburgok erdélyi szándékait) s a Brandenburgi Katalin, ill. Bethlen István oldalán álló erők harca rövidesen együttesen hatott oda, hogy az egymás ellen küzdő feleket együtt söpörje el az útból egy erősebb és határozottabb harmadik, I. Rákóczi György, ismeretesen Bethlen István fia és veje támogatásával. S néhány hónappal Rákóczi megválasztása után kiderül, hogy Bethlen alkotását nem volt oly könnyű „összerombolni”. A pénzügyi rendszerből az 1631. június—júliusi országgyűlésen már ott a méz-, viasz-, szőr- és ökörkereskedelem fejedelmi monopóliuma (a bőrmonopóliumhoz még 1630 elején sem nyúltak hozzá). A fiscalis jóságok Bethlen Gábor halála utáni széttékozlásának is megjön a bójtje: csak a nagy fejedelem által végrendeletileg hagyományozottak, ill. halála után az igaz örökösökre visszazállottak maradnak ezek kezén, a többi visszaveendő a fiscus számára. S ott a rendek megfélemlítésére Haller István perbefogatása s az intézkedések az „ártalmas és nyughatatlan elméjű emberek” elleni eljárásra s szökésük megakadályozására, ott a császári területen tartózkodó erdélyi nemesek visszarendelése, ill. reversalis vétele az Erdéllyel szemben nem ellenségeskedésről azoktól, akik állandóan kinn laknak császári területen, s csak fejedelmi útlevéllal s csak saját erdélyi birtokaikra beengedésük. A rendek pedig hallgatnak; legfeljebb kisebb engedményeket érnek el. Az 1632. májusi gyűlés teljesen közömbös a fejedelem és rendek hatalmi súlyváltozásai tekintetében. 1633-ban pedig Rákóczi leszámol Zólyomi Dáviddal, és elítélteti a portára futott Székely Mózeseket. Közben a rendekkel szembeni helyzete annyira nem rendül meg, hogy az április—májusi országgyűlésen is csak a fejedelmi méz-,

¹ EOE IX. k. 31.

viasz- és marhakereskedelmi monopóliumon tesz bizonyos könnyítéseket, s a királyföldi kincstári vásárlások rendjének módosítására tesz eléggé általános ígéretet. Ugyanakkor viszont újra törvénybe iktatja bizonyos külügyi felségjogait, törvénnyel tiltatja el a magánsóaknak nyitását, fő- és jószágvesztést rendeltet a higanymonopólium megsértőire, s részleges jószágvesztést a poranyat be nem váltókra. Amellett még néhány igen kemény *általános* törvényt is hozat az uralma ellen támadókról. Az 1634. május–júniusi országgyűlés a fejedelemnek (s halála utánra özvegyének) zálogosítja el a fogarasi uradalmat. 1635 nem hoz különösebb változást. 1636-ban pedig a rendek ellenállása oly csekély, hogy mindenben támogatják a Bethlen István trónkövetelése révén oly szorult helyzetbe került fejedelmet, s a közismerten óvatos, a kockázatos lépéseket kerülő Rákóczi nyugodtan vállalkozhat a török haddal erdélyi fejedelemségre induló Bethlen István *fegyveres* visszaverésére (bár persze a szalontai harc magában nem döntő, Rákóczi diplomáciája s pénze hozza a kérdés végső megoldását). S utána? Talán koncessziók a rendeknek hűségükért? Szó sincs róla. Az 1637. márciusi országgyűlés épp arról hoz törvényt, hogy a fiscalis várakban (az egy Huszt kivételével, mert az Bethlen István kezén van, s így helyzete különleges) fejedelmi őrséget kell tartani. Az az év októberi gyűlés pedig Székely Mózesék kiadatását vagy büntetését követelteti a portán. I. Rákóczi György uralmának további jó egy évtizede is a fejedelem erőgyarapodásának jegyében folyik. le. Fia fejedelemmé választásával dinasztiaát alapíthat. A Partium sérelmeinek örvén 1643-ban szabad kezet kap a háború ügyében. 1644 és 1647 közt a gyűlések végképp eljelentéktelenednek. Az 1648. tavaszi országgyűlés újabb törvényt hoz a fejedelmi tekintély védelmére.

A „nagy korszak” második nagy uralkodójának kidőlte után azonban újra itt egy kisebb válság. Nem egyszerűen az uralkodóváltozás miatt, hanem mert I. Rákóczi György halála jócskán (s mint 1657-ben kiderül: végleg) keresztülhúzza a Rákócziak lengyel királyság-terveit, a dinasztia nagyot veszít súlyából. 1649 elején ott az új nagy rendi megmozdulás, a legnagyobbak egyike, ha erejében nem is ér fel az 1630-ival — bár intézkedéseiben sokban hasonlítva arra. Itt is megerősítik az uniót (az 1630-i formulának némileg módosított variánsa szerint), kimondják a szabad kereskedelem elvét (megnyírbálva, de teljesen nem szüntetve meg a fejedelmi monopóliumokat), a fejedelem tekintélyét védő 1648-i törvényt eltörlik — de nem

ez a támadás fő iránya ellene. Törvények egész sora kezdené ki a kincstári vagyont, igazgatást. Elrendelik a fiscalis jószágok lajstromba vételét, külön is bevétetve a törvénybe, hogy a fejedelem adományozza vagy zálogosítsa el, s ne csatolja a fiscalitasokhoz, Ígéretet csikarnak ki a fejedelemtől az erőszakkal elvett jószágokért kártérítés adására. A fiscalitasok külön jogállását megszüntetik, ott is érvényesnek mondva ki az általános törvényfolyamatot. Külön törvénybe iktatják: Kővár nem liber baronatus. Törvényeket hoznak az erőszakot elkövető fiscalis tisztek ellen. A fiscalitasokat a nemesi jószágokkal egyenlő teherviselésre kényszerítik; onnan is visszaadatják a szökött jobbágyokat. Ígéretet szereznek a fejedelemtől az udvarhelyi várhoz foglalt nemesi földek visszaadására vagy kártérítés fizetésére érte. Törvényt hoznak egy sereg rendi jog, mentesség védelmére: nemest akarata ellenére nem lehet számadó tisztségre kényszeríteni, a fejedelem ne szállítsa kvártélyba kíséretét, nemesek marháival ne végeztessenek fiscalis vecturát, a portusra senkit ne kényszerítsenek sószállításra. Külön orvosolnak néhány szász és székely sérelmet: enyhítik a székelyek hadba nem vonulásának büntetését, eltörlik a szászföldön a készpénz nélküli borfoglalást, s mint-hogy a szászok közmunkaváltságot fizetnek, az ezen túli közmunkától mentesítik őket. A rendi mozgalom egészen 1650 októberéig tart, akkor történik meg a fiscalis jószágok körének végleges meghatározása. Kiderül, hogy a fejedelmi hatalom *birtokbázisát* nem sikerül megingatni. A fiscalis jószágok lajstromára csaknem 700 helység kerül (csak kb. 5%-uk portio). Ez s a többi fiscalis jövedelmek változatlanul biztosítják a fejedelem nagy pénzügyi túlsúlyát egyes (csak feltételezett, valójában nem létező) rendi csoportosulásokkal szemben. A rendi mozgalom ezzel lezárul, II. Rákóczi György helyzete szilárd.

Amikor pedig a rendek újra hangosabban hallatják szavukat (1657 őszen), nem saját belső megerősödésük okozza ezt, hanem II. Rákóczi György katasztrofális katonai és diplomáciai veresége, elsősorban a török követelése a fejedelem elmozdítására. Arról már szóltunk: milyen rendi *igények* nyilvánulnak meg a Rhédei Ferenc s Barcsai elé szabott fejedelmi conditiókban. Ezek érvényesítésére azonban csak akkor van némi mód, amikor 1659 első felében Barcsai uralma megszilárdulni tűnik, s az ismeretesen túlzottan is törvénytisztelő fejedelem (a török által fejedelemmé tételének a rendek által több törvénybe is foglalt ségyene, a Rákócziakkal szembeni, kreatúra voltából eredő hűség és a rendi háborúság közepette jónak látott, de

túlzott kímélet azok érzékenysége iránt egyaránt hat így egyenesen kínálja a rendeket, hogy éljenek jogaikkal. Azok pedig, szólottunk róla, egyenesen elhárítják a választást bizonyos tisztségekre. Az 1659 ősz elején visszatérő II. Rákóczi György maga is jónak látja bizonyos engedmények tételét a rendeknek. A rendi szabadságok helyreállítását ígéri, a katolikus sérelmek orvoslását külön is. Az 1659. szeptember—októberi országgyűlés törvénybe iktatja a kereskedelem szabadságát, a saját birtokon való bányaművelés jogát, a keresztyén országokra való kiutazás szabadságát, külön becikkelyezi a fejedelmi conditiók külpolitikai vonatkozású rendelkezéseit, a főtiszteket a rendeknek is esküre kötelezi. Mindez ígéret, ill. követelés — s az nem derült ki, hogy mit tartott volna meg, ill. teljesített volna mindebből II. Rákóczi György, ha megtudja szilárdítani uralmát. Legfeljebb következtetni lehet rá az eddigiekből — s abból, ami 1661 első felében következik. Kemény János conditiói még tele vannak olyan megkötésekkel, hogy a törvényeket köteles megerősíteni, a fiscusra háramlott jószágokat nem tarthatja meg, a sérelmeket azonnal orvosolnia kell stb. Ugyanakkor azonban már megválasztásakor felhatalmazást kap a hadak száma és elhelyezése, a külpolitika, a Partium és Székelyhíd ügyében. 1661 április—májusában e felhatalmazását kiterjesztik a várak erősítésére, a fiscalis helyekre megszavazott élés begyűjtésére való rendelkezésre, arra is, hogy szükség esetén a sarchoz is hozzányúlhasson, s a Barcsai és hívei elleni intézkedésekre is. 1661 júniusában pedig ott az *általános felhatalmazás* az ország megmaradására vezető utak megválasztására, s külön a Barcsai ellen adott felhatalmazás megerősítése. Kemény teljhatalma igen rövid idő alatt kialakul — s ha itt a mérleg egyik serpenyőjébe bele is vethetjük az ország helyzetének súlyosságát, a másikba viszont bele kell vetni azt a körülményt, hogy az addigra már több éve tartó uralmi válság alaposan felkorbácsolta a rendi kedélyeket (még II. Rákóczi György is bizonyos concessziókra kényszerült velük szemben).

Apafi pedig minden elődjénél súlyosabb conditiókkal indulhat. Az 1657 utáni fejedelmi conditiókhöz még hozzáteszik a kincstartó állításának kötelezettségét, kimondják, hogy a fejedelem nem követelhet reversalist a rendektől, a határokon kívül nem kényszerítheti őket katonáskodásra s nem igényelhet felhatalmazást magának s tanácsának. Azt lehetne hinni, hogy az oly sokszor „gyengé”-nek elmarasztalt Apafi sohasem tud fejedelmi hatalmat teremteni az ország szörnyű helyzetében.

Erdély elvesztette területeinek jelentős hányadát. Az országot az idegen s belföldi hadak vonulásai, dúlásai s évekre Erdélyben megülése tönkretették. Török adója pedig sokszorosára nőtt, sarcot, hadi jóvátételt kétfelé is fizethet, úgyhogy évekig a legkomolyabb gond az adó előteremtése. A fejedelmi birtokok egy jelentős hányada is odaveszett Lugos, Karánsebes, Jenő és elsősorban Várad elestével, Az uralmi válság idején pedig még a maradékból is jócskán szétadományoztak a fejedelmek, s Apafinak még konszolidációja első éveiben is szét kell adományozgatnia. Pénze hadak tartására alig van, a fejedelemnek alkotmányos kötelezettségképpen katonáskodni tartozó népelem pedig rettenetes veszteségeket szenvedett Lengyelországban s az uralmi válság harcaiban.

Valójában pedig Apafi már 1662 márciusában kéri conditiói két pontjának megváltoztatását: a felhatalmazás tilalmára vonatkozóét s azét, amely szerint csak tanácsa jelenlétében tárgyalhat külföldi követséggel. Ezt a rendek elutasítják. A helyzet különlegessége azonban az, hogy maguk hoznak törvényt (a rájuk váró terheknek a fiscusra háríthatása végett) a fiscalis javak s jövedelmek visszaszerzésére, s még a Rákóczi—Kemény-pártiaknak pártokokból történő megnotázása is a fejedelmi hatalmat erősíti. A fiscalis jószágok visszavételére a továbbiakban is sorozatosan születnek a törvények. S közben épül ki a fejedelem családi vagyonbázisa is: 1663 szeptemberében a fogarasi uradalom Bornemissza Anna kezére kerül. Közben pedig egyre-másra kapnak kegyelmet a Rákóczi—Kemény-párt megnotázott vezetői — mint kiderül, ők lesznek erősebb támaszai a fejedelmi hatalomnak. Bánffy Dénes rövidesen hatalmas zálogbirtokot is kap. S a fejedelmi hatalomnak ez a megerősödése apránként, nagyon lassú lépésekkel, de halad előre. Az 1664. novemberi országgyűlés hozzájárul ahhoz, hogy Bornemissza Anna megszerezze Balázsfalvát, kiválthassa a fogarasi uradalom másoknak elzálogosított részeit, megnöveli a Bánffy Dénes kezén levő gyalui uradalom zálogösszegét, megerősíti két fejedelmi udvari ember (Balog Máté, Baló László) zálogbirtoklását. 1665 májusában már a törvényhozás is áttöri a fejedelem fel nem hatalmazásának korábban oly szigorúan védett elvét, Apafit és a tanácsot hatalmazza fel a hadak elhelyezése ügyében s a fejedelmet magánosok által birtokolt fiscalis jószágoknak a fiscalis várakhoz való foglalására. Az év szeptemberében adják vissza a rendek a korábban portai adóba rendelt sóaknákat és a portust a fejedelemnek, novemberben pedig Apafi eléri, hogy ezek jövedelmének 20 000

talléron felüli részével ne kelljen hozzájárulnia a török adóhoz.

Itt a fejedelmi hatalom felfelé törése látszólag megtorpan. A törvényekben nincs látható nyoma. Az 1667. január—februári gyűlés egyenesen tanácsi kormányzatot iktatna a fejedelmi helyébe. Valójában azonban Apafi most már minden fontos felségjoga tekintetében eléggé erősen áll. A kincstári javakat s jövedelmeket sikerült nagyjából összeszedni, belőlük lényeges részeket családjára és híveire ruházni (országgyűlésen kívül még inkább, mint azon). A fejedelemnek magának is van serege. Az északnyugati határvonalat biztosító várórségek és mozgó hadak az őt elsősorban támogató Rákóczi—Kemény-párt két exponense (Bánffy s mellette Teleki) kezében vannak. A külügyeket pedig a fejedelem régen maga intézi, tanácsurak, udvari emberek és „szakértők” tetszőleges bevonásával. A korszak alapvető külpolitikai ügyéről — a magyarországi elégtelenségekkel való kapcsolatáról s az ügy diplomáciai következményeiről — a tanácsurak nagy többsége *hivatalosan* nem tud, de az is megtörténik, hogy *maga a kancellár*, Bethlen János is csak utólag értesül egy nagy fontosságú lépésről. Ez az uralmi rendszer 1667 tavaszára már oly erős, hogy különösebb meg rázkódtatás nélkül vészeli át egy oly súlyú trónkövetelő, mint Zólyomi Miklós portára futását. Zólyomit ugyan kortársai hebehurgya politikusnak tartják, de mégiscsak Bethlen István unokája, a Bethlen-dinasztia ekkor egyetlen számbajöhető, Erdélyben élő férfiagja.

Legfeljebb az az elvenvetés merülhet fel, hogy ez a fejedelmi uralom nem olyan *személyi uralom*, mint Bethlen Gáboré vagy I. Rákóczi Györgyé — de hát mennyivel inkább személyi uralom I. Lipóté, akinek uralmát (minden belső problémái ellenére) mégiscsak abszolutisztikusnak kell tekinteni? S mennyiben személyi uralom a Habsburg-abszolutizmusnak oly kiteljesedése, mint Mária Teréziáé? Az abszolutizmusnak nem feltétlen kritériuma a személyi uralom. Apafi hatalmát nem azon kell mérni, hogy mit intéz maga a nem túl nagy munkabírási fejedelem s mit udvari emberei, mily intézkedésekre van befolyása egyes tanácsuraknak vagy másoknak. A legabszolutisztikusabb rendszeren belül is érvényesül egyes kormányférfiak szándéka. Apafi abszolutizmusát (amelyet egyébként az Erdéllyel szemben hol erősebben, hol kevésbé, de általában elfogult Szekfű is hangsúlyoz) nem azon kell lemérni, hogy milyen szerepe van a fejedelem mellett Bánffy Dénesnek, Telekinek, Naláczinak, Székely Lászlónak (Bornemissza Annának aránytalanul kevesebb volt, mint ezt a korabeli pletykálkodás

az utódokra hagyományozta) vagy Bethlen Jánosnak (s Miklós-nak), hanem azon, hogy milyen mértékben élhetett felségjogaival a fejedelem, s miben állt vele szemben a rendek hatalma.

A rendek pedig az 1666 táji megtorpanás óta sem érnek el egyebet, mint helyi sérelmek orvoslásait stb. 1671 őszen mindenestre volt egy rendi zendülés Apafi és udvara ellen. S az eredmény? Az udvari emberek (köztök Apafi sógora) elleni tömegper oda zsugorodik össze, hogy egyetlen, nem elsőrangúan jelentős udvari embert elítélnek, aztán megkegyelmeznek, megkövettetnek vele egyes tanácsurakat — s az illető a későbbiekben is szerepet játszhat. A többi rendi vívmányok: a fejedelem eltiltása attól, hogy támadó hadjáratra felkelést hirdessen, az ország által fizetett őrségeknek a rendeknek is hittel kötelezése, a nemesi szabadság ellenére kényszerített reversalisok megsemmisítése. Gyakorlatilag mindez semmit sem jelent: Apafi egyelőre úgysem támogathatja országos felkeléssel a magyarországi bujdosókat — egyébként pedig úgyis megteszi; az őrségek az ő embereinek kezében vannak. 1672 őszen ugyan a Bethlen—Béldi-párt, Teleki magyarországi támadása ürügyén akarva kiütni a nyeregből a Rákóczi—Kemény-pártot, nagy rendi felzúdulást idéz elő, az országgyűlés egyes résztvevői egyenesen vérszomjasan követelik Teleki felelősségre vonását, a külpolitika ellenőrzését vindikálják. A fejedelem egy keveset enged, aztán oly keményen utasítja vissza a rendek e követeléseit, hogy azok jobbnak látják elhallgatni.

Jobban sikerül (legalábbis a közvetlen sikert tekintve) Béldiéék 1674. őszi kísérlete a rendek felpiszkálására Bánffy ellen. Ott nemcsak Bánffyval mint akkor már Apafi fő támaszával sikerül végezni, de olyan rendi követeléseket is törvénybe lehet iktatni, mint azt, hogy egy személy ne viseljen több törvényhatósági főtisztséget (különösen ne főispánságot s székely főtisztséget), s hogy az ország költségén expedíalendő követek a rendek előtt tegyenek jelentést eljárásukról. Amellett orvosolnak egy sereg helyi sérelmet, kiváltságokért erősítenek meg stb. A vívmányok értéke azonban megint kétes. A főtisztségekről hozott törvénybe be kell vétetni azt, hogy ez a több főtisztséget már viselőkre nem vonatkozik, hisz különben a rövid időre győztes párt egyik fejét, Béldit is meg kellene fosztani egyik főtisztségétől. Az 1674 végi változásnak pedig csak a *főúri pártok* számára van értelme. Az öreg generális, Béldi most a rendi hullám tetején csaknem teljhatalomra jut — hogy aztán az ellenpárt 1675 május—júniusában saját esz-közeivel verje meg, a kisebb rendeket lázítva fel ellene.

Innen kezdve pedig a rendek ismét hallgatnak a fejedelemmel szemben. A Rákóczi—Kemény-párt 1676 áprilisában lényegében döntő csapást mér a Bethlenekre s Bédíre. Hiába intéznek az 1676. november—decemberi országgyűlésre összegyűlt rendek éles támadást Apafi ellen a Bédiek elleni intézkedések miatt, a fejedelem nem enged. Bédiek végül is nem országgyűlési követelésre szabadulnak. S amikor a már csak volt generális még egyszer lázad (most már csak a székelység egy részét tudva felkelteni maga mellett), s a fejedelmi hadak legázolják, a rendek egészében helyeslik Apafi s hívei intézkedéseit. Csak Haller kincstartóságát eszközlik ki az 1678. február—márciusi országgyűlésen, ami végül is végrehajthatlan határozat marad. Az az év júniusi és októberi országgyűlés pedig engedelmesen elítéli Bédieket s Erdélyben maradt főbb pártfeleiket. Főúri ellenpárt már nem akad, amely a rendeket a fejedelem s kormányférfit ellen felkeltse. A fejedelem hatalmát ettől kezdve a rendek nem veszélyeztetik. Annál inkább (különösen az 1680-as évek elején) Thököly, az azonban erdélyi aspirációiban nem a rendeknél operál, hanem elsősorban a portán. S mikor az ő helyzete megrendül, az erdélyi országgyűlések simán vagy kisebb-nagyobb vonakodás után elítélik őt s főbb erdélyi párthíveit is. Apafi pedig közben megalapozza dinastiáját is (aminek korábban gyermekeinek sorozatos elhalta is akadályja volt). A hatalmi struktúra csak akkor változik meg jelentősebben, amikor a császári hadak Erdély szélére érkezével a felelősséget jónak látszik megosztani fejedelem (és kormányférfit) meg a rendek közt a deputatio létrehozásával.

Ennyit összefoglalóan arról a harcról, ami fejedelem és rendek közt az országgyűlésen folyik. Fejedelem és rendek *egész harcának*, elmondhatjuk, fő vonala rajzolódik itt ki. A leíró összefoglaláson túl most már e harc menetének általánosabb törvényszerűségeiről kell szólnunk. Első pillantásra könnyűnek tűnik a felelet. A rendek erősebb előretörésének időpontjai: 1556—1558, 1571, 1588 (és az azt követő évek), 1607, 1613—1614, 1630 eleje, 1649 eleje, a második nagy uralmi válság egyes szakaszai, 1661 ősze (Apafi conditiói) s kisebb mértékben 1671, 1674—1675 és 1677 vége—1678 eleje. Azt a törvényszerűséget nem nehéz megállapítani, hogy uralkodóváltozásokkor a rendek sietnek felhasználni az új fejedelem még meg nem erősödését, körülbástyáznák a rendi jogokat, s aztán a fejedelem, legalábbis az esetek nagy többségében, egy-két év vagy esetleg csak pár hónap elteltével túlteszi magát ezeken a korlátozásokon. Ez a hullámmozgás azonban így, magában véve

még nem lenne elég történeti. Annyi bizonyos, hogy 1572 és 1588 közt van a fejedelmi hatalom túlsúlyának egy eléggé zavartalan korszaka — s ott van a nagy korszak is (1613—1657) bizonyos abszolutisztikus vonásaival. A rendi lázadások (kivételektől eltekintve) ezek köré a korszakok köré csoportosulnak, vagy ezek réseibe ékelődnek. A két korszak preabszolutisztikus jellege már némileg feltételezhető abból az úrból, amelyet a rendek tevékenysége épp a hatalom kérdésében hagy. De még az utolsó korszak, az 1657—1662-i nagy bukás és pusztulás utáni viszonylagos helyreállítás időszaka is mutat bizonyos abszolutisztikus vonásokat. Az előbb említett hullámmozgás tehát nem egyszerűen egy „erős uralkodói hatalom — rendi előretörés — erős fejedelmi hatalom (stb.)” képlete, hanem egy, a *fejedelmi abszolutizmus felé haladó fejlődés*, amelyet előbb alaposan szétzilál a kelet-európai Báthory-hatalom bukása és a tizenötéves háborúval együtt futó uralmi válság, aztán Bocskai korai halála (s az utódlás nem kellő biztosítása) meg Báthory Gábor konszolidációjának csak nyers erőszakra s merészségre épített s ezért ingatag volta, de a nagy korszakban csak rövid időszakokra tud visszavetni az uralkodóváltozás (s mindaz, ami ahhoz kapcsolódik), s nem befolyásolnak lényegesen még az uralkodók képességei, kormányzati bölcsességük s erélyük sem. I. Rákóczi György óvatosabb, kevesebbre vállalkozó uralkodó Bethlen Gábornál, *uralmuk jellege* azonban lényegesen kevésbé különbözik, mint személyi adottságaik. S II. Rákóczi György Erdély fejedelmi korszakának egyik uralkodásra legalkalmatlanabb uralkodója; ez elsősorban 1657 ősze után derül ki róla, amikor mérlegelésre képtelenségével s ebből következő szerencsétlen akcióival még külön is rengeteget árt Erdélynek. Uralma jellege azonban 1648 és 1657 közt ismét csak nem különbözik apjától lényegesen. S ez az abszolutizmus felé való mozgás figyelhető meg Apafi nehéz évtizedeiben; lassúságát nem a fejedelem képességeinek ilyen vagy olyan volta okozza (Apafi I. Lipótnál vagy épp János Kázmérnál vagy IV. Mohammednél mindenesetre jobb politikai kapacitás), hanem az ország helyzete uralomra jutása idején, s a következőkben is. Mindarról persze, hogy a fejedelmi hatalom túlsúlyának időszakai mennyire abszolutisztikus jellegűek, csak akkor alkotunk majd pontosabb képet, ha a *fejedelmi kormányzat* tevékenységét is elemeztük. A szakirodalom korábbi megállapításai s a fejedelem és rendek közti hatalmi harc jellegéről, tárgyáról eddig elmondottak legalábbis megengednek számunkra bizonyos feltevéseket.

Magukról ezekről a rendi megmozdulásokról még más szempontokból is vannak mondanivalóink. Az első az, hogy ezek (az adott feltételek közt) eleve reménytelenségre vannak ítélve. Nemesak azért, mert a fejedelem rövidesen mindig erősebbnek bizonyul náluk. Azért is, mert amennyiben a rendek elérik, vagy legalábbis megközelítik a főhatalmat, ez *sohasem az ő győzelmük* — azaz *nem ők a győzelem haszonélvezői*. Az 1588-cal kezdődő nagy rendi mozgalom 1594-re valóban eljut a csúcra. A rendek kezében pénztár van, hadsereg, a fejedelem lemond a rendi párt exponense javára. S lényegében ki jut hatalomra (néhány hétre)? *A főhatalomért küzdő főúri párt* exponense. 1674 novemberében a Bethlen—Béldi-párt felkelti a rendeket Bánffy ellen; a major domus megbukik. S kié lesz a főhatalom? A rendeké? Dehogy; Béldi Pálé, az ellenzékbe szorult főúri párt exponenséé — akinek hatalmát aztán ismét a rendek döntik lényegében romba egy fél év elmúltával. *Valóban rendi hatalom* elképzelhetetlen a fejedelmi korszak Erdélyében — csak az, hogy *a rendek segítenek a hatalomra* valakit, aki aztán ugyanolyan egyeduralkodó lesz, mint elődje, ha ti. meg tudja szilárdítani magát. Sem Báthory Boldizsár nem tudta (pedig ő ráadásul még a dinasztia belüli személy is volt), sem Béldi Pál — kezében az ország majdnem egész fegyveres erejével (igaz, hogy ez ennek a székely arisztokráciának nagy fokú tehetetlenségére a jellemző). Bethlen Gábor meg tudta szilárdítani uralmát, őt azonban nem elsősorban a rendek támogatták a Báthory-párt ellen, hanem a török támogatás tekintélye állt mögötte. Az érdemi kérdésre visszatérve: a tartósabb *rendi uralom* gyakorlatilag irreálisnak bizonyul a 16—17. századi Erdélyben. Lehetséges a fejedelmi teljhatalom, lehetségesek bizonyos rendi közjátékok, lehetséges az, hogy a rendek uralomra segítenek vagy majdnem addig juttatnak valakit egy főúri párt exponensei közül (aki aztán rövidesen bukik is), csak egy valami nem lehetséges: a tartós rendi uralom.

Még abban a formájában sem, ahogy Barcsai megpróbálta: önként a rendeknek maximálisan engedve kormányozni. A rendek a leghálátlanabb feladatokat (pénzügyek) nem is voltak hajlandók magukra vállalni. S Barcsai uralma egyébként is egy rendkívüli helyzetben lepergő közjáték. Főhősét a rendekkel szemben megköti a töröktől rájuk ültetés székelye, az ellenfél, II. Rákóczi Györggyel szemben a familiárisi hűség s a túlzott taktikusság hibás koncepciója, aminek eredménye aztán az, hogy uralma végén igen kemény eszközökhöz kénytelen nyúlni.

Miért nem lehetséges a tartós rendi uralom? Tegyük félre most a teleológiát: azért nem, mert ez nem előrelépést jelentene stb. Ez a teleológia nem jelez reális okokat. Azért nem lehetséges, mert a hatalom a 16—17. századi Erdélyben is az erőszak eszközeire épül — magyarán a hadseregre. Ha Báthory Zsigmond tudja maga mellé állítani 1594-ben Bocskai, Geszti, Kornis hadait, ő a fejedelem. Ha Báthory Gábor vagy I. Rákóczi György fel tud venni maga mellé megfelelő számú hajdút (s egyéb hadi bázist is biztosítani tud magának), ők ülnek a trónra. Ilyen hatat azonban rendi alapon szervezni és irányítani nem lehetett Erdélyben; legalábbis eredményesen nem. Az 1593—1594-i kísérlet megbukott; meg Béldiéké is 1675 nyár elejére. Egy, az országgyűlés ellenőrzése és irányítása alatt álló hadsereg fenntartása lehetetlen a 16—17. század Erdélyében. Egy-szerűen azért az, mert ha vezérének elégséges hatalma lenne a had együtt-tartására, fegyelmezésére stb. (ami pedig rendi érdek), akkor rövidesen ki is bújna az országgyűlés ellenőrzése alól. Ennek a kísérletnek a lebonyolítására nem került sor a 16—17. századi Erdélyben — Béldi 1674—1675-i útja azonban némileg emlékeztet erre. (Fráter György esete sokkal bonyolultabb annál, mint hogy e vonatkozásban foglalkozhatnánk vele.) A rendeknek egyszerűen nem volna módjuk az ellenőrzés gyakorlására — s rövidesen a nyakukon volna az új fejedelem. De, ismételjük, ilyen sereg tartásához csak 1593—1594-ben jutottak el, s 1674-ben hajtottak végre egy pillanatnyilag eredményesnek tűnő felkelést. Pénz és a szervezés technikai feltételei általában egyaránt hiányoztak ehhez. A fejedelemnek pedig mindkét eszköz a rendelkezésére állt, s uralmát kemény törvények védték, amelyekkel adott esetben élt is.

Pedig időnként még a *külpolitikai feltételek* is elősegítették volna a rendek akcióját. Különösnek hat tán rendi törekvésekkel kapcsolatban külső tényezőkről beszélni; a történetírás többnyire úgy tekinti egy ország rendi megmozdulásait, mint az ország legszorosabb belügyét. Tekintsünk azonban végig a 16—17. századi erdélyi fejlődésen. Az 1571-i rendi felerősödés olyan helyzetben történik, amikor az újonnan választott fejedelemnek Erdély nemzetközi státusa rendezetlenségével is számolnia kell. A magyar király (aki egyben német-római császár is) erdélyi vajdája vagy az önálló, de a töröknek adót fizető Erdély portától *megerősített* (s csak az erdélyi főbbek bölcsesége révén nem *kinevezett*) fejedelme? Ismeretesek azok a nem kis politikai ügyességre valló lépések, amelyekkel Báthory ezen a kötélén egyensúlyoz. Azt azonban a rendek is fel tudják

mérni, hogy ez a helyzet mennyire megkötően hat rá. Arról már részletesen szólottunk, hogy az 1588-cal kezdődő nagy rendi mozgalom kiváltója a kelet-európai Báthory-uralom összeroppanása. Arról is, hogy az 1593—1594-i lépésekig a rendek a 15 éves háború elején feltáruló dilemmában mennek el, Kendyék pártját a német oldalra állástól való félelem is erősíti. Az 1607-i nagy rendi alkotmányozásnak is megvannak a maga nemzetközi (elsősorban persze a királyi Magyarország helyzetével való) összefüggései. A magyarországi rendiség Bocskai szabadságharca alatt felerősödik, Bocskainak pedig nincs ideje rá, hogy Erdélyben s a 7 vármegyében valamilyen Báthory Gábor típusú uralmat építsen ki. Rendi megerősödés marad utána Magyarországon, s ez csak erősíti az erdélyi rendek Bocskai uralmára is reagáló megmozdulását. 1630-cal kapcsolatban elég utalnunk a Bethlen államának (a harmincéves háború kellős közepén) meggyengítéséhez fűződő közismert Habsburg-érdekekre. Az 1649—1650-i rendi megmozdulás sem volna lehetséges a Rákócziak lengyelországi terveinek az öreg Rákóczi György halálával való meghiúsulása s ezzel a dinasztia nem kis presztízsvesztése (meg persze a 7 vármegyéből 5 szerződés szabta visszaadása) nélkül. 1657-ben is a Rákócziak államának külső okokból való összeroppanása kellett ahhoz, hogy a rendek mozogni kezdjenek. Még az 1671. őszi rendi rezgelődésnek is ismeretesen Erdély szorult külpolitikai helyzete a fő kiváltó oka (török követelések — s a keresztény országokban Erdélynek nem lévén támasza ellenük). De ezek a külpolitikai feltételek sem elegendők ahhoz, hogy a rendi törekvéseknek kellő támaszt adjanak.

Elemeztük (levonva a levonható tanulságokat) az erdélyi rendek 16—17. századi erdélyi működését. Szólottunk arról: mennyi teret engednek át a rendek a fejedelmi hatalom aktivitásának. Kihaszználja-e ezt? Jellegének meghatározása attól függ, hogy mennyire hatol bele ebbe a vákuumba, mit s hogy von ellenőrzése alá.

BEFEJEZÉS

Munkánk végére érven, rövid összegezéssel tartozunk. Az országgyűlés szervezete s funkcionálása törvényszerűségeinek megállapításán túl héttípusú vizsgálatot végeztünk el a fejedelmi hatalom és a rendek erőviszonyainak megállapítására: az országgyűlési kezdeményezések egybevetését, a kezdeményezések eredményességének vizsgálatát, a törvényalkotás egészének elemzését, a rendek külügyi szerepének, az országgyűlés bírászkodásának elbírálását, következtetéseket vontunk le az országgyűlés jogkörátruházó intézkedéseiből, s végül kronologikusan is megvizsgáltuk a fejedelmek s a rendek harcának menetét. Valamennyi vizsgálat eredménye *érdemben* azonos volt: a fejedelmi hatalom erős túlsúlya azzal az erdélyi rendiséggel szemben, amely ugyan háromszorosan is szervezett erő, de amely csak a fejedelmi hatalom pillanatnyi megingásai idején, akkor is általában külpolitikai tényezőktől támogatva tudott megnyilatkozni — kérészerűen eredményeket produkálva.

Legfeljebb egy vonatkozásban találunk némi „összehangolni valót” vizsgálatainkon. Nincs-e némi ellentmondás ott, hogy a kezdeményezések, ill. eredményességük egybevetésének vizsgálatánál jelentős, ill. súlytalan törvényekről szólnak, a törvényalkotás egészének ismertetésénél pedig oda konkludálunk, hogy a nagyarányú törvényalkotás távolról se fogja be a szabályozandó ügyek egészét, a törvényalkotás egészében véve elmarasztható a jelentéktelenségben? Úgy hisszük: valójában nincs. A nézőpont távolságáról van szó. A kezdeményezések, ill. eredményességük vizsgálatánál csak az adott kérdésben szemben álló két fél teljesítményét vizsgáltuk, a törvényalkotás egészénél viszont annak viszonyát a szabályozható kérdések egészéhez, a szabályozott kérdés csoportok súlyát a szabályozatlanul maradtakéhoz mérve.

Valamivel azonban még adósak vagyunk. Bevezetőnkben röviden ismertettük az országgyűlés-történeti tipológia hintzei alapvonalait, s a közép- és kelet-európai országgyűlések 16—17.

századi fejlődésének fő vonásait. Hogy illeszkedik be az ott vázolt képbe az, amit a 16–17. századi erdélyi országgyűlésről elmondottunk?

Kezdjük az erdélyi országgyűlés helyével az általános tipológiában. Az erdélyi országgyűlés egykamarás — fejlettségében még a Hintze által ősbibnek jelzett kétkamarás típus szintjét sem éri el. Az ok kézenfekvő. Erdélyben ugyan van kialakult rendiség, de olyan differenciálódás főrendek és köznemesség közt nem megy végbe, ami a kétkamarás típus kialakulásához vezetne. Az erdélyi társadalomban a 16. században még nagyon lényeges jogállásbeli uniformizálódásnak kell lefolynia (a magyar és székely rendek egyes kategóriái egybeolvadásának — ez se megy végbe teljesen, csak a primorok mint külön réteg tűnnek el). Fő- és köznemesség közjogilag rögzített differenciálódása elmarad. A fejedelmi tanács pedig valóban bizonyos közvetítő szerepet játszik uralkodó és gyűlés közt (e tekintetben némi hasonlósággal a svéd koronatanácshoz), de arról meg épp a tanács szerepének és *létszámának* közjogi körülhatároltsága miatt nem lehet szó, hogy ez a tanács legyen a felsőtábla magva. S olyan elkülönülés sem megy s mehet végbe Erdélyben, mint amilyen Lengyelországban senatus és követi kamara közt. A lengyel senatus majdnem 90%-át a vajdák és castellanusok teszik, az erdélyi fejedelmi tanács tagsága viszont nem függ így össze törvényhatósági főtisztséggel (bár a tanácsurak jórészt törvényhatósági főtisztségeket is betöltenek, ez nem kötelező érvényű gyakorlat; egy törvényhatósági főtiszt viszont csupán tiszte révén nem tagja a fejedelmi tanácsnak).

Nincs hát külön főrendi tábla a fejedelemség kori erdélyi országgyűléseken — annál is kevésbé, mert annak egy része, a főpapság, amúgy is alig van képviselve az országgyűlésen. A fejlődés e vonatkozásban (*mutatis mutandis*) az 1620-at megelőző kb. 2. évszázad cseh fejlődésével rokon — olyan külön megjegyezni valókkal, hogy a Báthoryak részleges katolikus restaurációja idején legalábbis bizonyos időszakokban van katolikus püspök Erdélyben, az azonban nem püspöksége jogán tagja a gyűlésnek (Náprágyi Demeter mint kancellár és tanácsúr az), a többi felekezetek püspökei pedig személyes meghívás alapján s nem mint külön egyházi rend vannak jelen.

Nincs külön főrendi tábla. De ott vannak az országgyűlésen mindazok (az egyházi rendet illető fentebbi korrekcióval), akik egy valamivel fejlettebb típusban a felsőtáblát alkothatnák: a fejedelmi tanács, a törvényhatóságok vezető tisztviselői és a realisták vagyoni alapon kialakított, de nem külön rendi

jogállású csoportja. Tisztük révén vesznek részt a gyűlésen a fejedelmi tábla tagjai (ismeretes: Magyarországon a királyi tábla bírái az alsótáblán foglalnak helyet).

A követi kar összetételének számos sajátosságára hívhatjuk fel a figyelmet. Elsősorban az olyan esetekre, amelyekben a fejedelem által kinevezett főtiszt „képviseli” a széket — ahol tehát rendi képviseletről csak igen korlátozottan lehet szó. A székely követküldések másik figyelemreméltó specifikuma az, hogy (a székelyföldi feudalizálódás korlátozott mértékének megfelelően) még a 17. század második felében is ott ülnek a követek közt a nem nemes szabad elemek képviselői: lófők és közsékelyek (bár távolról sem számarányuknak megfelelő mértékben képviselve). Olyan momentum ez, amelyet a román fejedelemségek országgyűléseinek egy vonásával tarthatunk rokonnak: a katonáskodó elemek (időnkénti) országgyűlési képviselétével — s amelynek itt is, ott is a feudalizmus viszonylagos fejletlensége a magyarázata. A szász *natio* esetében, jogállásából következően, egészen különleges a kép: a város az ismert esetek legnagyobb részében az egész törvényhatóságot képviseli. A város követei közt gyakran szerepel valamelyik főtiszt is, ezek azonban a szászok esetében választott személyek. Utaljunk végül arra is, hogy a szászok ily jellegű képviselete révén a városi rend csak a (jórészt gyenge) magyar és székely városokra korlátozódik.

Az országgyűlés *működésének* sajátosságaira térve, rá kell mutatnunk: e tekintetben rendkívül éles a határvonal Erdély és a két román fejedelemség közt. (Ez a különbség fennáll Oroszországgal szemben is.) Míg a román fejedelemségek országgyűlése csak *egyes rendkívüli helyzetekben* ül össze, az erdélyi országgyűlés *rendszeresen* ülésezik, az országgyűlés összehívása alkotmányos kötelezettség. Az erdélyi országgyűlés állandóságával, évenként többszöri összehívásával (előbb a rendszeres két gyűléssel s a rendkívüliekkel, majd a rendszeres egy gyűléshez járuló alkalmakkal) eltérést mutat ugyan a magyarországitól is, de ez a *közös fejlődésen belüli* specifikum; az éles határvonal a Kárpátoknál húzódik.

Ugyanilyen erős az eltérés Erdély és a román fejedelemségek országgyűlései közt az *országgyűlési jogkör* tekintetében. Tekintsünk most el a fejedelemválasztás „jogkörétől”: nézetünk szerint az országgyűlésnek e tekintetben Erdélyben sincs *reális* jogköre, a fejedelemválasztások egyenkénti elemzése mindenkit meggyőzhet róla, hosszas bizonyítást nem látunk szükségesnek. Az éles eltérést abban látjuk, hogy az erdélyi ország-

gyűlésnek *állandóan gyakorolt* adómegajánlási jogköre van (ha ugyan igen ritkán is él az adómegtagadás eszközeivel), s rendszeres, érdemi törvényalkotó tevékenysége (még ha a dolgozatunkban jelzett bizonyos korlátok közt is). Ugyanez a különbség fennáll Oroszországgal szemben is.

Utolsónak hagytuk a 16—17. századi erdélyi országgyűlések *egész történeti szerepének* kérdését. Elemzéseink feltehetően meggyőzték olvasóinkat arról, hogy Erdélyben nem beszélhetünk a 17. században a rendiség olyan megerősödéséről, mint a 17. századi Magyarországon vagy éppen Lengyelországban, különösen a jus vetandi 1652-i katasztrofális elismerése után — de a rendek szerepének olyan erőszakos korlátozásáról sem, amilyenre a cseh korona országaiban került sor Fehérhegy után. Ha a 17. századi erdélyi rendiség a fejedelmi hatalomhoz képest gyenge, az az ország gazdasági-társadalmi fejlődésének viszonylagos elmaradottságából s ugyanakkor a fejedelmi hatalom gazdasági és katonai bázisainak erejéből következik, nem pedig valamely drasztikus egyszeri beavatkozásból. Báthory Zsigmond (pontosabban az őt támogató és irányító „katonai párt”) elég drasztikusan számol le 1594-ben ellenfeleivel, az eredmény történeti távon mégsem az, mint 1620-é. Persze, nem utolsósorban azért sem, mert a rendeket „megfenyítő” fejedelem nem egy, az országét sokszorosan felülmúló erejű államkomplexum irányítója.

A határvonal azonban e tekintetben is éles a román fejedelemségek (és egyben Oroszország) felé. Még akkor is, ha azokban is megfigyelhetünk egy, az erdélyihez hasonló jelenséget: erős uralkodói hatalom áll szemben a renddé még nem szerveződött uralkodóosztállyal (s az országgyűlések más, szabadrendű résztvevőivel). Ez az ellentét azonban Erdélyben más feltételek közt jelentkezik: ha nem is a nyugat-európai vagy akár királyi magyarországi nívón, de mégis a kifejlődött *rendiség* feltételei közt.

Hol jelöljük hát ki a 16—17. századi erdélyi országgyűlést mint rendi alapjelenség helyét az európai fejlődésben, a maga egy kamarájával, időnként feltűnő nem nemes résztvevőivel, viszonylagos gyengeségével a fejedelmi hatalommal szemben? Úgy hisszük: a kor erdélyi országgyűléseit a *kialakult rendiség legfejletlenebb típusú* országgyűléseinek tekinthetjük, de már a *kialakult rendiség* jelenségeinek. Bizonyos, el nem hanyagolható rokon vonások ellenére ez a *lényegi* különbség köztük és a román fejedelemségek (meg Oroszország) országgyűlései közt, azokban a rendiség fejlődése nem jutván el addig, hogy kialakult rendiségről beszélhessünk.

RÖVIDÍTÉS JEGYZÉK

<p>— Erdélyi országgyűlési emlékek. (Monumenta comitalia regni Transylvaniae, 1540—1699. Monumenta Hungariae Historica III/b. sorozat. Szerk. Szilágyi Sándor. 1—21. k. 1875—1898.)</p> <p>— Erdélyi történelmi adatok. Mikó Imre—Szabó Károly szerk. 1—4. k. Kolozsvár 1855—1862.</p> <p>— Hintze, Otto: <i>Staat und Verfassung</i>. Lipcse 1942.</p> <p>— Jakab Elek: <i>Oklevéltár Kolozsvár történetéhez</i>. (1. k. Buda 1870; 2—3. k. Budapest, 1888)</p> <p>— Brassói Állami Levéltár szebeni fiókja: <i>Kirchenge-meindearchive</i></p> <p>— Országos Levéltár — Múzeumi Törzsgyűjtemény</p> <p>— <i>Magyar Történelmi Tár</i></p> <p>— Perényi József—Dolmányos István: <i>A Szovjetunió története</i>. I. k. (Oroszország története 1917-ig.) Bp. 1958.</p> <p>— Pesty Frigyes: <i>Krassó vármegye története</i>. 2—4. k. Budapest 1882—1885.</p> <p>— Gerhard, Dietrich szerk.: <i>Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert</i>. Göttingen 1969. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 27. — Études présentées à la Commission Internationale pour l'histoire des assemblées d'états XXXVII.):</p> <p>247—285.: Hassing, Herbert: <i>Ständische Vertretungen in den althabsburgischen Ländern und in Salzburg</i>. 310—367.: Roos, Hans: <i>Ständewesen und parlamentarische Verfassung in Polen (1505—1772)</i>.</p>	<p>820</p> <p>821 U</p> <p>822 MT</p> <p>823 MT</p>
---	---

A leggyakrabban használt munkákat, ill. levéltári forrásokat a szövegben rövidítve idézzük. A rövidítések feloldását az alábbiakban adjuk:

- Br **ÁL**—Pr et I = Brassói Állami Levéltár: Privilegia et Instructiones
- BU** = Brassói Állami Levéltár szebeni fiókja: *Bischofsurkunden*
- BV: Efh** = Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542—1690)*. Kolozsvár 1917.
- BV: Efv** = Biró Vencel: *Az erdélyi fejedelem jogköre*. Kolozsvár 1912.
- EOE** = *Erdélyi országgyűlési emlékek*. (Monumenta comitalia regni Transylvaniae, 1540—1699. Monumenta Hungariae Historica III/b. sorozat. Szerk. Szilágyi Sándor. 1—21. k. 1875—1898.)
- ETA** = *Erdélyi történelmi adatok*. Mikó Imre—Szabó Károly szerk. 1—4. k. Kolozsvár 1855—1862.
- H: SV** = Hintze, Otto: *Staat und Verfassung*. Lipcse 1942.
- JE: OKv** = Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*. (1. k. Buda 1870; 2—3. k. Budapest, 1888)
- KA** = Brassói Állami Levéltár szebeni fiókja: *Kirchenge-meindearchive*
- MTgy** = Országos Levéltár — Múzeumi Törzsgyűjtemény
- MTT** = *Magyar Történelmi Tár*
- P—D: SzU** = Perényi József—Dolmányos István: *A Szovjetunió története*. I. k. (Oroszország története 1917-ig.) Bp. 1958.
- PFr: Kr** = Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. 2—4. k. Budapest 1882—1885.
- SV** = Gerhard, Dietrich szerk.: *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*. Göttingen 1969. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 27. — Études présentées à la Commission Internationale pour l'histoire des assemblées d'états XXXVII.):
- 247—285.:
Hassing, Herbert: *Ständische Vertretungen in den althabsburgischen Ländern und in Salzburg*. 310—367.:
Roos, Hans: *Ständewesen und parlamentarische Verfassung in Polen (1505—1772)*.

Palme, Sven Ulric: *Von Absolutismus zum Parlamentarismus in Schweden*

- SzO = *Székhely oklevéltár.* 1—3. k.: szerk. Szabó Károly., 4—7. k.: szerk. Szádeczky Lajos., 8.: k. szerk.: Barabás Samu. Kolozsvár 1872—1898; Budapest 1934.
- Sz: U = Brassói Állami Levéltár szombi fiókja: szász uni-versitas levéltára: Urkunden
- TMÁO = *Török-magyarokori államokmánytár.* (Szerk. és jegyz. ell. Szilády Áron-Szilágyi Sándor. Pest 1868—1872.
- TM: L = *Teleki Mihály levelezése.* Szerk. Gergely Samu. 1—8. k. Bp. 1905—26.

A levéltárakban használt munkákat, ill. levéltári forrásokat az ösvegyben rövidítve idézzük. A rövidítések felbontását az alábbiakban adjuk:

- Br. Áll.-Tr. et I = Brassói Állami Levéltár: Privilegia et Instructio-
nes
- BU = Brassói Állami Levéltár szombi fiókja: Bischöflichen
Kanzlei
- BV: BV = Bró Vencel: Az erdélyi fejedelem határozat jegyzékén
(1812—1890). Kolozsvár 1917.
- BV: BV = Bró Vencel: Az erdélyi fejedelem jogköve. Kolozsvár
1917.
- KOE = Erdélyi országgyűlési emlékek. (Monumenta comitatus
regni Transylvaniae, 1540—1899. Monumenta Hun-
garica Historica III. p. sorozat. Szerk. Szilágyi
Sándor. 1—21. k. 1875—1898.)
- ETA = Erdélyi történelmi adatok. Mikó Imre—Szabó Károly
szerk. 1—4. k. Kolozsvár 1855—1882.
- H: 8V = Hintze, Otto: Staat und Verfassung. Leipzig 1912.
- JEB: OKV = Jelenik Elek: Okmányok történetek. (1. k.
Buda 1870; 2—3. k. Budapest, 1888)
- KA = Brassói Állami Levéltár szombi fiókja: Kirchenges-
amtheitsarchive
- MTV = Országos Levéltár — Műszaki Tervezési Bizottság
Magyar Történelmi Tár
- MIT = Pétery József—Döményos István: A Szászország
története I. k. (Országos Történelmi Bizottság)
1928.
- PBR: KR = Pesty Rózsa: Kirásod vármegye története. 2—4. k.
Budapest 1882—1888.
- SV = Gerhard, Dietrich szerk.: Ständische Verfassungen in
Europa im 17. und 18. Jahrhundert. Göttingen 1909.
- (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für
Geschichte 27. — Études présentées à la Commis-
sion internationale pour l'histoire des assemblées
séculaires XXXVII.)
247—288.
Hassinger, Herbert: Ständische Verfassungen in
den rhabdinguischen Ländern und in Salzburg.
310—307.
Roos, Hans: Ständesystem und parlamentarische
Verfassung in Polen (1805—1772).

TERMINOLÓGIAI SZÓJEGYZÉK

- A szövegünkben előforduló, kevésbé közismert (elsősorban latin) szakki-fejezések magyarázatát az alábbiakban adjuk:
- annuentia** = a fejedelem megerősítő jellegű hozzájárulása jogügyletekhez
- arestum** = személy letartóztatása, anyagi javak lefoglalása
- assecuratoria** = biztosító levél
- brevis processus** = rövid per (a perfolymat egyik formája, szemben az ún. hosszú perrel). Az ilyen pereket egy vagy két törvényszakon be kellett fejezni.
- cimentezés** = a nemesfémnek az ércből való kiválasztásának egy szakasza. Erdélyben a kiválasztási folyamat egészére is használják a kifejezést.
- circumscripio** = itt: korlátozás
- citatio** = perbeidezés
- compulsorium mandatum** = vallató parancs (vallatást elrendelő bírói parancs)
- conditio** = itt: a fejedelem elé választásakor szabott feltételek (latin alakját is általában többes számban használják)
- consensus** = a fejedelem megerősítő jellegű hozzájárulása jogügyletekhez
- crimen laesae majestatis** = felségsértés
- deputatio** = bizottság, küldöttség. Szövegünkben azokat az Apafi-kori testületeket jelenti, amelyeknek feladata a két országgyűlés közti időszakokban felmerült nagyobb súlyú politikai kérdések megvitatása, ill. 1685-től kezdődőleg elsősorban a felszabadító háború során Erdélyben vagy annak közelében állomásozó császári hadak ellátása volt.
- diffamatio** = rágalmazás
- donatio** = fejedelmi adomány
- evocatio** = perbehívás
- exactio** = behajtás (szövegünkben elsősorban adóé)
- excessus** = kihágás, a törvény áthágása
- executio** = ítélet végrehajtása (polgári perekben is)
- exmissio** = kibocsátás (a perfolymat során engedély a bizonyításra)

extraneus	= külső személy (szövegünkben: nem erdélyi, vagy az ország lakosain belül véve: olyan személy, aki nem lakhelyén birtokos)
fassio	= adásvételi szerződés (a teljes szakkifejezésnek — fassio perennalis — a régi magyar jogi nyelvzetben az „örökvallás” szó felelt meg)
fiscalis director	= kincstári jogügyigazgató (főállamügyész)
fiscalitas	= kincstári tulajdon
gratuitus labor	= (ingyenes) közmunka
homo regius	= királyi ember (jogi aktusokban hivatalból eljáró személy)
inquisitio	= vizsgálat (szövegünkben általában tanúvallatás)
jus ligatum	= „megkötözött jog”. Báthory Zsigmond 1594-ben lemezáróltatta, ill. távollétükben elítélte az 1588-ban kezdődő rendi mozgalom vezetőit: Kendy Sándort, Kovacsóczy Farkast, Báthory Boldizsárt s másokat. A rendek utólag, az 1595. április—májusi országgyűlésen hagyták jóvá s cikkelyezték be a fejedelem intézkedéseit. „Megkötözött jog”-nak azonban nem elsősorban a törvénytelen kivégzések miatt nevezték e tc.-et, hanem mert az akkor elítéltek hozzátartozóinak (akik maguk is elvesztették vagyonukat) nem volt joguk ezeket visszakövetelni. A jus ligatum alól Báthory András, fejedelemmé választása után, kivételi saját magát és testvérét, Báthory Istvánt; a „megkötözött jog” eltörlésére azonban csak 1607—1608-ban, nem kis huzavonák közt, s több lépésben került sor.
kaluger	= göröghitű (román) szerzetes (a román calugăr szó magyar ortográfiajű átírása)
limitatio	= árszabályozás
nota (teljes formájában)	
nota infidelitatis)	= hűtlenség
novum	= szövegünkben: perújítás
novum cum gratia	= fejedelmi kegyelmi ténnyel való perújítás
perceptor	= pénztárnok
portus	= szövegünkben: sókikötő
postulatum	= az országgyűlésen benyújtott rendi sérelmek, követelések (a latin kifejezés is általában többesben szerepel)
productio	= jogbiztosító oklevél igazolásul vagy felülvizsgálatra való bemutatása
4 recepta religio	= a 4 „bevett” vallás (a római katolikus, református, evangélikus és unitárius felekezet)
regalista	= az országgyűlésre királyi (Erdélyben fejedelmi) meghívólevéllel (regalisszal) meghívott személy
relatoria	= jelentés valamely jogi aktus (idézés, tanúvallatás, birtokba iktatás stb.) végrehajtásáról

- repetitio (jobbágy-repetitio) = szökött jobbágyok visszakövetelése
- requisitor = a reformáció során szekularizált, a fejedelem kezére jutott erdélyi hiteleshelyek világi tisztviselője. (A requisitor tisztsége megmarad a hiteleshelyeknek újra egyháziává válása után is.)
- salvus conductus = útlevél
- sedria = a sedes judiciaria (a törvényhatóságok ítélőszéke) kifejezés közhasznú rövidítése
- series = szövegünkben: perjegyzék. Ilyen jegyzékekbe vették fel az egy-egy törvényszakon tárgyalandó pereket
- universitas = szövegünkben az erdélyi zászok összességének, egyben önkormányzatának is a megjelölése
- vectigal = külkereskedelmi vámszabályzat
- vectura = fuvar

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

A sorozatban megjelent

1. HAJNAL ISTVÁN
A Batthyány-kormány külpolitikája
- 2-3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházipolitikájából
4. WITTMAN TIBOR
Az „árforradalom” és a világiplaci kapcsolatok kezdeti mozzanata (1566—1618)
5. KOVÁCS ENDRÉ
Magyar—délsláv megbékélési törekvések 1848—49-ben
6. LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
7. MAKSAY FERENC
Paraszttság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
8. V. WINDISCH ÉVA
Közlöny (1848—1849)
9. MÁLYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
10. BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században
11. M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
12. I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848)
13. HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-zabadságharcban
14. TOKODY GYULA
Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890—1918)
15. HAJDÚ TIBOR
Március huszonegyediké (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)
16. GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák—magyar kiegyezés
17. DOLMÁNYOS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
18. MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány 1781—1833)
19. MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése (1944. december 21—1945. május 8.)
20. JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről
21. HERMANN ZSUZSANNA
Az 1515. évi Habsburg—Jagelló-szerződés

22. GERICS JÓZSEF
Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái
23. DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria – Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878 – 1879)
24. LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860 – 61-ben
25. G. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918 – 1919)
26. BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom
27. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI – XVII. századi Erdélyben
28. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi századok a nemzeti ébredés korában (1790 – 1848)
29. PERJÉS GÉZA
Mezőgazdasági termelés, népiesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650 – 1715)
30. SERFŐZŐ LAJOS
A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925 – 1945)
31. IRINYI KÁROLY
A Naumann-féle „Mitteleuropa-tervezet” és a magyar politikai közvélemény
32. ORMOS MÁRIA
Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése
33. KANYAR JÓZSEF
Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)
34. TOLNAI GYÖRGY
A paraszti szövő-, fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840 – 1849)
35. SZILÁGYI JÁNOS
Munkásosztályunk általános műveltsége 1919 – 1945 között
36. FARKAS DEZSŐ
A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917 – 1945)
37. BÁCSKAI VERA
Magyar mezővárosok a XV. században
38. RÉVÉSZ IMRE
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728 – 1803) életéből és működéséből
39. POGÁNY MÁRIA
Tökés vállalkozók és kubikos bér munkások a Tisza-szabályozásnál a 19. sz. második felében
40. PAULINYI OSZKÁR
A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban
41. VARGA JÁNOS
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái (1767 – 1849)
42. SZOKOLAY KATALIN
Az osztrák – magyar kormány politikája az első világháború idején
43. SZENDREY ISTVÁN
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után
44. SOMOGYI ÉVA
Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861 – 1907)
45. Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról
46. KISS JÓZSEF
Jászok agrármozgalmak a kiegyezéstől a milleniumig (1867 – 1895)
47. S. LENGYEL MÁRTA
Reformersors Metternich Ausztriájában

48. SZAKÁTS SÁNDOR
Állami gazdaságaink helyzetének alakulása (1945—1948)
49. SZAKÁLY FERENC
A parasztvármegyek a XVII. és XVIII. században
50. FEHÉR ANDRÁS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer (1919. augusztus—1921)
51. SZÜCS JENŐ
A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöve (Hozzászólás egy vitához)
52. KÁLDY NAGY GYULA
Magyarországi török adóösszeírások
53. HECKENAST GUSZTÁV
Fejedelmi (királyi) szolgálónépek az Árpád-korban
54. SÁRLÓS BÉLA
Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter)
55. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről
56. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Kövár vidékének társadalma
57. L. GÁL ÉVA
Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa
58. MÁLYUSZ ELEMÉR
Az V. István-kori gesta
59. L. NAGY ZSUZA
A budapesti liberális ellenzék (1914—1944)
60. BOROSY ANDRÁS
A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben
61. H. HARASZTI ÉVA
Szerződésszegők (Az angol—német flottaegyezmény 1935. június)
62. GERGELY ANDRÁS
Széchenyi eszmerendszerének kialakulása
63. BÓNIS GYÖRGY
A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában
64. Nemzetiség a feudalizmus korában
65. SZŐCS SEBESTYÉN
A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban
66. BALOGH ISTVÁN
A parasztság művelődése a két világháború között
67. Ifj. BARTA JÁNOS
Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században
68. KENDE JÁNOS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903—1919
69. SÁNDOR PÁL
A birtokrendezési periratok
70. KERÉKES LAJOS
Az első osztrák köztársaság a konyva, Mussolini, Gumbús és az osztrák Heimwehr
71. KÁVÁSSY SÁNDOR
Latinca Sándor
72. JORDÁKY LAJOS
A Román Nemzeti Párt megalakulása
73. KOROKNAI ÁKOS
Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején

74. SÁRKÖZI ZOLTÁN

Az erdélyi szászok 1848–1849-ben

75. SIMON RÓBERT

A mátkai kereskedelem kialakulása és jellege

Előkészületben

77. A negyvennyolcas forradalom kérdései

74. BÄRRÖN NOLLA

As eröjft skötsel 1848 - 1849-ön

75. SIMON HÖRRT

A. inveni krosskötten kläddes på följande

Elköszületen

77. A. negyvenöttes förtalton kördöl

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: J. dr. Halász Margit – Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
A kötetért Kulinyi István munkája
Terjedelem: 14 A/5 ív – AK 1078 k 7578
75.2072 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

A kiadványt lefolyt az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felső szerkesztő: dr. Halász Margit — Műszaki szerkesztő: Kiss László
A kiadványt Kulinnyi István munkája
Terjedelm: 14 1/2 iv — AK 1078 k 7578
152072 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felső vezető: Bernát György

SIMON RÓBERT
A MEKKAI KERESKEDELEM
KIALAKULÁSA ÉS JELLEGE

Értekezések a történeti
tudományok köréből.

Új sorozat 75.

E tanulmány az iszlám keletkezésével ok-okozati viszonyban álló mekkai kereskedelem történeti kialakulását és sajátos jellegét vizsgálja. E kereskedelem a híres „tömjénút” révén a keleti — nyugati kereskedelem áramkörébe tartozott, és Mekka bekapcsolódása a környező nagyhatalmak: Bizánc és Irán hatalmi küzdelmének megfelelően alakult. Az eddigi fel fogással szakítva, a szerző felhasználja az észak-arab források mellett a nem arab forrásokat is, és sikerül tudományosan megalapozott, új kronológiát felállítania. A tanulmány összehasonlítja a mekkai kereskedelmet az Arab-félszigeten levő lokális piacok működésével, elemzi a mekkai kereskedelem belső megszervezettségét és a hagyományos törzsi társadalomhoz való kapcsolatát.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Trócsányi Zsolt 1926. április 15-én született Pápán. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karán végezte. Kutatási területe elsősorban az 1540 és 1867 közti Erdély története. Munkássága első szakaszában az 1690 és 1867 közti erdélyi történelemmel foglalkozott; ennek terméke négy önálló kötetben megjelent monográfia: „Az erdélyi parasztság története (1790—1849)”, „A nagyenyedi kollégium történetéhez (1831—1841)”, „Az északi Partium 1820-ban” és Wesselényi Miklós életrajza. Ez utóbbinak népszerűsítő feldolgozása is önálló kötet. Munkássága e szakaszához tartozik „Erdélyi kormányhatósági levéltárak” c. levéltárismertető kötete is. 1962 óta elsősorban Erdély 1540 és 1690 közti történetével foglalkozik; e tárgykörben megjelent önálló kötete Teleki Mihály életrajza. Számos további tanulmányt is jelentetett meg az erdélyi történelem köréből.